

Весці БДПУ

Штоквартальны навукова-метадычны часопіс.

Выдаецца з чэрвеня 1994 г.

№ 4(66) 2010

СЕРЫЯ 2.

Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія.
Эканоміка. Культуралогія

Змест

Галоўны рэдактар

П.Д. Кухарчык

Рэдакцыйная калегія:

В.В. Бушчык
(нам. галоўнага рэдактара)

Л.М. Давыдзенка

А.В. Данільчанка

А.П. Жытко

М.М. Забаўскі

І.В. Катляроў

П.В. Кікель

Г.А. Космач

А.М. Люты

У.А. Мельнік

А.І. Смолік

А.С. Цернавы

В.С. Цітоў

В.В. Шынкароў

Гісторыя

Корзюк А.А. Навуковая школа даследаванняў у галіне тэорыі і метадзікі навучання гісторыі ў Рэспубліцы Беларусь.....3

Якаўчук В.І., Шумінскі С.А. Сістэма вышэйшай ваеннай адукацыі Рэспублікі Беларусь: гісторыя і сучаснасць.....6

Крывічаніна К.А. Навукова-тэхнічнае супрацоўніцтва Беларусі і Расіі па рэалізацыі міждзяржаўных праграм (1997–2000 гг.).....11

Пуцік У.С. Утварэнне землеўладкавальных камісій як пачатак зрухаў ва ўкараненні Сталыпінскай аграрнай рэформы на тэрыторыі Беларусі.....16

Талмачова С.А. Распаўсюджанне земскай рэформы ў заходніх губернях Расійскай імперыі (1903–1911 гг.).....20

Врублеўскі Ю.У. Ацэнка поглядаў расійскіх навукоўцаў на праблему паходжання гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Расіі і Беларусі.....24

Осіпава Т.М. Заканадаўчае афармленне медыцынскай дапамогі рабочым цэнзавых прадпрыемстваў Беларусі ў другой палове XIX ст.29

Зянюк Р.У. Фарміраванне сеткі духоўных семінарыяў на тэрыторыі Віленскай, Мінскай і Магілёўскай каталіцкіх дыяцэзій у канцы XVIII–XIX ст.32

Палікоўская Т.І. Айчынная гістарыяграфія канца XX–пачатку XXI ст. гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў у Беларусі.....37

Кадзіра У.М., Юдзінец А.С. Узмацненне феадальнага прыгнёту ў гарадах Беларусі і Украіны ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст.40

Груцо І.А. Матэрыялы расійскіх архіваў як крыніцы па гісторыі воінскіх рэліквій французскага войска ў ваеннай кампаніі 1812 г.44

Кавяка І.І. Палітыка Вялікабрытаніі па германскім пытанні ў 1982–1989 гг.48

Коваль Ж.Э. Палітыка адміністрацыі Б. Клінтана ў галіне адукацыі ...51

Старычонок В.В. Агрэсія ЗША супраць Югаславіі (1999 г.).....56

Філасофія

Кузняцоў А.В., Кузняцова М.А. Роля філасофіі ў ідэйнай падрыхтоўцы і асэнсаванні вынікаў вялікіх сацыяльных рэвалюцый.....60

Дождзікава Р.Н. Структура і дынаміка штодзённага пазнання.....63

Трамбіцкі У.У. Асоба ва ўмовах дыялогу культур.....67

Малчанаў П.Ю. Асноўныя падыходы да праблемы альтэрнатыўнасці грамадскага развіцця.....71

Адрас рэдакцыі:
220007, Мінск,
вул. Магілёўская, 37,
пакой 124,
тэл. 219-78-12
e-mail: vesti@bspu.unibel.by

Пасведчанне № 1354
ад 06.05.10.
Міністэрства інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

У адпаведнасці з загадам
Вышэйшай атэстацыйнай
камісіі ад 15.01.2010 г. № 9
часопіс «Весці БДПУ. Серыя 2»
уклучаны ў Пералік навуковых
выданняў Рэспублікі Беларусь,
для апублікавання дысерта-
цыйных даследаванняў

Падпісана ў друк 14.12.10
Фармат 60×84 1/8.
Папера афсетная.
Гарнітура *Арыял*.
Друк Riso.
Ум. друк. арк. 12,79.
Ул.-выд. арк. 13,95.
Тыраж 100 экз.
Заказ 422.

Выдавец
і паліграфічнае выкананне:
Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны
педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка».
Ліцэнзія № 02330/0494368
ад 16.03.09.
Ліцэнзія № 02330/0494171
ад 03.04.09.
220050, Мінск, Савецкая, 18.
e-mail: izdat@bspu.unibel.by

*За дакладнасць прыведзеных
у публікацыях фактаў і цытат
адказнасць нясуць аўтары*

Адказны сакратар
Л.М. Каранеўская

Рэдактар
Л.М. Каранеўская

Тэхнічнае рэдагаванне
І.І. Галіцкага

Камп'ютарная вёрстка
І.І. Галіцкага

Таркан І.І. Праблемы і перспектывы арганізацыі міжкультурнага
дыялогу ва ўмовах сучаснай глабалізацыі 73
Адаева Н.У. Казвалюцыя прыроды і грамадства ў сацыяльна-
філасофскай канцэпцыі М.М. Майсеева 76

Культуралогія

Захарына Ю.Ю. Метадалагічныя падыходы да інтэрпрэтацыі
мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры 81
Шумская І.М. Традыцыі рамантызму ў творчасці кампазітара
Канстанціна Горскага 85
Васючэнка П.В. Архетып «зямнога раю» ў творчасці Янкі Купалы 90
Хмелянок А.А. Узаемазастаўкі чалавека і прыроды ў культуры
ўсходнеславянскага сярэднявечча 93
Рудніцкая Я.Ф. Распрацоўка праблемы народнасці мастацтва
ў Расіі XIX – пачатку XX ст.: паварот да яе рэалістычнай трактовкі 97
Рэфераты 102
Рэцэнзіі 106

✧ ✧ ✧

Да ведама аўтараў

Часопіс «Весці БДПУ. Серыя 2» у адпаведнасці
з Пастановай ВАКа № 3 ад 08.06.2009 выходзіць:

№ 1, 3 па навуковых кірунках «Паліталогія», «Сацыялогія», «Эканоміка»,
№ 2, 4 па навуковых кірунках «Гісторыя», «Філасофія», «Культуралогія»

А.А. Корзюк,

кандыдат педагагічных навук, загадчык кафедры дапаможных гістарычных дысцыплін і методыкі выкладання гісторыі БДПУ

НАВУКОВАЯ ШКОЛА ДАСЛЕДАВАННЯЎ У ГАЛІНЕ ТЭОРЫІ І МЕТОДЫКІ НАВУЧАННЯ ГІСТОРЫІ Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

З 1992/1993 навучальнага года ў Рэспубліцы Беларусь пачалося стварэнне нацыянальнай сістэмы школьнай гістарычнай адукацыі [1]. Курс гісторыі Беларусі набыў статус самастойнага вучэбнага прадмета і стаў выкладацца з 5 па 11 клас. У дадзены перыяд пачалі стварацца нацыянальныя вучэбныя дапаможнікі і іншыя кампаненты вучэбна-метадычнага комплексу (ВМК) па прадмеце. Такім чынам, наспела неабходнасць удасканалення метадычнай падрыхтоўкі студэнтаў гістарычных факультэтаў вышэйшых педагагічных навучальных устаноў і пашырэння падрыхтоўкі навуковых кадраў вышэйшай кваліфікацыі па спецыяльнасці «тэорыя і методыка навучання і выхавання (гісторыя)».

Адзначым, што за дваццацігадовы перыяд (1970–1990 гг.) беларускімі навукоўцамі было абаронена ўсяго дзве кандыдацкія дысертацыі па методыцы выкладання гісторыі і дзве – па методыцы выкладання грамадазнаўства [2, с. 54–55]. Першая ў Беларусі дысертацыя па методыцы выкладання гісторыі была абаронена ў 1970 г. М.С. Рыўкіным і прысвечана даследаванню аптымальных шляхоў вывучэння гісторыі Беларусі ў курсе гісторыі СССР [3]. У 1983 г. І.І. Багдановіч абараніў кандыдацкую дысертацыю, прысвечаную праблемам арганізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў пры вывучэнні знешняй палітыкі СССР і міжнародных адносін пасля Другой сусветнай вайны [4]. Першая дысертацыя па методыцы выкладання грамадазнаўства была падрыхтавана ў 1971 г. Д.Я. Казаком [5]. У цэнтры даследавання знаходзілася методыка вывучэння твораў класікаў марксізму-ленінізму на ўроках па прадмеце. У пачатку 1990-х гг. дысертацыю, прысвечаную фарміраванню ў вучняў базавых ведаў па праблеме чалавека ў працэсе вывучэння грамадазнаўства, абараніла В.М. Гірына [6]. Карэнныя змены ў структуры і змесце школьнай гістарычнай адукацыі ў пачатку 90-х гг. XX ст. патрабавалі пашырэння тэматыкі даследаванняў і мадэрнізацыі іх тэарэтыка-метадалагічных асноў.

Пачатак станаўлення айчынай школы методыкі выкладання гісторыі ва ўмовах рэаль-

нага суверэнітэту Беларусі быў пакладзены ў 1992 г., калі на гістарычным факультэце Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (у той час – Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А.М. Горкага) была створана кафедра дапаможных гістарычных дысцыплін і методыкі выкладання гісторыі. Яе існаванне абумоўлівалася неабходнасцю канцэнтрацыі ў адзіным цэнтры даследаванняў па галінах навуковых ведаў, якія маюць важнае прыкладное значэнне ў працэсе падрыхтоўкі настаўніка гісторыі [7, с. 50]. З гэтага часу і па сённяшні дзень яна застаецца адзінай кафедрай методыкі выкладання гісторыі ў вышэйшых навучальных установах Рэспублікі Беларусь [8]. З моманту ўтварэння і да лістапада 2008 г. загадчыкам кафедры быў кандыдат педагагічных навук, дацэнт І.І. Багдановіч, які ўнёс значны ўклад у станаўленне і развіццё айчынай метадычнай навукі. Так, ён распрацаваў і прадставіў у якасці самастойнай праблему станаўлення і развіцця нацыянальнай сістэмы гістарычнай адукацыі і методыкі выкладання гісторыі з другой паловы XIX стагоддзя [2, с. 47–63; 9 – 10]; выявіў метадычныя ўмовы павышэння эфектыўнасці сучаснага ўрока гісторыі [11]; раскрыў шляхі рэалізацыі выхавальнага патэнцыялу школьнага курса гісторыі Беларусі [12] і г. д., а таксама падрыхтаваў трох кандыдатаў навук.

З 1992 па 2005 г. супрацоўнікі кафедры займаліся навуковымі даследаваннямі ў межах тэмы «Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці школьнікаў і студэнтаў сродкамі дапаможных гістарычных дысцыплін». У гэты перыяд былі апублікаваны 4 вучэбныя дапаможнікі, 7 вучэбных праграм, больш за 30 навуковых і навукова-метадычных прац аб'ёмам звыш 50 друкаваных аркушаў, каля 100 навукова-папулярных артыкулаў у энцыклапедычных і перыядычных выданнях [13, с. 122–123]. У 2006–2010 гг. навукова-даследчая работа кафедры ажыццяўлялася па тэме «Навукова-метадычныя аспекты рэалізацыі дзейнаскага падыходу ў выкладанні гісторыі і дапаможных гістарычных дысцыплін». Да 2010 г. выкладчы-

камі кафедры выдадзена 6 вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможнікаў для студэнтаў ВНУ і настаўнікаў гісторыі, у тым ліку і першы ў Рэспубліцы Беларусь вучэбны дапаможнік па метадыцы выкладання гісторыі з грыфам Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь [2].

У 1999 г. пры кафедры дапаможных гістарычных дысцыплін і метадыкі выкладання гісторыі пачала працаваць аспірантура па спецыяльнасці 13.00.02 – «тэорыя і метадыка навучання і выхавання (гісторыя)». З 1999 па 2010 г. аспірантуру скончылі чатыры выпускнікі, двое з іх паспяхова абаранілі кандыдацкія дысертацыі. Пазней аспірантура па дадзенай спецыяльнасці пачала працаваць пры кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы. Абарона кандыдацкіх дысертацый па тэорыі і метадыцы выкладання гісторыі ажыццяўляецца ў адзіным у Рэспубліцы Беларусь спецыялізаваным савеце, створаным пры Беларускім дзяржаўным педагогічным універсітэце імя Максіма Танка.

Першай дысертацыяй па метадыцы выкладання гісторыі, абароненай у Рэспубліцы Беларусь, стала даследаванне С.В. Панова, выкананае пад навуковым кіраўніцтвам І.І. Багдановіча [14]. Аўтар распрацаваў навукова-метадычныя аспекты актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў пры вывучэнні айчыннай гісторыі. У прыватнасці, у сваёй працы ён паказаў, што найважнейшай умовай актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў 8–9 класаў пры вывучэнні гісторыі Беларусі з'яўляецца неабходнасць вызначэння новых падыходаў да матывацыйных і стымулюючых механізмаў фарміравання пазнавальных інтарэсаў вучняў, якія заключаюцца ва ўліку жыццёвага вопыту і узроставых асаблівасцей падлеткаў 13–14 гадоў, выкарыстанні ў змесце навучання праблемных сітуацый, наданні навучанню ўзаемасуб'ектнага характару. У даследаванні прапанаваны новы падыход да структуравання вучэбнага матэрыялу з дапамогай структурна-лагічных схем, апорных канспектаў, сінхранічных і параўнальна-абагульняльных табліц.

У даследаванні В.В. Гінчук [15] удакладняюцца склад і структура дзейнаснага кампанента зместу гістарычнай адукацыі ў старшых класах, выяўляюцца паказчыкі засваення тыповых для праблемна-тэарэтычнага ўзроўню вывучэння гісторыі спосабаў дзейнасці, вызначаны комплекс дыдактыка-метадычных умоў, якія забяспечваюць рэалізацыю дадзенага кампанента ў працэсе навучання гісторыі ў 10–11 класах. Да іх ліку аўтар дысертацыі аднесла: захаванне пераемнасці ў фарміраванні асноўных уменняў вучняў на розных ступенях агульнаадукацыйнай школы; улік пазнавальных маг-

чымасцей школьнікаў; дзейнасны падыход да арганізацыі працэсу навучання гісторыі; суаднясенне этапаў урока з этапамі вучэбнай дзейнасці; супрацоўніцтва суб'ектаў вучэбна-выхаваўчага працэсу; рацыянальнае выкарыстанне метадаў і форм навучання. Даследчыкам распрацавана і апрабавана метадыка рэалізацыі дзейнаснага кампанента зместу гістарычнай адукацыі ў працэсе навучання сусветнай гісторыі ў 10–11 класах [16].

Фарміраванню тэарэтычнага тыпу гістарычнага мыслення старшакласнікаў у працэсе навучання прысвечана дысертацыйнае даследаванне М.А. Красновай (навуковы кіраўнік – кандыдат філасофскіх навук, дацэнт Г.І. Шатон, Дзяржаўная ўстанова адукацыі «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі») [17]. Даследчык абгрунтавала ролю тэарэтычнага тыпу гістарычнага мыслення для забеспячэння дынамікі і цэласнасці інтэлектуальных працэсаў і вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў, вызначыла яго развіццё ў якасці вядучай мэты гістарычнай адукацыі на трэцяй ступені агульнаадукацыйнай школы. М.А. Краснова паказала, што гістарычнае мысленне апасродкавана адпаведнай галіной ведаў і аперыруе яе паняццёвым і прадметным асяроддзем. Тэарэтычны тып гістарычнага мыслення характарызуецца наступнымі ўменнямі: ствараць гістарычныя рэканструкцыі, інтэрпрэтаваць фактычныя даныя, прагназаваць развіццё гістарычных працэсаў, з'яў; авалодваць паняццёвым апаратам [17, с. 7]. У змесце дысертацыі тэарэтычна абгрунтаваны прынцыпы арганізацыі прадметна-паняццёвага зместу гістарычнай адукацыі для трэцяй ступені агульнаадукацыйнай школы. На падставе гэтага даследчыкам былі вызначаны спосабы вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў, якія дазваляюць эфектыўна развіваць дадзены тып гістарычнага мыслення і распрацавана мадэль яго фарміравання [17, с. 7].

Выбар тэмы дысертацыйнага даследавання В.Л. Лазіцкага [18] (навуковы кіраўнік – кандыдат педагогічных навук, дацэнт С.В. Паноў, Дзяржаўная ўстанова адукацыі «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы») абумоўлены неабходнасцю пераадолення эмпірычнага, прэзентацыйнага і фрагментарнага характару выкарыстання электронных сродкаў навучання (ЭСН), якія пераважаюць у педагогічнай практыцы, праз рэалізацыю метадыкі іх сістэмнага прымянення ў адпаведнасці са спецыфікай вывучэння гісторыі Беларусі на праблемна-тэарэтычным узроўні ў старшых класах. Дысертантам выяўлена спецыфіка прымянення ЭСН пры навучанні гісторыі ў старшых класах, вызначаны метадычныя ўмовы сістэмнага прымянення ЭСН у працэсе алгарытмізацыі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці школьнікаў, кры-

тэрыі іх змястоўнага напаўнення, створаны і эксперыментальна апрабаваны ЭСН «Гісторыя Беларусі». Распрацаваная В.Л. Лазіцкім метадыка сістэмнага прымянення ЭСН па гісторыі Беларусі ў 10–11-х класах заснавана на аптымізацыі навучальнай, кантрольна-ацэначнай і карэкціруючай функцый электронных сродкаў навучання і іх выкарыстанні ў спалучэнні з традыцыйнымі кампанентамі ВМК на ўсіх этапах вучэбна-пазнавальнай дзейнасці старшакласнікаў.

У 2009 г. было паспяхова абаронена дысертацыйнае даследаванне А.А. Корзюка, якое праводзілася на працягу васьмі гадоў (навуковы кіраўнік – І.І. Багдановіч) [19]. Яго прадмет – фарміраванне ўстойлівага пазнавальнага інтарэсу ў вучняў у працэсе вывучэння імі гісторыі Беларусі ў 7–8 класах. У выніку даследавання былі вылучаны крытэрыі вызначэння ўзроўняў сфарміраванасці пазнавальнага інтарэсу вучняў да вывучэння гісторыі Беларусі; канкрэтызаваны змест паняцця «ўстойлівы пазнавальны інтарэс вучняў 7–8-х класаў да вывучэння гісторыі Беларусі»; канкрэтызаваны змястоўны і працэсуальны кампаненты агульнадыдактычнай мадэлі навучання, якія садзейнічаюць пераходу вучняў з сітуацыўнага на ўстойлівы ўзровень сфарміраванасці пазнавальнага інтарэсу; ажыццёўлены дыферэнцыяцыя і камбінаванне метадычных прыёмаў і сродкаў навучання ў залежнасці ад узроўню сфарміраванасці пазнавальнага інтарэсу; распрацавана і эксперыментальна апрабавана метадыка яго фарміравання ў вучняў 7–8 класаў [20].

У дысертацыі А.В. Лізуновой [21] (навуковы кіраўнік – І.І. Багдановіч) зроблена спроба абгрунтаваць пералік спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў 5 класа, якія спрыяюць засваенню гістарычных ведаў і выпрацоўцы адпаведных уменняў і навыкаў іх выкарыстання; вызначыць паслядоўнасць і метадычныя ўмовы павышэння эфектыўнасці іх фарміравання; распрацаваць на гэтай аснове метадыку, якая прадугледжвала б пазтапнае авалоданне пяцікласнікамі спосабамі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці [22]. Пасля саіскальнік зняла дысертацыю з разгляду ў Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь і ў далейшым не вярталася да тэматыкі даследавання, змяніўшы сферу дзейнасці.

Завяршаючы кароткі агляд праведзеных даследаванняў, можна канстатаваць, што ўсе яны прысвечаны актуальным пытанням тэорыі і метадыкі выкладання гісторыі. Перспектыўнымі напрамкамі для арганізацыі далейшых даследаванняў з'яўляюцца такія важныя для айчынай тэорыі і метадыкі навучання прадмету праблемы, як канструяванне зместу гістарычнай адукацыі пры пераходзе да лінейнага пры-

цыпу яго пабудовы; фарміраванне ў школьнікаў вучэбна-пазнавальнай матывацыі да вывучэння гісторыі; эстэтычнае выхаванне на ўроках гісторыі (асаблівую значнасць набывае ў сувязі з адменай вывучэння сусветнай мастацкай культуры); фарміраванне ў вучняў асобных асабістых якасцей ці іх сукупнасці; эфектыўнасць тэставай праверкі ведаў па прадмеце пры адборы навучэнцаў у ВНУ і інш.

Гаворачы аб метадыцы выкладання грамадазнаўства, трэба канстатаваць, што яна знаходзіцца на этапе свайго станаўлення, паколькі звязана з пошукам аптымальнай мадэлі школьнай сацыяльна-гуманітарнай адукацыі (у 2008/2009 навучальным годзе ўведзены ў вучэбныя планы агульнаадукацыйных устаноў прадмет «Грамадазнаўства»). Змяненне канцэптуальных асноў, структуры і зместу прадмета патрабуе істотнай перапрацоўкі тэарэтычнай і эксперыментальнай часткі даследавання, праведзенага А.Т. Зямной [23] у перыяд вывучэння ў школах папярэдняга курса пад назвай «Чалавек. Грамадства. Дзяржава». У цяперашні час даследаванне па тэме «Навукова-метадычныя асновы арганізацыі алімпіяд па грамадазнаўстве ў сістэме работы школы з адоранымі дзецьмі» выконваецца П.М. Глэмбоцкім.

Такім чынам, праведзены намі аналіз развіцця метадыкі выкладання гісторыі ў Рэспубліцы Беларусь паказаў, што за параўнальна кароткі перыяд у выніку сумеснай навукова-даследчай дзейнасці вучоных Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, Нацыянальнага інстытута адукацыі, Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы пры вядучай навукова-метадычнай ролі адпаведнай кафедры БДПУ пачалося фарміраванне нацыянальнай навуковай школы даследаванняў у галіне тэорыі і метадыкі навучання гісторыі.

Літаратура і крыніцы

1. Канцэпцыя гістарычнай адукацыі ў сярэдняй школе Беларусі // Настаўніцкая газета. – 1991. – 30 лістап. – С. 2.
2. Багдановіч, І.І. Метадыка выкладання гісторыі ў школе : вучэб. дапам. / І.І. Багдановіч. – Мінск : БДПУ, 2009. – 286 с.
3. Рывкін, М.С. Преподание истории союзной республики в школьном курсе истории СССР (на материале VII–VIII кл. школ БССР) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / М.С. Рывкин ; НИИ содержания и методов обучения АПН СССР. – М., 1970. – 27 с.
4. Богданович, И.И. Организация познавательной деятельности учащихся при изучении в школьных курсах истории внешней политики КПСС и Советского государства после Второй мировой войны (1945–1982 гг.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / И.И. Богданович. – М., 1983. – 262 с.
5. Казак, Д.Я. Изучение произведений В.И. Ленина и партийных документов в курсе обществоведения : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.731 / Д.Я. Казак ; Минский гос. пед. ин-т им. А.М. Горького. – Минск, 1971. – 24 с.
6. Гирина, В.Н. Формирование базовых знаний по проблеме человека в курсе «Человек и общество» (8–9 классы) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / В.Н. Гирина ; Моск. гос. пед. ин-т. – М., 1993. – 23 с.

7. Тугай, В.В. Исторический факультет Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка : прошлое и современность / В.В. Тугай // Гісторыя: праблемы выкладання. – 2003. – № 1. – С. 46–53.
8. Багдановіч, І.І. Кафедра дапаможных гістарычных дысцыплін і метадыкі выкладання гісторыі / І.І. Багдановіч, А.А. Корзюк // Гісторыя : праблемы выкладання. – 2010. – № 3. – С. 23–26.
9. Багдановіч, І.І. Вытокі станаўлення нацыянальнай сістэмы школьнай гістарычнай адукацыі ў Беларусі / І.І. Багдановіч // Гісторыя Беларусі : новае ў даследаванні і выкладанні. – Вып. 2. – Мінск: БДПУ, 2002. – С. 57–61.
10. Багдановіч, І.І. Да пытання аб удасканаленні выкладання гісторыі Беларусі / І.І. Багдановіч // Гісторыя : праблемы выкладання. – 2000. – № 1. – С. 57–60.
11. Багдановіч, І.І. Метадычныя ўмовы павышэння эфектыўнасці ўрока гісторыі / І.І. Багдановіч // Гісторыя : праблемы выкладання. – 1997. – № 2. – С. 18–23.
12. Багдановіч, І.І. Выхаваўчыя магчымасці школьных курсаў гісторыі, шляхі іх ажыццяўлення на ўроку / І.І. Багдановіч // Гісторыя : праблемы выкладання. – 1998. – № 2. – С. 33–39.
13. Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка : гісторыя і сучаснасць (1922–2002 гг.) / рэдкал. Л.Н. Ціханаў (кір.) [і інш.]. – Мінск : БДПУ, 2002. – 350 с.
14. Паноў, С.В. Навукова-метадычныя аспекты актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў пры вывучэнні гісторыі Беларусі ў 8–9 класе : дыс. ... канд. пед. навук: 13.00.02 / С.В. Паноў. – Мінск, 1998. – 188 л.
15. Гінчук, В.В. Реализация деятельностного компонента содержания исторического образования в процессе обучения всемирной истории в старших классах : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / В.В. Гинчук. – Минск, 2004. – 180 с.
16. Гінчук, В.В. Организация учебно-познавательной деятельности учащихся при изучении всемирной истории в 10 классе: метод. пособие / В.В. Гинчук; под науч. ред. И.И. Богдановича. – Минск: БГПУ, 2004. – 48 с.
17. Краснова, М.А. Формирование теоретического типа исторического мышления старшеклассников в процессе обучения: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / М.А. Краснова; Бел. гос. пед. ун-т. – Минск, 2006. – 24 с.
18. Лозицкий, В.Л. Научно-методические основы применения электронных средств обучения по истории Беларуси на третьей ступени общего среднего образования : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / В.Л. Лозицкий; Бел. гос. пед. ун-т. – Минск, 2008. – 25 с.
19. Корзюк, А.А. Формирование устойчивого познавательного интереса учащихся в процессе изучения истории Беларуси в 7–8 классах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / А.А. Корзюк. – Минск, 2009. – 215 с.
20. Корзюк, А.А. Шляхі фарміравання пазнавальнага інтарэсу вучняў у працэсе вывучэння гісторыі Беларусі ў школе (канец XVIII – пачатак XX ст.): метадыч. дапам. / А.А. Корзюк; пад навук. рэд. І.І. Багдановіча. – Мінск: БДПУ, 2005. – 47 с.
21. Лизунова, Е.В. Формирование способов учебно-познавательной деятельности учащихся при обучении истории в V классе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Е.В. Лизунова; Бел. гос. пед. ун-т. – Минск, 2008. – 26 с.
22. Лизунова, Е.В. Организация учебно-познавательной деятельности учащихся при изучении истории в 5 классе: учеб.-метод. пособие / Е.В. Лизунова; под ред. И.И. Богдановича. – Минск: БГПУ, 2007. – 68 с.
23. Земнова, Е.Т. Формирование правовой компетентности учащихся при изучении курса «Человек. Общество. Государство»: учеб.-метод. пособие / Е.Т. Земнова; под науч. ред. И.И. Богдановича. – Минск: БГПУ, 2005. – 80 с.

Summary

History of the beginning and development of methods of teaching of history in Belarus belongs to the number of the least developed problems in the history of domestic pedagogics. In this article an attempt to trace the process of formation of the national scientific school of research in the field of theory and methods of teaching history at the end of 20th – beginning of 21st centuries is undertaken. The role of Department of special historical disciplines and methods of teaching history of BSPU in training of scientific personnel of higher qualification is revealed. Short analysis of recent researches conducted by modern specialists in this branch of pedagogical science is given. The perspective directions for further researches are determined.

Паступіў у рэдакцыю 17.05.2010 г.

УДК 947.6:[378:355]

В.І. Якаўчук,
доктар гістарычных навук, загадчык кафедры тэорыі і практыкі дзяржаўнага кіравання Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь;

С.А. Шумінскі,
старшы выкладчык ваеннага факультэта Мінскага дзяржаўнага вышэйшага авіяцыйнага каледжа

СІСТЭМА ВЫШЭЙШАЙ ВАЕННАЙ АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ: ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Ваенна-палітычнае становішча ў свеце пераканаўча пацвярджае ісціну аб тым, што толькі наяўнасць Узброеных Сіл, здольных падтрымліваць ваенную бяспеку краіны і адказваючых сучасным патрабаванням, можа служыць надзейным гарантам суверэнітэту і тэрытарыяльнай цэласнасці любой дзяржавы.

Адной з галоўных умоў прадукцыйнага патэнцыяльнага пагрозу звонку з'яўляецца стварэнне

нацыянальнай сістэмы прафесійнай падрыхтоўкі ваенных кадраў, якая б адказвала патрабаванням часу, структуры, задачам Узброеных Сіл і рэальным магчымасцям кожнай дзяржавы.

У цяперашні час у Рэспубліцы Беларусь вызначаны мэты і афіцыйна прыняты задачы па ўдасканаленні Узброеных Сіл. Яны звязаны з забеспячэннем войска сучаснай зброяй, апты-

мізацыяй колькасці і зменай яе структуры, што, у сваю чаргу, патрабуе павышэння ваенна-прафесійных ведаў, уменняў і навыкаў афіцэрскага корпуса. Усё гэта выклікае неабходнасць паляпшэння якасці адукацыі ва ўстановах ваеннай адукацыі (далей. – УВА).

Пралікі і памылкі ў ваенна-адукацыйнай сферы бачны не адразу, а іх выпраўленне патрабуе значных часавых выдаткаў і матэрыяльных укладанняў. Таму асаблівае значэнне ва ўмовах станаўлення айчынай сістэмы ваеннай адукацыі набывае даследаванне праблем кіравання і яго эфектыўнасці. Асабліва гэта актуальна пры ўмове пастаянных змен у свеце і ў перыяд сусветнага крызісу. Поспех або няўдача функцыянавання і мадэрнізацыі ваеннай адукацыі абумоўлены станам і дзейнасцю яе сістэмы кіравання.

Важная праблема, звязаная з даследаваннем функцыянавання ваеннай адукацыі, заключаецца ў яе закрытасці для грамадскасці. У выніку праведзеных рэформ у цяперашні час падрыхтоўка афіцэраў здзяйсняецца не толькі ў ваенных, але і ў некаторых грамадзянскіх ВНУ ў рамках адзінай адукацыйнай прасторы. Аднак грамадзянскія ВНУ часта не маюць дастатковай матэрыяльна-тэхнічнай базы для падрыхтоўкі высокакваліфікаваных афіцэрскага кадраў. Акрамя таго, матэрыяльна-тэхнічная база ваенных ВНУ таксама моцна састарэла.

Падзенне сацыяльнага статусу і ўзроўню жыцця афіцэрскага кадраў, а таксама падзенне прэстыжу афіцэрскай службы, якое адзначалася ў 90-х гг., з'явілася прычынай адтоку высокапрафесійных навуковых і прафесарска-выкладчыцкага кадраў з ваенных ВНУ ў іншыя сферы. Такім чынам, ва ўкамплектаванасці УВА выкладчыцкім саставам утварыўся «вакуум», які запойніць спантанна не уяўляецца магчымым.

Актуальнасць вывучэння дзяржаўнага кіравання сістэмай ваеннай адукацыі ў ВНУ вызначаецца тым, што галоўная задача сістэмы ваеннай адукацыі – падрыхтоўка ў дастатковай колькасці афіцэрскага кадраў высокага прафесійнага ўзроўню – да цяперашняга часу застаецца нявырашанай.

Такім чынам, узнікае неабходнасць тэарэтычнага і эмпірычнага даследавання праблем функцыянавання сістэмы вышэйшага ваеннай адукацыі, ацэнкі эфектыўнасці дзяржаўнага кіравання гэтай сістэмай, а таксама пошук спосабаў рашэння праблем яе рэфармавання.

Праведзены аналіз тэм, зместу і структур навуковых прац апошняга дзесяцігоддзя дазваляе зрабіць выснову аб шырокай цікавасці да гэтай праблематыкі. Пытаннем дзяржаўнага кіравання і дзяржаўнай палітыкі ў ваеннай сферы прысвечаны працы шматлі-

кіх навукоўцаў Расійскай Федэрацыі і Украіны, такіх як Д.А. Грыднёў, Н.П. Кушчаў, А.Я. Маркевіч, В.Я. Насцюк, Л.Г. Наінскі, Е.А. Салаўёва, Ю.Г. Спіцын. Аднак у Рэспубліцы Беларусь падобныя даследаванні праводзяцца недастаткова актыўна.

У савецкі перыяд беларускай гісторыі наяўнасць адзіных Узброеных Сіл абумоўлівала падрыхтоўку для іх ваенных кадраў у саюзных рэспубліках. Абвешчэнне незалежнасці Рэспублікі Беларусь паставіла на парадак дня не толькі праблему стварэння ўласных Узброеных Сіл, але і арганізацыі падрыхтоўкі ваенных кадраў. Станаўленне нацыянальнай сістэмы ваеннай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь адбывалася складана. На тэрыторыі рэспублікі знаходзіліся толькі два ваенныя вучылішчы, якія рыхтавалі афіцэрскага кадраў па вузкапрофільных спецыяльнасцях. Былі распачаты спробы пераарыентаваць іх на падрыхтоўку спецыялістаў шырэйшага профілю: Мінскае вышэйшае ваеннае каманднае вучылішча было перапрафіліравана на падрыхтоўку афіцэраў па 7 асноўных камандных спецыяльнасцях для арміі, пагранічных і ўнутраных войскаў, а Мінскае вышэйшае інжынернае вучылішча, якое раней рыхтавала спецыялістаў толькі па трох спецыяльнасцях, – на падрыхтоўку афіцэраў па 24 камандна-інжынерных спецыяльнасцях.

Але гэтых захадаў было недастаткова для падрыхтоўкі спецыялістаў па неабходным пераліку спецыяльнасцей. Першая спроба стварэння Ваеннай акадэміі ў 1993 г. не ўвянчалася поспехам. Ідэя была рэалізавана пасля распрацоўкі новай мадэлі акадэміі, якая была зацверджана 17 мая 1995 г. Указам Прэзідэнта «Аб стварэнні Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь». Стварэнне Ваеннай акадэміі дазволіла рыхтаваць афіцэраў на дзесяці факультэтах больш чым па 60 ваенна-ўліковых спецыяльнасцях. Упершыню ў Беларусі пачалася падрыхтоўка ваенных лётчыкаў.

Такім чынам, дзяржаўнае кіраванне сістэмай ваеннай адукацыі забеспечвае яе аптымальнае функцыянаванне і ўдасканаленне з мэтай развіцця асобы ў інтарэсах чалавека, грамадства, дзяржавы. Разам з тым, варты вылучыць шэраг асаблівасцей дзяржаўнага кіравання сістэмай вышэйшай ваеннай адукацыі у параўнанні з сістэмай вышэйшай грамадзянскай адукацыі, сярод якіх можна назваць: арганізацыйную культуру, характэрную для ваенных арганізацый, ярка выяўленую субардынацыйную мадэль адносін, кантралюемую расстаноўку кіруючых кадраў. У параўнанні з дзелавымі арганізацыямі – гэта значны маштаб сістэмы, высокі ўзровень бюракратызацыі, лінейная структура кіравання, закрытасць, кансерватызм, супраціўленне новаўвядзенням і інш.

Для вызначэння шляхоў паляпшэння арганізацыі і якасці падрыхтоўкі ваенных кадраў Рэспублікі Беларусь для фарміравання якаснага кадравага саставу Узброеных Сіл з улікам інавацыйных падыходаў да развіцця адукацыі і забеспячэння пераёмнасці яго абнаўлення, па нашым меркаванні, патрабуецца наступнае:

- вызначыць сутнасць прафесійнай падрыхтоўкі ваенных кадраў на сучасным этапе, яе мэты, задачы і прыярытэты;
- выявіць становішчы вопыт у падрыхтоўцы ваенных кадраў за мяжой;
- правесці аналіз стану і тэндэнцый развіцця прафесійнай падрыхтоўкі ваенных кадраў у Рэспубліцы Беларусь;
- вызначыць шляхі паляпшэння арганізацыі і якасці падрыхтоўкі ваенных кадраў у Беларусі.

Дзяржаўная палітыка ў галіне падрыхтоўкі ваенных кадраў сёння накіравана на забеспячэнне эфектыўнага функцыянавання і ўстойлівага развіцця сістэмы ваеннай адукацыі і ўключае ў сябе сістэму мер, накіраваных на забеспячэнне якасці падрыхтоўкі ваенных спецыялістаў, стварэнне і абнаўленне адукацыйных стандартаў падрыхтоўкі ваенных кадраў, удасканаленне сістэмы іх перападрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі, фінансаванне і матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне ваенных устаноў адукацыі.

У аснову рэалізацыі дзяржаўнай палітыкі прафесійнай падрыхтоўкі і выкарыстання ваенных кадраў у Рэспубліцы Беларусь сёння пакладзены наступныя прынцыпы: навуковай абгрунтаванасці працэсаў падрыхтоўкі ваенных кадраў; адзінства адукацыйнага працэсу і яго навуковага суправаджэння; ажыццяўленне дзяржаўнага рэгулявання сістэмы іх падрыхтоўкі з улікам запатрабаванняў Узброеных Сіл; бесперапыннасці і пераёмнасці ваеннай адукацыі; аптымальнага спалучэння тэарэтычных ведаў і практычных навыкаў у працэсе падрыхтоўкі ваенных кадраў.

Гэта звязана з фарміраваннем дзяржаўнага заказу на падрыхтоўку ваенных кадраў, якія павінны замяшчацца асобамі, што маюць адпаведны ўзровень ваеннай адукацыі або ў мінулым дадатковую прафесійную падрыхтоўку і атэстацыю; з аптымізацыяй зместу падрыхтоўкі кадраў для Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь на аснове ўніфікацыі патрабаванняў да прафесійнай падрыхтоўкі выпускнікоў; падборам ваенных кадраў з улікам іх прафесійна-дзелавых і маральна-псіхалагічных якасцей; павышэннем прэстыжу выкладчыцкай і навуковай дзейнасці, амаладжэннем кадравага саставу ваеннай адукацыі і ваеннай навукі; фарміраваннем рэзерву кадраў для пасадаў у органах ваеннага кіравання і арганізацыяй планамернай працы з ім.

Прафесійная падрыхтоўка ваенных кадраў уключае не толькі набыванне новых ведаў, навыкаў і ўменняў, але і сістэму выхавання, навучання і развіцця ваенных, фарміраванне кампетэнтнаснага падыходу, неабходнага для выканання задач воінскай службы. Як адна з асноватворных каштоўнасцей беларускага грамадства ваенная адукацыя застаецца ў пачатку XXI ст. прыярытэтным кірункам будаўніцтва Узброеных Сіл.

Развіццё Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе характарызуецца працэсамі абнаўлення і пераходам на інавацыйны шлях ва ўсіх сферах адукацыі ваенных. Навацыі, якія сёння адбываюцца, прыкметна ўдакладняюць мэты, задачы, змест і тэхналогіі. Сістэма ваеннай адукацыі Рэспублікі Беларусь з'яўляецца неад'емнай часткай нацыянальнай сістэмы адукацыі. Яна ўяўляе сабой сукупнасць органаў кіравання ваеннай адукацыяй, адукацыйных (навучальных) устаноў і іх структур, якія забяспечваюць падрыхтоўку ваенных кадраў і ўключае ў сябе:

- УВА, якія забяспечваюць падрыхтоўку афіцэрска-кадраў (Ваенная акадэмія Рэспублікі Беларусь, ваенныя факультэты і кафедры грамадзянскіх устаноў адукацыі, ваенныя навучальныя ўстановы Расійскай Федэрацыі);
- удзельнікаў адукацыйнага працэсу (курсанты, слухачы, прафесарска-выкладчыцкі састаў, дапаможны персанал);
- органы кіравання ваеннай адукацыяй (Галоўнакамандуючы Узброенымі Сіламі – Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, які вызначае агульны кірунак дзяржаўнай кадравай палітыкі ў ваеннай сферы; Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, які ажыццяўляе фінансаванне ваеннай адукацыі са сродкаў рэспубліканскага бюджэту і пазабюджэтных сродкаў, Міністэрства абароны ў асобе намесніка Міністра абароны па кадрах і падрыхтоўцы войскаў – начальніка галоўнага ўпраўлення кадраў, на якога ўскладзены задачы агульнага кіраўніцтва ваеннай адукацыяй і які рэалізуе свае функцыі праз кіраванне ваеннай адукацыяй і падрыхтоўкай войскаў Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь);
- адукацыйныя стандарты, кваліфікацыйныя патрабаванні і распрацаваныя на іх аснове вучэбныя планы і вучэбныя праграмы.

Галоўная мэта сістэмы ваеннай адукацыі – забеспячэнне ўстойлівага камплектавання Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь кваліфікаванымі (высокападрыхтаванымі) ваеннымі кадрамі.

У якасці асноўных задач сістэмы ваеннай адукацыі сёння можна вылучыць наступныя: падрыхтоўку, перападрыхтоўку і павы-

шэнне кваліфікацыі ваенных кадраў; арганізацыю і правядзенне фундаментальных і прыкладных ваенных даследаванняў, накіраваных на вырашэнне праблем умацавання абароназдольнасці і бяспекі краіны, удасканаленне прафесійнай адукацыі ваенных; арганізацыю і правядзенне працы па ваенна-прафесійнай арыентацыі моладзі і падрыхтоўцы яе да паступлення ў ваенныя навучальныя ўстановы.

У якасці асноўных прынцыпаў, на якіх будзеца ваенная адукацыя, можна назваць наступныя: фундаменталізацыю і гуманізацыю адукацыі пры забеспячэнні гарманічнага спалучэння навуковага, гуманітарнага і ваенна-спецыяльнага кампанентаў ведаў; прытрымліванне прыярытэтных ваенна-прафесійнай падрыхтоўкі пры ўмове глыбокай інтэграцыі як з сістэмай нацыянальнай вышэйшай адукацыі, так і сістэмай вышэйшай ваеннай адукацыі Расійскай Федэрацыі; сістэматычнае вывучэнне і ўкараненне ў адукацыйны працэс нацыянальнага і міжнароднага вопыту; шырокае выкарыстанне патэнцыялу нацыянальнай сістэмы вышэйшай адукацыі і сістэм вышэйшай адукацыі замежных дзяржаў для падрыхтоўкі афіцэрскага кадраў; інтэграцыю ўзроўняў і ступеней вышэйшай ваеннай адукацыі і інш.

Зыходзячы з дадзеных прынцыпаў, у Рэспубліцы Беларусь сёння рэалізуецца шматуз-

роўневая структура ваеннай адукацыі, прадстаўленая ў табліцы.

Базавымі УВА ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляюцца Ваенная акадэмія і 7 ваенных факультэтаў у вядучых ВНУ рэспублікі: Беларускім дзяржаўным універсітэце, Беларускім нацыянальным тэхнічным універсітэце, Беларускім дзяржаўным універсітэце інфарматыкі і радыёэлектронікі, Беларускім дзяржаўным медыцынскім універсітэце, Беларускім дзяржаўным універсітэце транспарту, Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы і Мінскім дзяржаўным вышэйшым авіяцыйным каледжы.

У Ваеннай акадэміі вядзецца падрыхтоўка афіцэраў агульнавайскавага і авіяцыйнага профіляў, спецыялістаў сувязі і супрацьпаветранай абароны, усяго больш за 60 спецыяльнасцей. Пры акадэміі адкрыты вышэйшыя акадэмічныя курсы, створаны факультэт Генеральнага штаба. Менавіта з адкрыццём у 2006 г. дадзенага факультэта можна гаварыць аб завяршэнні стварэння нацыянальнай ваеннай школы. Акрамя таго, у Ваеннай акадэміі рыхтуюцца афіцэрскае кадры для органаў пагранічнай службы і ўнутраных войскаў МУС.

На ваенных факультэтах вышэйзгаданых ВНУ вядзецца падрыхтоўка афіцэрскага кадраў больш чым па 20 спецыяльнасцях і спецыялізацыях.

Табліца – Структура ваеннай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь

Узроўні і ступені падрыхтоўкі ваенных	Тэрміны навучання	Навучальныя ўстановы, якія забяспечваюць патрабаваны ўзроўні адукацыі
Падрыхтоўка навуковых і навукова-педагагічных кадраў	1 ¹ , 3 ² , 5 ³	Магістратура, ад'юнктура Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь
Падрыхтоўка афіцэраў апэратыўна-стратэгічнага звяна	2	Факультэт генштаба Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь
Акадэмічныя курсы	Па асобных вучэбных планах	Ваенная акадэмія Рэспублікі Беларусь
Падрыхтоўка афіцэраў апэратыўна-тактычнага звяна	2	Камандна-штабны факультэт Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь, ваенныя акадэміі і ўніверсітэты іншых краін
Афіцэрскае курсы	Па асобных вучэбных планах	Ваенная акадэмія Рэспублікі Беларусь
Падрыхтоўка афіцэраў тактычнага звяна з вышэйшай ваенна-спецыяльнай адукацыяй	4 ⁴ , 5 ⁵ , 6 ⁶	Ваенная акадэмія Рэспублікі Беларусь, ваенныя факультэты грамадзянскіх ВНУ
Пачатковая ваенная падрыхтоўка прапаршчыкаў, сяржанцкага саставу і курсантаў Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь на пачатковым этапе іх навучання	Па асобных вучэбных планах	Вучэбныя цэнтры (школы) па падрыхтоўцы (перападрыхтоўцы) па ваенна-ўліковых спецыяльнасцях прапаршчыкаў, сяржантаў, малодшых спецыялістаў у вучэбных часцях

¹ Пры навучанні ў магістратуры.

² Пры навучанні ў завочнай ад'юнктуры.

³ Пры навучанні ў ад'юнктуры шляхам саіскальніцтва.

⁴ Пры падрыхтоўцы афіцэраў каманднага профілю.

⁵ Пры падрыхтоўцы афіцэраў інжынернага профілю.

⁶ Пры падрыхтоўцы афіцэраў медыцынскага профілю.

У рамках Дамовы аб падрыхтоўцы ваенных кадраў для дзяржаў-членаў Арганізацыі Дамовы аб калектыўнай бяспецы (АДКБ) падрыхтоўка афіцэрскіх кадраў па спецыяльнасцях, арганізацыя падрыхтоўкі па якіх у Беларусі эканамічна неэтазгодна, ажыццяўляецца ў УВА Расійскай Федэрацыі і Рэспублікі Казахстан. Такая падрыхтоўка таксама ставіць мэтай абмен вопытам і рэалізацыю сумесных дзеянняў краін АДКБ.

У цэлым, для Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь у цяперашні час афіцэрскія кадры рыхтуюцца па 123 спецыяльнасцях і спецыялізацыях у ваенных навучальных установах Рэспублікі Беларусь, Расійскай Федэрацыі і Рэспублікі Казахстан.

Такім чынам, змест ваеннай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь уключае дапрызыўную ваенную падрыхтоўку і наступныя ступені ваеннай адукацыі: пачатковую ваенную адукацыю; сярэднюю ваенную адукацыю; вышэйшую ваенную спецыяльную адукацыю; вышэйшую ваенную адукацыю; ваенна-навуковую адукацыю.

Разам з тым, у цяперашні час камплектаванне кваліфікаванымі ваеннымі кадрамі Узброеных Сіл абцяжарана шэрагам прычын:

1. Недасканаласцю структуры сістэмы ваеннай адукацыі, адсутнасцю завочнай формы падрыхтоўкі ваенных кадраў і яе прагрэсіўных разнавіднасцей (дыстанцыйнай адукацыі).

2. Нарматыўнае прававое забеспячэнне нацыянальнай сістэмы адукацыі не цалкам улічвае спецыфіку сістэмы ваеннай адукацыі.

3. Недасканаласцю сістэмы падрыхтоўкі і адбору навучэнцаў у УВА.

4. Наяўнасцю неабходнасці далейшага ўдасканалення інфармацыйна-ідэалагічнага забеспячэння, павышэння маральна-псіхалагічнага стану асабовага саставу ў сістэме ваеннай адукацыі.

5. Недасканаласцю сістэмы адбору, падрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі прафесарска-выкладчыцкага саставу, падрыхтоўкі навукова-педагагічных кадраў.

6. Няпоўнай адпаведнасцю зместу навучальных планаў і праграм ваеннай адукацыі ўзроўню кваліфікацыйных патрабаванняў да пэўных пасадак.

7. Недастатковасцю выкарыстання ў адукацыйным працэсе УВА сучасных педагагічных, інфармацыйных тэхналогій, інавацыйных тэхналогій кіравання яго якасцю.

8. Адсутнасцю адзінага механізма забеспячэння сістэмы ваеннай адукацыі вучэбнай і вучэбна-метадычнай літаратурай. Недахоп якасных, у тым ліку электронных навучальных выданняў. Арганізацыя падрыхтоўкі ваенных кадраў, нараўне з Ваеннай акадэміяй, на ваенных факультэтах грамадзянскіх устаноў адука-

цыі патрабуе выпрацоўкі адзіных падыходаў да арганізацыі вучэбнага, метадычнага і выхаваўчага працэсу ў ваенных навучальных установах.

9. Недастатковай якасцю фундаментальных і прыкладных навуковых даследаванняў у галіне ваеннай справы, у тым ліку накіраваных на павышэнне якасці ваеннай адукацыі.

10. Неабходнасцю далейшага ўдасканалення сістэмы фінансавага і матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння сістэмы ваеннай адукацыі, у тым ліку вучэбна-палявой базы, трэнажных сродкаў.

Таму мэтай дзяржаўнай палітыкі развіцця і функцыянавання ваеннай адукацыі ў сучасных умовах павінна стаць далейшае якаснае ўдасканаленне войска, павышэнне прафесіяналізму ўсіх катэгорый ваенных, агульнай культуры выпускнікоў УВА, іншых форм падрыхтоўкі ваенных спецыялістаў.

Асноўныя задачы абнаўлення сучаснай сістэмы ваеннай адукацыі ў Беларусі бачацца ва ўдасканаленні бесперапыннай ваеннай адукацыі; развіцці і аптымізацыі структуры вышэйшай ваеннай школы; ажыццяўленні навуковага прагнастычнага планавання і кіравання ваенна-прафесійнай падрыхтоўкай ваенных кадраў; развіцці ваеннай навукі, дыверсіфікаванні ваенных даследаванняў; удасканаленні кампетэнтнасці і кампетэнцый ваенна-навуковых і педагагічных кадраў.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў Рэспубліцы Беларусь створана структура і ўмовы для функцыянавання сістэмы ваеннай адукацыі і адпаведна арганізацыі падрыхтоўкі афіцэрскіх кадраў для Узброеных Сіл рэспублікі. Разам з тым, удасканаленне гэтай сістэмы, як і сам працэс будаўніцтва і развіцця Узброеных Сіл, адбываецца бесперапынна. Таму паэтапная рэалізацыя на навуковай аснове кожнай з вызначаных вышэй задач у межах рашэння вылучаных праблем будзе спрыяць кадраваму ўмацаванню Узброеных Сіл і павышэнню ваеннай бяспекі Рэспублікі Беларусь.

Літаратура і крыніцы

1. Закон Рэспублікі Беларусь от 28 декабря 2005 года № 79–3 «О ратификации соглашения о подготовке военных кадров для государств – членов организации договора о коллективной безопасности» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2005. – № 7.
2. Закон Республики Беларусь 3 января 2002 г. №74–3 «Об утверждении Военной доктрины Республики Беларусь» // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2002. – № 6.
3. Указ Президента Республики Беларусь от 18 июля 2001 г. № 399 «Концепция государственной кадровой политики Республики Беларусь».
4. Указ Президента Республики Беларусь от 25 марта 2003 г. № 127 «Об утверждении Устава учреждения образования «Военная академия Республики Беларусь».
5. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 11 июня 2003 г. № 775 «О военных факультетах в учреждениях образования Республики Беларусь».

6. Постановление коллегии Министерства обороны Республики Беларусь от 10 мая 2006 № 102 «Концепция развития военного образования в Республике Беларусь до 2020 года».
7. Мальцев, Л.С. Система подготовки офицерских кадров в Вооруженных Силах Республики Беларусь: актуальные вопросы функционирования и направления совершенствования / Л.С. Мальцев // Проблемы управления. – 2009. – № 3. – С. 38–48.
8. О подготовке военных кадров Вооруженных Сил иностранных государств: отчет о НИР / Военная академия РБ; науч. рук. Л.Г. Сиваков. – Минск: ВА РБ, 2008. – 26 с.

Summary

The article deals with historical and political aspects of development of higher military education in the Republic of Belarus after obtaining independence. There is analyzed modern the analysis of state of military education in Republic. Ways further improvement of organization and quality of training of military personnel in Republic of Belarus for formation of qualitative military stuff based on innovative approach of educational development are proposed.

Паступіў у рэдакцыю 26.04.2010 г.

УДК [947.6+947.084.8]«1997/2000»

К.А. Крывічаніна,

малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі

НАВУКОВА-ТЭХНІЧНАЕ СУПРАЦОЎНІЦТВА БЕЛАРУСІ І РАСІІ ПА РЭАЛІЗАЦЫІ МІЖДЗЯРЖАЎНЫХ ПРАГРАМ (1997–2000 гг.)

Эфектыўнасць навукова-тэхнічнай дзейнасці вызначаецца не толькі атрыманымі вынікамі, але і іх выкарыстаннем у розных сферах, што забяспечвае канкурэнтаздольнасць нацыянальнай эканомікі, сацыяльную стабільнасць, вырашэнне праблем навакольнага асяроддзя. Важнай умовай павышэння рэзультатаўнасці айчынных даследаванняў і распрацовак з'яўляецца развіццё міжнароднага навукова-тэхнічнага супрацоўніцтва. Адным з самых перспектывных інструментаў такога ўзаемадзеяння з'яўляюцца міждзяржаўныя навукова-тэхнічныя праграмы. Першы айчынны вопыт іх рэалізацыі быў атрыманы ў другой палове 1990-х гг. і звязаны з распрацоўкай і ажыццяўленнем міждзяржаўных праграм краін СНД, а таксама шэрагу беларуска-расійскіх праграм. Найбольш выніковыя з іх – сумесныя праекты Беларусі і Расіі, якія вырашалі задачы стварэння канкурэнтаздольнай навукова-тэхнічнай прадукцыі для забеспячэння ўласных народна-гаспадарчых патрэб і пашырэння экспартных магчымасцей.

Варта адзначыць, што пытанні фарміравання і рэалізацыі беларуска-расійскіх праграм прыцягвалі пэўную ўвагу даследчыкаў. Некаторыя аспекты навукова-тэхнічнага супрацоўніцтва былі адлюстраваны ў працах абагульняльнага характару па праблемах будаўніцтва і перспектываў развіцця Саюзнай дзяржавы (Л.П. Козік, У.М. Мясніковіч) [1 – 2]. Вопыт сумеснай дзейнасці разглядаўся спецыялістамі непасрэдных арганізацый-удзельнікаў праграм (М.С. Высоцкі, А.П. Нізоўцаў) [3 – 5]. Аднак у пазначаных працах адсутнічае цэласнае даследаванне праблемы, якое б дазволіла вызначыць умовы і неабходнасць распрацоўкі асобных праектаў першых беларуска-расійскіх наву-

кова-тэхнічных праграм, недахопаў і дасягненняў у іх рэалізацыі ў 1997 – 2000 гг. Вырашэнню пастаўленых задач прысвечаны дадзены артыкул.

У 1990-я гг. Расійская Федэрацыя ўваходзіла ў шэраг галоўных навуковых партнёраў Рэспублікі Беларусь. Супрацоўніцтва ў навукова-тэхнічнай сферы мела глыбокія традыцыі, паколькі навуковы патэнцыял кожнай з рэспублік з'яўляўся неад'емнай часткай агульнай навукова-тэхнічнай сістэмы СССР, ва ўмовах якой шматлікія даследаванні і распрацоўкі выконваліся на карысць агульных інтарэсаў. Аднак пад уздзеяннем грамадска-палітычных і сацыяльна-эканамічных змен першых гадоў мінулага дзесяцігоддзя творчыя кантакты падвергліся значным выпрабаванням.

Актывізацыя беларуска-расійскіх навукова-тэхнічных узаемадачынненняў звязана з агульнымі інтэграцыйнымі працэсамі другой паловы 1990-х гг. Пасля заключэння Дагавора аб стварэнні Супольнасці Беларусі і Расіі (1996) і Дагавора аб Саюзе Беларусі і Расіі (1997) двухбаковае супрацоўніцтва разглядалася ў якасці прыярытэту знешняй навукова-тэхнічнай палітыкі Беларусі. Спрыяльныя ўмовы для аднаўлення і паглыблення навуковых і вытворчых кантактаў стварала падпісанае 27 лютага 1996 г. «Пагадненне аб навукова-тэхнічным супрацоўніцтве», мерапрыемствы па рэалізацыі якога былі ўключаны ў «Пэралік першачарговых захадаў па выкананні Дагавора аб стварэнні Саюзнай дзяржавы» [6, с. 68]. Каардынацыя сумеснай дзейнасці ўскладвалася на міжурадавую камісію па навукова-тэхнічным супрацоўніцтве [7, л. 165–173]. Згодна з рашэннем удзельнікаў першага пасяджэння камісіі (май 1997 г.), у Выканаўчы камітэт Саюза Беларусі і Расіі былі

прадстаўлены праекты міждзяржаўных навукова-тэхнічных падпраграм «Лазерныя тэхналогіі XXI стагоддзя» і «Навукаёмістыя кампаненты агульнамашынабудаўнічага прымянення», якія меркавалася рэалізаваць у межах міждзяржаўнай праграмы «Фарміраванне і забеспячэнне адзінай навукова-тэхналагічнай і інфармацыйнай прасторы». Падпраграмы, разлічаныя на 1998 – 2000 гг., былі зацверджаны 2 снежня 1997 г. і сталі першымі значнымі праектамі, падтрыманымі бюджэтам Саюза Беларусі і Расіі [8, л. 161]. Дзяржаўнымі заказчыкамі работ выступалі Дзяржаўны камітэт па навуцы і тэхналогіях (ДКНТ) Рэспублікі Беларусь і Міністэрства навукі і тэхналогій (МНТ) Расійскай Федэрацыі. Камісія па навукова-тэхнічным супрацоўніцтве кантралявала ход падпраграм. Такім чынам, ва ўмовах абмежаванасці фінансавых і матэрыяльных рэсурсаў назіралася канцэнтрацыя сродкаў на прыярытэтных кірунках развіцця навукі і тэхнікі для падтрымкі шэрагу буйных тэм, звязаных з найбольш актуальнымі праблемамі развіцця народнагаспадарчых комплексаў дзвюх краін.

Выбар лазерных тэхналогій у якасці аб'екта сумеснай дзейнасці не быў выпадковым. Па-першае, распрацоўка дадзенай тэматыкі з'яўлялася надзвычай перспектыўнай, бо лазерна-аптычныя прыборы і тэхналогіі нараўне з новымі матэрыяламі і інфармацыйнымі сістэмамі складаюць аснову навукова-тэхнічнага прагрэсу трэцяга тысячагоддзя і вызначаюць агульны ўзровень тэхналагічнага развіцця краіны. Выкарыстанне лазераў стала неад'емнай часткай медыцыны, біялогіі, машынабудавання, інфарматыкі, мікраэлектронікі і г. д. Як і ўсе новыя тэхналогіі, лазерная тэхналогія характарызуецца высокай навукаёмістасцю і патрабуе значнай фінансавай падтрымкі, якая можа быць аказана ў межах міждзяржаўных праграм (напрыклад, тэма «Еўра-лазер» выконвалася краінамі ЕС). Па-другое, для развіцця лазерных тэхналогій у Беларусі і Расіі існавалі спрыяльныя магчымасці: патрэбная матэрыяльна-тэхнічная база, попыт з боку вытворчасці, высокакваліфікаваныя кадры.

Падпраграма «Лазерныя тэхналогіі XXI стагоддзя» была скіравана на эфектыўнае выкарыстанне навукова-тэхнічнага патэнцыялу Беларусі і Расіі ў галіне лазернай фізікі ў мэтах арганізацыі вытворчасці канкурэнтаздольных лазерных прыбораў для ўнутрысаюзнага выкарыстання і экспарту на рынкі іншых краін СНД. Яна ўключала комплекс фундаментальных і прыкладных праектаў, у выніку рэалізацыі якіх прадугледжвалася вырашыць буйныя навуковыя і эканамічныя задачы. Былі запланаваны наступныя мерапрыемствы: правядзенне сумесных фундаментальных даследаванняў,

фарміраванне інфармацыйнай, вопытна-эксперыментальнай і вытворчай базы па лазерных тэхналогіях, арганізацыя прамысловай вытворчасці лазерных прыбораў і абсталявання, ахова ўнутранага рынку ад экспансіі замежных фірм [9, л. 54].

У канцы 1998 г. у змест падпраграмы былі ўнесены пэўныя карэкціроўкі, што звязана з фарміраваннем беларускай і расійскай частак навукова-тэхнічных саветаў і пачаткам дзейнасці міждзяржаўнага органа – Агульнага расійска-беларускага навукова-тэхнічнага савета, які непасрэдна праводзіў экспертызу сумесных праектаў [10, л. 264]. Такім чынам, відавочна непаслядоўнасць працэсу падрыхтоўкі і рэалізацыі падпраграмы, калі заданні фарміраваліся раней за структуры, якія ажыццяўлялі экспертызу і каардынацыю тэматыкі даследаванняў. Праведзены Агульным саветам аналіз ходу выканання падпраграмы выявіў пэўныя недахопы. Так, розніца падыходаў да афармлення праектаў у Беларусі і Расіі ўскладняла іх абгрунтаванне і ўзгадненне, у выніку чаго за межамі апынуўся шэраг перспектыўных і актуальных тэм. У выніку абноўлены варыянт уключаў 14 новых заданняў і інвестыцыйны блок, што былі прадстаўлены беларускімі і расійскімі даследчыкамі, паміж якімі ўжо існавалі творчыя кантакты і быў напрацаваны значны навуковы задзел [10, л. 265]. Галоўным выканаўцам ад Беларусі быў прызначаны Інстытут фізікі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (НАН Беларусі). Усяго на падпраграму прадугледжвалася вылучыць 12,272 млн рас. руб., дзе частка выдаткаў Беларусі складала 20 %, Расіі – 80 % [9, л. 55].

Сумесная дзейнасць па лазернай праблематыцы мела значныя вынікі, якія мелі ў асноўным прыкладны характар і былі прадстаўлены новымі тэхналогіямі і прыборамі. Распрацаваны і перададзены ў серыйную вытворчасць: афтальмакаагулятар для лячэння захворванняў вока; медыцынская ўстаноўка для выкарыстання ў агульнай і эндаскапічнай хірургіі; грунтвага для правядзення будаўніча-монтажных і геадэзічных работ; малагабарытны лазерны маркёр; танкаплёначны лазер для выкарыстання ў даследаваннях па біяфізіцы, біялогіі, хіміі, спектраскапіі і г. д.; магутныя паўправадніковыя выпраменьвальнікі і цвёрдацельныя лазеры для спецыяльнага выкарыстання; тэхналогія і абсталяванне для прэцызійнай скораснай рэзкі матэрыялаў [5, с. 4–17]. Новая прадукцыя знайшла прымяненне ў клініках і на прадпрыемствах Беларусі і Расіі.

Маштабная беларуска-расійская падпраграма ажыццяўлялася ў галіне машынабудавання – «Навукаёмістыя кампаненты агуль-

намашынабудаўнічага прымянення (НКАП) на 1998–2000 гг.». Супрацоўніцтва ў дадзеным напрамку было вельмі важным для Беларусі, бо машынабудаўнічы комплекс традыцыйна выступаў адной з асноўных галін эканомікі і з’яўляўся важнай крыніцай нацыянальнага даходу. У СССР большасць прадпрыемстваў па вытворчасці НКАП знаходзілася на тэрыторыі Расіі, Беларусі і Украіны. Пасля распаду Саюза беларускае машынабудаванне засталася без галіновай навукі, паколькі размяшчалася ў Расіі. Для навуковага забеспячэння галіны ў 1992 г. пры НАН Беларусі быў створаны Навуковы цэнтр праблем механікі машын (НЦ ПММ) [3]. Ініцыятарам падпраграмы і яе першых заданняў выступаў расійскі бок. Галоўнымі выканаўцамі былі прызначаны НЦ ПММ НАН Беларусі і Інстытут машыназнаўства імя А.А. Благанравава Расійскай акадэміі навук [11, л. 24]. Навуковае кіраўніцтва падпраграмай з беларускага боку ажыццяўляў акадэмік НАН Беларусі М.С. Высоцкі [11, л. 13]. У рэалізацыі праектаў ад Беларусі акрамя Навуковага цэнтра ўдзельнічалі Беларуская дзяржаўная палітэхнічная акадэмія, Інстытут надзейнасці машын НАН Беларусі і шэраг прамысловых прадпрыемстваў [9, л. 68–70]. Заданні насілі прыкладны характар і былі скіраваны на распрацоўку і вытворчасць НКАП высокага тэхнічнага ўзроўню для задавальнення попыту ў Беларусі і Расіі, а таксама для паставак у блізкае і далёкае замежжа. Першыя праекты тычыліся вытворчасці малагабарытных дызеляў, керамічных падшыпнікаў, навукаёмістых кампанентаў перспектывных трактароў, у якіх фактычна была закладзена новая канцэпцыя пабудовы трактара [4, с. 389]. На сумесным пасяджэнні калегій ДКНТ Рэспублікі Беларусь і МНТ Расійскай Федэрацыі падпраграма была распаўсюджана і на аўтамабілі. Вынікамі сумеснай дзейнасці стала асвоеная вытворчасць малагабарытных дызельных рухавікоў МД-8, выпрабаванні вопытных ўзораў МД-16, даследаванні эксплуатацыйных характарыстык гумагаусенічных цягачоў, апрабаванне канцэпцыі стварэння перспектывнага тыпу аўтамабільнага транспарту – хуткасных велікагрузных магістральных аўтацягнікоў на базе навукаёмістых кампанентаў і інш. [11, л. 13–14; 12, л. 16].

Навуковыя сілы Беларусі і Расіі былі скіраваны на стварэнне імпартазаменяльнай і экспартнакіраванай сельскагаспадарчай прадукцыі, яе тэхнічную і тэхналагічную мадэрнізацыю. З гэтай мэтай былі распрацаваны наступныя падпраграмы: «Павышэнне рэнтабельнасці вытворчасці і пераапрацоўкі льну на аснове прагрэсіўных рэсурсазберагальных тэхналогій і тэхнікі» («Лён», зацверджана 23 мая 1997 г.), «Павышэнне эфектывнасці вытворчасці бульбы і бульбапрадуктаў на 1998–

2000 гг.» («Бульба», зацверджана 2 снежня 1997 г.), «Развіццё вытворчасці абсталявання для забеспячэння атрымання якаснай малочнай прадукцыі» («Малако», зацверджана 22 лістапада 1999 г.) [13, с. 82; 14, с. 115]. Актыўны ўдзел у праектах прымала Акадэмія аграрных навук (ААН) Рэспублікі Беларусь. За два гады супрацоўніцтва былі выпрабаваны і перададзены ў вытворчасць наступныя распрацоўкі: 12 адзінак тэхнікі для вырошчвання і ўборкі льну, 5 узораў машын для першаснай перапрацоўкі льну, 3 узоры абсталявання для насенняводства, даільная ўстаноўка з варштатамі «Тандэм», цепларэкуператар, ахаладжальнік малака і інш. [15, с. 158].

Пастановай Выканаўчага камітэта Саюза Беларусі і Расіі ад 10 чэрвеня 1998 г. была зацверджана Праграма сумеснай дзейнасці па пераадоленні наступстваў Чарнобыльскай катастрофы ў межах Саюза Беларусі і Расіі на 1998–2000 гг. з агульным аб’ёмам фінансавання 333,75 млн рас. руб. (Беларусь – 35 %, Расія – 65 %) [16–17]. Беларускімі ўдзельнікамі праектаў з’яўляліся Міністэрства па надзвычайных сітуацыях, Міністэрства аховы здароўя, НАН Беларусі, ААН і іншыя міністэрствы і ведамствы. Для каардынацыі навуковых даследаванняў пры Камісіі Парламенцкага Сходу Саюза Беларусі і Расіі па пытаннях экалогіі, прыродакарыстання і ліквідацыі наступстваў аварыі пачаў працаваць Навукова-кансультацыйны савет па праблемах Чарнобыля на чале з дырэктарам Інстытута радыяэбіялогіі НАН Беларусі, акадэмікам Я.Ф. Канаплём [16]. Галоўнымі задачамі праграмы сталі фарміраванне агульных навукова-метадычных асноў і распрацоўка нарматыўна-прававых дакументаў, на аснове якіх прадугледжваўся пераход да практычных мерапрыемстваў у галіне медыцыны, сельскай і лясной гаспадаркі, радыяцыйнага маніторынгу, радыяцыйнай аховы насельніцтва. У выніку сумеснай дзейнасці створаны спецыялізаваныя банкі даных аб медыцынскіх наступствах катастрофы, распрацаваны метадыкі ацэнкі рэтраспектывных, бягучых і прагнозных доз апраменьвання пацярпелага насельніцтва, створаны тэхналогіі і нарматывы выкарыстання лесу на радыеактыўна забруджаных тэрыторыях, падрыхтаваны прапановы па ўніфікацыі структуры, праграм і метадаў радыяцыйнага кантролю ў аграпрамысловым комплексе і г. д. На пераапрацоўчых прадпрыемствах Беларусі і Расіі былі ўкаранёны новыя тэхналогіі, што дазволіла наладзіць вытворчасць прадуктаў харчавання з павышанымі лясчэбна-прафілактычнымі ўласцівасцямі, арганізаваць тэхналагічную перапрацоўку мясной і малочнай сыравіны для зніжэння пераходу радыенуклідаў у канечную прадукцыю [18].

Нізкая актыўнасць постсавецкіх краін у справе рэалізацыі шматбаковых дамоўленасцей па касмічных даследаваннях, дасягнутых у межах СНД, падштурхнула кіраўніцтва Беларусі і Расіі развіваць супрацоўніцтва на двухбаковай аснове, якое бачылася вельмі актуальным і перспектывным. Менавіта гэты кірунак сумеснай навукова-тэхнічнай дзейнасці атрымаў найбольшую падтрымку з саюзага бюджэту. На праграму «Распрацоўка і выкарыстанне касмічных сродкаў і тэхналогій атрымання, распрацоўкі і адлюстравання касмічнай інфармацыі» на 1999–2002 гг. («Космас-БР», зацверджана 9 снежня 1998 г.) планавалася вылучыць 70,6 млн рас. руб. Адзначым, што фінансавыя абавязацельствы былі выкананы амаль поўнасцю (на 97 %) [19]. Дзяржаўнымі заказчыкамі-каардынатарамі з'яўляліся НАН Беларусі і Федэральнае касмічнае агенцтва Расіі. Праграма ажыццяўлялася пры ўдзеле 18 расійскіх і 14 беларускіх прадпрыемстваў. У выніку рэалізацыі праграмы створаны эксперыментальны ўзор цэнтра прыёму касмічнай інфармацыі на базе станцыі «СканЭкс» і новай антэннай сістэмы, вопытныя ўзоры навігацыйна-сувязнога тэрміналу і сістэмы аўтаматызаванага праектавання звышвыякіх інтэгральных схем касмічнага выкарыстання, вынайздзена тэхналогія дэшыфравання касмічных здымкаў для абнаўлення тапаграфічных карт і г. д. [20]. Распрацоўкі выкарыстоўваліся ў інтарэсах міністэрстваў і ведамстваў Рэспублікі Беларусь, у тым ліку Міністэрства па надзвычайных сітуацыях, Міністэрства абароны, Камітэта пясной гаспадаркі і інш.

У 2000 г. пачалася сумесная дзейнасць па аднаўленні і развіцці навукова-тэхналагічнага патэнцыялу вытворчасці сродкаў вылічальнай тэхнікі і мікраэлектронікі ў межах праграмы «Распрацоўка і асваенне ў серыйнай вытворчасці сямейства высокавытворчых вылічальных сістэм з паралельнай архітэктурой (суперкамп'ютараў) і стварэнне прыкладных праграма-апаратных комплексаў на іх аснове» на 2000–2003 гг. («СКІФ», зацверджана 22 лістапада 1999 г.) [21, с. 2].

Пры ўсіх станоўчых выніках неабходна адзначыць, што не ўсе задачы, пастаўленыя ў рамках падпраграм, удалося рэалізаваць. Поўнаму і своєчасавому выкананню даследаванняў і распрацовак перашкаджала рэгулярнае недафінансаванне праектаў, асабліва характэрнае для 1998–1999 гг. Напрыклад, па выніках 1998 г. саюзным бюджэтам былі прафінансаваны: Чарнобыльская праграма на 45,5 %, «Лён» – на 35 %, «Бульба» – на 45 % [13, с. 82–83; 16; 22, с. 101]. лепш выглядала сітуацыя з бюджэтам 2000 г.: зацверджаныя выдаткі на «Лазерныя тэхналогіі XXI стагоддзя» і

«Навукаёмістыя кампаненты» былі выкананы цалкам, на падпраграмы «Лён» і «Бульба» – на 92,5 % і 97,4 % адпаведна, што тлумачыцца прыярытэтамі фінансавання па тэмах, тэрмін рэалізацыі якіх завяршаўся ў бягучым годзе. Амаль пры стопрацэнтным пералічэнні сродкаў расійскім бокам відавочнымі з'яўляліся праблемы выканання фінансавых абавязацельстваў Рэспублікай Беларусь [1, с. 254–258]. Затрымлівалася рэалізацыя падпраграмы «Малако» [1, с. 157]. Некаторыя тэмы ўвогуле не выконваліся («Стварэнне і развіццё сістэмы аптовых харчовых рынкаў Саюза Беларусі і Расіі на 1998–2000 гг.») [14, с. 115]. Усяго ў 2000 г. на рэалізацыю праектаў (без уліку Чарнобыльскай праграмы) беларускім бюджэтам было вылучана каля 430 тыс. дол. ЗША, што ў сярэднім складала крыху больш за 70 тыс. дол. на падпраграму [1, с. 254–258; 23, с. 23].

Такім чынам, распрацоўка сумесных праграм стала адным з найважнейшых шляхоў беларуска-расійскай інтэграцыі ў навукова-тэхнічнай сферы, дзе, дзякуючы канцэнтрацыі матэрыяльных, фінансавых і інтэлектуальных рэсурсаў дзвюх краін, вырашаліся такія буйныя задачы развіцця народнагаспадарчых комплексаў, як фарміраванне інавацыйнай эканомікі, структурная і тэхналагічная перабудова вытворчай сферы, стварэнне імпартазамняльнай прадукцыі. Гэта адпавядала нацыянальным інтарэсам Беларусі і з'яўлялася стратэгічным кірункам развіцця навукова-тэхнічнага комплексу Рэспублікі Беларусь. Фундаментальныя даследаванні і прыкладныя распрацоўкі, прадугледжаныя ў праграмах, з'яўляліся надзвычай актуальнымі і перспектывнымі для Беларусі і ажыццяўляліся па праблемах машынабудавання, лазераў, мінімізацыі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС, сумеснага асваення космасу, механізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці. Аднак прынятыя да выканання праграмы былі рэалізаваны не ў поўным аб'ёме, паколькі перашкаджала складаная працэдура распрацоўкі і прыняцця саюзных праграм, розныя падыходы па фарміраванні асобных заданняў, несвоечасовае і няпоўнае фінансаванне, інфляцыйныя працэсы, якія прыводзілі да зрываў тэрмінаў выканання асноўных этапаў. Не ўдалося стварыць значных камерцыйных распрацовак, наладзіць шырокі экспарт навукова-тэхнічнай прадукцыі. Пры ўсіх недахопах сумесная дзейнасць мела значныя вынікі. Яны прадстаўлены як новымі навуковымі ведамі, так і распрацаванымі тэхналогіямі і абсталяваннем, што былі перададзены ў серыйную вытворчасць і знайшлі ўкараненне ў народных гаспадарках Беларусі і Расіі. Акрамя таго, ажыц-

цяўленне першых сумесных праграм дазволіла атрымаць каштоўны вопыт па стварэнні арганізацыйных і фінансавых механізмаў супрацоўніцтва.

Літаратура і крыніцы

1. Козик, Л.П. Сообщество. Союз. Союзное государство: 1996 – 2003 / Л.П. Козик. – Минск: ФУАинформ, 2004. – 384 с.
2. Мясникович, М.В. Союзное государство: создание и перспективы устойчивого развития / М.В. Мясникович. – Минск: НИЭИ Мин-ва экон. Республики Беларусь, 2006. – 280 с.
3. Высоцкий, М.С. Белорусское машиностроение: проблемы и перспективы / М.С. Высоцкий // Весці Нац. акад. навук Беларусі. Сер. фіз.-тэх. навук. – 1998. – № 4. – С. 3 – 9.
4. Высоцкий, М.С. Белорусское машиностроение: проблемы и перспективы / М.С. Высоцкий // Наука – народному хозяйству: монография / НАН Беларуси. – Минск: Аналитический центр НАН Беларуси, 2002. – С. 371 – 395.
5. Низовцев, А.П. Опыт Института физики Национальной академии наук Беларуси по защите прав на интеллектуальную собственность при выполнении белорусско-российских научно-технических проектов // Национальный информационный офис 7-й Рамочной программы научно-технологического развития ЕС в Беларуси [Электронный ресурс]. – 2004 – 2009. Рэжым доступу: <http://fp6-nip.org.by/pdf_fp6/Nizovtsev.pdf>. – Дата доступу: 08.10.2010.
6. Развитие науки Беларуси в 2000 году (Аналитический доклад) / ГКНТ Республики Беларусь; под общ. ред. А.И. Лесниковича и И.Д. Волоотовского. – Минск, 2001. – 120 с.
7. Архіў Дзяржаўнага камітэта па навуцы і тэхналогіях Рэспублікі Беларусь (Архіў ДКНТ) – Воп. 1. – Спр. 286. Приказы № 80–96 председателя ГКНТ по основной деятельности и документы к ним за 1998 г.
8. Архіў ДКНТ. – Воп. 1. – Спр. 300. Поручения Администрации Президента, Совета Министров РБ о создании рабочих групп по изучению и обобщению международного опыта разработки и практического применения патентных кодексов и кодексов законов о науке за 1998 г. – Т. 2.
9. Архіў ДКНТ. – Воп. 1. – Спр. 306. Поручения Совета Министров Республики Беларусь о развитии международного научно-технического сотрудничества и документы об их выполнении за 1998 г. – Т. 1.
10. Архіў ДКНТ. – Воп. 1. – Спр. 316. Переписка с Исполнительным комитетом Союза Беларуси и России, Межгосударственным экономическим комитетом экономического союза СНГ, Министерством науки и технологий РФ и др. о формировании единого научно-технологического и информационного пространства Беларуси и России, внесении предложений по формированию и финансированию совместных программ, проектов и мероприятий и др. вопросам за 1998 г. – Т. 1.
11. Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі (ЦНА НАНБ). – Фонд. 86. – Воп. 1. – Спр. 28. Отчет о деятельности Научного центра проблем механики машин НАН Беларуси в 1999 г.
12. ЦНА НАНБ. – Фонд. 86. – Воп. 1. – Спр. 30. Отчет о деятельности Научного центра проблем механики машин НАН Беларуси в 2000 г.
13. ЦНА НАНБ. – Фонд. 101. – Воп. 1. – Спр. 7. Основные итоги работы Академии аграрных наук Республики Беларусь за 1998 г.
14. ЦНА НАНБ. – Фонд. 101. – Воп. 1. – Спр. 8. Основные итоги работы Академии аграрных наук Республики Беларусь за 1999 г.
15. ЦНА НАНБ. – Фонд. 101. – Воп. 1. – Спр. 9. Основные итоги работы Академии аграрных наук Республики Беларусь за 2000 г. и за период 1996 – 2000 гг.
16. Худая, М. О реализации совместных программ в области экологии, природопользования и ликвидации последствий аварии на ЧАЭС в рамках Союза Беларуси и России / М. Худая // Беларусь, Россия, Украина – опыт и проблемы интеграции: первая межпарламент. конф. – Киев: Парламентское изд-во, 1999. – С. 216 – 218.
17. Паспорт Программы совместной деятельности по преодолению последствий Чернобыльской катастрофы в рамках Союзного государства // Белорусское отделение российско-белорусского информационного центра по проблемам последствий катастрофы на Чернобыльской АЭС РНИУП «Институт радиологии» МЧС Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2009. – Рэжым доступу: <http://www.rbic.by/index.php?option=com_content&view=article&id=160&Itemid=47>. – Дата доступу: 02.02.2010.
18. Программа совместной деятельности по преодолению последствий Чернобыльской катастрофы в рамках Союзного государства // Белорусское отделение российско-белорусского информационного центра по проблемам последствий катастрофы на Чернобыльской АЭС РНИУП «Институт радиологии» МЧС Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2009. – Рэжым доступу: <http://www.rbic.by/index.php?option=com_content&view=article&id=161&Itemid=47>. – Дата доступу: 02.02.2010.
19. Паспорта Союзных программ // СОЮЗ-ИНФО: информационное агентство Союзного государства Беларуси и России [Электронный ресурс]. – 2003 – 2009. Рэжым доступу: <<http://www.soyuzinfo.ru/ru/programs/passports/index.php?from4=3&id4=68197&i4=11>>. – Дата доступу: 14.02.2010.
20. Программа «Космос-БР» // Национальный совет по космосу при Совете Министров Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2003–2008. – Рэжым доступу: <http://www.space.basnet.by/cosmos_br.htm>. Дата доступу: – 31.01.2008
21. О прогнозе социально-экономического развития Союзного государства на 2001 г.: постановление № 8 Совета Министров Союзного государства от 15.05.2001 // Законы России [Электронный ресурс]. – 2007. – Рэжым доступу: <http://www.lawrussia.ru/bigtexts/law_3324/page2.htm>. – Дата доступу: 13.10.2007.
22. ЦНА НАНБ. – Фонд. 101. – Воп. 1. – Спр. 6. Основные итоги работы Академии аграрных наук Республики Беларусь за 1997 г.
23. Экономика Беларуси: оценки, тенденции, прогнозы (3–4 квартал 2001 г.) / Исследовательский центр Института приватизации и менеджмента [Электронный ресурс]. – 2000 – 2007. – Рэжым доступу: <http://www.research.by/pdf/BE02001r2.pdf>. – Дата доступу: 20.01.2010.

Summary

The question of scientific and technical cooperation of Belarus and Russia is considered in the article. Scientific and technical programs were interstated one of the most effective tools of bilateral interaction. The author investigates conditions and substantiations of development of separate projects of the first programs, concentrates attention to the positive and negative moments in their realization in 1997 – 2000.

Паступіў у рэдакцыю 19.05.2010 г.

УДК 947.6:39(476.7)

У.С. Пуцік,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

УТВАРЭННЕ ЗЕМЛЕЎЛАДКАВАЛЬНЫХ КАМІСІЙ ЯК ПАЧАТАК ЗРУХАЎ ВА ЎКАРАНЕННІ СТАЛЫПІНСКАЙ АГРАРНАЙ РЭФОРМЫ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

У комплексе пераўтварэнняў пачатку XX ст., які ў апошні час называюць мадэрнізацыяй, Сталыпінская аграрная рэформа займала цэнтральнае месца. П.А. Сталыпін называў яе воссю ўнутранай палітыкі. Яна надала пачатак новаму зямельнаму ладу. Перадатачным механізмам рэформы стала ўсталяванне Камітэта па землеўладкавальных справах, губернскіх і павятовых землеўладкавальных камісій (1906 г.), якія паступова і хутка перавялі вырашэнне аграрнага пытання ў практычную плоскасць.

Вялікія рэформы 60–70-х гг. XIX ст., якія значна падарвалі прыгоннае права, не скасавалі яго цалкам. Пад уплывам шэрагу фактараў у парэформеннай вёсцы захавалася шмат перажыткаў прыватнаўласніцкага і дзяржаўнага прыгонніцтва. Іх жыванне ў агульных рысах завяршылася толькі да 1907 г., калі былі спынены выкупныя плацяжы, адменены падушны падатак і кругавая парука. Аднак наяўнасць гэтых перажыткаў значна стрымлівала ў парэформенны перыяд пераход да рыначнай эканомікі, ва ўсякім выпадку, у вёсцы. Варта адзначыць, што ў грамадскай свядомасці, у сацыяльных і эканамічных адносінах перажыткі прыгонніцтва аказаліся настолькі жывучымі і глыбокімі, што палегчылі магчымасць у 30-х гг. XX ст. большавікам узяць пэўныя рысы старой сацыяльна-эканамічнай сістэмы ў выглядзе калгасаў. Мэта артыкула: разгледзіць пытанні станаўлення землеўладкаваных камісій у беларускіх губернях Расійскай імперыі, адлюстраваць прававое і арганізацыйнае афармленне іх дзейнасці.

Сацыяльныя працэсы, што адбываліся ў гісторыі Расіі, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст., за кароткі перыяд прывялі да кардынальнай змены ўсяго ладу жыцця, глыбокіх пераўтварэнняў у палітычнай, эканамічнай і сацыяльнай сферах. Дадзеныя працы выклікаюць пільную ўвагу сучасных гісторыкаў. Асабліва ж інтарэс узнікае да развіцця аграрнага крызісу, які пранік ва ўсе сферы жыцця Расійскай імперыі на мяжы XIX–XX ст.

У беларускай гістарыяграфіі савецкага перыяду тэмы сельскай гаспадаркі, звалючых капіталістычных адносін у канцы XIX ст., аграрнага крызісу, сялянскага руху ў перыяд рэва-

люцыі і аграрнага пытання ў Дзяржаўнай думе былі разгледжаны В.П. Панюцічам, В.В. Чапко, Л.П. Ліпінскім, К.І. Шабунем [1], А.І. Кажушковым [2] і інш.

З 1991 г. беларускія навукоўцы актыўна разгарнулі працу па вывучэнні і пераглядзе шэрагу пытанняў гісторыі аграрных адносін і іх адбітку ў грамадскім руху на мяжы XIX–XX ст. Тым ці іншым пытаннем даследуемай тэмы прысвяцілі свае працы беларускія гісторыкі В.Ф. Бацяеў [3], В.М. Бусько [4], У.П. Крук [5], М.М. Забаўскі [6], А.П. Жытко [7], В.П. Панюціч [8], В.М. Фамін [9] і інш.

Рэформа землеўладкавання заняла цэнтральнае месца сярод праграм ператварэнняў урада П.А. Сталыпіна. Яна павінна была завяршыць Вялікую сялянскую рэформу 1861 г. Пачатак быў пакладзены ўказам ад 9 лістапада 1906 г. «Аб дапаўненні некаторых пастановаў дзеючага закона, якія датычацца сялянскага землеўладання і землекарыстання». Як вядома, па задуме аўтараў сялянскай рэформы, пры вырашэнні асноўнага пытання – вызваляць сялян з зямлёй ці без зямлі – перамагло першае меркаванне. Але, нараўне з надзяленнем сялянства зямлёй, у вёсцы была захавана абшчына і селянін станаўіўся поўным уласнікам зямельнага надзелу толькі пасля яго выкупу.

Пераводзячы рэформу ў практычную плоскасць, урад лічыў, што перш чым замацаваць зямлю за асобнымі гаспадарамі, неабходна было вызначыць, якія землі застаюцца ў памешчыкаў, а якія адыходзяць да сялян. І пры ўкараненні рэформы ў жыццё адступіла на іншы план пытанне аб тым, у якім парадку і ў якіх формах будучы карыстацца зямлёй асобыныя сяляне ў межах адведзеных ім плошчаў. Аўтары рэформы ў дакуменце «Палажэнне аб выкупе» абмежаваліся ўжываннем існаваўшых раней парадкаў землекарыстання, усталяваўшы толькі як канчатковую мэту рэформы – выкуп зямлі ва ўласнасць.

Як сяляне ўспрымуць на сябе абавязкі выкупу ў новых, незвычайных для сельскай Расіі, умовах было прадумана не да канца.

Такая аналагічнасць не давала дзяржаве магчымасці ўступіць у непасрэдныя адносіны з кожным новым уладальнікам зямлі паасобку. Таму быў неабходны пасрэднік паміж дзяржа-

вай і сялянамі, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці. Такім пасрэднікам стала сельскае вобшчаства. Яно было прызнана часовым пасрэднікам (да выплаты выкупной пазыкі). На гэты час сельскаму вобшчавству даручалася распараджацца зямлёй і клапаціцца аб яе будучых уласніках.

Самадзяржаўная ўлада зрабіла сельскае вобшчаства прыладай сваёй фіскальнай, адміністрацыйна-паліцэйскай і сацыяльнай палітыкі ў вёсцы, па-рознаму імкнулася адцягнуць момант канчатковага вызвалення сялян і ў першую чаргу – эканамічнага.

Урад не меркаваў зрабіць з сялян клас уласнікаў – дробную буржуазію, якая толькі сваім існаваннем павінна была стаць апорай і гарантам сацыяльнай стабільнасці. У выніку, на першым этапе рэфармавання, сяляне былі пазбаўлены большасці падараваных астатняму насельніцтву грамадзянскіх правоў, засталіся запрыгоненымі толькі не памешчыкамі, а абшчынай, абшчынным небуржуазным парадкам. Значная большасць нацыі тым самым была выключана з таго парадку, які стаў пануючым у астатнім грамадстве, што ўжо ў першыя парэформенныя дзесяцігоддзі зноў выклікала нарастанне крызісу ў аграрнай сферы.

З пачатку 90-х гг. XIX ст. урад прыступіў да збірання матэрыялаў для перагляду заканадаўства аб сялянах. Па выніках работ Асобых нарад пры Міністэрстве ўнутраных спраў, Міністэрстве фінансаў, а таксама з мэтай канчатковага заканадаўчага афармлення і ажыццяўлення акрэсленых ператварэнняў 30 сакавіка 1905 г. выйшаў Найвысачэйшы наказ аб утварэнні пад старшынствам сенатара І.Л. Гарамыкіна чарговай Асобай нарады аб мерах па ўмацаванні сялянскага землеўладання. На ўсепадданейшым дакладзе старшыні Нарады аб маючых адбыцца работах Мікалай II адзначыў: «Мэтай работы павінна быць палягчэнне выдзялення сялянам у прыватную ўласнасць належных на іх долю ўчасткаў надзельнай зямлі» [10, с. 14].

Дасягненне пастаўленай мэты меркавалася праз рашэнне наступных задач:

- дапрацоўку і ўпарадкаванне заканадаўства для паспяховага і канчатковага вырашэння аграрнага пытання;
- утварэнне на месцах забяспечаных дастатковымі тэхнічнымі сіламі і сродкамі ўстаноў, на якія спецыяльна ўскладаліся б клопаты аб землеўладкаванні сельскага насельніцтва.

Уздым рэвалюцыі прымушаў урад да хуткага вырашэння надзённых праблем. Перагляд вызначанага курсу аграрнай палітыкі стаў непазбежным з выданнем маніфеста 3 лістапада 1905 г. аб адмене напалову выкупных

плацяжоў з 1 студзеня 1906 г., а з 1 студзеня 1907 г. – поўнасцю.

Супрацьстаянне І Дзяржаўнай думы і ўрада Гарамыкіна па аграрным пытанні скончылася роспускам Думы і заменай Старшыні савета Міністраў. Праўда, напярэдадні роспуску ўрад палічыў патрэбным праз прэсу выказаць сваю, не прынятую Думай, пазіцыю вырашэння аграрнага пытання.

Урадавае паведамленне было апублікавана 20 чэрвеня 1906 г. Аўтары спрабавалі ўпэўніць прыхільнікаў ідэі адчужэння памешчыцкіх зямель у супрацьзаконнасці і бессэнсоўнасці гэтай меры. Далей урад абяцаў перадаць сялянам усе прыдатныя для земляробства казённые землі, прадаць праз Сялянскі банк частку ўладальніцкіх зямель, прапануемых да продажу, і павялічыць дапамогу перасяленцам, прызнаць надзелы ў бесперадзельных абшчынах асабістай уласнасцю ўладальнікаў, а астатнім сялянам даць права вольнага выхаду з абшчыны з замацаваннем надзелаў у асабістую ўласнасць. Меркавалася таксама правесці землеўладкаванне і ліквідаваць цераспалосіцу і г. д. У паведамленні былі выкладзены асноўныя палажэнні падрыхтаваных законапраектаў, у якіх быў вызначаны новы курс аграрнай палітыкі [11, с. 492].

Указ 9 лістапада 1906 г., які стаў 14 чэрвеня 1910 г. законам, абвяшчаў, што ў сувязі з адменай выкупных плацяжоў надзельныя землі вызваляюцца ад абмежаванняў абшчыннага валодання, а сяляне набываюць права вольнага выхаду з абшчыны з замацаваннем надзелу ў асабістую ўласнасць гаспадара.

З мэтай выклікаць і актывізаваць зацікаўленасць сялян у выхадзе з абшчыны, указ абвяшчаў, што калі гаспадаркі мелі да моманту апублікавання ўказа зямельныя лішкі, то апошнія падлягалі выкупу ў грамадства па коштах пачатку 1860-х гг. Калі сход на працягу месяца не прымаў рашэння, то справа перадавалася земскаму начальніку, які, выконваючы ўрадавую ўстаноўку, вырашаў яго звычайна на карысць заяўніка [11, с. 493].

У фармаце новага курсу ўрадавай аграрнай палітыкі для яе апэратыўнага ажыццяўлення трэба разглядаць і ператварэнне Міністэрства земляробства і дзяржаўных маёмасцей у Галоўнае ўпраўленне землеўладкавання і земляробства (далей. – *Галоўнае ўпраўленне*). Гэта цэнтральная ўстанова была створана на падставе імённага ўказа, дадзенага Сенату 6 мая 1905 г. У сваёй дзейнасці Галоўнае ўпраўленне кіравалася маніфестам ад 3 лістапада 1905 г. і законамі аб землеўладкаванні.

Галоўнае ўпраўленне ўзначальвалася галоўнаўпраўляючым, прызначаным імператарам. Пры ім меліся два таварышы. Галоў-

наўпраўляючы з'яўляўся старшыней Камітэта па землеўладкавальных справах – асноўнай структурнай часткі Галоўнага ўпраўлення.

Камітэт, створаны законам ад 4 сакавіка 1906 г., складаўся са старшыні і членаў: упраўляючых Дзяржаўным дваранскім зямельным і Сялянскім пазямельным банкамі, па адным прадстаўніку ад міністэрстваў імператарскага двара і надзелаў, фінансаў, юстыцыі, унутраных спраў, а таксама Галоўнага ўпраўлення і Дзяржаўнага кантролю. Склад камітэта ўказвае на тое, што ўрад нарэшце перайшоў да практычнага рашэння аграрна-сялянскага пытання.

Камітэту надавалася права адкрываць губернскія і павятовыя землеўладкавальныя камісіі, здзяйсняць кіраўніцтва іх дзейнасцю.

У функцыі Галоўнага ўпраўлення ўваходзіла: кіраўніцтва сельскай гаспадаркай (акрамя казачых зямель), лясной прамысловасцю і ўсімі па пытаннях землеўладкавання і землекарыстання; падрыхтоўка і правядзенне ў жыццё аграрных законаў; распрацоўка планаў работ па землеўладкаванні, лесакарыстанні і меліярацыі і арганізацыя іх выканання; нагляд за паляўнічымі і рыбнымі ўгоддзямі, выдача дазваляў на атрыманне мясцовымі органамі пазык на землеўладкаванне і меліярацыю; вызначэнне ўмоў продажу і здачы ў арэнду дзяржаўных зямель; пасрэдніцтва паміж сялянамі і прыватнымі ўладальнікамі зямель пры станоўчым размежаванні цэраспалосных зямель; распрацоўка інструкцый па землеўладкаванні, лесакарыстанні; распрацоўка парадку выбараў у мясцовыя землеўладкавальныя камісіі прадстаўнікоў ад насельніцтва; кіраўніцтва перасяленнем сялян з цэнтральных губерняў на ўскраіны Расіі; арганізацыя вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў сельскагаспадарчага профілю [12, с. 184].

Такім чынам, урад выпрацаваў і зацвердзіў праграму перабудовы сялянскай гаспадаркі на правах асабістай уласнасці пры поўнай самастойнасці кожнага земляроба.

Стварэнне губернскіх і павятовых землеўладкавальных камісій у Беларусі прыходзіцца на канец 1906 – пачатак 1907 г. У іх абавязкі ўказам ад 4 сакавіка 1906 г. уваходзіла «садзейнічанне насельніцтву ў ліквідацыі ва ўсталяваным законам парадку недахопаў наяўнага землеўладання і землекарыстання, адпаведна асаблівым умовам асобных мясцовасцей» [10, с. 18].

Утварэнне губернскіх і земскіх камісій здзяйснялася на пачатках аб'яднання мясцовых урадавых чыноў, грамадскіх дзеячаў ад дваранства і земства, і прадстаўнікоў ад сялянскага насельніцтва. У выніку сяляне становіліся непасрэднымі сведкамі, удзельнікамі і папулярызатарамі ў справе рэалізацыі ўрадавай праграмы аграр-

ных пераўтварэнняў на месцах, сярод аднавяскоўцаў.

Так, у склад павятовай камісіі пад старшынствам павятовага правадыра дваран уваходзілі ўрадавыя чыны – член акруговага суда, земскі начальнік, падатны інспектар, член ад удзельнага ведамства, абавязковы член, прызначаны Галоўным упраўленнем, і прадстаўнікі земстваў – старшыня павятовай земскай управы, тры члены па абранні павятовага земскага збору і тры прадстаўнікі ад сялян па жэрабі з ліку кандыдатаў, выбіраемых валаснымі сходамі [10, с. 19]. Губернскую камісію ўзначальваў начальнік губерні, у склад уваходзілі тыя ж чыны, але губернскага ўзроўню.

Паралельна з арганізацыяй мясцовых землеўладкавальных устаноў Камітэт па землеўладкавальных справах падрыхтаваў «Наказ зямельным камісіям», дзе вызначыў змест іх дзейнасці. Наказ, зацверджаны 19 верасня 1906 г., складаўся з 8 раздзелаў, дзе акрэсліваліся як агульны аб'ём задач камісій, так і асобныя галіны іх дзейнасці, а менавіта:

- садзейнічанне сялянам у набыцці зямлі пры дапамозе Сялянскага Банка;
- продаж казённых зямель;
- здача казённых зямель у арэнду;
- садзейнічанне перасяленню сялян на казёныя землі азіяцкай Расіі;
- садзейнічанне сельскім вобшчествам у паляпшэнні ўмоў землеўладання і парадкаў землекарыстання;
- разварстанне цэраспалосіцы надзельных зямель з прылягаючымі ўладаннямі [13, с. 19].

У выніку, па меры ўзнікнення на месцах новых пытанняў, усе гэтыя раздзелы дапаўняліся новымі пастановамі і тлумачэннямі Камітэта па землеўладкавальных справах, зводзіліся ў сістэму ў «Зборніку ўзаконенняў і распараджэнняў па землеўладкаванні», які выдаецца канцылярыяй Камітэта.

Такім чынам, зямельныя камісіі становіліся рэальнымі праваднікамі ўрадавых праграм ператварэння і ўкаранення ў жыццё. Значную дапамогу ў наладжванні канструктыўнай і стваральнай працы камісій з першых крокаў іх дзейнасці, а таксама акрэсленні і вывучэнні кола абавязкаў; вызначэнні ўзаемаадносін з мясцовымі ўстановамі і іншае здзяйснялі «Наказ» і штогадовыя тлумачэнні Камітэта, зведзеныя ў сістэму – «Зборнік узаконенняў і распараджэнняў па землеўладкаванні», што выдаваўся канцылярыяй Камітэта.

Ва ўсепадданейшых справах аб стане губерняў за 1906–1907 гг. губернатары Паўночна-Заходняга краю паведамлілі пра першыя вынікі работ землеўладкавальных камісій.

Так, 3. Барзенка, які ўступіў 29.06.1906 г. на пасаду Гродзенскага губернатара, паведамляў,

што павятовыя землеўладкавальныя камісіі распачалі сваю дзейнасць: «неадкладна заняліся высвятленнем ступені нястачы сялян і падрыхтоўкай арганізацыі дапамогі ім у справе пераходу да хутарскай гаспадаркі». У справах дачы ўказвалася на рэзкую актывізацыю прапаноў Сялянскаму Банку аб продажы маёнткаў [14, л. 9].

Выконваючы абавязкі Магілёўскага губернатара стацкі саветнік фон Гагман пазначыў дзейнасць заснаваных землеўладкавальных камісій як падрыхтоўчую для арганізацыі і забеспячэння работ на 1907 г. Далей у справе дачы паведамлялася, што калі сяляне пад уплывам узнікаючых на думскай трыбуне прамой аб адабранні зямлі ў памешчыкаў спачатку паставіліся да закона аб камісіях больш чым абыякава, то пасля роспуску Думы, якая не апраўдала гэтых надзей, погляды іх цалкам змяніліся. У камісіі сталі паступаць у вялікай колькасці хадайніцтвы не толькі аб набыцці зямель пры дапамозе Сялянскага банка, але і аб пераходзе на хутарскую гаспадарку [15, л. 4].

Мінскі губернатар, правадзейны стацкі саветнік Я. Эрдэлі ў паведамленні аб стане спраў у аграрным сектары адзначыў, што сярод сялян усталявалася перабольшанае ўяўленне аб задачах землеўладкавальнай дзейнасці камісій. Сяляне глядзелі «на гэтыя апошнія, як на органы, закліканыя ўсталяваць і вырашыць усе іх зямельныя патрэбы і непаразумеў, у чым бы яны не выяўляліся. ...напрыклад: аб усталяванні права валодання і карыстання зямлёй, аб прымусовым продажы ім зямель уладальнікамі і скаргі на продаж апошнімі зямельных участкаў асобам – не суседзям па зямлі, або тым, хто мае ў ёй меншую патрэбу, аб прымусовым развярстанні сэрвітутаў, аб высяленні арандатараў і, наадварот, просьбы апошніх аб прымусовым продажы ім арэнднай зямлі» [16, л. 5]. Паводле справаздачы, вынік работы камісій у 1906 г. быў пазітыўным, нягледзячы на тое, што шматлікіх прасіцеляў прыйшлося расчараваць у іх чаканнях. Аднак ад вышэйзгаданага папулярнасць заснаваных камісій не пацярпела, больш таго, некаторыя з добра праведзеных спраў замацавалі за імі сімпатыі насельніцтва.

Ва ўсёпадданейшых справаздачах аб стане губерняў Віцебскі губернатар Гершаў-Флотаў і Віленскі Д. Любімаў указалі на папулярнасць заснаваных землеўладкавальных органаў у асяроддзі мясцовага сельскага насельніцтва. Колькасць зваротаў на працягу года хутка ўзрастала, «і пасля пачатку палявога перыяду патрабаванні настолькі павялічыліся, што пры самай інтэнсіўнай рабоце камісій яны не маглі быць задаволеныя (да пачатку зімы) нават

напалову, выключна з-за адсутнасці каморнікаў» [18, л. 5; 74, л. 199].

Такім чынам, Сталыпінская аграрная рэформа ўяўляла сабой унікальную з'яву ў гісторыі Расійскай імперыі. Яна стала пачаткам радыкальнага змянення вектара сацыяльна-эканамічнага развіцця, які ў аграрна-сялянскай краіне стане, з аднаго боку, асноўнай крыніцай фарміравання сярэдняга класа, а з іншага – трывалага развіцця краіны. Сталыпін жадаў, каб у Расіі сфарміраваўся шырокі пласт сялян-уласнікаў – фундамент грамадзянскага грамадства і прававой дзяржавы. Для паспяховага і канчатковага вырашэння аграрнага пытання было неабходна дапрацаваць і ўпарадкаваць заканадаўства, утварыць на месцах забяспечаныя тэхнічнымі сіламі і сродкамі ўстановы, на якія спецыяльна б ускладаліся клопаты аб землеўладкаванні сельскага насельніцтва. Асноўную ўвагу ўрад надаваў землеўладкаванню як цэнтральнай частцы рэформы, аб чым сведчыць аператыўнае ўсталяванне і пачатак дзейнасці землеўладкавальных камісій.

У працэсе ажыццяўлення рэформы царызму ўдалося пашырыць магчымасці для развіцця капіталізму ў вёсцы.

Літаратура і крыніцы

1. Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т. / рэдкал. І.М. Ігнаценка: – Мінск: Навука і тэхніка, 1972–1975. – Т. 2 : К.І. Шабуна – 688 с.
2. Кожушков, А.И. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии во второй половине XIX в. / А.И. Кожушков. – Минск: Высш. шк., 1963. – 87 с.
3. Бацяеў, В.Ф. Развіццё грамадскіх сельскагаспадарчых аб'яднанняў беларусаў у пачатку XX ст. / В.Ф. Бацяеў // Весті НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2000. – № 4. – С. 87–92.
4. Бусько, В.Н. Экономическая мысль Белоруссии середины XIX – начала XX в.: Очерки. / В.Н. Бусько. – Минск: Навука і тэхніка, 1990. – 143 с.
5. Крук, У.П. Сялянскі рух на Беларусі 1864–1900 гг. / У.П. Крук – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 175 с.
6. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.) / М.М. Забаўскі. – Мінск: БДПУ, 1999. – 212 с.
7. Жытко, А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. / А.П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2003. – 233 с.
8. Панютіч, В.П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг. / В.П. Панютіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 375 с.
9. Фамін, В.М. Сталыпінская аграрная рэформа і яе вынікі ў Беларусі / В.М. Фамін // Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: вучэб. дапам. У 5 ч. Ч. 1. Урадавая сацыяльная палітыка ў аграрным сектары эканомікі / склад. А.П. Жытко [і інш.]; пад агул. рэд. А.П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2005. – 138 с.
10. Обзор деятельности Землеустроительных Комиссий со времени их открытия по 1 января 1911 года. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1911. – 60 с.
11. Корелин, А.П. К стабільнасці праз рэформы / А.П. Корелин // Россия в начале XX века / под ред. А.Н. Яковлева. – М.: Новый хронограф, 2002. – 744 с.
12. Государственность России (конец XV – февраль 1917 г.): слов.-справ. Кн. 1 (А–Г). – М.: Наука, 1996. – 330 с.

13. Сборник законов и распоряжений по землеустройству. – СПб.: Изд. Канцелярия Комитета по землеустроительным делам, 1908. 1295 с.
14. Расійскі Дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА), СПб. – Фонд 1284. – Воп. 194. – Спр. – 52. Л. 9.
15. РДГА, СПб. – Фонд 1284. – Воп. 194. – Спр. 46. – Л. 4.
16. РДГА, СПб. – Фонд 1284. – Воп. 194. – Спр. 56. – Л. 5.
17. РДГА, СПб. – Фонд 1276. – Воп. 17. – Спр. 72. – Л. 199
18. РДГА, СПб. – Фонд 1276. – Воп. 17. – Спр. 31. – Л. 5.

Summary

The questions of land-tenure regulations commissions in Belarusian guberniyas of Russian Empire are discussed in the article. Special attention is paid to organisational and legal mounting of their activity.

Паступіў у рэдакцыю 12.03.2010 г.

УДК 947.083«1903/1911»

С.А. Талмачова,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

РАСПАЎСЮДЖАННЕ ЗЕМСКАЙ РЭФОРМЫ Ў ЗАХОДНІХ ГУБЕРНЯХ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ (1903–1911 гг.)

Земская рэформа пачала рэалізавацца ў Расійскай імперыі з 1864 г. Пры гэтым на заходнія губерні дзеянне новага закона не распаўсюджвалася. Асобныя аспекты правядзення земскай рэформы ў краі разглядаліся ў працах айчынных даследчыкаў (В.П. Слабажанін, В. Яноўская, М.М. Забаўскі, У.С. Пуцік і інш.), але ход абмеркавання мэтазгоднасці правядзення рэформы ў заходніх губернях ва ўрадавых колах і ў грамадскасці не знайшоў свайго поўнага і ўсебаковага асвятлення ў гістарычнай навуцы.

Пытанне аб распаўсюджванні земскай рэформы на заходнія губерні Расійскай імперыі неаднаразова паўставала ў другой палове XIX – пачатку XX ст., але адтэрміноўвалася па палітычных меркаваннях урада. Улада лічыла немэтазгодным і небяспечным уводзіць у краі выбарныя мясцовыя ўстановы самакіравання, мяркуючы, што пераважаць ў іх будзе нелаяльнае да ўрада дваранства «польскага» паходжання. Новыя эканамічныя і палітычныя абставіны ў імперыі і ў свеце паказалі неабходнасць рэарганізацыі справы ў вёсцы. Таму 21 студзеня 1902 г. урад абвясціў аб стварэнні Асобай нарады аб патрэбах сельскагаспадарчай прамысловасці [1]. Гэта выклікала паўсюдны грамадскі рэзананс. Ствараліся мясцовыя нарады, якія адказвалі на пытанні праграмы, распрацаванай урадам, выказвалі свае думкі і меркаванні па многіх праблемах, выносілі прапановы. У прыватнасці, прадстаўнікамі Магілёўскага губернскага камітэта сцвярджалася: «Змяненне існуючага парадку заагаваннем земскай гаспадаркай прызнаецца настолькі неабходным, што, на думку камітэта, усе мерапрыемствы ...могуць быць праведзены ў жыццё толькі пры ўмове ўвядзення ў Магілёўскай губерні земскай рэформы» [2, с. XVIII, XX]. Больш таго, Чавускі павятовы камітэт Магілёўскай губ. і

Полацкі камітэт Віцебскай губ. прызналі неабходнасць правядзення земскай рэформы ў поўным аб'ёме і стварэння «ўсесаслоўнай дробнай земскай адзінкі», меншай за павет. Камітэты Мінскай губ. бачылі ў земстве «арганізацыю мясцовых грамадскіх сіл» і таксама выказваліся за земскую рэформу [2, с. 141; 3].

Усе высновы, да якіх прыходзілі члены мясцовых камітэтаў, былі абагульнены і прааналізаваны. Урад не мог ігнараваць такое аднадушнае памкненне. 2 красавіка 1903 г. Мікалай II падпісаў Палажэнне аб кіраванні земскай гаспадаркай у губернях Віленскай, Віцебскай, Валынскай, Гродзенскай, Кіеўскай, Ковенскай, Мінскай, Магілёўскай і Падольскай [4]. Аднак з 1903 г. яно пачало дзейнічаць толькі ў Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях, а ў Віленскай і Гродзенскай пакідалася ранейшае ўладкаванне.

У адпаведнасці з Палажэннем аб кіраванні земскай гаспадаркай пад кантролем міністра ўнутраных спраў ствараліся губернскія і павятовыя ўправы па справах земскай гаспадаркі. Кампетэнцыя гэтых органаў была такая ж, што і ў земстваў вышэйадзначаных губерняў: земскія павіннасці, утрыманне шляхоў зносін, пошты, тэлеграфных і тэлефонных ліній, лячэбных і вучэбных устаноў, страхаванне маёмасці і г. д.

Істотнае адрозненне ўстаноў па справах земскай гаспадаркі заключалася ў тым, што тут замест выбарнага губернскага і павятовага земскага сходаў і адпаведных упраў губернскія і павятовыя камітэты (распарадчыя органы) і земскія ўправы (выканаўчыя органы) ствараліся на падставе не выбараў, як у земскіх губернях, а прызначэння іх асабовага складу.

У губернскі камітэт уваходзілі старшыня (губернатар), губернскі прадвадзіцель дваранства, віцэ-губернатар, кіраўнік казёнай палаты, начальнік упраўлення земляробства і дзяр-

жаўных маёмасцей, прадстаўнік павятовага ўдзельнага ведамства, павятовыя прадвадзіцелі дваранства, неадменны член губернскай па гарадскіх справах установы (ці губернскай па сялянскіх справах установы), старшыня і члены губернскай управы па справах земскай гаспадаркі і гарадскі галава губернскага горада. Акрамя таго, у склад губернскага камітэта па справах земскай гаспадаркі ўваходзілі ад двух да пяці земскіх гласных ад кожнага павета. Земскія гласныя і кандыдаты на іх прызначаліся на тры гады міністрам унутраных спраў са спісу, прадстаўленага яму губернатарам. Пры гэтым земскімі гласнымі маглі быць толькі асобы, якія пастаянна жылі ў павеце, валодалі ў ім не менш трох гадоў нерухомай ці гандлёва-прамысловай маёмасцю, з якой плацілі земскія падаткі.

Павятовы камітэт па справах земскай гаспадаркі складаўся са старшыні (павятовы прадвадзіцель дваранства), усіх земскіх начальнікаў і падатковых інспектараў павета, павятовага спраўніка, мясцовага прадстаўніка ведамства дзяржаўных маёмасцей, прадстаўніка ўдзельнага ведамства, інжынера па дарожнай частцы, гарадскога галавы губернскага ці павятовага горада, земскіх гласных ад павета, прызначаемых міністрам унутраных спраў са спісу кандыдатаў на гэту пасаду, а таксама неад'емных членаў павятовай управы па справах земскай гаспадаркі і з валасных старшын павета (у колькасці ад двух да пяці) па прызначэнні губернатара.

Пастановы губернскага камітэта спачатку ішлі на зацвярджэнне губернатару, а затым – міністру ўнутраных спраў. Губернатар мог прыпыніць выкананне пастановы камітэта, і справа ў такім выпадку вырашалася міністрам унутраных спраў. Рашэнні прымаўся простаі большасцю галасоў, а пры роўнай іх колькасці вырашальным быў голас старшыні. Міністр унутраных спраў сачыў за дзеяннямі губернскіх устаноў, кантралюючы журналы губернскіх камітэтаў па справах земскай гаспадаркі, дзе фіксаваліся пастановы пасяджэнняў і асабістыя меркаванні іх членаў [4]. Граф Г.І. Дорэр назваў палажэнне 1903 г. «тыповым узорам бюракратычнай установы, зборам чыноўнікаў, апранутых у адзенне земцаў» [5, с. 14]. Такім чынам, установы па справах земскай гаспадаркі былі пазбаўлены самастойнасці ў задавальненні нават мясцовых гаспадарчых патрэб і пастаўлены пад шчыльны кантроль адміністрацыі губерні і Міністэрства ўнутраных спраў.

У пачатку XX ст. у Расіі назіралася кансалідацыя земстваў у процістаянне з бескантрольнай бюракратыяй. Патрабаванні пераўтварэнняў у дзяржаўным кіраванні, стварэння прадстаўнічых інстытутаў, пашырэння паўнамоцтваў

устаноў самакіравання выйшлі за межы земскіх сходаў і прагучалі з трыбуны агульназемскага форуму ў лістападзе 1904 г. У рэзалюцыю Лістападаўскага 1904 г. з'езда земскіх і гарадскіх дзеячаў увайшлі пажаданні, зафіксаваныя ў шматлікіх хадайніцтвах земстваў: вызваліць сельскае насельніцтва ад адміністрацыйнай апекі, зрабіць сялян роўнымі ў правах з астатнім насельніцтвам, пашырыць функцыі органаў самакіравання, заканадаўча забяспечыць іх устойлівасць і самастойнасць [6].

У адказ выйшаў указ ад 12 снежня 1904 г. «Аб прадвызначэннях да ўдасканалення дзяржаўнага парадку». Мікалай II адзначаў патрэбу ў пераўтварэннях у розных галінах грамадскага жыцця. У пункце 2 дакумента гаварылася аб неабходнасці даць земскім і гарадскім установам магчыма шырокі ўдзел і самастойнасць у адпаведнасці з заканадаўствам і заклікаць да ўдзелу ў гэтых установах прадстаўнікоў усяго мясцовага насельніцтва. Для рэалізацыі гэтых палажэнняў адзначалася і пажаданасць стварэння дробнай земскай адзінкі [7, с. 5].

У адпаведнасці з указам ад 12 снежня 1904 г. пачалася распрацоўка праектаў рэформ. Рэвалюцыйныя падзеі студзеня 1905 г. паскорылі гэты працэс. Прэм'ер-міністр С.Ю. Вітэ быў згодны ісці на кампраміс з грамадскімі дзеячамі. Новы старшыня Савета міністраў П.А. Сталыпін лічыў дапушчальным у пэўнай ступені пашырэнне кампетэнцыі земскіх устаноў, а таксама распаўсюджанне мясцовага самакіравання на заходнія губерні, удасканаленне земскай сістэмы. 18 лютага 1905 г. быў абвешчаны царскі рэскрыпт на імя міністра ўнутраных спраў А.Г. Булыгіна аб усталяванні Асобай нарады для распрацоўкі праекта дзяржаўных пераўтварэнняў. У гэтым рэчышчы пры Віленскім генерал-губернатары была створана камісія па пытанні аб увядзенні земскіх устаноў у Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай губернях.

27 верасня 1905 г. адбылося яе першае пасяджэнне. Камісія кіравалася распрацаванай Міністэрствам унутраных спраў праграмай. Самымі галоўнымі былі першыя два пытанні: «Ці пажадана ўвядзенне ў губернях Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай земскіх устаноў па палажэнні 17 сакавіка 1903 г., ці ...пажадана распаўсюджанне на гэтыя губерні дзеючага ва ўнутраных губернях земскага палажэння ад 12 чэрвеня 1890 г.? Якія змены, у адпаведнасці з мясцовымі асаблівасцямі Паўночна-Заходняга краю, пажадана ўнесці ў дзеючае земскае палажэнне ў выпадку распаўсюджвання яго на губерні названага краю?» [5, с. 10].

Члены камісіі адзначылі, што спроба стварэння ўстаноў па кіраванні земскай гаспадаркай у 1903 г. была няўдалай і не адпавядала самой ідэі самакіравання, а губерні краю зна-

ходзіліся пад шчыльным наглядом адміністрацыі, не знаёмай з мясцовымі асаблівасцямі [5, с. 12]. Докладчыкі выступалі за земствы, заснаваныя на прынцыпе саслоўнага раўнапраўя, з шырокай самастойнасцю – за земствы, якія б карысталіся выканаўчай уладай і з дробнай земскай усесаслоўнай адзінкай. Адзначалася, што ні Палажэнне 1864 г., ні 1890 г., ні тым больш 1903 г. не адпавядала тагачасным умовам развіцця губерняў. Пры гэтым гаварылася аб неабходнасці ўлічваць асаблівасці Паўночна-Заходняга краю, сярод якіх былі «племянная і веравызнальная разнароднасць насельніцтва, існаванне некалькіх моў, розніца ў звычаях і культуры нараўне з індывідуальным сялянскім землеўладаннем» [5, с. 12–13].

Камісія прыйшла да высновы аб немагчымасці ўвядзення ў губернях Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай земскага Палажэння 1903 г., прызнала непажаданым і ўвядзенне Палажэння 1890 г. без змяненняў, палічыла неабходным больш хуткае ўвядзенне ў названых губернях земскіх устаноў у адпаведнасці «з мясцовымі асаблівасцямі краю» [5, с. 15]. Такім чынам, прапановы камісіі аб земскай рэформе ў заходніх губернях істотна адрозніваліся ад Палажэння 1890 г., на падставе якога дзейнічалі земствы ва ўнутраных губернях.

Увогуле камісія стаяла на пазіцыях абароны гаспадарчых інтарэсаў усяго насельніцтва, якое пражывала на тэрыторыі Заходняга краю, незалежна ад саслоўя і веравызнання. На пасяджэннях абмяркоўвалася і ўсталяванне пameраў маёмаснага цэнзу для выбараў у земства і межы паўнамоцтваў земстваў у гаспадарчэканамічным уладкаванні школьнай, медыцынскай, ветэрынарнай, харчовай спраў, магчымасць прадстаўніцтва ў земстве яўрэяў і хрысціянскіх святароў і г. д. Аднак меркаванні, якія выказвалі члены камісіі, не адпавядалі ўрадавым уяўленням аб земстве. Акрамя таго, такі апазіцыйны настрой дваранства заходніх губерняў яшчэ раз пераканаў уладу ў адтэрміноўцы правядзення земскай рэформы ў краі.

Урад у 1906 г. распрацаваў свой законапраект аб земскім самакіраванні ў Заходнім краі, але ён так і не быў рэалізаваны. Як і раней, улада баялася, што перавагу ў земстве набудуць асобы «польскага паходжання». Аднак нельга спрощваць урадавую пазіцыю. Сітуацыя ўскладнялася і актыўнай дзейнасцю земскіх з'ездаў. Яны патрабавалі змяненняў у земскім заканадаўстве. З 10 па 15 чэрвеня 1907 г. у Маскве адбыўся Усерасійскі з'езд земскіх дзеячаў, на якім абмяркоўваўся законапраект аб валасным кіраванні [8]. Пры гэтым шматлікія з'езды памешчыкаў, «правая» прэса патрабавалі ўзмацнення барацьбы з «сепаратызмам» у Заходнім краі. Яны прапаноўвалі ідэю аб ства-

рэнні ў заходніх губернях земстваў, якія выбіраліся «нацыянальнымі» кур'ямі, пры ўмове забеспячэння перавагі «рускай» кур'і [9, с. 164–165].

У 1909 г. урад зноў прыступіў да распрацоўкі праекта аб заходніх земствах, які атрымаў назву «Аб выкарыстанні “Палажэння аб земскіх установах ад 12 чэрвеня 1890 г.” да губерняў Віцебскай, Валынскай, Кіеўскай, Мінскай, Магілёўскай, Падольскай».

У Савеце па справах мясцовай гаспадаркі Міністэрства ўнутраных спраў была створана нарада для абмеркавання праекта закона. Яе пасяджэнні адбыліся 6–14 кастрычніка 1909 г. На агульным пасяджэнні Міністр унутраных спраў П.А. Сталыпін падкрэсліў: «Земскія ўстановы – установы не палітычныя, а гаспадарчыя; правільнасць і паспяховасць іх дзеянняў абумоўліваецца ўдзелам у іх усіх элементаў насельніцтва, зацікаўленых у правільным эканамічным жыцці краю... Гаспадарчыя інтарэсы больш глыбока пранікаюць у народ, чым нават інтарэсы палітычныя...» [10, с. 2–3]. Складанасць праблемы, на думку Міністэрства, заключалася ў небяспецы «прадастаўлення вольнага спаборніцтва народнасці рускай і народнасцей іншых, дзе першая пераважае па колькасці, а іншыя эканамічна» [10, с. 3]. П.А. Сталыпін прасіў членаў Савета ўнесці ў праект «мінімальныя патрабаванні» для забеспячэння перавагі рускай улады [10, с. 3–4].

Затым законапраект абмяркоўваўся на пасяджэннях Дзяржаўнай думы. Ён грунтаваўся на Палажэнні 1890 г., у якое былі ўнесены істотныя змены. Замест саслоўных кур'ей (сялянскай і памешчыцкай) ўводзіліся кур'і нацыянальныя – «руская» і «польская». У «рускую» ўключалася праваслаўнае беларускае насельніцтва, а ў «польскую» – каталіцкае. Для забеспячэння перавагі ў земстве за рускімі памешчыкамі пры размеркаванні выбаршчыкаў бралася сярэдняе арыфметычнае колькасці «рускага» і «польскага» насельніцтва і кошт іх нерухомай маёмасці (у працэнтах) [11]. У Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губернях не толькі дваранства, але і сялянства былі пераважна каталікамі. Пры такой сістэме падліку ўсё роўна пераважала б «польская» кур'я. З гэтай прычыны земствы ў названых губернях не ўводзіліся [13, с. 115].

Законапраект аб заходнім земстве быў разлічаны на збліжэнне заможных беларускіх і ўкраінскіх сялян з рускімі памешчыкамі. Разам з тым, урад не адмаўляўся і ад апоры на польскіх землеўладальнікаў і забяспечваў ім даволі высокае прадстаўніцтва ў земствах, а ў «польскай» кур'і – поўную перавагу над сялянамі. Напалову быў зменшаны выбарчы цэнз – з 15 тыс. да 7,5 тыс. руб. вартасці нерухомай маёмасці.

На гэтым настойваў П.А. Сталыпін, які лічыў, што зніжэнне цэнзу «паўплывае на згуртаванне масы сярэднезаможных, але культурных рускіх уласнікаў» [11; 13, с. 116–117].

Законапраект П.А. Сталыпіна быў прыняты Думаі з нязначнымі папраўкамі. Аднак Дзяржаўны савет 4 сакавіка 1911 г. 92 галасамі супраць 68 адхіліў яго [13, с. 119]. П.А. Сталыпін падаў у адстаўку, але Мікалай II яе не прыняў. Дзяржаўны савет і Дзяржаўная дума былі распушчаны на тры дні, а закон аб заходнім земстве праведзены на падставе 87-га артыкула Асноўных законаў [13, с. 120].

14 сакавіка 1911 г. быў прыняты ўказ аб распаўсюджанні дзеяння Палажэння аб земскіх установах на Віцебскую, Валынскую, Кіеўскую, Мінскую, Магілёўскую і Падольскую губерні. Такім чынам, у трох беларускіх губернях уведзіліся земскія ўстановы па ўзоры 1890 г., але з некаторымі змяненнямі і дапаўненнямі. Выбарныя земствы ўведзіліся толькі ў тых губернях, дзе з 1903 г. дзейнічала «Палажэнне аб земскай гаспадарцы» [11, с. 3].

Для выбарання губернскіх земскіх гласных павятовыя земскія сходы падзяляўся на два аддзяленні – для асоб «рускага» і «польскага» паходжання. Павятовыя гласныя ў кожным павеце абіраліся на адным земскім выбарчым сходзе і двух земскіх выбарчых з'ездах (па маёмаснай прыкмеце). У кожным павеце яны падзяляліся яшчэ на два аддзелы ў залежнасці ад нацыянальнасці.

Правам удзелу ў выбарчых з'ездах карысталіся мужчыны з 25-гадовага ўзросту, якія на працягу не менш аднаго года ў межах павета валодалі адпаведнай маёмасцю. Жанчыны ўдзельнічалі ў земскім выбарчым з'ездзе праз упавятованых. Прадстаўніцтва ад сялян у павятовым земскім сходзе магло складаць не больш 1/3 часткі ўсіх гласных. У губернскае земства ад кожнага павета выбіраўся не менш чым адзін прадстаўнік ад сялян. Кандыдаты ў гласныя ад сялянскіх таварыстваў выбіраліся валаснымі сходамі па два ад кожнага сходу. Склад земскіх упраў выбіраўся такім чынам, каб большасць галасоў належала асобам рускага паходжання. Такім чынам, Закон аб заходнім земстве быў накіраваны на абарону інтарэсаў «рускага» землеўладання і супраць «польскіх» памешчыкаў. У функцыянальных адносінах земскія ўстановы, створаныя ў заходніх губернях паводле ўказа ад 14 сакавіка 1911 г., не адрозніваліся ад земстваў цэнтральных губерняў Расіі.

Першыя земскія выбары ў Магілёўскай губ. далі вынікі, якія меркаваліся ўрадам. У лік 306 павятовых гласных (без прадстаўнікоў дзяржаўных устаноў) увайшлі 168 дваран і чыноўнікаў, 14 ганаровых грамадзян і купцоў, 17 мяшчан і 107 сялян [12].

Такім чынам, грамадскі рэзананс, выкліканы абмеркаваннем пытанняў створанай у 1902 г. Асобай нарады аб патрэбах сельска-гаспадарчай прамысловасці, паказаў неабходнасць пераўтварэння ў краі. У такіх умовах урад вымушаны быў увесці ў 1903 г. у Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях значна ўрэзаны варыянт земскай рэформы – Палажэнне аб кіраванні земскай гаспадаркай. Склад земскіх упраў быў не выбарным, а прызначаўся губернатарам. Па сутнасці, гэта быў яшчэ адзін бюракратычны орган улады. Галоўнай мэтай новага ўладкавання мясцовага «самакіравання» з'яўлялася ўмацаванне адміністрацыйных органаў, перш за ўсё, губернатара. Але нават у такім варыянце на Гродзенскую і Віленскую губ. рэформа не распаўсюджвалася. У перыяд сталыпінскай мадэрнізацыі адносіны ўлады да земстваў змяніліся. Першая рэвалюцыя падштурхнула ўрад да пераўтварэння ў дзяржаве. Дыскусіі ў Дзяржаўнай думе, а таксама стаўка на заможнае праваслаўнае «рускае» сялянства прывялі да ўвядзення ў 1911 г. закона аб заходнім земстве. У Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губ. ствараліся бессаслоўныя земствы, але з нацыянальнымі кур'ямі. У Гродзенскай і Віленскай губ. па палітычных меркаваннях пакідалася ранейшае ўладкаванне.

Літаратура і крыніцы

1. Правительственный вестник. – 1902. – № 20. – 24 янв.
2. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – Т. XXII. Могилёвская губерния. – СПб.: Государственная типография, 1903. – 167 с.
3. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – Вып. V. Витебская губерния. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1903. – С. 397; Т. XXI. Минская губерния. – СПб.: Тип. И. Гольдберга, 1903. – С. 203–204.
4. Высочайше утвержденное 2 апреля 1903 г. Положение об управлении земским хозяйством в губерниях Виленской, Витебской, Волынской, Гродненской, Киевской, Ковенской, Минской, Могилевской и Подольской // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. 23. – Отд. 1. – № 22757.
5. Журналы заседаний Комиссии при Виленском Генерал-губернаторе 1905 года «О введении земства в Виленской, Ковенской и Гродненской губерниях». – СПб.: Тип. А. Смоллинского, 1913. – 48 с.
6. Королева, Н.Г. Революция 1905–1907 годов и политическая деятельность земств / Н.Г. Королева // Земское самоуправление в России, 1864–1918. В 2 кн. / отв. ред. Н.Г. Королева; Ин-т рос. истории РАН. – Кн. 2. 1905–1918. – М.: Наука, 2005. – С. 14.
7. Именной Высочайший Указ Правительствующему Сенату о предначертаниях к усовершенствованию государственного порядка // Журналы Комитета Министров по исполнению указа 12 декабря 1904 г. / Издание Канцелярии Комитета Министров. – СПб.: Государственная типография, 1905. – С. 5.
8. Журналы и постановления Всероссийского съезда земских деятелей в Москве с 10 по 15 июня 1907 г. – М.: Городская типография, 1907. – 127 с.
9. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі (1906–1917 гг.): манаграфія / М.М. Забаўскі. – Мінск: БДПУ, 2008. – С. 164–165.
10. Журналы Совета по делам местного хозяйства по вопросу о введении земских учреждений в Западных губерниях: [Заседания]: Приложения. – Б. м., Б. г. [№ 1–5. Засе-

дания 6–14 октября 1909 г. – Разд. паг.] – Заседание № 1. – 6 октября 1909 г. – С. 2–3.

11. Именной Высочайший указ 14 марта 1911 г. о распространении действия Положения о Земских Учреждениях на Витебскую, Волынскую, Киевскую, Минскую, Могилевскую и Подольскую губернии // Свод законов Российской империи. – Т. 2. Положение о губернских и уездных учреждениях. Изд-е 1915 г. – СПб.: Гос. Тип-я, 1915. – С. 165.
12. Документы и материалы по истории Белоруссии. – Т. 3. 1900–1917 гг. / под ред. В.Н. Перцева и др. – Минск: Изд-во Академии Наук БССР, 1953. – С. 762–763.
13. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.) / М.М. Забаўскі. – Мінск: БДПУ, 1999. – 212 с.

Summary

The political reasons for the delay «zemstvo reform» in the North-Western land is being analyzed in the article. Positions different society circles toward the spread of «zemstvo» in 1903–1911 is shown. The evolution of the government position on the above-mentioned problem is being analyzed. The Statute about «zemstvo» economy (1903) and the Decree («Ukase») (March, 14th 1911) of the operation of the Statute about «zemstvo» institutions in Belarusian provinces are studied in the article.

Паступіў у рэдакцыю 19.05.2010 г.

УДК 930(476)«8/12»

Ю.У. Врублеўскі,

аспірант кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

АЦЭНКА ПОГЛЯДАЎ РАСІЙСКІХ НАВУКОЎЦАЎ НА ПРАБЛЕМУ ПАХОДЖАННЯ ГАРАДОЎ IX–XIII стст. НА ТЭРЫТОРЫІ РАСІІ І БЕЛАРУСІ

З павышэннем ролі археалагічных даследаванняў у савецкай гістарычнай навукі запатрабаваным стала і вырашэнне разнастайных тэарэтычных праблем. Адна з іх – паходжанне ўсходнеславянскага горада. На сённяшні дзень вылучаецца мноства разнастайных поглядаў на ўзнікненне гарадскіх пасяленняў. Вывучэнне гісторыі даследавання праблемы паходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі немагчыма без высвятлення ўкладу расійскіх навукоўцаў. Гістарыяграфію пытання можна акрэсліць працамі, што прызначаны асэнсаванню праблем паходжання ўсходнеславянскага горада. Так, менавіта ў даследаваннях В.В. Карлава, А.В. Кузы, І.В. Дубава, І.Я. Фраянава і А.Ю. Дварнічэнкі спецыяльныя раздзелы прысвечаны гістарыяграфічным аглядам.

Зыходзячы з актуальнасці, мэты артыкула – выяўленне тэарэтычных асноў даследаванняў расійскіх навукоўцаў. У 30–40-я гг. XX ст. у гістарычнай навукі СССР сталі распрацоўвацца тэарэтычныя праблемы, што дало магчымасць амаль поўнага ўключэння ў даследаванні археалагічнага матэрыялу. На падставе абагульнення першаснага археалагічнага матэрыялу, які быў уведзены гісторыкамі ў навуковы ўжытак, С.В. Юшкоў выказаў меркаванне аб існаванні «племянных гарадоў» ці гарадоў дафеадальнай эпохі [1, с. 22]. Недасатковае размежаванне тэрмінаў «племянны цэнтр», «феадальны замак», «горад» не дазволіла даследчыку дакладна выявіць сацыяльную сутнасць горада і яго папярэднікаў. Думку С.В. Юшкова аб тым, што ў племянным горадзе, як найбольш заселеным і лепш умацаваным,

актыўней канцэнтраваліся рамеснікі і гандляры, не падтрымаў Б.Д. Грэкаў [1, с. 23]. Навуковец лічыў, што са з'яўленнем горада ў племені, апошняе спыняе сваё існаванне [2, с. 96]. Як нам падаецца, заняпад племяннога жыцця не супярэчыць таму, што яго цэнтр мог уяўляць сабой аснову для ўтварэння гарадоў. Пазіцыю Б.Д. Грэкава падтрымаў М.М. Ціхаміраў, які ў сваім даследаванні надаваў важнае значэнне фарміраванню пасада пад уздзеяннем запыту акругі ў таварах рамеснай прадукцыі [3, с. 63]. У пабудовах Б.Д. Грэкава магчыма выявіць яго канструкт, згодна з якім «гарадскі пасад» ёсць горад, дзе пражывае рамесна-гандлёвае насельніцтва [2, с. 98]. Суджэнне Б.А. Рыбакова аб тым, што вылучэнне рамяства выступіла вырашальным фактарам у пераўтварэнні пасёлкаў, княжацкіх сядзіб і іншых пасяленняў у горад, Б.Д. Грэкаў пашырыў агульнасацыялагічнай схемай грамадскага падзелу працы [4, с. 97–98].

Навуковая глеба ў даследаванні ранняй гісторыі гарадоў, падрыхтаваная савецкімі гісторыкамі ў 1930–1940-я гг., была выкарыстана для распрацоўкі тэорыі паходжання ўсходнеславянскіх гарадоў у наступныя дзесяцігоддзі. У пачатку 50-х гг. XX ст. археолагі распрацавалі дзве тэорыі ўзнікнення гарадоў, якія знаходзяць і сёння сваё адлюстраванне ў даследаваннях навукоўцаў. Так, М.Ю. Брайчэўскі, абаячыся на погляды С.В. Юшкова, выступіў з так званай «замкавай тэорыяй». Яе сутнасць была звязана аўтарам да засяроджвання рамесна-гандлёвага насельніцтва каля сцен замкаў [5]. На падставе археалагічнага вывучэння

Пскова і гарадоў Пскоўскай зямлі, С.А. Тараканава прапанавала тэорыю рамесна-гандлёвых пасяленняў, якія ўзнікаюць на базе племянных цэнтраў [6]. Выступаючы з крытыкай абсалютызацыі адзінай сацыяльнай схемы працэсу ўзнікнення гарадоў, М.М. Варонін прапанавуе тэорыю шматварыянтнасці шляхоў і тыпаў складвання гарадоў (княжацкай крэпасць, феадальны замак, дафеадальныя пасяленні) [7, с. 9–13]. Пры выкрыцці генезісных форм гарадоў М.М. Варонін уводзіць тэрмін «зародак горада»¹ [7, с. 13]. Дадзеная канцэпцыя ў далейшым была выкарыстана Я.І. Гаруновай, М.Р. Рабіновічам, В.Т. Пашута. Можна канстатаваць, што ў канцы 60-х гг. XX ст. у гістарычнай навуцы сфарміравалася тэорыя разнастайнасці канкрэтных варыянтаў узнікнення гарадоў [8, с. 16].

Гістарычная навука СССР у 70–80-я гг. XX ст. папоўнілася новымі кірункамі па праблеме ўзнікнення ўсходнеславянскага горада. У гэтай сувязі прыцягваюць увагу даследаванні А.В. Кузы, у якіх аўтар даў поўную гісторыка-археалагічную характарыстыку горада [9–10]. Аднак нас не можа цалкам пераканаць думка навукоўца аб вырашальным значэнні канцэнтрацыі значнай часткі прыбавачнага прадукту і сродкаў яго рэалізацыі ў пасяленнях, дзякуючы чаму яны ператвараліся ў гарады [9, с. 55–56]. Па логіцы разважання аўтара, горад становіўся цэнтрам феадальнага ўладарання. Упершыню с падобнай пазіцыяй у гістарычнай навуцы выступіў А.М. Насонаў, які імкнуўся паказаць значэнне сацыяльна-палітычнага фактару, згодна з якім гарады ўзнікаюць у найбольш заселеных месцах, дзе пражывае плацежазольнае насельніцтва [11]. Не саступаюць сваёй навуковай значнасцю працы У.Л. Яніна, М.Х. Аляшкоўскага, прысвечаныя праблемам паходжання ўсходнеславянскага горада і Ноў-гарада ў прыватнасці. Па меркаванні даследчыкаў, горад узнік з адміністрацыйна-вечавай цэнтраў вясковых акруг, месцаў канцэнтрацыі даніны і яе зборшчыкаў [12, с. 61]. Д.А. Аўдусін не падтрымліваў погляды М.М. Ціхамірава і В.В. Карлава наконт таго, што горад – засяроджванне рамяства, якое абслугоўвае вясковую акругу. Ён адзначаў, што менавіта феадал канцэнтравуе вакол свайго двара чэлядзь, рамеснікаў, гандляроў [13, с. 29]. На жаль, пытанне аб тым, наколькі тыповым быў шлях утварэння ўсходнеславянскага горада як цэнтра феадальнага ўладарання ў дынаміцы яго фарміравання навукоўцамі не было пастаўлена.

Асобна трэба разгледзіць працы В.В. Карлава, у якіх ён прыйшоў, на наш погляд, да

аб'ектыўнай высновы: «Независимо от путей возникновения тех или иных городов ... городами раннефеодальной эпохи можно считать укрепленное поселение, выполнявшее в системе феодальных отношений целый комплекс функций – экономических, политических, административно-хозяйственных, культурных» [14, с. 38]. Дадзенае палажэнне магчыма ўдакладніць. Шматфункцыянальнасць выступае надзейным крытэрыем высвятлення сацыяльнай сутнасці горада як цэльнага арганізма ў яго складаным развіцці. Пры вызначэнні тыпаў гарадскіх пасяленняў даследчык аб'ектыўна сцвярджае, што рознахарактарныя пасяленні гарадскога тыпу суіснавалі і знаходзіліся паміж сабой у складаных адносінах [15, с. 74]. Прыведзены вынік можа стаць вартым пры фарміраванні адзінага метадалагічнага падыходу ў даследаванні праблем складвання і развіцця раннефеадальнага горада.

З праблемай гарадоў-дзяржаў² у гістарычнай навуцы выступіў І.Я. Фраянаў. Прапануючы маністычны падыход у разуменні праблем узнікнення ўсходнеславянскага горада, І.Я. Фраянаў паказаў недальнабачнасць і штучнасць членнення тыпаў гарадскіх пасяленняў і зазначыў, што адзінай асновай для складвання гарадоў маглі быць племянныя ці міжплемянныя цэнтры [16, с. 30]. Па меркаванні даследчыка, гарады-дзяржавы складваліся на родаплемянной аснове на працягу IX–X стст. і ў наступныя дзесяцігоддзі ў сувязі з распадам родаплемянных адносін пераўтвараліся ў гарадскія воласці [17, с. 232]. В.Т. Пашута, крытыкуючы погляды І.Я. Фраянава, справядліва акцэнтаваў увагу на неправамернасці атаясамлівання ўсходнеславянскіх гарадоў з гарадамі-дзяржавамі антычнага свету [18, с. 174–178]. Нам здаецца, што вылучэнне маністычнага падыходу заслугоўвае ўвагі, аднак прывязка «адзінай» родаплемянной асновы да генезісу гарадоў не выглядае пераканаўчай.

Варта звярнуць увагу і на даследаванні П.П. Талочка, якія былі прысвечаны праблемам паходжання ўсходнеславянскіх гарадоў. У аснове большасці гарадоў, па меркаванні даследчыка, знаходзіліся племянныя «грады» VI–VIII стст. [19, с. 6–10]. Для вызначэння сацыяльнай сутнасці племянных градаў навуковец абапіраўся на тэрмін «эмбрыён горада», які ў сваім даследаванні прапанавуе П.М. Траццякоў [20].

Тэорыі і праблемы паходжання ўсходнеславянскага горада, якія былі распрацаваны расійскімі навукоўцамі ў межах агульнай тэорыі, паслужылі асновай для даследавання праблем паходжання гарадоў і на тэрыторыі Бела-

¹ Зародак горада – умацаваныя пасяленні невялікіх памераў з нязначнай колькасцю насельніцтва, для якіх характэрны абмежаваная рамесная дзейнасць і наяўнасць гандлёвых сувязей пры адносна добрай захаванасці сельскагаспадарчых заняткаў.

² Гарады-дзяржавы – саюз абшчын на чале з гандлёва-рамеснай абшчынай галоўнага горада.

русі. Абапіраючыся на палажэнні гэтых тэорый, Ф.Д. Гурэвіч і Л.В. Аляксееў пачалі вывучэнне праблем станаўлення і развіцця беларускіх гарадоў.

Паходжанне гарадоў Беларускага Панямоння адлюстравана ў працах расійскага даследчыка Ф.Д. Гурэвіч. Асноўны свой падыход Ф.Д. Гурэвіч выклала ў працы «Древние города Белорусского Понеманья» і артыкуле «Заснаванне Навагрудка (па пісьмовых і археалагічных крыніцах)». Галоўную ўвагу пры вывучэнні паходжання гарадоў Панямоння Ф.Д. Гурэвіч канцэнтравала на выяўленні непарыўнай сувязі ва ўзнікненні Ваўкавыска, Навагрудка, Гродна. Яна зрабіла спробу ўстанаўлення прыроды складвання Слоніма і Турыйска.

Даследуючы генезіс Ваўкавыска, Ф.Д. Гурэвіч выявіла падабенства працэсаў гарадаўтварэння з Полацкам, дзе першапачатковы цэнтр умацаванага гарадзішча быў перанесены з правага берага Палаты на Верхні замак у XI ст. Першапачатковыя функцыі, якія выконвала крэпасць на Муравельніку, затым былі перанесены на Шведскую гару, якая з неўмацаванага паселішча пераўтварылася ў дзядзінец. Тым самым асноватворным цэнтрам Ваўкавыска стала крэпасць [21, с. 6].

Разглядаючы гісторыю станаўлення Гродна, даследчык не падтрымала меркаванні М.М. Вароніна і Я.Г. Звяруга аб узнікненні горада не раней за XII ст. На падставе знойдзеных фрагментаў керамічных матэрыялаў XI ст. на Старым Замку Ф.Д. Гурэвіч іпатычна аднесла ўзнікненне Гродна да вышэйадзначанага часу. Відаць, зроблена гэта было для таго, каб падцягнуць станаўленне Гродна да ўзнікнення Ваўкавыска і Навагрудка, дзе жыццё з'явілася ў канцы X ст.

Канцэптуальна навукоўцам было разгледжана ўзнікненне Навагрудка, які трапіў на старонкі летапісу значна пазней, чым быў заснаваны. Спецыфічнай прыкметай, уласцівай Навагрудку, навуковец лічыць тое, што ён з самага пачатку існавання быў акружаны сельскімі пасяленнямі, у якіх знойдзены рэчы навагрудскага паходжання [21, с. 7]. Дадзеная асаблівасць засталася недастаткова патлумачанай аўтарам. Таму неабходна правільна паставіцца да першапачатковай гісторыі горада. Верагодна, што Навагрудак з часу свайго заснавання стаў адміністрацыйным цэнтрам акругі.

Пры даследаванні генезісу Навагрудка Ф.Д. Гурэвіч рашуча адхіліла погляды М. Ермаловіча, які атаясамліваў Навагрудак з Ноўгарадам і тым самым адносіў час яго заснавання да 1044 г., што звязана з паходам Яраслава Мудрага на Літву. Для пацвярджэння свайго доказу М. Ермаловіч пераносіў летапісную

«Літву» пад Навагрудак. Ф.Д. Гурэвіч не пераканала імкненне М. Ермаловіча звярнуць увагу на факт упамінання летапісамі Навагрудка ў XII ст. Для навукоўца не склала цяжкасці абвергнуць перанясенне летапіснай «Літвы» на тэрыторыі, дзе пражывалі дрыгавічы (паміж Мінскам і Навагрудкам і паміж Маладзечна і Ляхавічамі). З улікам шматгадовых археалагічных даследаванняў навуковец прыйшла да высновы, што Навагрудак узнік у канцы X ст. і першапачаткова існаваў у выглядзе неўмацаванага паселішча на ўзвышшы Малы Замак [22, с. 72–74].

Звяртаючыся да праблемы шляхоў паходжання гарадоў Беларускага Панямоння, навуковец адзначала, што Ваўкавыск і Навагрудак узніклі як цэнтры славянскай каланізацыі, а Гродна ў выніку княжаскай дзейнасці. На падставе суаднясення ідэнтычнага археалагічнага матэрыялу з Наваградка і сінхронных сельскіх паселішчаў, якія знаходзіліся там з моманту заснавання горада, даследчыку неабходна было больш дакладна высветліць шлях станаўлення горада, што ўзнік як адміністрацыйна-гаспадарчы цэнтр акругі на аснове цэнтра славянскай каланізацыі.

Пры распрацоўцы перыядызацыі Ф.Д. Гурэвіч вылучала 3 групы гарадзішчаў, што суіснавалі з гарадамі і адпавядалі перыядам іх станаўлення і развіцця. Да першай групы даследчык аднесла гарадзішчы, якія звязаны з пачаткам славянскай каланізацыі (дагарадскі этап – X ст.). Другая група ўзнікла са станаўленнем і фарміраваннем ранніх гарадоў (X–XI стст.), трэцяя адносіцца да XII–XIII стст. (развіццё і росквіт) [21, с. 8–21]. Выкарыстанне дадзенай перыядызацыі дазволіла навукоўцу вызначыць групы гарадзішчаў і асноўныя этапы, аднак не паспрыяла вылучэнню генезісных форм гарадскога жыцця Ваўкавыска, Навагрудка, Гродна, Слоніма, Турыйска.

Раскрываючы функцыянальную сутнасць гарадоў Панямоння, даследчык зыходзіла з таго, што горад – гэта цэнтр рамяства і гандлю. Выяўленне прыроды функцыянальнага развіцця гарадоў Беларускага Панямоння не стала прадметам самастойнага вывучэння ў канцэпцыі Ф.Д. Гурэвіч.

Аналізуючы погляды Ф.Д. Гурэвіч, неабходна аб'ектыўна прызнаць, што даследчык паклала пачатак суцэльнаму археалагічнаму вывучэнню гарадоў Беларускага Панямоння і паставіла на парадак дня праблему іх паходжання. У сваёй даследчай дзейнасці яна кіравалася прынцыпам аб'ектыўнасці, што дазволіла правільна суаднесці пісьмовыя і археалагічныя крыніцы і зрабіць іх навуковую інтэрпрэтацыю. Прызнаючы заслугу Ф.Д. Гурэвіч, неабходна адзначыць, што, дзякуючы яе намаганням, была

паказана гісторыя ўнікальных помнікаў ранняга сярэднявечча Беларускага Панямоння. Да недахопу канцэпцыі можна аднесці недастатковае вывучэнне шляхоў і ўмоў складвання Слоніма і Турыйска.

Вынікі сваёй даследчай дзейнасці і асабіста погляд Л.В. Аляксееў абагульніў у працы «Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры» ў 2-х кнігах. Даследаванне адлюстроўвае асноўныя дасягненні айчыннай археалагічнай навукі ў вывучэнні гісторыі беларускіх зямель і гарадоў у прыватнасці.

Разуменне спецыфікі станаўлення беларускіх гарадоў, вылучэнне асобнага навуковага перыяду існавання гарадскіх папярэднікаў, шырокі дыяпазон даследавання прасторавых межаў гарадоў адрозніваюць погляд Л.В. Аляксеева ад падыходаў айчынных гісторыкаў. У абагульненым выглядзе даследчык канцэнтраван увагу на праблемах археалагічнага вывучэння гісторыі ўсіх раннесярэднявечных гарадоў на беларускіх землях IX–XIII стст.

Даследуючы гісторыю паходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі, Л.В. Аляксееў вылучае перыяд IX–пачатак XI ст., які быў ім названы як «гнёздаўскі этап». Галоўным крытэрыем навукоўца ў вылучэнні асобнага перыяду стала ўстанаўленне падабенства развіцця археалагічнага комплексу Гнёздава пад Смаленскам з Полацкам, Віцебскам, Мінскам, Барысавам, Друцкам і іншымі гарадамі. Перыяд «гнёздаўская эпоха», вызначэнне якога грунтуецца на эталонных паказчыках археалагічнага помніка і характары яго развіцця, не можа ў поўнай ступені адлюстроўваць працэс узнікнення ўсіх цэнтраў на тэрыторыі Беларусі. Таму, перыяд «гнёздаўскай эпохі» ў большай ступені характарызуе заканамернасці пераходнай стадыі грамадства і не зусім паслядоўна ўпісваецца ў стадыю развіцця прагарадскіх цэнтраў дадзенай эпохі для ўсёй Беларусі.

З гнёздаўскім часам Л.В. Аляксееў звязваў функцыянаванне так званых «гарадкоў» на тэрыторыі Беларусі. Па меркаванні даследчыка, «гарадкі» як аснова будучых гарадоў (прагарады) узніклі ў месцах рачных адгалінаванняў, гандлёвых шляхоў і атрымлівалі сваю назву па рэках. Разглядаючы «гарадкі» як гандлёва-рамесныя цэнтры, якія з'явіліся ў гнёздаўскі час, Л.В. Аляксееў услед за В.В. Сядовым адзначаў, што там «произошла кристаллизация военно-дружинного, торгового и ремесленного народа» [23, с. 74]. У спіс дадзеных цэнтраў аўтар унёс гарадкі на Палоце, Віцьбе, Лукомцы, Менцы, Друці, Свіслачы, Барысе.

У межах першай стадыі горадаўтварэння, якая была датавана Л.В. Аляксеевым IX–X стст., у рэгіёне Дняпра-Дзвінскага мікрэчча ўзніклі гандлёва-рамесныя пасяленні. Праблема нераўнамернасці часовага ўзнікнення гарадоў на астатніх беларускіх землях у наступныя дзесяцігоддзі, вылучэнне і абгрунтаванне часавых межаў другой стадыі горадаўтварэння засталіся не да канца вырашанымі. Аднак Л.В. Аляксееў адным з першых у разуменні генезісу гарадоў у Беларусі наглядна паказаў іх нелінейны трансфармацыйны працэс¹.

Вызначаючы генезісныя формы раннесярэднявечных гарадоў на тэрыторыі Беларусі, даследчык імкнуўся абгрунтаваць мяжу пераходнай стадыі іх далейшай трансфармацыі. Сцвярджаючы Л.В. Аляксеева аб тым, што «городки исчезают одновременно с концом эпохи Гнёздова – в начале – первой половине XI в.» [23, с. 74] у сваёй аснове не супярэчыць агульнагістарычным тэндэнцыям развіцця ўтвараемага грамадства. У цэлым можна пагадзіцца з думкай аб тым, што «гарадкі» ўжо не задавальнялі новыя ўмовы і адбываўся іх «перанос» на новае і больш зручнае месца [23, с. 74].

Падкрэсліваючы значэнне рамесна-гандлёвага шляху паходжання гарадоў, даследчык не выключаў і іншыя магчымасці фарміравання гарадскіх цэнтраў. Л.В. Аляксееў схільны быў лічыць, што на аснове племянных цэнтраў узніклі Полацк, Лукомль, Менск, Тураў, Слуцк, Друцк, Гомель. У тэарэтычным разуменні праблемы шляхоў і ўмоў паходжання гарадоў неабходна прызнаць правільнасць суджэння Л.В. Аляксеева, згодна з якім эканамічныя прычыны ўзнікнення гарадоў былі адзіныя, а шляхі іх складавання – розныя. Узаемаабумовленасць гандлёва-рамеснага і племяннага шляхоў узнікнення гарадоў даследчык паказвае наступным чынам: «Для его конкретного возникновения... необходимы два обстоятельства: торгово-транзитный путь... и наличие укрепленного пункта, гарантирующего его безопасность. Последним мог быть и замок феодала, и монастырь, и даже племенной центр» [24, с. 132]. Не адасабляючы «замкавую тэорыю» і «тэорыю племянных цэнтраў», даследчык аб'ектыўна прадвызначыў шматварыянтны асновы складвання гарадоў.

Адзначаючы ўклад Л.В. Аляксеева ў даследаванне праблем паходжання гарадоў на тэры-

¹ X–XI стст. – час станаўлення Полацка, Мінска, Віцебска, Лукомля, Друцка, Заслаўя, Турава, Клецка, Рагачова; XI ст. – час станаўлення Лагойска, Копысі, Оршы, Гродна, Навагрудка, Слоніма, Бярэся, Ваўкавыска, Турыйска, Пінска, Клецка, Чартарыйска, Гомеля, Рэчыцы; XII ст. – час станаўлення Барысава, Давыд-Гарадка, Мазыра, Мсціслаўля.

торыі Беларусі, неабходна звярнуць увагу і на пэўныя недахопы, якія ў цэлым не зніжаюць агульную ацэнку поглядаў. Закранаючы праблему паходжання назвы гарадоў, Л.В. Аляксееў непераканаўча аргументаваў паходжанне назвы – *Барысаў*. Так, даследчык меркаваў, што назва горада паходзіць ад рэчкі Брыса [23, с. 73]. Аднак, у адпаведнасці з канцэпцыяй В.В. Сядова, гарады, якія заканчваюцца на суфіксы «-ов», «-ев» («-аў», «-еў»), указваюць на асабістасць паходжання. Таму назва горада Барысава ўтворана ад імя князя Барыса і суфікса прыналежнасці «-аў» [25–26]. Пры рэканструкцыі старажытнай тапаграфіі Віцебска, Л.В. Аляксееў памылкова вызначыў на карце месцазнаходжанне гарадзішча. Яно паказана аўтарам у тым месцы, дзе знаходзіцца роў [23, с. 123].

Такім чынам, тэарэтычнай асновай даследавання генезісу гарадоў Беларусі паслужылі погляды паходжання ўсходнеславянскіх гарадоў. Вывучэнне расійскімі навукоўцамі працэсу станаўлення гарадоў на тэрыторыі Беларусі, выяўленне перыядаў трансфармацыі генезісных форм паклалі пачатак асэнсаванню праблем іх паходжання на беларускіх землях. Шляхі і ўмовы ўзнікнення гарадоў Беларускага Панямоння былі ўпершыню вывучаны Ф.Д. Гурэвіч. Праблема фактарнай узаемабумоўленасці станаўлення носьбітаў гарадскіх адзінстваў выяўлены ў поглядах Л.В. Аляксеева.

Літаратура і крыніцы

- Юшков, С.В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси / С.В. Юшков. – Л.; М.: Изд-во Академии наук СССР, 1939. – 256 с.
- Греков, Б.Д. Киевская Русь / Б.Д. Греков. – М.: Государственное учеб.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1949. – 510 с.
- Тихомиров, М.Н. Древнерусские города / М.Н. Тихомиров. – М.: Государственное изд-во полит. лит-ры, 1956. – 477 с.
- Рыбаков, Б.А. Ремесло Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 791 с.
- Брайчевский, М.Ю. К происхождению древнерусских городов (города Среднего Приднепровья, Поднестровья и Побужья в VIII – IX вв. н. э. по полевым данным последних лет) / М.Ю. Брайчевский // Краткие сообщения Института Истории Материальной культуры АН СССР, 1951. – XLI. – С. 32–33.
- Тараканова, С.А. К вопросу о происхождении города в Псковской земле / С. А. Тараканова // Краткие сообщения Института Истории Материальной культуры АН СССР, – 1951. – XLI. – С. 30–31.
- Воронин, Н.Н. К итогам и задачам археологического изучения древнерусского города / Н.Н. Воронин // Краткие сообщения Института Истории Материальной культуры АН СССР, 1951. – XLI. – С. 5–29.
- Дубов, И.В. Города величием сияющие / И.В. Дубов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1985. – 181 с.
- Куза, А.В. Древнерусские города / А.В. Куза. // Археология СССР. Древняя Русь: город, замок, село. – Москва: Наука, 1985. – С. 51–66.
- Куза, А.В. Малые города Древней Руси / А.В. Куза. – М.: Наука, 1989. – 168 с.
- Насонов, А.Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства / А.Н. Насонов. М., 1951. – 261 с.
- Янин, В.Л. Происхождение Новгорода (К постановке проблемы) / Л.В. Янин, М.Х. Алешковский // История СССР. – № 2. – 1971. – С. 32–61.
- Авдусин, Д.А. Происхождение древнерусских городов (по археологическим данным) / Д.А. Авдусин // Вопросы истории. – № 12. – 1980. – С. 24–42.
- Карлов, В.В. О факторах экономического и политического развития русского города в эпоху средневековья (к постановке вопроса) / В.В. Карлов // Русский город: ист.-методол. сб. – М., 1976. – С. 32–69.
- Карлов, В.В. К вопросу о понятии раннефеодального города и его типов в отечественной историографии / В.В. Карлов // Русский город (проблемы градообразования). – М., 1980. – С. 66–83.
- Фроянов, И.Я. Города-государства Древней Руси / И.Я. Фроянов, А.Ю. Дворниченко. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1988. – 269 с.
- Фроянов, И.Я. Киевская Русь (очерки социально-политической истории) / И.Я. Фроянов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1980. – 256 с.
- Пашуто, В.Т. По поводу книги И.Я. Фроянова «Киевская Русь. Очерки социально-политической истории» / В.Т. Пашуто // Вопросы истории. – 1982. – № 9. – С. 174–178.
- Толочко, П.П. Происхождение древнейших восточнославянских городов / П.П. Толочко // Земли Южной Руси в IX – XIV вв. (История и археология): сб. науч. раб. АН УССР. – Киев, 1985. – С. 5–19.
- Третьяков, П.Н. Финно-угры, балты, славяне на Днепре и Волге / П.Н. Третьяков. – М.; Л., 1966.
- Гуревич, Ф.Д. Древние города Белорусского Поманья / Ф.Д. Гуревич. – Минск: Полымя. – 1982. – 46 с.
- Гурэвіч, Ф.Д. Заснаванне Навагрудка / Ф.Д. Гурэвіч // Весті АН БССР. Серыя грамад. навук. – 1985. – № 3. – С. 71–76.
- Алексеев, Л.В. Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры. В 2 кн. Кн. 1. / Л.В. Алексеев. – М.: Наука, 2006. – 289 с.
- Алексеев, Л.В. Полоцкая земля. Очерки истории Северной Белоруссии в IX – XIII вв. / Л.В. Алексеев. – М.: Наука. – 1966. – 295 с.
- Седов, В.В. Древнерусская топонимия на белорусской территории / В.В. Седов // Питанні беларускай тапаніміі. – Мінск, 1970. – С. 17–25.
- Штыхаў, Г.В. Барысаў у складзе Полацкай зямлі / Г.В. Штыхаў // Дзесяць стагоддзяў Барысава. – Мінск: БЕЛТА, 2002. – С. 5–14.

Summary

The article deals with theoretical and conceptual bases of the Russian historiography of the Eastern Slavic cities origin in the 9–13 centuries on the territory of Russia and Belarus. It considers the contribution of Russian historians to the study of the problem of city formation of on the Belarusian land.

Паступіў у рэдакцыю 28.09.2010 г.

ЗАКАНАДАЎЧАЕ АФАРМЛЕННЕ МЕДЫЦЫНСКАЙ ДАПАМОГІ РАБОЧЫМ ЦЭНЗАВЫХ ПРАДПРЫЕМСТВАЎ БЕЛАРУСІ Ё ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX ст.

Пытанне рабочага заканадаўства цікавіла шматлікіх даследчыкаў дарэвалюцыйнага і савецкага перыядаў. Існуе шэраг выданняў, прысвечаных гэтай праблеме, у якіх аўтары прытрымліваюцца розных падыходаў і разглядаюць тэму з розных пазіцый. Да выданняў дарэвалюцыйнага перыяду адносяцца працы, напісаныя спецыялістамі ў галіне фабрычна-заводскага заканадаўства (У.П. Ліцвінаў-Фалінскі [12–13], А.М. Быкаў [3–4], А.А. Мікулін [15], С. Гвоздзеў [7], Я.М. Дзяменцьеў [9], Г.В. Баліцкі [1], М.Г. Лунц [14], М. Туган-Бараноўскі [10]), дзе дастаткова ўвагі надавалася праблеме медыцынскай дапамогі рабочых. Пытанне медыцынскага забеспячэння рабочых адлюстравана таксама ў працах аўтараў савецкага перыяду, што закраналі праблему станаўлення развіцця медыцынскай дапамогі ў кантэксце сацыяльна-прававога становішча рабочых (В.М. Іваноў [11], І.І. Шэлымагін [17–18], М.О. Біч [2]). На сучасным этапе праблема медыцынскага забеспячэння закраналася ў даследаванні А.Д. Васільева [13].

Перыяд станаўлення і развіцця буржуазнага грамадства паклаў пачатак дзяржаўнаму медыцынскаму забеспячэнню насельніцтва. Былі створаны прыказы грамадскага апекавання, якія забяспечвалі насельніцтва медыцынскай дапамогай да ўвядзення земстваў у некаторых беларускіх губернях. Зараджэнне спецыялізаванай дапамогі абумовіла прафесійны падыход да аховы здароўя насельніцтва.

Аказанне медыцынскай дапамогі насельніцтву адбывалася праз сетку дзяржаўных медыцынскіх устаноў, у прыватных бальніцах і ўстановах, якія функцыянавалі дзякуючы грамадскай ініцыятыве. У Беларусі вылучаліся розныя тыпы медыцынскіх устаноў (ваенныя, фабрычна-заводскія, царкоўныя і інш.), якія былі закліканы забяспечыць медыцынскай дапамогай пэўныя слаі насельніцтва.

Фабрычна-заводскія рабочыя складалі асобную групу насельніцтва, медыцынскага забеспячэння якой практычна не існавала да пачатку XX ст. З узмацненнем рабочага руху пралетарыят выступіў з патрабаваннем бясплатнай медыцынскай дапамогі ў выпадку хваробы рабочага. Гэта сведчыць, па-першае, аб адсутнасці на той час спецыялізаванай медыцынскай дапамогі асобным пластам насель-

ніцтва, па-другое, аб усведамленні пэўнай прафесійнай шкоды, звязанай з заводскай вытворчасцю.

Рабочыя, як правіла, пачатковую стадыю хваробы пераносілі на нагах. Толькі ўскладненні, выкліканыя хваробай, вымушалі іх звяртацца да доктара. Звязана гэта было з тым, што платнае лячэнне было не для рабочых. Першая спроба рэгулявання пытання аб медыцынскім забеспячэнні рабочых адносіцца да 26 жніўня 1866 г. Па ініцыятыве Камітэта міністраў было вырашана ўвесці часовыя захады, згодна з якім і фабрыкі і заводы павінны былі мець бальнічнае памяшканне для хворых рабочых з разлікам 1 ложка на 100 чалавек. Кантроль за выкананнем пачаў ажыццяўляцца праз месяц з моманту аб'яўлення закона ўладальнікам прадпрыемстваў [8, с. 141]. У законе дакладна не згадвалася, на якія сродкі павінна наладжвацца медыцынская дапамога рабочым, на якія прадпрыемствы яна распаўсюджвалася, як павінен быў рэалізоўвацца на практыцы. Вышэйадзначанае адносілася да кампетэнцыі мясцовых улад на ўзроўні губерняў, якія павінны былі на падставе дадзенага закона распрацаваць пастановы, абавязковыя для выканання ў іх межах.

Абавязковыя пастановы аб аказанні ўрачэбнай дапамогі былі распрацаваны губернскімі ўстановамі толькі ў канцы 1890-х гг. На 1 чэрвеня 1898 г. пастановы былі выдадзены ў 21 губерні Расіі, у тым ліку ў Гродзенскай і Віленскай [9, с. 72], у якіх даваліся тлумачэнні і падрабязныя ўказанні да закона ад 26 жніўня 1866 г. Распрацоўкай пастаноў займаліся толькі ў тых губернях, у якіх мелася вялікая колькасць прамысловых прадпрыемстваў і значная колькасць рабочых на іх.

Пры распрацоўцы пастаноў кожная ўстанова зыходзіла з асаблівасцей развіцця губерні, таму тлумачэнні закона ад 26 жніўня 1866 г. у кожнай з іх мелі сваю спецыфіку. Так, напрыклад, Гродзенская ўстанова 15 сакавіка 1897 г. [9, с. 51–53] выдала пастанову, згодна з якой усе фабрыкі і заводы абавязваліся аказваць сваім рабочым бясплатную медыцынскую дапамогу. Медыцынская дапамога аказвалася хворым амбулаторна, ці лячэнне хворых з наведваннем іх па месцы жыхарства. Пры прадпрыемствах ствараліся прыёмныя пакоі і баль-

нічныя памяшканні спецыяльна для лячэння рабочых адпаведнага прадпрыемства. У выпадку адсутнасці спецыяльных фабрычных бальніц ці прыёмных пакояў лячэнне павінна было ажыццяўляцца ў гарадскіх ці іншых медыцынскіх установах, а таксама забеспячэнне хворых неабходнымі бясплатнымі лекамі, прапісанымі доктарам.

Умовы аказання медыцынскай дапамогі прапісваліся пастановай Гродзенскай губернскай установы для прадпрыемстваў з колькасцю рабочых ад 16 і больш. Аднак у залежнасці ад колькасці рабочых на фабрыках і заводах меліся свае асаблівасці.

На прадпрыемствах з наяўнасцю ад 16 да 50 чалавек павінен быў быць прыёмны пакой, але, калі ўлічыць магчымыя цяжкасці выканання гэтага пункта пастановы ў сувязі з невялікай колькасцю рабочых, дазвалялася арганізоўваць сумесны для некалькіх прадпрыемстваў пакой, размешчаны на прыдатнай адлегласці для фабрык у межах аднаго населенага пункта. Агульная колькасць рабочых на прадпрыемствах, аб'яднаных для заснавання сумеснага прыёмнага пакою, павінна быць не менш чым 50 і не больш за 100 чалавек.

Ва ўстановах з колькасцю рабочых ад 50 і больш павінен працаваць пастаянны ўрач, які быў абавязаны наведваць прадпрыемства для аказання медыцынскай дапамогі рабочым не менш чым два разы на тыдзень у адпаведны час. Акрамя гэтага, фабрычны доктар ажыццяўляў прыём хворых у сябе дома, згодна з састаўленым ім раскладам. У выпадку цяжкай хваробы рабочага доктар быў абавязаны наведваць хворага на яго кватэры. Калі хворага клалі на лячэнне ў бальніцу, доктар павінен ажыццяўляць догляд штодзённа. Да таго ж, у абавязкі ўрача ўваходзіў агляд рабочых, якія ўладкоўваліся на працу на пэўнае прадпрыемства, і догляд за санітарным станам фабрыкі.

Прадпрыемствы з колькасцю рабочых ад 100 да 300 павінны былі мець уласную лячэбніцу. У выпадку немагчымасці заснавання асобнай лячэбніцы, прадпрыемствы маглі аб'ядноўвацца для заснавання сумеснай, на зручнай адлегласці для ўсіх фабрык у межах аднаго населенага пункта. Такія ж патрабаванні распаўсюджваліся і на прадпрыемствы з колькасцю рабочых ад 300 і больш. У дадатак, прадпрыемствам з колькасцю рабочых ад 300 і больш замест уласных дазволена было далучацца да лячэбніц, заснаваных сумесна фабрыкамі з колькасцю рабочых менш чым 300 чалавек. Прамысловыя прадпрыемствы, размешчаныя за межамі горада, падпарадкоўваліся ўсім вышэйпералічаным правілам з правам заснавання сумесных лячэбніц на адзначаных умовах.

Фабрычныя лячэбніцы арганізоўваліся з разлікам наяўнасці не менш чым адзін ложка на 100 чалавек (няпоўная сотня лічылася за 100 рабочых). Улічвалася таксама і палавая прыналежнасць рабочых. Пры наяўнасці змешанага рабочага персаналу лячэбніца павінна была мець мужчынскае і жаночае аддзяленні. Вызначаўся тэрмін знаходжання хворага на лячэнні – не больш за 2 месяцы. Выключэннем з'яўляліся выпадкі знявечання, пры якіх тэрмін лячэння вызначыць было праблематычна. Санітарны стан лячэбных памяшканняў, забеспячэнне медыцынскіх устаноў неабходнымі медыкаментамі, інструментамі і іншымі матэрыяламі рэгуляваліся ўрачэбным статутам.

Такім чынам, пастанова Гродзенскай губернскай установы абавязвала фабрыкантаў узяць на сябе клопат па медыцынскім забеспячэнні працуючых на іх прадпрыемствах. Пастанова набывала сілу 1 мая 1897 г., і з гэтага часу прадпрымальнікі бралі на сябе ўсе выдаткі па лячэнні хворых рабочых.

Пастанова Віленскай губернскай установы паўтарала амаль усе вышэйпералічаныя пункты. Аднак меліся некаторыя адрозненні. Так, пры вызначэнні прадпрыемстваў, на якія распаўсюджвалася пастанова, Віленская ўстанова спасылалася на прамысловы статут (арт. 47–60, 127–155) [16], згодна з якім правілы распаўсюджваліся і на значныя рамесныя ўстановы і мануфактуры.

У адрозненне ад рашэння па Гродзенскай губерні, у пастанове Віленскай губерні прыгадваліся малалетнія (пры падліках выдаткаў двое малалетніх лічыліся за аднаго дарослага). Медыцынскае абслугоўванне нараўне з рабочым прадпрыемства маглі атрымліваць і члены яго сям'і (жонка, дзеці) пры ўмове, што яны пражываюць сумесна. Максімальны тэрмін знаходжання на лячэнні за кошт наймальніка – не больш за 3 месяцы. У выпадку знявечання тэрмін лячэння не вызначаўся. Рабочыя мелі права паскардзіцца на нездавальняючую працу фабрычнага ўрача. Скаргі разбіраліся фабрычнай і ўрачэбнай інспекцыямі.

Такім чынам, пастановы аб абавязковым медыцынскім абслугоўванні прамысловых прадпрыемстваў не мелі аднолькавай формы, прымаліся ў асобных губернях, зыходзячы з асаблівасцей прамысловай вытворчасці і ступені яе развіцця. Губернская ўстанова самастойна вырашала гэта пытанне, таму ў розных губернях меліся пэўныя адрозненні.

Не было адзінства і ў пытанні вызначэння прадпрыемстваў, якія падпарадкоўваліся пастановам. У адным выпадку дакладна вызначалася колькасць рабочых на прадпрыемствах, падпарадкаваных пастанове, у іншым – спасылка на артыкулы прамысловага статута, які не вызна-

чаў дакладнай колькасці. Меліся адрозненні ў колькасці рабочых на прадпрыемствах, якія абавязваліся ўстановай мець асобнае памяшканне (бальніцу ці прыёмны пакой) для пастаяннага ці часовага лячэння рабочых, ці, карыстаючыся іншай бальніцай, мець прыёмны пакой з ложкамі для непрацяглага лячэння. Так, для прадпрыемстваў Гродзенскай губерні гэта былі прадпрыемствы ад 50 і больш рабочых, для Віленскай – ад 100 і больш. Медыцынскае забеспячэнне малалетніх рабочых і членаў сям’і рабочага ў адной пастанове сустракаецца, у іншай адсутнічае. Існуюць адрозненні ў максімальным тэрміне знаходжання на лячэнні за кошт наймальніка – два і тры месяцы. Тым не менш па асноўных паказчыках медыцынскага забеспячэння рабочых пастановы былі падобныя.

Згодна з данымі за 1897 г., у Гродзенскай губерні дагляду фабрычнай інспекцыі было падначалена 556 прадпрыемстваў, на якіх працавалі 15862 рабочых, у Віленскай – 355 прадпрыемстваў з 9430 рабочымі на іх [9, с. 2–3]. З іх урачэбная дапамога была арганізавана:

- у Гродзенскай губерні – на 20,5 % усіх прадпрыемстваў з ахопам 63,2 % усіх рабочых;
- у Віленскай губерні – на 20,6 % усіх прадпрыемстваў з ахопам 46,2 % усіх рабочых [9, с. 85–86].

Фабрычная інспекцыя ажыццяўляла не толькі кантроль наяўнасці медыцынскай дапамогі на прадпрыемствах, але і кантроль за якасцю. Так, па выніках агляду прадпрыемстваў было высветлена наступнае:

- у Гродзенскай губерні з 114 (20,5 % ад ўсёй колькасці) прадпрыемстваў з медыцынскай дапамогай было выяўлена 20 з нездавальняльнай медыцынскай дапамогай;
- у Віленскай губерні з 73 (20,6 % ад усёй колькасці) прадпрыемстваў з медыцынскай дапамогай была выяўлена 21 з нездавальняльнай медыцынскай дапамогай [9, с. 6–22].

Формы арганізацыі медыцынскай дапамогі рабочым былі наступныя. У Віленскай губерні толькі 2 прадпрыемствы аказвалі дапамогу рабочым у бальніцы. Асобнымі ці сумеснымі прыёмнымі пакоямі карысталіся 5 прадпрыемстваў. На большасці прадпрыемстваў існавалі сумесныя ці асобныя амбулаторыі (45 прадпрыемстваў). У Гродзенскай губерні адно прадпрыемства мела сваю бальніцу, 7 – асобныя ці сумесныя прыёмныя пакоі, 86 – асобныя ці сумесныя амбулаторыі [9, с. 6–22].

Абапіраючыся на статыстычныя даныя фабрычнай інспекцыі, можна зрабіць наступныя вывады. Медыцынская дапамога ахоплівала крыху больш за 20 % усіх прадпрыемстваў, падначаленых нагляду інспекцыі. На іх працавала

каля паловы ўсіх рабочых, улічаных статыстыкай. Формы аказання медыцынскай дапамогі былі наступныя: асобныя ці сумесныя бальніцы, асобныя ці сумесныя прыёмныя пакоі, асобныя ці сумесныя амбулаторыі. Сярод пералічаных форм аказання медыцынскай дапамогі найбольш распаўсюджанымі былі амбулаторыі. З агульнай колькасці прадпрыемстваў з арганізаванай медыцынскай дапамогай асобна вылучаліся прадпрыемствы, на якіх медыцынскае абслугоўванне было нездавальняльным.

Статыстычныя даныя справаздач фабрычнай інспекцыі прадстаўлены па губернях у цэлым, без асобнага размеркавання па паветах, таму для нашага даследавання з’яўляецца праблематычным дадатковае вылучэнне выключна беларускіх паведаў з агульнай статыстыкай указаных вышэй губерняў.

Такім чынам, з моманту прыняцця першага закона аб медыцынскай дапамозе да яго распаўсюджвання на прамысловыя прадпрыемствы прайшло каля трох дзесяцігоддзяў. У гэты прамежак часу медыцынскай дапамогі на прадпрыемствах фактычна не існавала. Уся ініцыятыва знаходзілася ў руках фабрыкантаў і наладжванне медыцынскай дапамогі ажыццяўлялася згодна з іх жаданнем і фінансавымі магчымасцямі. Той факт, што распрацоўка і ўвядзенне пастаноў у межах губерняў зацягнулася, можна растлумачыць спецыфічнымі адносінамі расійскай улады да рабочага пытання: існаванне апошняга кіруючымі коламі краіны практычна не прызнавалася, таму не было неабходнасці яго вырашаць. Да таго ж лічылася, што добрабычлівыя адносіны наймальніка да сваіх рабочых з’яўляюцца гарантыяй паспяховага развіцця прадпрыемства і ўзаемаадносін паміж фабрыкантамі і рабочымі [6, с. 19].

Апекаванне рабочых з боку ўладальніка прадпрыемства ўспрымалася як традыцыйнае апекаванне гаспадаром сваіх падначаленых, таму лічылася, што дзяржаўнае ўмяшальніцтва ў гэтыя ўзаемаадносіны немэтазгодна. Улада звяртала ўвагу на праблемы рабочых у выключных, буйнамаштабных выпадках, калі праблема набывала сур’ёзны характар і выходзіла за межы канкрэтнага прадпрыемства. Да такіх выпадкаў, напрыклад, адносіліся эпідэміі на прадпрыемствах і шматлікія ахвяры ад заразных хвароб. Калі ўлічыць нездавальняльныя ўмовы працы рабочых, цеснату і антысанітарную на прадпрыемствах і такія ж бытавыя ўмовы, то рабочае асяроддзе, ахопленае эпідэміяй, з’яўлялася пагрозай для гарадскога насельніцтва. У такіх выпадках улада прымала ўдзел у вырашэнні праблемы.

Яшчэ адной прычынай, якая стрымлівала развіццё фабрычна-заводскага заканадаўства, а разам з тым і пытання медыцынскага

забезпечення, була адсутнасць спецыяльнага органа нагляду, які б ажыццяўляў кантроль за выкананнем законаў і пастаноў, сачыў за становішчам унутры прадпрыемстваў. Інстытут фабрычнай інспекцыі быў уведзены толькі ў 1882 г. Атрымоўваецца, што да гэтага часу прасачыць рэалізацыю закона ад 26 жніўня 1866 г. не было каму.

Такім чынам, першая спроба рэгулявання пытання медыцынскага забеспечэння рабочых цэнзавай прамысловасці на заканадаўчым узроўні адносіцца да 1866 г. Аднак тлумачэнне закона і выданне пастаноў у межах губерняў (а таму і яго рэалізацыя на прадпрыемствах) зацягнулася да канца XIX ст. Прычынамі гэтага з'яўляюцца адмаўленне існавання рабочага пытання з боку ўрада, патрыярхальныя адносіны ў сістэме «гаспадар–падначалены», якія абумовілі спецыфіку ўзаемаадносін паміж фабрыкантамі і рабочымі і выключылі неабходнасць дзяржаўнага рэгулявання вытворчых адносін на прадпрыемствах, а таксама адсутнасць да пэўнага часу спецыяльна прызначанага кантралюючага органа.

Літаратура і крыніцы

1. Балицкий, Г.В. Фабричное законодательство в России / Г.В. Балицкий. – М.: Тип. А.П. Поплавского, 1906. – 96 с.
2. Бич, М.О. Рабочее движение в Белоруссии в 1861–1904 гг. / М.О. Бич. – Минск: Наука и техника, 1983. – 280 с.
3. Быков, А.Н. Страхование рабочих как фактор промышленности и русские страховые законы / А.Н. Быков. – СПб.: Тип. тов-ства «Общественная польза», 1913. – 29 с.
4. Быков, А.Н. Фабричное законодательство и развитие его в России. Лекции, читанные в Санкт-Петербургском Политехникуме и в Технологическом университете в 1908–1909 учебном году / А.Н. Быков. – СПб.: Тип. «Правда», 1909. – 282 с.
5. Васильев, А.Д. Фабричное законодательство России конца XIX–н. XX в. / А.Д. Васильев. – М.: АТиСО, 2001. – 22 с.
6. Верт, Н. История Советского государства. 1900–1991 / Н. Верт. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 544 с.

7. Гвоздев, С. Записки фабричного инспектора (из наблюдений и практики в период с 1894–1908 гг.) / С. Гвоздев. – М.: Типолитограф. В. Рихтер, 1911. – 263 с.
8. Дементьев, Е.М. Врачебная помощь фабрично-заводским рабочим в 1907 г. / Е.М. Дементьев. – СПб.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1909. – 180 с.
9. Дементьев, Е.М. Врачебная помощь фабричным рабочим / Е.М. Дементьев. – СПб.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1899. – 146 с.
10. Законодательная охрана труда / под общ. ред. Туган-Барановского. – СПб.: Типолитограф. В.А. Тухановского, 1901. – 320 с.
11. Иванов, В.М. Очерк быта промышленных рабочих дореволюционной Белоруссии / В.М. Иванов; АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора. – Минск: Наука и техника, 1971. – 160 с.
12. Литвинов-Фалинский, В.П. Организация и практика страхования рабочих в Германии и условия возможного обеспечения рабочих в России / В.П. Литвинов-Фалинский. – СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1903. – 275 с.
13. Литвинов-Фалинский, В.П. Фабричное законодательство и фабричная инспекция в России / В.П. Литвинов-Фалинский. – 2-е изд. – СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1904. – 344 с.
14. Лунц, М.Г. Из истории фабричного законодательства, фабричной инспекции и рабочего движения в России: сб. ст. / М.Г. Лунц. – М.: Тип. «Печатное дело», 1909. – 384 с.
15. Микулин, А.А. О предупреждении несчастных случаев с рабочими на фабриках и заводах при обращении с машинами и аппаратами / А.А. Микулин. – Владимир: Типолитограф. В. Паркова, 1889. – 84 с.
16. Свод законов Российской империи – Т. 7. – СПб.: Государственная типография, 1893. Устав о промышленности.
17. Шельмагин, И.И. Законодательство о фабрично-заводском труде в России / И.И. Шельмагин. – М.: Госюриздат, 1952. – 320 с.
18. Шельмагин, И.И. Фабрично-трудовое законодательство в России (2 п. XIX в.) / И.И. Шельмагин. – М.: Тип. «Путь Октября», 1947. – 188 с.

Summary

The article contains analysis of legislative deeds, that regulated medical service of the working class in Belarus in the second half of the XIXth century. The comparison of deeds shows differences and common features. Peculiarities of Belarusian local governments were picked out. As a result reasons of slow development of medical service were determined.

Паступіў у рэдакцыю 07.06.2010 г.

УДК 272–75(47+57-89)«17/18»

Р.У. Зянюк,

аспірант Інстытута гісторыі НАН Беларусі

ФАРМІРАВАННЕ СЕТКІ ДУХОЎНЫХ СЕМІНАРЫЙ НА ТЭРЫТОРЫІ ВІЛЕНСКОЙ, МІНСКАЙ І МАГІЛЁўСКОЙ КАТАЛІЦКІХ ДЫЯЦЭЗІЙ У КАНЦЫ XVIII–XIX ст.

Узмацненне ў апошнія дзесяцігоддзі сярод беларускіх гісторыкаў цікавасці да канфесійнай гісторыі і, у прыватнасці, каталіцкай царквы патрабуе даследавання гісторыі яе навучальных устаноў, што існавалі на беларускіх землях. Стварэнне ў незалежнай Беларусі новых каталіцкіх семінарыяў – у Гродне і Пінску – робіць неабходным вывучэнне гістарыч-

нага вопыту, веданне якога з'яўляецца абавязковым для больш поўнага разумення сучаснай ролі азначаных навучальных устаноў.

Гістарыяграфія пытання дастаткова вузкая і прадстаўлена пераважна польскімі даследаваннямі гісторыі, структуры і арганізацыі Рымска-каталіцкай царквы на землях Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі. Сярод найбольш знач-

ных прац можна назваць даследаванні Я. Курчэўскага [6], Б. Кумара [4–5], Т. Крахеля [3]. Азначаныя працы сведчаць аб наяўнасці семінарыі як абавязковай адзінкі ў арганізацыйнай структуры Рымска-каталіцкай царквы. Прадметам даследавання некаторых польскіх даследчыкаў з’яўляюцца духоўныя семінарыі на землях Расійскай імперыі (В. Варатынскі [13–14], М. Радван [28], П. Грабчак [2]). У беларускай гістарыяграфіі пытанне існавання і дзейнасці семінарыі практычна не разглядалася. Нязначную інфармацыю падаюць у сваіх працах М. Папоў [26–27], І. Ганчарук [16], А. Філатава [30], В. Яноўская [31]. Расійская гістарыяграфія асвятляе агульнае становішча каталіцкай царквы ў Расійскай імперыі або вызначае асноўныя кірункі канфесійнай палітыкі расійскага ўрада [15; 17; 24; 29].

Мэта артыкула – адлюстраванне працэсу фарміравання сеткі навучальных устаноў па падрыхтоўцы каталіцкага духавенства на тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў Расійскай імперыі. *Задачы*: паказаць сувязь паміж узнікненнем новых дыяцэзій і рэарганізацыяй межаў старых, стварэннем інстытутаў па падрыхтоўцы духавенства; вызначыць магчымасці і паўнамоцтвы царкоўных улад у галіне стварэння і падтрымкі дзейнасці семінарыі; ахарактарызаваць уплыў палітыкі расійскага ўрада на дзейнасць семінарыі і іх колькасць.

Ідэя падрыхтоўкі каталіцкага духавенства ў духоўных семінарыях паўстала яшчэ на Трыдэнцкім саборы ў 1563 г., калі на яго 23-й сесіі быў прыняты дэкрэт аб духоўных семінарыях. Згодна з дэкрэтам, семінарыя як спецыяльны інстытут па падрыхтоўцы будучага духавенства павінна была існаваць у кожнай дыяцэзіі. Абавязак заснавання, нагляду і матэрыяльнага забеспячэння семінарыі ускладаўся на біскупаў-ардынарыяў. Да моманту падзелаў Рэчы Паспалітай на землях ВКЛ існавала 5 семінарыі, якія рыхтавалі святароў для трох дыяцэзій (Віленскай, Інфлянцкай, Луцкай). Дзве з іх існавалі ў Вільні, адна ў Краславе.

Да 1772 г. Расійская імперыя не мела ўласнай тэрытарыяльна-адміністрацыйнай структуры каталіцкай царквы. Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. у склад імперыі ўвайшлі частка Смаленскай, Інфлянцкай і Віленскай каталіцкай дыяцэзій, якія з’яўляліся часткай Гнезненскай правінцыі каталіцкай царквы Рэчы Паспалітай. Пасля другога падзелу ў 1793 г. – часткі Віленскай і Луцкай дыяцэзій, якія таксама належалі да Гнезненскай правінцыі, Кіеўскай і Луцкай дыяцэзіі, што з’яўляліся часткай Львоўскай правінцыі. Пасля трэцяга падзелу ў 1795 г. – Інфлянцкая, Віленская, Жмудская, Луцкая (Гнезненская правінцыя) і часткі Хелмскай (Львоўская правінцыя)

[4, с. 280]. Ранейшы падзел каталіцкай царквы на гэтых тэрыторыях амаль адразу быў рэарганізаваны. Спачатку была створана Беларуская каталіцкая дыяцэзія, пасля – Інфлянцкая, Пінская, Лятычэўская, Жмудская дыяцэзіі, якія падпарадкаваліся Магілёўскай архідыяцэзіі. Але ўжо ў 1798 г. указам Паўла I былі створаны і падпарадкаваны апошняй Віленская, Жмудская, Мінская, Камянецкая, Луцкая, Жытомірская дыяцэзіі [4, с. 282]. Пасля паўстання 1863 г. урадам былі скасаваны Камянецкая (далучана да Луцкай у 1866 г.) і Мінская (далучана да Віленскай у 1869 г.) дыяцэзіі.

У Расійскай імперыі быў уведзены прынцып, згодна з якім тэрытарыяльна-адміністрацыйны падзел дзяржавы браўся за аснову пры вызначэнні межаў епархій не толькі Праваслаўнай царквы, але і каталіцкіх дыяцэзій. Так, Мінская каталіцкая дыяцэзія адпавядала межам Мінскай губерні, Беластоцкая акруга вызначыла межы Беластоцкага архідыяканату, на тэрыторыі Кіеўскай губерні быў створаны Кіеўскі архідыяканат. Выключэннем стала Магілёўская каталіцкая архідыяцэзія, якая ахоплівала 2 беларускія (Віцебскую і Магілёўскую губерні і ўсе расійскія губерні, якія не ўваходзілі ў склад іншых каталіцкіх дыяцэзій, а таксама Віленская дыяцэзія, якая знаходзілася ў межах Віленскай і Гродзенскай губерняў).

Такім чынам, пасля рэарганізацыі межаў дыяцэзій семінарыі мелі толькі 2 з іх (Віленская і Магілёўская). Мінская дыяцэзія асобных навучальных устаноў не мела. Магілёўская архідыяцэзія, якая ахоплівала найбольшую тэрыторыю, першапачаткова мела толькі адну семінарыю (Краслаў), якая знаходзілася на ўскрайку, што ўскладняла праезд да яе. Акрамя таго, семінарыя не была разлічана на вялікую колькасць алюмнаў (навучэнцаў). Адсутнасць семінарыі выклікала захаванне новапрызначаных кіраўнікоў дыяцэзій па стварэнні ўласных навучальных устаноў па падрыхтоўцы духавенства. Першапачаткова расійскія ўлады не перашкаджалі стварэнню вышэйназваных навучальных устаноў, таму колькасць семінарыі дастаткова хутка ўзрасла. Урад не вылучаў для каталіцкіх семінарыі грашовых сродкаў, таму ўсе справы па ўтрыманні і матэрыяльным забеспячэнні ляглі на біскупаў. Адсутнасць падтрымкі кампенсавалася адсутнасцю перашкод у заснаванні новых, чым і скарысталіся каталіцкія біскупы, стварыўшы ў перыяд з 1788 па 1820 гг. чатыры семінарыі.

Так, у дэкрэце *Pastoralis sollicitudo* ад 8(19) снежня 1783 г. [26, с. 95] апостальскага дэлегата Я. Аркеці абвешчалася аб стварэнні семінарыі ў Магілёве. Сенат 16(27) мая 1784 г. даў згоду на адкрыццё навучальнай установы [27, с. 231]. Сваю дзейнасць яна распачала ў 1788 г.

Першапачаткова каталіцкі арцыбіскуп С. Богуш-Сестранцэвіч планаваў перанесці семінарыю з Краслава ў Магілёў, але ў выніку абмежаваўся тым, што прызначыў частку фондуша Краслаўскай семінарыі (маёнтак Пlosкае) на Магілёўскую семінарыю [18]. З яго ж згоды для патрэб Магілёўскай архідыяцэзіі ў наступнае 30-годдзе былі створаны яшчэ 2 семінарыі. У 1815 г. была заснавана семінарыя ў Беластоку для 5 клерыкаў. Ініцыятыва заснавання семінарыі належала беластоцкаму архідыякану ксяндзу К. Кубяшоўскаму. Асноўнай прычынай, да якой апелываў ксёндз Кубяшоўскі ў справе заснавання семінарыі, была названа лічба, якая ўказвала на рэзкае змяншэнне каталіцкіх святароў у архідыяканаце. Фундатарам семінарыі выступіў Л. Крушэўскі. Заняткі ў ёй пачаліся ў 1820 г. [11, s. 254]. У 1820 г. у Звянігарадзе Кіеўскай губерні распачала сваю дзейнасць семінарыя для 6 клерыкаў з Кіеўскага архідыяканату [8, s. 277]. Навучальная ўстанова існавала з 1803 г., але да 1820 г. размяшчалася ў будынку Жытомірскай семінарыі [26, с. 97].

Колькасць семінарыі Віленскай каталіцкай дыяцэзіі заставалася нязменнай да канца XVIII ст., калі Брэст быў аддзелены ад Луцкай дыяцэзіі і далучаны да Віленскай. У Брэсце пры парафіяльным касцёле, дзякуючы фундацыі біскупа С. Рупнеўскага і ксяндза П. Шпанэнберга, у 1723 г. была заснавана невялікая семінарыя, дзе навучаліся 2 клірыкі [7, s. 230].

Пасля стварэння ў 1798 г. Мінскай каталіцкай дыяцэзіі ўзнікла патрэба ў асобнай навучальнай установе, якая б рыхтавала святароў для гэтай тэрыторыі. У 1803 г. біскупам Я. Дэдэркам была заснавана семінарыя ў Мінску для 9 алуменаў. Згодна з умовай, заключанай біскупам з кангрэгацыяй місіянераў, ім даручалася ўтрыманне семінарыі і навучанне ў ёй. Па некаторых звестках, у Смілавічах на пачатку XIX ст. на працягу кароткага часу таксама існавала семінарыя, якая ўтрымлівалася пры кляштары місіянераў [10, s. 63; 16], а таксама аб тым, што семінарыя ў Мінск была перанесена са Смілавіч [9, s. 103, 202] (з-за недахопу матэрыялаў дакладна гэтыя звесткі пацвердзіць нельга).

Такім чынам, у перыяд з канца XVIII ст. да канца 20-х гг. XIX ст. колькасць рымска-каталіцкіх семінарыі на беларуска-літоўскіх землях узрасла ў 2 разы. З 8 семінарыі 4 былі заснаваны ўжо з дазволу расійскіх улад. Найбольшую колькасць семінарыі у Расійскай імперыі мелі Магілёўская архідыяцэзія – 4 (Краслаў, Магілёў, Беласток, Звянігародак) і Віленская дыяцэзія – 4 (2 у Вільні, Ілукшта, Брэст). Мінская дыяцэзія мела 1 семінарыю (у Мінску). У сярэднім у 1820 г. колькасць семінарыі у 2,6 раза перавышала колькасць дыяцэзіі.

Такая сітуацыя па-рознаму ацэньваецца гісторыкамі касцёла. На нашу думку, варта пагадзіцца з тымі [8; 11; 14], якія сцвярджаюць, што існаванне некалькіх семінарыі у дыяцэзіі было не на карысць адукацыі, паколькі не для ўсіх семінарыі хапала належным чынам падрыхтаваных выкладчыцкіх кадраў. Так, Брэсцкая семінарыя мела ўсяго двух выкладчыкаў, якія чыталі курс лекцый па філасофска-тэалагічных дысцыплінах. Гэта адбівалася на ўзроўні падрыхтоўкі клірыкаў. Дастаткова частымі былі і нараканні на ўзровень ведаў алуменаў Мінскай семінарыі, дзе да 20-х гг. XIX ст. таксама было ўсяго два выкладчыкі. Нагляд за семінарыямі, які павінны былі ажыццяўляць біскупы, таксама значна ўскладняўся ў выпадку наяўнасці некалькіх семінарыі, якія знаходзіліся па-за межамі біскупскіх кафедр. Менавіта таму кіраўніцтвам Віленскай дыяцэзіі ў 1830 г. было вырашана аб'яднаць Брэсцкую семінарыю з Віленскай. Але, нягледзячы на складаную сітуацыю, біскупамі не рабілася спроба зменьшыць колькасць семінарыі. Адной з верагодных прычын гэтай з'явы з'яўляецца цяжкасць ліквідацыі навучальных устаноў з-за існуючых фондушавых абавязкаў. Далучэнне семінарыі, якая мела фондуш ад прыватнай асобы на тэрыторыі маёнтка фундатора, да іншай семінарыі магло прывесці да страты ўсяго фондуша [11, s. 259]. Іншай прычынай было і тое, што, нягледзячы на дастаткова вялікую колькасць семінарыі, у большую іх частку на навучанне, згодна з фондушавымі запісамі, прымалася невялікая колькасць асоб (2, 4, 5 чалавек). Такім чынам, тая колькасць святароў, якіх выпускалі семінарыі, была недастатковай для забеспячэння рэлігійных паслуг каталіцкага насельніцтва [11, s. 259].

Колькасныя змены адносна каталіцкіх навучальных устаноў па падрыхтоўцы духавенства распачаліся пасля падаўлення паўстання 1830–1831 гг. і былі звязаны з палітыкай расійскіх улад па абмежаванні ўплыву каталіцкай царквы наогул. Указам імператара Мікалая I ад 8(20) жніўня 1839 г. Звянігародская семінарыя «со всеми принадлежащими к оной учебными пособиями и фондушем» [19, л. 50] была далучана да Магілёўскай [26, с. 97]. Пасады выкладчыкаў у аб'яднанай семінарыі, згодна з жаданнем каталіцкага мітрапаліта І. Паўлоўскага занялі дыяцэзіяльныя святары, частка з якіх раней выкладала ў Звянігародку [18, л. 6]. Намаганні духавенства Кіеўскага архідыяканата дабіцца адмены перанясення семінарыі не закончыліся поспехам [18, л. 13–30].

Сур'ёзным умяшальніцтвам улад у справы адукацыі каталіцкага духавенства ў Расійскай імперыі стала забарона ў 1842 г. дзейнасці ордэна місіянераў на яе тэрыторыі. Паколькі амаль палова семінарыі у Вільні, Краславе,

Ілукшце і Беластоку ўтрымлівалася гэтым каталіцкім ордэнам, то азначаны ўказ фактычна ліквідаваў і навучальныя ўстановы, якія ўтрымлівалі місіянеры.

У 1843 г. была праведзена чарговая рэарганізацыя колькасці семінарыяў, што значна зменшыла іх колькасць. Так, напачатку былі аб'яднаны ў адну – Магілёўскую (да якой у 1839 г. была далучана Звянігародская) – Краслаўская, Беластоцкая семінарыі [18; 21; 25]. Магілёўская архідыяцэзія, такім чынам, заставалася адной навучальнай установай, што, аднак, не супярэчыла нормам каталіцкага касцёла.

Наступным крокам улад стаў у 1843 г. перанос Магілёўскай каталіцкай семінарыі ў Мінск, дзе адбылося аб'яднанне Мінскай і Магілёўскай семінарыяў у адну. У Мінскай семінарыі ад таго моманту навучаліся клірыкі і для Мінскай, і для Магілёўскай дыяцэзіі. Асноўнай прычынай, якая была афіцыйна аб'яўлена, было тое, што магілёўскія арцыбіскупы павінны засядаць у духоўнай калегіі, якая знаходзілася ў Пецярбургу. Іх адсутнасць у Магілёве пазбаўляла б семінарыю «пастырскага нагляду». У Мінску ж біскупы прабывалі пастаянна і маглі кантраляваць працэс навучання [12, с. 244–246].

Такім чынам, пасля 1843 г. у 3-х каталіцкіх дыяцэзіях Расійскай імперыі існавалі ўсяго 2 духоўныя семінарыі – у Мінску і Вільні. Магілёўская дыяцэзія не мела ніводнай уласнай духоўнай навучальнай установы. Такое становішча выклікала занепакоенасць у каталіцкіх іерархаў, але спробы атрымаць дазвол ад улад на адкрыццё хаця б адной семінарыі для Магілёўскай дыяцэзіі не прынеслі вынікаў. Ужо ў 1846 г. канцлерам К. Нэсэльродам былі прадпрыняты спробы дамовіцца з урадам аб адкрыцці некалькіх новых навучальных устаноў для адукацыі каталіцкага духавенства, але згоды Мікалая I на рэалізацыю дадзенай ініцыятывы атрымаць не ўдалося [1, с. 517–518].

Падпісанне ў 1847 г. канкардату паміж Расійскай імперыяй і Рымам не прынесла жаданых змен у павелічэнні колькасці семінарыяў. Менавіта таму Папа Рымскі Пій IX 19 красавіка 1859 г. звярнуўся да каталіцкага мітрапаліта В. Жылінскага з патрабаваннем аб стварэнні семінарыі для Магілёўскай дыяцэзіі. Апошні 30 кастрычніка 1859 г. накіраваў да міністра ўнутраных спраў С. Ланскога просьбу аб адкрыцці ўласнай семінарыі для Магілёўскай дыяцэзіі. Мітрапаліт звярнуў увагу С. Ланскога на вядомы міністру наказ Пія IX і прапанаваў адкрыць семінарыю ў Краславе, паколькі там захаваліся будынкі былой семінарыі. Такі варыянт патрабаваў бы найменшых фінансавых затратаў [22, л. 19–20]. Пазітыўнага рашэння атрымаць, аднак, не ўдалося. У адказе, між іншым, значылася: «Семінарыя для Могилёвской епархии существует, но

только она соединена для большего удобства с Минскою, находящеюся в близком от Могилёва расстоянии и состоя под прямым наблюдением епархиального начальника, посещается также самим архиепископом Могилёвским, что на постройку зданий для оных соединенных семинарий и вообще на устройство их в хозяйственном отношении, употреблены весьма значительные издержки, что перевод одной из сих семинарий в Могилёв, где нет и удобного помещения в настоящее время оказывается затруднительным и даже невозможным» [22, л. 24].

Ліквідацыя канкардата 22 лістапада 1866 г. на пэўны час спыніла просьбы біскупаў аб заснаванні асобнай семінарыі для Магілёўскай дыяцэзіі. У 1869 г. сітуацыя яшчэ больш пагоршылася: Мінская дыяцэзія і Мінска-Магілёўская семінарыя былі скасаваны. Тэрыторыя Мінскай дыяцэзіі была ўключана ў склад Віленскай (да 1883 г.). Справа адукацыі будучых каталіцкіх святароў стала дастаткова складанай: калі выхадцы з былой Мінскай дыяцэзіі мелі права навучацца ў Вільні, то тыя, хто паходзіў з Магілёўскай епархіі, маглі атрымаць адукацыю толькі ў выключных выпадках у Пецярбургскай каталіцкай духоўнай акадэміі [28, с. 14–15].

Чарговая спроба дабіцца дазволу на адкрыццё семінарыі для Магілёўскай каталіцкай дыяцэзіі была зроблена 8 кастрычніка 1870 г. Ад кіраўніцтва Магілёўскай архіепархіі ў асобе біскупа Ю. Станеўскага быў накіраваны ліст на імя міністра ўнутраных спраў [22, л. 266–27]. Але і гэтая просьба аб адкрыцці семінарыі засталася без адказу. У лютым 1872 г. на імя міністра ўнутраных спраў А. Цімашова пралатам Ю. Івашкевічам быў накіраваны чарговы ліст з просьбай: «Покойный епископ Станевский в отзыве от 8 октября 1870 г. обращался к Вашему Высокопревосходительству с просьбою об открытии в Санкт-Петербурге римско-католической духовной семинарии на 40 казённокоштных воспитанников, мотивируя необходимость учреждения сего учебного заведения тем, что в течение последних 7 лет не было рукоположенных в священнический сан, через что ощущается крайний недостаток в священниках, для замещения открывающихся в Могилёвской архиепархии мест.

Принимая во внимание, что в течение 7 последних лет умерло в Могилёвской архиепархии 95 священников, что некоторые из священников по преклонности лет и болезням <...> сделались неспособными к исполнению своих обязанностей, <...> и что таковое положение с каждым годом будет еще более затруднительным, так как с открытием семинарии посвящение воспитанников происходит не раньше 4–5 лет <...> покорнейше прошу <...> сделать зависящее от Вас распоряжение о открытии в

Санкт-Петербурге римско-католической духовной семинарии» [22, л. 29]. Толькі гэта спроба аказалася паспяховай, бо «Высочайшим повелением 9 марта 1873 г. г. Министру внутренних дел поручено представить на высочайшее усмотрение собрания о средствах к открытию семинарии» [22, л. 88]. 16 чэрвеня 1879 г. міністр Л. Макаў зацвердзіў статут Магілёўскай архідыяцэзіяльнай каталіцкай духоўнай семінарыі.

Такім чынам, на працягу вывучаемага перыяду сетка рымска-каталіцкіх семінарыяў у Расійскай імперыі змянілася: ад значнага павелічэння іх колькасці ў канцы XVIII—першай трэці XIX ст. да рэзкага змяншэння ў сярэдзіне гэтага ж стагоддзя. На павелічэнне колькасці семінарыяў у канцы XVIII—пачатку XIX ст. паўплываў шэраг фактараў. Па-першае, наступішая пасля падзелаў карэктыва сеткі духоўных навучальных устаноў была неабходнай рэакцыяй дастасаваць структуру каталіцкай да новых межаў дзяржавы, у якой яны апынуліся. Рост колькасці семінарыяў у канцы XVIII—пачатку XIX ст. звязаны з пашырэннем паўнамоцтваў мітрапаліта ўсіх Рымска-каталіцкіх цэркваў у Расійскай імперыі, старшыні Рымска-каталіцкай духоўнай калегіі, магілёўскага арцыбіскупа і адміністратара Віленскай каталіцкай дыяцэзіі С. Богуш-Сестранцэвіча, што дазволіла яму ўласнымі распараджэннямі заснаваць азначаныя навучальныя ўстановы і прыняць фондушавыя сумы для адкрыцця семінарыяў (Магілёў, Мінск, Звянігарадак, Беласток).

Важнай прычынай з'яўлялася і агульная, даволі лаяльная палітыка расійскага ўрада да каталіцкай царквы. Змяншэнне колькасці каталіцкіх семінарыяў наступіла пасля падаўлення паўстання 1830–1831 гг. і змянення ўрадавай палітыкі. У сувязі з гэтым былі закрыты семінарыі ў Звянігарадку (1839), Ілукшце, Краславе, Беластоку, Вільні (усе – 1842 г.), Магілёве (1843). Чарговая хваля закрыцця як каталіцкіх кляштараў, так і семінарыяў і ліквідацыя дыяцэзій распачалася пасля паўстання 1863 – 1864 гг. У выніку была ліквідавана Мінская дыяцэзія і духоўная семінарыя ў Мінску (1869). Закрывецца семінарыі прывяло да сур'ёзнага змяншэння колькасці каталіцкіх святароў, неабходнай для задавальнення рэлігійных патрэб вернікаў.

Літаратура і крыніцы

1. Boudou, A. Stolica swieta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu. W 2 t. / A. Boudou. – Krakow, 1928. – Т. 1–2.
2. Grabczak, P. Seminaria duchowne Lucko – Zytomirskiej diecezji 1798 – 1842 / P. Grabczak. – Bialy Dunajec–Ostrog: Wolanie z Wolynia, 2006. – 264 s.
3. Krahel, T. Zarys dziejow archidiecezji Wilenskiej / T. Krahel // 600 lat archidiecezji Wilenskiej. Studia teologiczne. – Białystok–Lomża–Drohiczyń. – 1987–1988. – № 5–6. – S. 7–35.
4. Kumor, B. Granice metropolii i diecezji polskich (1968–1939) / B. Kumor // Archiwa, biblioteki i muzea kościelne. – 1970. – № 20. – S. 253–374.
5. Kumor, B. Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772 – 1918) / B. Kumor. – Krakow : Polskie towarzystwo teologiczne, 1980. – 743 s.
6. Kurczewski, J. Biskupstwo Wilenskie / J. Kurczewski. – Wilna, 1911. – 378 s.
7. Piechnik, L. Seminaria duchowne w (archi)diecezji Wilenskiej do 1939 r. / L. Piechnik // 600 lat archidiecezji Wilenskiej. Studia teologiczne. Białystok–Lomża–Drohiczyń. – 1987–1988. – № 5–6. – S. 201–231.
8. Pietrani, A. Szkolnictwo teologiczne w Polsce / A. Pietrani // Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce. – Lublin, 1969. – S. 255 – 314.
9. Salwa, T. Litewska prowincja ksiezy misjonarzy (1794–1842). Praca doktorska napisana pod kierunkiem Ks. Prof. Dr Mieczysława Zywczyńskiego / T. Salwa. – Lublin : KUL, 1971. – 448 s.
10. Salwa, T. Litewska prowincja ksiezy misjonarzy 1794–1842 / T. Salwa. – Krakow, 1981. – 89 s.
11. Salwa, T. Seminaria diecezjalne na Litwie 1794 – 1842 / T. Salwa // Studia Paradyskie. – 1985. – № 1. – S. 253–272.
12. Valancius, M. Namu užrasai / M. Valancius. – Vilnius : Baltos lankos, 2003. – 933 s.
13. Worotyński, W. Seminarium Głowne w Wilnie. W 2 t. / W. Worotyński. – Wilno, 1935. – Т. 1–2.
14. Worotyński, W. Stan katolickich seminariów duchownych metropolii Mohylewskiej przy końcu XVIII wieku / W. Worotyński // Alma Mater Vilnensis. – 1932. – Z. 10. – S. 19–24.
15. Андреев, А. Монашеские ордена / А. Андреев. – Москва, 2001. – 238 с.
16. Ганчарук, І. Католицкі касцёл на Беларусі ў складзе Расійскай імперыі. 1772–1830 гг. : дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / І. Ганчарук. – Мінск, 2004. – 136 с.
17. Голованов, С. Католичество и Россия / С. Голованов. – СПб., 1998. – 240 с.
18. Дело о Звенигородской и Краславской семинарии, 1839–1840 // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск). – Фонд 1781. – Воп. 2. – Спр. 1454.
19. Дело о Звенигородской семинарии по рапортам регенса Санговича и архидиакона Асولينского // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск). – Фонд 1781. – Воп. 2. – Спр. 1450.
20. Дело о Могилёвской семинарии, 1832–1838 гг. // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск). – Фонд 1781. – Воп. 2. – Спр. 456.
21. Дело о перенесении Звенигородской семинарии в г. Могилёв // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск). – Фонд 1781. – Воп. 2. – Спр. 1456.
22. Дело об утверждении Могилёвской РКДС и утверждении её уставов // Расійскі Дзяржаўны гістарычны архіў (г. Санкт-Пецярбург). – Фонд 821. – Воп. 25. – Спр. 438.
23. Материалы по Брестской семинарии, поступившие в Комитет семинарий Виленской епархии (1818–1827) // Літоўскі гістарычны архіў (г. Вільнюс). – Фонд 604. – Воп. 1. – Спр. 12447.
24. Миловидов, А.И. Необходимость реформы римско-католических семинарий в Северо-Западном крае / А.И. Миловидов. – Вильна, 1910. – 48 с.
25. О присоединении Звенигородской РКДС к таковой же Могилёвской // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск). – Фонд 1781. – Воп. 2. – Спр. 2090.
26. Попов, М.А. Митрополит С. Богуш-Сестренцевич: роль в формировании правительственной политики по отношению к Римско-католической церкви на белорусских землях (конец XVIII – первая четверть XIX в.): дис. ... канд. ист. наук 07.00.02 / М.А. Попов. – Минск, 2008. – 131 с.
27. Попов, М.А. Могилёвская Римско-католическая духовная семинария (1783–1842). Исторический очерк / М.А. Попов // Молодёжь в науке-2007. Приложение к журналу «Вес-

- ці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі». В 4 ч. – Ч. 2. – Минск, 2008. – С. 231–234.
28. Радван, М. Римско-католические духовные учебные заведения Санкт-Петербурга в 19 в. (1842–1917 гг.) / М. Радван. – СПб., 1995. – 25 с.
29. Толстой, Д.А. Римский католицизм в России.: ист. исслед. В 2 т. / Д.А. Толстой. – СПб.: В.Ф. Демаков, 1876. – Т. 2. – 540 с.
30. Филатова, Е.Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772–1860 гг / Е. Н. Филатова. – Минск : Бел. наука, 2006. – 191 с.
31. Яноўская, В.В. Хрысціянская царква ў Беларусі ў 1863–1914 гг. / В.В. Яноўская. – Мінск : БДУ, 2002. – 198 с.

Summary

The subject of this article is the process of formation of a network of Catholic theological seminaries in the territory of the Vilno, Minsk and Mogiliov dioceses in the end of XVIII – XIXth centuries. There were defined two stages of this process: 1) the end XVIII – 30-ies years of XIXth century, 2) 30-ies of the second half of XIXth century. The author has shown specific features of every of those stages and their cause-effect relations with general historic specificity of the region.

Паступіў у рэдакцыю 16.09.2010 г.

УДК [930:27–789.5](476)«19/20»

Т.І. Палікоўская,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры эканамічнай гісторыі БДЭУ

АЙЧЫННАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ КАНЦА ХХ–ПАЧАТКУ ХХІ ст. ГІСТОРЫІ КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ЕЗУІТАЎ У БЕЛАРУСІ

На сучасным этапе развіцця айчынай гістарычнай навукі назіраецца актыўная дзейнасць даследчыкаў у пошуку крыніцазнаўчай базы для адлюстравання рэлігійных гістарычных працэсаў, што адбываліся ў Беларусі на працягу стагоддзяў. У дадзеным кантэксце зварот сучасных айчынных даследчыкаў да гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў на беларускіх землях быў выкліканы радыкальнымі зменамі ў развіцці беларускай гістарычнай навукі, свабоднымі магчымасцямі папулярызаваных праблем на новым пазнавальна-тэарэтычным узроўні, што ініцыявалі творчую свабоду гісторыкаў і адкрылі новыя ракурсы разгляду праблемы ў канцы ХХ–пачатку ХХІ ст.

У артыкуле зроблена спроба выяўлення асноўных дасягненняў айчынай гістарыяграфіі канца ХХ–пачатку ХХІ ст. даследуемай праблемы. З гэтай мэтай аўтарам адлюстраваны гістарыяграфічныя аспекты прадметнага пашырэння абсягу пытання, набыцця асобнага месца тэмы ў рэчышчы гістарычных праблем, росту актуалізацыі яго вывучэння, заканамернага ўвядзення прынцыпаў аб'ектыўнай навуковай крытыкі, стварэння калектыўных груп навукоўцаў праблемы, спробы звароту да асноў антрапалагізацыі пытання, узнікнення інтэрнэт-праектаў тэмы.

У канцы ХХ ст. пачаўся працэс адмаўлення сучаснымі гістарычнымі плынямі законаў дыалектыка-матэрыялістычнай ідэалогіі і пераход да выкарыстання сучасных метадалагічных канцэпцый. Адыход атэістычнай эпохі і зварот да гісторыі хрысціянскіх канфесій прадыхаў прадстаўнікам гістарычнай навукі пачаць даследаваць карані і здабыткі духоўнай спадчыны

продкаў. Так, у выніку ігнаравання марксісцкай інтэрпрэтацыі гісторыі, даследчыкі, якія непасрэдна займаліся вывучэннем айчынай рэлігійнай гісторыі, звярнуліся да цывілізацыйнай канцэпцыі, што дазволіла ўлічыць матэрыяльныя, духоўныя, культурныя і рэлігійныя асаблівасці разнастайных грамадстваў у іх гістарычнай пераемнасці. Асновы цывілізацыйнага падыходу далі магчымасць гісторыкам ацаніць ролю езуітаў як пасрэднікаў паміж двума сусветнымі цывілізацыйнымі культурамі. Большасць сучасных айчынных даследчыкаў (У.А. Арлоў [1], Т.Б. Блінова [2–3], В.У. Дадзіёмава [4], А.А. Жлутка [5–6], А.Ф. Самусік [7–8]) спрабавалі разгледзіць гістарычную праблему ролі каталіцкага ордэна езуітаў у развіцці асветы на беларускіх землях у адпаведнасці з высновамі У.М. Конана [9]. Дапаўненнем да вызначэння ролі з'яўляецца канцэптуальны погляд У.М. Конана аб сінтэзе, узаемапрапаніраванні і дапаўненні двох культурна-рэлігійных традыцый [9, с. 116].

Прыярытэтнымі сталі даследаванні, якія адлюстравалі праявы ўплыву езуіцкіх калегіумаў Еўропы на адукацыйны стан і культуру беларускага грамадства. Інавацыйныя арыенціры сучаснага педагагічнага працэсу вызначылі неабходнасць даследавання традыцый педагагічнага вопыту ордэна езуітаў, назапашанага ў Беларусі. Такім чынам, у айчынай гістарыяграфіі набыў папулярнасць аксеалагічны падыход у вывучэнні асветніцкай гісторыі езуітаў у Беларусі. Гісторыкі Т.Б. Блінова [2–3], В.У. Дадзіёмава [4], А.Ф. Самусік [7–8] звярнуліся да даследавання форм ментальнасці: норм паводзін, быту, звычаяў, сістэмы каштоў-

насцей, што бытавалі ў XVIII–XIX стст. Навукоўцы пачалі знаёміцца з прынцыпамі гістарычнай псіхалогіі – кірунку сучаснай псіхалогіі, паводле якіх разглядалі гістарычны працэс, абумоўлены псіхічнай дзейнасцю асобы [10, с. 587]. Нягледзячы на спробы рэалізацыі ў сваіх даследаваннях аспектаў, звязаных з гісторыяй ролі псіхічных фактараў у гістарычным працэсе, асновы псіхалагічных тэорый не былі даследаваны на належным узроўні [11, с. 66]. Імкненне да адлюстравання ў сваіх даследаваннях гістарычных форм постмадэрну (псіхагісторыя, гісторыя паўсядзённасці, гісторыя ментальнасці) было выклікана з’яўленнем інтарэсу да новых тэндэнцый гістарыяграфіі. Менавіта дадзеныя інавацыі дазволілі перайсці навукоўцам на ступень «мікраўзроўню» – вывучаць прычыны з’яўлення ментальных уяўленняў, псіхалагічных установак, звычаяў і каштоўнасцей, а не апісваць іх.

Духоўныя набыткі беларускага грамадства прадстаўнікі айчынай гістарычнай навукі пачалі разглядаць у кантэксце нацыянальных асаблівасцей, у якіх аўтары спрабавалі адлюстраваць маладаследаваныя аспекты праблемы (змяненні светапогляду навучэнцаў-беларусаў пад уплывам езуіцкай адукацыі, гісторыя традыцыйных метадаў выхавання навучэнцаў-беларусаў езуітамі). Гістарычныя аспекты тэмы, выбраныя для навуковага разгляду, характарызаваўся большай увагай да праблем чалавечай асобы. Айчынная навукоўцы імкнуліся ўбачыць выхаванага езуітамі чалавека за ідэалагічнай надбудовай цэлага пласта навуковай літаратуры, знайсці блізка да ісціны вобраз езуіта-настаўніка і езуіта-навучэнца [12, с. 29–36]. Створаныя на грунтоўнай дакументаванай базе манаграфіі і публікацыі гісторыкаў асвятлялі малавывучаныя аспекты тэмы: якасную характарыстыку прафесарска-выкладчыцкага і студэнцкага складу навучальных устаноў [13–14], асноўныя рысы адукацыі і выхавання езуітаў [3; 8].

Пераасэнсаванне ўрокаў і недахопаў гістарыяграфічнай сітуацыі айчынай гісторыі дадзенай тэмы выявілася ў пошуку і выкарыстанні інавацыйных кірункаў сусветнай гістарыяграфічнай навукі з улікам патрабаванняў грамадства XXI ст. Навуковая гістарычная думка пачала развівацца з улікам прымянення інавацыйных метадаў даследавання, прымяняючы аксіялагічны і цывілізацыйны падыходы. Змяненне прадметнай сферы і метадалогіі даследаванняў сацыяльнай гісторыі было адлюстравана ў вывучэнні не сацыяльнай структуры і працэсаў, а паўсядзённага вопыту і ўмоў жыцця людзей, сям’і, абшчыны, ордэна. Такім чынам, айчынная гістарычная навука папоўнілася працамі, дзе былі зроблены спробы даследаваць

рэлігійныя працэсы праз сістэму светапогляду адпаведнай эпохі.

У адрозненне ад папярэдніх перыядаў айчынай гістарычнай думкі стваральнікі сучаснага перыяду гістарыяграфіі гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў у Беларусі выкарысталі ў якасці дапаможнага сродку папулярызацыі сваіх даследаванняў інфармацыйныя тэхналогіі. На сённяшні дзень інтэрнэт-рэсурсы дадзенай тэмы з’яўляюцца інструментам выхаду гістарычнай думкі за межы традыцыйнага тлумачэння праблемы. Такім чынам, дасягненнем сучаснага гістарыяграфічнага перыяду з’яўляецца актыўнае выкарыстанне айчыннымі даследчыкамі інавацыйнага сродку папулярызацыі праблемы – вэб-старонкі глабальнай сеткі Інтэрнэт. Трэба адзначыць, што на сённяшні дзень адзін з прыярытэтаў унутранай дзяржаўнай палітыкі Рэспублікі Беларусь накіраваны на развіццё інавацыйных інфармацыйных тэхналогій. У гэтым дачыненні гістарычныя дысцыпліны і гісторыкі таксама могуць знайсці сабе адпаведную нішу ў дадзеным пачынанні.

Аўтары тэкстаў (гісторыкі, аматары гісторыі) прадставілі на сайтах фрагменты артыкулаў, адаптаваных да інтэрнэту, для папулярызацыі сваіх даследаванняў. Дасягненнем навукоўцаў з’яўляецца стварэнне ўмоў для ўзнікнення інавацыйнай гістарыяграфічнай крыніцы праблемы (электроннага дакумента). Электронная форма дакумента змяняе форму і спосаб фіксацыі (кадзіроўкі) інфармацыі з пісьмовага на электронны. Новая форма выкарыстоўвае выяўленча-графічныя гукавыя і аўдыяльныя магчымасці. За кошт шматаспектнасці і цэласнасці ўздзеяння змяняе ўспрыманне інфармацыі і ў выніку гэтага, можа прэтэндаваць на ўнікальнасць [15, с. 120–127; 16].

Паводле свайго прызначэння, сайты, на якіх адлюстравана гісторыя культурна-асветніцкай справы езуітаў у Беларусі, можна падзяліць на рэлігійна-прапагандысцкія, пазнавальна-навучальныя і краязнаўчыя. *Каталіцкія і пратэстанцкія рэлігійныя* арганізацыі выкарысталі магчымасці інтэрнэту для прыцягнення на свой бок як мага больш вернікаў. У гэтай сувязі іх прадстаўнікамі быў створаны тэкставы файл, на якім у форме вэб-старонкі была прадстаўлена ўся патрэбная інфармацыя для карыстальнікаў інтэрнэту. Звесткі з гісторыі ордэна езуітаў, якія змешчаны на дадзеных старонках, былі прадстаўлены ў вызначана патрэбных межах рэкламных інтарэсаў рэлігійных арганізацый [12, с. 55–59; 16].

Пазнавальна-навучальныя і краязнаўчыя вэб-сайты былі створаны прадстаўнікамі прафесарска-выкладчыцкіх калектываў вышэйшых навучальных устаноў, краязнаўчых, турыстычных арганізацый і клубаў Рэспублікі Бела-

русь. Практычная задача гэтых сайтаў вынікала з папулярызатарскай мэты дадзеных устаноў. Разам з тым, інфармацыя з гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў у Беларусі, пададзеная на вэб-старонках, накіравана да аматараў краязнаўства і студэнцкай аўдыторыі.

Пошук у інтэрнэце выявіў вялікую колькасць рэсурсаў, якія ўтрымліваюць фактычны матэрыял па гісторыі ордэна езуітаў Еўропы. Толькі невялікая колькасць вэб-старонак, у параўнанні з колькасцю аб'ёмам сайтаў іншых гістарычных праблем, змяшчае інфармацыю аб культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў на беларускіх землях апошняй трэці XVI – першай паловы XIX ст.

Сённяшні стан даследаванняў інтэрнэт-рэсурсаў сведчыць пра зараджэнне і станаўленне цікавасці айчынных навукоўцаў да выкарыстання глабальнай мегаінфармацыйнай сувязі. Час інфармацыйных тэхналогій патрабуе ад усіх актыўнасці ўключэння ў сістэму інтэрнэту, а гістарычная навука ў гэтым працэсе не выключэнне. Разам з тым, неабходна адзначыць абмежаванае выкарыстанне функцый інтэрнэту айчыннымі даследчыкамі, якое выявілася ў выключна папулярызатарскай ролі глабальнай сеткі, а таксама пераносу тэкстаў ужо існуючых артыкулаў на сайты [12, с. 55–59]. На наш погляд, інфармацыйная вэб-старонка ў бліжэйшым будучым можа стаць носьбітам гістарыяграфічнай крыніцы. Працэсы станаўлення, развіцця і папулярызацыі новых акцэнтаў у айчынай гістарычнай навуцы гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці ордэна – заслуга глабальнай сеткі інтэрнэт.

Наша даследаванне паказала, што неадназначнасць у разуменні сутнасці і ролі вучэбна-выхаваўчага працэсу езуітаў у Беларусі ў апошняй трэці XVI – 20-я гг. XIX ст. тлумачыцца ўплывам на айчынную гістарыяграфію трансфармацыі класічнага гістарызму ў «новы» гістарызм.

Гісторыкі паспрабавалі вывесці дадзеную тэму за традыцыйныя межы адзінаслухнага тлумачэння на справы ордэна ў напрамку паланізацыі і акаталічвання, характэрнага гістарыяграфічнай плыні савецкай эпохі. Разам з тым, разнастайнасць новых гістарычных кірункаў на належным узроўні не асвоена даследчыкамі. Так, У.А. Арлоў, Т.Б. Блінова, А.А. Жлутка, Д.У. Караў імкнуліся выйсці за межы прынцыпаў марксізму, адмаўляючы фармацыйны прынцып, праз які разглядалі дзейнасць ордэна ў сферы асветы савецкіх гісторыкі. Такім чынам, у айчынай гістарычнай навуцы ў межах разглядаемага пытання ўзнікла ідэя аб дыскрэтнасці, якая дазволіла разгледзіць дзейнасць езуітаў з усіх бакоў. Разам з тым, мноства поглядаў на праблему не прывяла да супадзення і арганізаванасці. Адмаўляючы старыя прырытэты,

выкаваныя навукай у савецкі час, гісторыкі так і не здолелі замяніць іх «новымі».

Разам з тым, прадстаўнікі гістарычнай думкі працуюць у рамках апісальнай гісторыі, якая не дае магчымасці падрыхтаваць паўнацэнны канцэптуальны погляд на культурную працу езуітаў на беларускіх землях. Перавага даследаванняў апісальнага характару «гісторыі падзей» пачынае вычэрпваць магчымасці. Пытанні, звязаныя з тлумачэннем групавых паводзін у мінулым, агульнасць культур, праблемы Чалавека (вучня, настаўніка, бібліятэкара, музыканта езуіцкіх навучальных устаноў) на паўсядзённым узроўні яшчэ, на жаль, не асвоены айчыннымі гісторыкамі на прафесійным узроўні [18].

Такім чынам, у айчынай гістарыяграфіі адсутнічае комплекснае даследаванне праблемы культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў у Беларусі ў апошняй трэці XVI – 20-я гг. XIX ст. на аснове сацыяльна-антрапалагічнага падыходу. Слаба распрацавана ў гістарычнай айчынай навуцы пытанне ролі ўплыву спраў ордэна на духоўную культуру Беларусі апошняй трэці XVI – 20-х гг. XIX ст. Актыўнае выкарыстанне даследчыкамі асноў «Новай гісторыі» школы Аналаў, якія наблізілі навуку да разумення праблем паўсядзённасці, павінна перайсці мяжу ў тлумачэнні гістарычных падзей у свеце старых поглядаў і ацэнак.

Літаратура і крыніцы

1. Орлов, В. Лучшие школы из лучших времен / В. Орлов // Дело. – 1993. – № 5. – № 6. – С. 30 – 33.
2. Блінова, Т.Б. Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения / Т.Б. Блінова. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 427 с.
3. Блінова, Т.Б. Основные черты образования и воспитания в иезуитских учебных заведениях / Т.Б. Блінова // Адукацыя і выхаванне. – 2002. – № 5. – С. 14 – 21.
4. Дадзіёмава, В.У. Гісторыя музычнай культуры Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. / В.У. Дадзіёмава. – Мінск: БГАКЦ, 1994. – 96 с.
5. Жлутка, А. Камяніцы і людзі: менскі езуіцкі калегіум / А. Жлутка // Хрысціянская думка. – 1993. – Вып. 1. – С. 105 – 114.
6. Жлутка, А. Наступнікі Айца Ігнацыя: езуіты на Беларусі: пошукі праўды / А. Жлутка // Хрысціянская думка. – 1993. – Вып. 2. – С. 99 – 123.
7. Самусік, А. Дзейнасць манаскіх ордэнаў у галіне асветы на Беларусі ў XIX ст. / А. Самусік // Гісторыя: праблемы выкладання. – 1998. – № 1. – С. 37 – 46.
8. Самусік, А. Псіхалагічныя асновы выхавання ў езуіцкіх школах на Беларусі ў XVII–XVIII стст. / А. Самусік // Адукацыя і выхаванне. – 1997. – № 12. – С. 36 – 44.
9. Конон, В.М. От Ренессанса к классицизму (становление эстетической мысли Белоруссии в XVI–XVIII вв.) / В.М. Конон. – Минск: Наука и техника, 1978. – 234 с.
10. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1996. – Т. 3: Гімназіі – Кадэцыя / Г.П. Пашкоў. – 1996. – 523 с.
11. Поликовская, Т.И. Культурно-просветительская деятельность иезуитов на Беларуси в последней трети XVI – 20-е гг. XIX в.: проблемы и перспективы исследования в отечественной историографии второй половины XIX в. до наших дней / Т.И. Поликовская // Вестник молодежного научного общества. – 2005. – № 2. – С. 66 – 67.

12. *Палікоўская, Т.І.* Культурна-асветніцкая дзейнасць езуітаў на беларускіх землях у апошняй трэці XVI – 20-я гг. XIX ст. (стан і праблемы айчынай гістарыяграфіі другой паловы XIX – пачатку XXI ст.) : дыс. ... канд. гіст. навук: 07. 00. 09 / Т.І. Палікоўская. – Мінск, 2006. – 116 с.
13. *Арлоў, Ул.* Полацкія езуіты / Ул. Арлоў // Родник (Крыніца). – 1993. – № 2. – С. 7 – 11.
14. *Блінова, Т.* 3 гісторыі Слуцкай езуіцкай калегіі / Т. Блінова // Беларускі гістарычны часопіс. – 1996. – № 1. – С. 67 – 70.
15. *Сидорцов, В.Н.* Методология исторического исследования (механизм творчества историка) / В.Н. Сидорцов. – Минск: БГУ, 2000. – С. 233.
16. *Нарэйка, Т.І.* Рэсурсы Internet, прысвечаныя гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў на Беларусі ў XVI–XIX стст. / Т.І. Нарэйка // Гісторыя: праблемы выкладання. – 2004. – № 2 (32). – С. 52 – 54.
17. *Палікоўская, Т.І.* Культурна-асветніцкая дзейнасць езуітаў на беларускіх землях у апошняй трэці XVI – 20-я гг. XIX ст. (стан і праблемы айчынай гістарыяграфіі другой паловы XIX – пачатку XXI ст.) : аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.09 / Т.І. Палікоўская; Бел. дзярж. ун-т. – Мінск, 2006. – 20 с.
18. *Палікоўская, Т.І.* Гістарыяграфія культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў на Беларусі / Т.І. Палікоўская // Беларускі гістарычны часопіс. – 2005. – № 10. – С. 20 – 23.

Summary

The main achievements of native scientific ideas in XX^{ies} – XXIst in the history of cultural and educational work of the Jesuits in Belarus are characterized in the article. Work of national scientists which represents the history of this topic is a subject of historiographical analysis. The author describes an attempt to investigate Internet resources in this area. The methodological fundamentals of national historiography, conceptual approaches and subject domination of the topic research are revealed.

Паступіў у рэдакцыю 17.06.2010 г.

УДК 947.6+947.7«15/16»

У.М. Кадзіра,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт, намеснік дэкана гістарычнага факультэта БДПУ;

А.С. Юдзінец,

студэнт II курса гістарычнага факультэта БДПУ

УЗМАЦНЕННЕ ФЕАДАЛЬНАГА ПРЫГНЁТУ Ё ГАРАДАХ БЕЛАРУСІ І УКРАЇНЫ Ё ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVI – ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XVII ст.

Паглыбленне грамадскага падзелу працы ё другой палове XVI – першай трэці XVII ст. спрыяла з'яўленню ё Беларусі і Украіне новых гарадоў і гарадскіх селішчаў (мястэчкаў), развіццю старых гарадоў і росту гарадскога насельніцтва. У Беларусі ё гарадах і мястэчках пражывала ё даследуемы перыяд ад 350 да 370 тыс. чалавек (прыблізна 12 % ад усяго насельніцтва) [1]. Расла колькасць гарадскіх жыхароў і ва Украіне. Так, у г. Каневе за 1552–1622 гг. колькасць дамоў павялічылася амаль у 7 разоў (з 226 да 1644), у Чаркасах – у 4,5 раза (з 257 да 1120), у г. Кіеве – у 3,6 раза (з 487 да 1750), у мястэчку Котыльня – у 9 разоў (з 70 да 633), у мястэчку Васількоў – у 8 разоў (з 60 да 500), у мястэчку Лубны – больш чым у 6 разоў (з 153 да 882) [2]. З'явіліся новыя гарады: Барыспаль, Гадзях, Гайсін, Крамянчуг, Канатоп, Міргарад, Стараканстанцінаў, Фастаў, Умань і інш. [3].

Пашырэнне рыначных сувязей і развіццё таварна-грашовых адносін прывялі да паглыблення спецыялізацыі гарадскога рамяства, да пераходу рамеснікаў ад працы на заказ да працы на рынак. У гарадах Беларусі налічвалася каля 200 прафесій рамеснікаў і каля 300 у гарадах Украіны.

Рамеснікі амаль усіх беларускіх і ўкраінскіх гарадоў аб'ядноўваліся ё цэхавыя саюзы, куды, як правіла, уваходзілі прадстаўнікі аднолькавых

або падобных спецыяльнасцей. Радавыя члены цэхавых арганізацый, чаладнікі і вучні прыгняталіся цэхавымі вярхамі. Прыбытак рамеснікаў паступаў «у братэрскую кружку», якой распараджаліся старшыя майстры [4].

Частка гарадоў належала дзяржаве (т. зв. каралеўскія гарады). Яны з'яўляліся адміністрацыйнымі цэнтрамі і часцей за ўсё кіраваліся на аснове магдэбургскага права. Значная колькасць гарадоў Беларусі і Украіны належала феадалам, у тым ліку і царкве (як каталіцкай, так і праваслаўнай). Так, напрыклад, у пачатку XVII ст. у Кіеўскім ваяводстве з 206 гарадоў каралеўскіх было 46, прыватнаўласніцкіх – 150, царкоўных – 10; у Брацлаўскім ваяводстве са 117 гарадоў каралеўскіх было 6, прыватнаўласніцкіх – 111; у Падольскім ваяводстве з 37 гарадоў каралеўскіх налічвалася 7, прыватнаўласніцкіх – 28, царкоўных – 2. У цэлым ва Украіне звыш 80 % гарадоў складалі прыватную ўласнасць. Праўда, некаторыя прыватнаўласніцкія гарады карысталіся магдэбургскім правам. Асобныя магнаты валодалі шматлікімі гарадамі. Канцапольскаму, напрыклад, толькі на Брацлаўшчыне належала 170 гарадоў і мястэчак, Астрожскаму – 80 [5]. У Беларусі таксама больш за палову гарадоў і мястэчак былі прыватнаўласніцкімі [6]. Гэтыя гарады садзейнічалі пашырэнню месніцтва і сепаратысцкіх імкненняў ула-

дальнікаў, а не цэнтрэцкім намерам караля. Феадальнае валоданне гарадамі затарможвала іх эканамічнае развіццё. Асабліва перашкаджалі развіццю так званыя юрыдыкі – зямельныя ўладанні свецкіх і духоўных феадалаў на тэрыторыі каралеўскіх гарадоў, якія не падпарадкоўваліся гарадскім судам і адміністрацыі. Астатнія гараджане былі абаронены законам [7]. У юрыдыкі ўваходзілі часам цэлыя кварталы з рамеснікамі і гандлёвым насельніцтвам. Узніклі яны на аснове прывілеяў, выдадзеных феадалам каралём. Уласнікі юрыдык бралі з пражываючых там рамеснікаў і гандляроў розныя зборы, прымушалі іх адбываць павіннасці.

Для павелічэння прыбыткаў феадалы сялілі ў гарадах сваіх прыгонных сялян, каб выкарыстоўваць іх працу ў рамястве і гандлі. Так, у адным з дакументаў 1586 г. гаварылася, што ў Мінску «князи, панове и земляне ... духовного и светского стану с давних часов набывшы пляцов, подданных своих там осадили, которые в месте мешкаючи, торгов, ремесла, гандлев и всяких пожитков местеских ... уживают» [8]. Рамеснікам, якія пражывалі ў гарадах і мястэчках, што належалі феадалам, і займалася яшчэ сельскай гаспадаркай, паншчына замянялася чыншам або грашовым падаткам паводле статусу гарадскога насельніцтва [9].

Акрамя рамяства ў гарадах і мястэчках развіваліся промыслы. Гэта былі млыны, гуты, рудні, бровары, вінакурні і цагляныя прадпрыемствы. Млыны і прадпрыемствы па вытворчасці цэглы часта належалі магістратам гарадоў, іншыя прадпрыемствы, як правіла, былі ўласнасцю феадалаў. Тыя і іншыя здаваліся ў арэнду. Арандатары ў даследуемы перыяд ужо карысталіся наёмнай працай.

Асабліва цяжкім быў гвалт з боку старост і ваявод, якія накладвалі на рамеснікаў бязмерныя «повинности и пошлины незвычайные», што выклікала пратэст насельніцтва гарадоў і мястэчак [10, с. 216]. Так, жыхары Полацка скардзіліся, што ваявода «многие ремесные люди ... мощно еси на себе забрал и на себе им кажет робити» [11]. З такой жа скаргай звярнуліся і жыхары Гродна, дзе стараста падпарадкаваў сабе «мяшчан і ўсіх рамеснікаў ... амаль палавіну горада» [1, с. 205].

Мяшчане Жытоміра 12 лютага 1622 г. таксама звярнуліся са скаргай на падстарасту і арандатара, якія абцяжарвалі іх павіннасцямі і перашкаджалі займацца гандлем сваіх вырабаў [12, с. 25 – 26].

Развіццё рамяства, промыслаў і гандлю вяло да паглыблення сацыяльнай дыферэнцыяцыі гарадскога насельніцтва. Жыхары гарадоў дзяліліся на гарадскую арыстакратыю – патрыцыят (багатыя купцы і частка рамесных майстроў і арандатараў), бюргерства – цэха-

вых майстроў і гандляроў сярэдняй катэгорыі (у яе ўваходзілі ўсе заможныя гараджане, але не належалі да гарадской арыстакратыі), беднату, якая папаўнялася за кошт вучняў, чаляднікаў і бедных мяшчан. За межамі гарадской абшчыны знаходзіліся найміты, прыслуга, работны люд, заняты на падзённай працы, жабракі і валацугі. Яны складалі самую бяздольную і бяспраўную частку гарадскога насельніцтва – плебс. Плебей не валодаў правамі гараджаніна, таму на яго не распаўсюджваліся саслоўныя правы і прывілеі, хоць гарадская адміністрацыя прымушала бяздольных выконваць розныя павіннасці і плацяжы, а таксама пагражала арыштам або высяленнем з горада.

Асаблівасцю Украіны было тое, што частку гарадскога насельніцтва складалі казакі. Паводле люстрацыі 1616 г., у Каневе, Чаркасах, Чыгірыне, Карсуні, Белай Царкве, Пераяславе, Багуславе, Ірклееве, Сцеблеве, Голтве, Крапіўні, Данілаве, Баровіцы колькасць «непаслухмяных» (казацкіх) двароў складала ад 50 да 80 % (з гадамі іх колькасць павялічвалася). Так, з матэрыялаў рэвізіі Кіеўскага і Брацлаўскага ваяводстваў 1632 г. відаць, што ў Чаркасах, Ірклееве, Ягоціне, Крылове, Крапіўні, Баровіцы такія двары складалі ўжо каля 82,3 % ад іх агульнай колькасці. Колькасць казакоў-гараджан асабліва прыкметна павялічылася падчас сялянска-казацкіх паўстанняў канца XVI – першай трэці XVII ст. [2, с. 284–285].

У некаторых «гарадах і мястэчках, – паказвалася ў каралеўскай інструкцыі для сеймікаў 1625 г., – усё кіраванне, уся ўлада ў казакоў, яны прысвойваюць юрысдыкцыю, усталёўваюць свае законы» [13]. Станаўленне казацкага палітычнага аўтанамізму адбылося ў канцы XVI ст. У верасні 1592 г. гетман Войска Запарожскага Крыштаф Касінскі ў лісце польскаму каралю Жыгімонту III Вазе ўпершыню абгрунтаваў ідэю непадпарадкавання казацтва ўладзе старост і ваявод [14].

Са свайго боку шляхта, якая пражывала ў гарадах або мела там юрыдыкі, імкнулася ліквідаваць казацкія юрысдыкцыі ў гарадах і мястэчках, вызваліць гарадское насельніцтва ад улады атаманаў, палкоўнікаў і іншых старшыняў, забараніўшы мяшчанам і сялянам, якія жылі ў гарадах, падпарадкоўвацца казацкім законам, бо «...за короткий час вся Украина обернется в козачество ...» [15].

Гарадавыя казакі займаліся рамяством, промысламі і гандлем. Ім адводзілася значная роля ў грамадска-палітычным і сацыяльна-эканамічным жыцці гарадоў. Сацыяльныя канфлікты з удзелам казацтва адбываліся не толькі паміж казацтвам, з аднаго боку, і адміністрацыяй, магнатамі і шляхтай, з іншага, але і паміж заможнымі казацкімі вярхамі і асноўнай масай казац-

тва – дробнымі рамеснікамі, землеўласнікамі, а таксама казацкай беднотой, перш за ўсё парабкамі.

Пярэстую карціну ўяўляла гарадское насельніцтва і па нацыянальным складзе. У гарадах Беларусі большасць гараджан былі беларусамі, аднак крыніцы ўтрымліваюць звесткі і аб іншых нацыянальнасцях: паляках, рускіх, украінцах, літоўцах, немцах. Значнай групай гарадскога насельніцтва на захадзе і ў цэнтральных раёнах Беларусі ў XVI ст. былі яўрэі і татары [1, с. 202]. Ва Украіне, акрамя ўкраінцаў, якія складалі большасць насельніцтва, у гарадах пражывалі таксама рускія, беларусы, палякі, малдаване, літоўцы, армяне, немцы, яўрэі, балгары, венгры, сербы, грэкі, туркі, татары і інш. [16].

Заможныя гараджане з некарэннага насельніцтва займаліся гандлем, арандавалі промыслы, сядзібы, зборам пошлін. Ніжэйшыя пласты некарэннага насельніцтва займаліся рамяством, працавалі на промыслах. Пасля Люблінскай уніі 1569 г., якая аб'яднала Польшчу і Вялікае Княства Літоўскае ў адзіную дзяржаву – Рэч Паспалітую, ва ўмовах польскай феадальнай экспансіі небеларускае і неўкраінскае (асабліва польскае) гарадское насельніцтва ўзрастала асабліва хутка. Пасля захопу шляхецкай Польшчай Падляшша, Валыні, Брацлаўшчыны і Кіеўшчыны ў заходнеўкраінскіх гарадах у першай трэці XVII ст. некарэннае насельніцтва складала ўжо каля 30 % гараджан. У цэлым ролю замежных вярхоў ва ўкраінскіх гарадах можна з упэўнасцю параўнаць з роляй, якую адыграла ў свой час нямецкае бюргерства ў польскіх гарадах. На гэтай падставе Ф. Энгельс пісаў: «...Немцы перашкаджалі стварэнню ... польскіх гарадоў з польскай буржуазіяй. Сваёй асаблівай мовай, сваёй адчужанасцю ад польскага насельніцтва, тысячай сваіх розных прывілеяў і гарадавых становішчаў яны абцяжарвалі ажыццяўленне цэнтралізацыі гэтага моцнага палітычнага сродку хуткага развіцця ўсёй краіны. Амаль у кожнага горада было сваё асаблівае права; больш таго, у гарадах са змешаным насельніцтвам існавала ... рознае права для немцаў, для палякаў і для габрэяў» [17]. Пацвярджэннем гэтай думкі з'яўляюцца скаргі гараджан на самаўпраўства некарэннай гарадской арыстакратыі. Так, у 1576 г. рамеснікі львоўскіх цэхаў пісалі ў сваёй скаргзе каралю: «Адна ... сям'я кіруе горадам... Бурмістрам з'яўляецца Вольф Шольц, адзін сын яго трымае вярхоўную ўладу войтаўства, іншыя сыны ... з'яўляюцца лаўнікамі, зяці – райцамі (членамі рады. – У.М., А.С.)» [18]. Імкнучыся ўмацаваць сваё прывілеяванае становішча, патрыцыят, якія складаўся з іншаземцаў, падтрымліваў рэжым, што ўсталёўваўся шляхецкай Польшчай.

Узмацненне феадальнага прыгнёту ў гарадах Беларусі і Украіны адбываецца ў канцы XVI – першай трэці XVII ст. З павелічэннем колькасці юрыдык феадалаў у гарадах скарачалася і іх плацежаздольнасць. Так, калі ў канцы XVI ст. у Магілёве была толькі адна юрыдыка замка, пад якой знаходзіліся 42 дымы, то ў 40-я гг. XVII ст. іх было ўжо больш за 10. Пры выплаце падаткаў жыхары Магілёва змаглі аддаць у казну менш чым 60 % неабходнай сумы [19].

Тыя гараджане, якія працягвалі займацца земляробствам, плацілі чынш, прычым памер яго ўвесь час павялічваўся. Калі, напрыклад, у Калушы ў 1549 г. збіралі па 20 грошаў з дыму, то ў 1616 г. – ужо па 30. У мястэчку Падгароддзе за паўстагоддзя грашовая рэнта з лана ўзрасла з 24 да 68 грошаў, павялічылася амаль у 3 разы [18, с. 34]. З гараджан спаганяліся самыя разнастайныя падаткі. Люстрацыя Жытомірскага староства 1622 г. сведчыць, што насельніцтва Жытоміра па сваім гаспадарчым становішчы дзялілася на тры катэгорыі: гараджане першай катэгорыі плацілі чынш па 2 злотых з гаспадаркі, другой – па 1 злотым і 12 грошаў, трэцяй – па 1 злотым. Памер грашовага чыншу залежаў таксама ад прафесіі або роду заняткаў. У другой палове XVI ст., напрыклад, у Каломне краўцы плацілі ў год па 7 грошаў, бондары, кушныяры, шорнікі, слесары, кавалі, печнікі – па 8, ганчары – па 15; у Стараканстанцінаве рамеснікі плацілі па 4 грошы, перакупнікі – па 7; у Залочаве рамеснікі плацілі па 8–10 грошаў; у Рагачэне пекары – па 33 грошы [2, с. 291].

Акрамя рэгулярных падаткаў (падымнага, чапавога, шосавага, пазямельнага) і пошлінных збораў горада абкладаліся паборамі на ўтрыманне войска, дэпутатаў сойма, на аплату каралеўскіх прывілеяў гораду, на судовыя цяжбы ў апеляцыйным каралеўскім судзе. Значнымі былі гандлёвыя і кірмашовыя пошліны. Так, калі ў першай палове XVI ст. гадавы прыбытак у казну Вялікага Княства Літоўскага складаў некалькі больш за 46 тыс. злотых (14575 кап.), то ў 1578–1579 гг. толькі гандлёвая пошліна з купецтва і гандлёвых мяшчан дала казне каля 29 тыс. кап. або 72 тыс. злотых [20]. Такія паборы, як калядкі і вясельная куніца, сталі таксама спаганяцца грашыма.

Апроч плацяжоў грашыма гараджане адбывалі значныя натуральныя павіннасці. Напрыклад, насельніцтва Межырава ў канцы XVI ст. штогод давала старасце ад кожнай гаспадаркі тры меры хлеба, пчаліную і свіную дзесяціну і ад абшчыны 10 валоў. Насельніцтва Каламын і Яблунова ў першай трэці XVII ст. давала свайму спадару павалоўшчыну, пчаліную дзесяціну, свіную і авечую дваццаціну. Да гэтага дадавалася «хлебная мера» – плата за прымусовае карыстанне панскімі млынамі, броварамі і саладоў-

нямі. У Галічыне гэта даніна часта перавышала ўсе натуральныя павіннасці. Захоўвалася і стацыя – натуральная павіннасць, што спаганялася з насельніцтва для ўтрымання каралеўскага войска [21].

Насельніцтва прыватнаўласніцкіх гарадоў і асабліва мястэчак часта адбывала паншчыну ў полі, чысціла сажалкі, майстравала гаці і г. д. Так, жыхары Ашмян магнатаў Патоцкіх адбывалі ў пачатку XVII ст. трохдзённую паншчыну з цяглай сілай і двухдзённую пешую паншчыну і выконвалі розныя сезонныя работы [22]. Гараджане Будзаноў ва Украіне адбывалі двухдзённую паншчыну з цяглай сілай з лана і двухдзённую пешую паншчыну з паўлана. Шматлікія былі і іншыя павіннасці. Так, насельніцтва Цярнопаля ў сярэдзіне XVI ст. адзін дзень у год ціснула хлеб, адзін дзень касіла сена; жыхары Слабодзішча ў канцы XVI ст. дзень аралі, дзень ціснулі, дзень касілі; насельніцтва Каменкі-Струмілавай у першай трэці XVII ст. два дні выходзіла на лоўлю рыбы сеткамі; у Аўручыне – адзін дзень касіла або жала; у Ліцвіне – два дні арала, два – касіла, два – жала. Колькасць адпрацоўваемых дзён пастаянна павялічвалася. Калі насельніцтва Хмельніка ў 1576 г. адпрацоўвала два дні паншчыны, то ў 1618 г. – ужо шэсць [2, с. 292].

Значным цяжарам на плечы гараджан клаліся павіннасці і работы, звязаныя з будынкам і рамонтам замкаў, іх аховай, утрыманнем гарнізонаў. Напрыклад, насельніцтва Жытоміра ў 1616 г. скардзілася люстратарам на нягоды, якія яно церпіць ад замкавай адміністрацыі. Жыхароў горада прымушалі вазіць дровы, з яўляцца ў замак «на працы ... з сякерамі штодня», хоць паводле прывілея яны павінны былі працаваць усяго шэсць дзён у год, ды і то толькі ўлетку [23].

На карысць духавенства з гараджан спаганялася царкоўная дзесяціна грашыма і розныя даніны. Так, у канцы XVI ст. насельніцтва Мікалаева (Галічына) аддавала святару з двара па паўмеркі жыта і аўса і, акрамя таго, на Вялікдзень – па грошы з двара (каморнікі – паўгроша) [24].

Уладальнікі гарадоў і мястэчак часта аддавалі гараджан у арэнду і заклад, што практычна азначала – на разрабаванне і спусташэнне арандатарам.

Вялікую бяду гарадам, у тым ліку і тым, якія карысталіся магдэбургскім правам, прыносілі самаўпраўства каралеўскай адміністрацыі, бясчынствы размешчаных у гарадах салдат, феадальныя міжусобицы і шматлікія войны. Польскі пісьменнік і публіцыст Шымон Старавольскі самаўпраўнасць каралеўскай адміністрацыі лічыў «першым вялікім злом» для Рэчы Паспалітай XVI – XVII стст. [25]. Буржуазны гісторык А. Яблонаўскі, адзін з апалагетаў прасла-

вутай «цывілізатарскай місіі» польскай шляхты ў Беларусі і Украіне, вымушаны быў прызнаць, што ўкраінскія і беларускія гарады і іх насельніцтва цярпелі ўціск з боку стараст і іншых службовых асоб каралеўскай адміністрацыі, неабмежаваная ўлада якіх пераважала над гарадамі. Аб самаўпраўстве прадстаўнікоў каралеўскай улады ў першай палове XVII ст. у «Летапісе Самавідца» гаворыцца: «...вимисли надуманные повинности и различные унижения великие были от старостов» [26].

У канцы XVI ст. кіеўскія рамеснікі скардзіліся каралю на злоўжыванні ваяводы і іншых уряднікаў: «Повинности и пошлины незвычайные на них вытягуют, до везенья (у турму. – У.М., А.С.) безвинне сажают и трудности задают» [27]. Улады прымушалі рамеснікаў дарма аддаваць ім свае вырабы, выконваць розныя цяжкія работы.

Шмат ліха прыносілі гарадам магнацкія міжусобицы, нязменным спадарожнікам якіх былі рабаванні насельніцтва. Пань «спешили на грабежи, как [осы] на мед». Так, у верасні 1584 г. шляхціч М. Немірыч напаў на мястэчка Сякерышча, якое належала шляхцічу Т. Бутовічу, «з многими слугами и помочниками, и з иншою многою стрелбою и оружием... конно и збройно ... квалтом ... все побрал, попалил», а слугі Немірыча ў мястэчку «яко ... татары побурили» [28].

Аб рабаванні Ш. Старавольскі з абурэннем пісаў: «Мала таго, што з хаты беднага гараджаніна ... усё жаўнер забярэ, не пакіне і клямкі, але яшчэ і здзекуецца з беднага чалавекам, укручваючы пальцы ў цынгель стрэльбы, саджаючы босымі нагамі на вуглі, ... што вочы на лоб лезуць, чаго над няшчаснымі людзьмі ні татарын, ні турак падчас нападу не рабіў» [29].

Такім чынам, у параўнанні з папярэднім часам, ускладнілася становішча беларускіх і ўкраінскіх гарадоў. Не гаворачы пра вузкі ўнутраны рынак, абумоўлены панаваннем у краіне феадальна-прыгоннай сістэмы, развіццё гарадоў стрымлівалася асаблівымі прывілеямі шляхты, якія падрывалі гарадское рамяство і гандаль. Вялізную шкоду гарадам наносіла таксама феадальная анархія, самаўпраўства каралеўскай адміністрацыі і дыскрымінацыйная нацыянальная палітыка: абмежаванне ўкраінскага і беларускага мяшчанства ў сферы гаспадарчай дзейнасці і ў правах на ўдзел у гарадскім самакіраванні, гвалтоўнае акаталічванне і апалчванне.

Літаратура і крыніцы

1. Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т. / рэдкал.: І.М. Ігнаценка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972–1975. – Т. 1. Першабытны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / рэдкал.: К.І. Шабуня (гал. рэд.) [і інш.]. – 1972. – 487 с.
2. История Украинской ССР: в 10 т. / гл. ред.: Ю.Ю. Кондифор. – Киев: Наукова думка, 1982. – Т. 2. – С. 284–285.

3. Артюшевский, О.П. Совместная антикрепостническая борьба трудящихся масс России, Украины и Белоруссии. Вторая половина XVI – 60-е годы XVII ст. / О.П. Артюшевский. – Киев: Вища школа, 1987. – С. 25.
4. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильно, 1867. – Т. 1. – С. 327.
5. Історія України в документах і матеріалах / отв. ред.: С.М. Белоусов. – Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 1941. – Т. 3. – С. 47.
6. Грицкевич, А.П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. / А.П. Грицкевич. – Минск: Наука и техника, 1975. – 248 с.
7. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. – Мінск, 2003. – Раздз. 4. – Арт. 46, 47.
8. Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т. / рэдкал.: І.М. Ігнаценка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972–1975. – Т. 1: Першабытны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / рэдкал.: К.І. Шабуня (гал. рэд.) [і інш.]. – 1972. – С. 201–202.
9. РИБ. – Юрьев, 1914. – Т. XXX. – Ст. 159.
10. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1907. – Т. 5. Ч. 8. – 560 с.
11. Полоцк. Исторический очерк. – Минск, 1962. – С. 40.
12. Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы. В 3 т. / редкол.: П.П. Гудзенко [и др.]; сост.: Е.М. Апанович, Е.И. Луговая, С.П. Майборода [и др.]. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1953. – Т. 1. – 584 с.
13. Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы. В 3 т. / редкол.: П.П. Гудзенко [и др.]; сост.: Е.М. Апанович, Е.И. Луговая, С.П. Майборода [и др.]. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1953. – Т. 1. – С. 64.
14. Брехуненко, В. Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI – першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань / В. Брехуненко, М. Нагельський // Український археографічний щорічник. – Київ; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – Т. 11/12. – С. 440.
15. Мицик, Ю. Польський публіцистичний трактат першої чверті XVII століття про запорозьке козацтво / Ю. Мицик // Український археографічний щорічник. – Київ. – Т. 11/12. – С. 457.
16. Жерела до історії України–Руси. В 22 т. / гол. ред.: М. Грушевський. – Львів: Б.І., 1908. – Т. 8. – С. 143.
17. Маркс, К. Сочинения: в 30 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1959. – Т. 5. – С. 338.
18. Михайлина, П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654) / П.В. Михайлина. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 53.
19. НИАБ. – Фонд 517. – Оп. 1. – Д. 15. – Л. 569–671.
20. НИАБ. – Фонд 1275. – Оп. 1. – Д. 87. – Л. 244.
21. Центральный государственный архив древних актов (ЦГАДА). – Фонд 124. – Д. 18. Малороссийские дела.
22. AGAD: Archiwum Publicznego Potockich. – Dział IV, publiczne.
23. Баранович, А.И. Украина накануне освободительной войны середины XVII века (социально-экономические предпосылки войны) / А.И. Баранович. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. – С. 48.
24. Архив ЮЗР. – Киев, 1876. – Т. 1, ч. 6. – С. 263.
25. Starowski, Szymon. Wybor z pism / Szymon Starowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. – S. 74.
26. Літопис Самовидця. – Київ, 1971. – С. 46.
27. Архив ЮЗР. – Киев, 1907. – Т. 5, ч. 8. – С. 216.
28. Архив ЮЗР. – Киев, 1876. – Т. 1, ч. 6. – С. 143–144.
29. Starowski, Szymon. Wybor z pism / Szymon Starowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. – S. 107.

Summary

The authors in their article considered the specifics of the towns' development in Belarus and in the Ukraine. A feudal land property and an unlimited power of feudals in the private towns led to the social conflicts and the anti-feudal fight of townsmen in Belarus and in the Ukraine. Authors showed that the combination of the Magdeburg's law with the standards of town's law, which turned off in ancient Russian towns, was typical for towns. In authors' opinion town's movements became a reason to the feudal conditions and had a local character.

Паступив у редакцію 05.03.2010 г.

УДК 930.25:947.072.5

І.А. Груцо,

кандидат історичних наук, дацент славянської історії і метадогії історичної науки ВДПУ

МАТЕРІЯЛИ РАСІЙСКИХ АРХІВАУ ЯК КРИНІЦІ ПА ГІСТОРІЇ ВОІНСКИХ РЭЛІКВІЙ ФРАНЦУЗСКАГА ВОЙСКА Ў ВАЕННАЙ КАМПАНІЇ 1812 Г.

Да ліку найбільш вядомых кровавпаліт-
них канфліктаў паміж еўрапейскімі краі-
намі адносіцца Айчынная вайна 1812 г. Яе асоб-
ныя аспекты з'яўляюцца спрэчнымі і недаста-
кова вывучанымі, у прыватнасці, лёс воінскіх
рэліквій французскага войска, згубленых на
тэрыторыі Беларусі падчас яго адступлення з
Масквы. З дакументальных крыніц па дадзенай
праблемі найбольшую каштоўнасць уяўляюць
архіўныя матэрыялы. Яны прадстаўлены даку-
ментамі французскага і рускага камандавання.
Аналіз іх зместу дазваляе зрабіць шэраг важ-
ных і арыгінальных высноў не толькі па гісторыі

ваеннай кампаніі 1812 г. у цэлым, але і аб лёсе
знакаў воінскай доблесці французскага вой-
ска. Яны вядомы пад назвай «Арлы», дзякуючы
свайму галоўнаму элементу – бронзавай паза-
лочанай скульптуры арла – дзяржаўнага знака
напалеонаўскай Францыі, якая выкарыстоўва-
лася ў якасці наверхнікаў для палкавых сцягоў.

Французскія дакументы з'яўляюцца трафе-
ямі, адбітымі ў адыходзячага напалеонаўскага
войска 14 лістапада пад Корытняй і 17 ліста-
пада каля Краснага, усяго 115 спраў. Сярод іх
ёсць сапраўдныя дэкрэты Напалеона I, у пры-
ватнасці аб «Арлах» і сцягах узору 1811 г. [1,

с. 128]. Асноўная ж маса шматлікіх загадаў і рапартаў камандзіраў злучэнняў і часцей, якія праліваюць святло на лёс палкавых знакаў воінскай доблесці французскага войска, бясследна знікла пры адступленні Вялікага войска. У сувязі з гэтым «увядзенне ў навуковы ўжытак нешматлікіх захаваўшыхся дакументаў гэтага перыяду па-ранейшаму застаецца актуальнай задачай айчынных і замежных спецыялістаў па гісторыі напалеонаўскіх войнаў» [1, с. 134].

Адзін з такіх дакументаў захоўваецца ў фондах Міністэрства ўнутраных спраў Расійскай імперыі Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі. Ён мае назву «Перапіска з Галоўнакамандуючым рускага войска з інспектарам артылерыі і начальнікам Галоўнага штаба аб перасылцы трафейў у Пецярбург» [2]. Храналагічныя рамкі архіўнай справы ахопліваюць перыяд з 21 кастрычніка 1812 г. па 12 верасня 1814 г. па старым стылі. Адрасатамі перапіскі выступалі, з аднаго боку – Сяргей Кузьміч Вязміцінаў, які з сакавіка 1812 г. займаў пасаду Галоўнакамандуючага ў Санкт-Пецярбургу і кіраўніка Міністэрствам паліцыі, а з іншага – Аракчэў Аляксей Андрэевіч, з 1808 г. міністр ваенна-сухапутных сіл і генерал-інспектар пяхоты і артылерыі рускага войска. Менавіта ён, суправаджаючы імператара Аляксандра I падчас знаходжання апошняга ў дзеючым войску са снежня 1812 г. і падчас Замежнага паходу 1813–1814 гг., выконваў ролю начальніка Імператарскай паходнай канцылярыі [3, с. 29, 169]. Як сведчаць матэрыялы справы, у адпаведнасці з занятай пасадай у абавязкі А.А. Аракчэева ўваходзіў улік трафейных сцягоў.

Імператар Аляксандр I прыбыў да войска ў Вільню 11 снежня 1812 г. На наступны дзень, 12 снежня, А.А. Аракчэў пасылае С.К. Вязміцінаву ліст з апавяшчэннем аб адпраўцы ў Санкт-Пецярбург штандараў 4-га і 14-га кірасірскага палкоў, а таксама «штандара капейшчыкаў». Спасылаючыся на «найвысачайшую волю», ён ставіць перад С.К. Вязміцінавым задачу прымайстраваць да іх дрэўкі і наверхнікі ў выглядзе арлоў. Пры яе выкананні загадвалася прытрымлівацца «ўзору наяўных ужо ў Санкт-Пецярбургу французскіх штандараў». І далей ідзе прыпіска, якая пралівае святло на ўжо існуючую практыку ў адносінах трафейных сцягоў: «Са свайго боку, не залішнім лічу апавясціць вас, Ваша міласць, што дрэўкі робяцца і арлы адліваюцца ў Санкт-Пецярбургскім арсенале» [2, л. 64].

З яе зместу бачна, што адліўка бронзавых наверхнікаў у форме арла да трафейных палотнішч сцягоў і штандараў палкоў французскага войска выраблялася з таго моманту, калі рускае камандаванне сутыкнулася з такой з'явай, як захоп у саперніка іх асобных элемен-

таў, у прыватнасці, палотнішч. Дадзены спосаб рэканструкцыі першапачатковага выгляду палкавых сцягоў і штандараў французскага войска складаў дзяржаўную тайну. Яна была настолькі важная, што спачатку ў яе не быў пасвечаны нават галоўнакамандуючы войскамі ў Санкт-Пецярбургу С.К. Вязміцінаў.

У лісце ад 16 снежня падрабязным чынам распісана, што рабіць са сцягамі пасля таго, як да іх будуць выраблены і прыладкаваны адсутнічаючыя элементы. Да 25 снежня яны павінны былі знаходзіцца ў Зімовым палацы побач з рабочым кабінетам імператара, а затым іх вярта было перавезці ў Казанскі сабор. Архітэктару Враніхіну ставілася задача падрыхтаваць для іх месца [2, л. 2].

Той факт, што цырымонія перавозкі трафейных сцягоў з Зімовага палаца ў Казанскі сабор прымяркоўвалася да аднаго з галоўных рэлігійных свят хрысціянскага свету, калі ў саборы павінна была прайсці служба пры вялікай колькасці людзей, сведчыць аб яе прапагандысцкім характары. Суправаджаемыя ганаровым эскортам двух эскадронаў ад Кавалергардскага і Коннагвардзейскага палкоў трафейныя Арлы павінны былі быць прадстаўлены на усеагульны агляд ва ўсёй сваёй пышнасці. Як відаць з матэрыялаў архіўнай справы, для дасягнення гэтай мэты лічылася магчымым вырабіць і прымайстраваць да палотнішч сцягоў і штандараў адсутнічаючыя наверхнікі ў форме арла і дрэўка.

У наступным лісце А.А. Аракчэева да С.К. Вязміцінава ад 21 снежня 1812 г. гаворыцца аб адпраўцы з Вільні ў Санкт-Пецярбург французскага штандара 9-га кірасірскага палка са стужкай, вюртэмбергскага сцяга і пяці батальённых французскіх сцягоў. Характэрна, што гаворка ішла толькі аб палотнішчах усіх пералічаных сцягоў, якім збіраліся вярнуць іх «першапачатковы» выгляд. Так, да штандара 9-га кірасірскага палка «загадвалася» прымайстраваць дрэўка і арла, да вюртэмбергскага сцяга – дрэўка з дзідай, а да французскіх батальённых сцягоў – дрэўка з дзідамі, але без арлоў [2, л. 1]. Паколькі вюртэмбергскі сцяг вярта было аднавіць «на манер такіх жа сцягоў, змешчаных у Казанскім саборы», можна лічыць усталяваным фактам, што ў ім ужо знаходзіліся падобныя сцягі, захопленыя раней рускім войскам.

Пералік адсутнічаючых элементаў трафейных сцягоў сведчыць на карысць таго, што камандаванне рускага войска не толькі было знаёма з іх канструктыўнымі асаблівасцямі, але і выразна адрознівала палкавыя Арлы французскага войска ад яго батальённых сцягоў, роўна як і ад сцягоў замежных кантынентаў са складу Вялікага войска. Іншымі словамі, удзельнікі перапіскі, а роўна і расійскі імператар

Аляксандр I, мелі ўяўленне аб тыпалогіі сцягоў саперніка і на падставе гэтых ведаў маглі рабіць абгрунтаваныя высновы з нагоды іх значнасці як у цэлым, так і ў дачыненні кожнага з іх.

Тэрміны для выканання пастаўленай задачы адводзіліся мінімальныя. 21 снежня з Вільні адпраўлены трафейныя сцягі і суправаджальны ліст, а ўжо праз пяць дзён, 26 снежня, С.К. Вязміцінаў рапартае А.А. Аракчэву аб тым, што «дасланыя з войска ўзятыя ў непрыяцеля сцягі ў дзень Каляд Хрыстовых ў колькасці 27 занесены ў Казанскі сабор» [2, л. 4]. За перыяд з 12 па 21 снежня ў Санкт-Пецярбург з Вільні было пераслана 14 трафейных знакаў воінскай доблесці розных падраздзяленняў са складу Вялікага войска. Такім чынам, яшчэ 13 такіх знакаў ужо знаходзіліся ў Санкт-Пецярбургу да ад'езду ў войска Аляксандра I. Калі імператар не аддаў раней загад перадаць іх на захоўванне ў Казанскі сабор, у яго была для гэтага важкая прычына. Вызначыць яе можна толькі зыходзячы з аналізу ўнутранага і знешняга становішча, звязанага з набліжэннем канца вайны з Напалеонам.

Менавіта трафейныя сцягі з'яўляліся знакамі непераможнасці войска Напалеона, а значыць, і непахіснасці створанай ім імперыі. Такім чынам, іх публічная дэманстрацыя, але ўжо як трафееў рускага войска, павінна была служыць самым пераканаўчым доказам паражэння Вялікага войска ў ваеннай кампаніі 1812 г.

Па гэтай прычыне дасыланыя ў Санкт-Пецярбург трафейныя палотнішчы сцягоў Вялікага войска аднаўляюцца, але на захоўванне ў Казанскі сабор не перадаюцца. Адбываецца іх назапашванне, таму яны часова захоўваюцца перад кабінетам імператара Аляксандра I у чаканні сваёй гадзіны – выступіць відавочным доказам перамогі над Напалеонам у ваеннай кампаніі 1812 г. Гэтай гадзінай былі вызначаны ўрачыстасці, прымеркаваныя да аднаго з галоўных хрысціянскіх свят – Каляд Хрыстовых, якія традыцыйна праводзяцца пры вялікім зборы народа. Яго кульмінацыяй з'яўлялася святочнае набажэнства ў галоўным храме паўночнай сталіцы – Казанскім саборы. Занясенне ў гэты храм трафейных сцягоў Вялікага войска павінна было сімвалізаваць пераможны канец вайны.

Запланаваная цырымонія адбылася і дасягнула пастаўленай мэты, паколькі рыхтаваўся яе паўтор. 8 лютага 1813 г. з Вільні ў Санкт-Пецярбург быў адпраўлены «ўзяты ў непрыяцеля французскі сцяг 21 пяхотнага палка з залатымі кутасамі, да якога было загадана прымайсраваць дрэўка з арлом» і затым усталяваць у Зімовым палацы перад кабінетам імператара. Там яно павінна было знаходзіцца ў чаканні «Найвысачэйшага Наказу аб адпраўленні гэтага ў

Казанскі сабор» [2, л. 13]. Праз восем дзён быў дадзены загад імператара «прымайсраваць дрэўка і Арла да французскага штандара 28 Драгунскага палка і паставіць яго ў Зімовым палацы перад кабінетам» [2, л. 15].

Характэрна, што не паказваецца дата іх пераносу ў Казанскі сабор. Выклікана гэта тым, што адпраўленне ў сабор усяго толькі двух трафейных Арлоў не магло зрабіць значнага прапагандысцкага эфекту. Варта ўзяць паўзу ў разліку на тое, што могуць быць выяўлены дадатковыя знакі воінскай славы Вялікага войска, згубленыя яго падраздзяленнямі ў ваеннай кампаніі 1812 г., а таксама новыя Арлы, захопленыя падчас Замежнага паходу 1813 г.

Гэты разлік апраўдаўся. У ліпені 1813 г. было выяўлена палотнішча сцяга 44 палка лінейнай пяхоты французскага войска, цалкам знішчанага ў бітве каля Барысава ў лістападзе 1812 г. Імператар загадаў прымайсраваць да яго «дрэўка і арол» і паставіць перад сваім кабінетам [2, л. 45]. І зноў дата яго пераносу ў Казанскі сабор не ўказваецца, што сведчыць на карысць наўмыснага «назапашвання» трафейных сцягоў да свята Каляд Хрыстовых, гэта значыць 25 снежня 1813 г. Да гэтай даты перад рабочым кабінетам імператара ў Зімовым палацы нараўне са сцягамі 21, 44-га пяхотнага і 28-га драгунскага палкоў французскага войска знаходзіўся нейкі «Арол, адбіты ў непрыяцеля», да якога неабходна было прымайсраваць дрэўка [2, л. 69]. Яго «безназоўнасць», гэта значыць адсутнасць указання прыналежнасці да пэўнага палка, можа быць растлумачана толькі адсутнасцю пры ім палотнішча сцяга або штандара і адпаведнага нумара або эмблемы на пастаменце.

Сапраўды, такі ж «безназоўны» наверхша-арол быў перасланы ў Санкт-Пецярбург у распараджэнне С.К. Вязміцінава ў красавіку 1814 г. Як відавочна з рапарта князя Гарчакова, яго захапілі салдаты 5-га Башкірскага палка «17 лістапада мінулага 1812 г. пры пераправе непрыяцеля праз раку Бярэзіну пад паселішчам Студзёнка» [2, л. 98]. Ніякага тлумачэння такому працягламу тэрміну захоўвання трафейнага наверхша-арла ў Башкірскім палку ў рапарце не ўтрымліваецца. Той факт, што яго адразу ж адправілі ў Санкт-Пецярбург, толькі падкрэслівае значнасць падобных трафееў, якая не залежыць ад часу, які мінуў пасля іх захопу.

Яшчэ адным дакументам, які дазваляе меркаваць аб адносінах камандавання рускага войска да палкавых знакаў воінскай доблесці Вялікага войска, з'яўляецца рапорт, адпраўлены 12 снежня 1812 г. са стаўкі Галоўнакамандуючага ў Вільню імператару Аляксандру I [4].

Рапарт пачынаецца з выказвання М.І. Кутузавым свайго «шчасця павяргаць да ступняў Вашай Вялікасці забіраемыя ў непрыяцеля сцягі і штандары». Характэрна, што прамова вядзецца не аб дакладных, а аб нейкіх абстрактных знаках воінскай доблесці палкоў Вялікага войска без указання іх дакладнай колькасці. Далей М.І. Кутузаў працягвае: «Абавязкам сваім лічу ўсепадданейша прадставіць загад ад Напалеона выдадзены, у якім загадана пакінуць пры кожным камплектным палку па адным толькі Арле, усе іншыя адправіць у дэпо».

Гаворка ідзе аб арыгінале дэкрэта Напалеона ад 25 снежня 1811 г. Акцэнтуючы ўвагу менавіта на дадзеным палажэнні дэкрэта, М.І. Кутузаў імкнецца папярэдзіць магчымыя папрокі з боку Аляксандра І у сувязі з адсутнасцю канкрэтыкі па пытанні аб захопленых Арлах, інакш ён не стаў бы звяртацца да імператара, ведаючы аб яго хуткім прыездзе ў Вільню. Галоўнакамандуючы добра разумее, што імператар чакае прадстаўлення пэўных сведчанняў поўнага разгрому непрыяцеля – Арлоў французскіх палкоў і сцягоў замежных кантынгентаў Вялікага войска, якія павінны быць прад'яўлены на ўсеагульны агляд на ўрачыстай цырымоніі ў Санкт-Пецярбургу, прымеркаванай да свята Каляд Хрыстовых. Колькасць жа наяўных у яго распараджэнні ганаровых трафееў невялікая, таму гутарка з Аляксандрам І магла быць няпростая, неабходны былі аргументы ў сваю абарону і (як адзін з іх) М.І. Кутузаў выкарыстаў трафейны дэкрэт Напалеона.

Нягледзячы на тое, што арыгінал дэкрэта быў прыкладзены да рапарта, М.І. Кутузаў дае да яго свой каментарый: «З гэтага, Ваша Імператарская Вялікасць, угледзець дазволіце цяжкасць, якая была ў набыцці непрыяцельскіх Арлоў». Характэрна, што Галоўнакамандуючы вядзе прамову менавіта аб Арлах, гэта значыць знаках воінскай доблесці французскіх палкоў Вялікага войска. Такім чынам, ён выразна ўяўляе сабе, што толькі яны маюць сапраўдную каштоўнасць. Але паколькі Арлоў або іх элементаў захоплена мала, то выхадам з сітуацыі, па меркаванні М.І. Кутузава, магло б стаць прыраўноўванне па значнасці да Арлоў батальённых фаньёнаў. Ён мяркуе, што «з Арламі разам павінны ўваходзіць простыя фаньёны». І тут жа паведамляе імператару радасную навіну: аказваецца, што менавіта такі знак воінскай доблесці 17-га пяхотнага палка захоплены пры праследаванні непрыяцеля ў Коўна.

Немагчыма не адзначыць належнае майстэрства, з якім складзены рапарт. Ён пачынаецца з радаснай весткі аб «павяржэнні да ступняў Імператарскай Вялікасці» нейкіх абстрактных сцягоў і штандароў Вялікага войска, утрымлівае «пераканаўчае» абгрунтаванне,

падмацаванае спасылкай на дэкрэт Напалеона адсутнасці сярод іх Арлоў французскіх палкоў і заканчваецца пераможнай рэляцыяй аб трафейным фаньёне, які варта прыраўняць па вартасці да так і не захопленых Арлоў.

Характэрна, што некалькі раней М.І. Кутузаў ужо выказваў у пісьмовым выглядзе Аляксандру І сваё меркаванне ў дачыненні найбольш верагоднага лёсу ўсіх каштоўнасцей Вялікага войска. Дадзены дакумент называецца «Справа аб палонных і трафеех, захопленых войскамі Вітгенштэйна ў бітве на Бярэзіне». Адказваючы на запыт імператара Аляксандра І аб лёсе крыжа са званіцы Івана Вялікага, М.І. Кутузаў пісаў: «Непрыяцель, быўшы цясным і праследуемы ўсюды партызанскімі нашымі партыямі, прымушаны быў або яго затапіць, або закапаць у зямлю, як звычайна ён рабіў гэта і з ўсімі іншымі рэчамі» [5, л. 164]. Хутчэй за ўсё, лічыў М.І. Кутузаў, што Арлы французскіх палкоў Вялікага войска знаходзіліся сярод «усіх іншых рэчаў». Паколькі ён, як і Напалеон, быў Галоўнакамандуючым, то выказваючы здагадку аб дзеяннях саперніка, разумее, што на яго месцы зрабіў бы менавіта так.

Цікавасць з боку імператара Аляксандра І да лёсу знакаў воінскай доблесці французскага войска, а таксама практыка фальсіфікацыі наверхнікаў-арлоў і іх публічная дэманстрацыя ў свята Каляд Хрыстовых у сталіцы Расійскай імперыі сведчыць аб тым, што ім прызначалася роля яскравых доказаў перамогі над Напалеонам у ваеннай кампаніі 1812 г. Для дасягнення гэтай мэты і звязанага з ёй прапагандысцкага эфекту важна была колькасць публічна прадэманстраваных трафейных Арлоў, а не іх якасць, гэта значыць адпаведнасць на сапраўднасць.

Літаратура і крыніцы

1. Васильев, А.А. Обзор французских документов-трофеев Отечественной войны 1812 г., хранящихся в фонде и коллекциях Военно-ученого архива / А.А. Васильев // Документальные реликвии российской истории. 200-летие Военно-ученого архива. – М., 1998. (Труды Российского военно-исторического архива. – Вып. 2. – С. 123–134.)
2. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Фонд 1165. – Оп. 1. – Д. 134. Дело о пересылке трофеев в Петербург.
3. Отечественная война 1812 г: энциклопедия. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 880 с.
4. Российский государственный исторический архив (РГИА). Фонд 1409. – Оп. 1. – Д. 710. Рапорт М.И. Кутузова о захваченных у неприятеля знаменах.
5. РГИА. Фонд 1409. – Оп. – Д. 710 (ч. 2). Дело о пленных и трофеях, захваченных войсками Витгенштейна в сражении на Березине.

Summary

In the article, on the ground of the materials of the Russian archives previously not laid open to the public, the history of the symbols of military honour of the French

regiments of the Grand Army in the military campaign of 1812 is discussed. As the result of the study a number of important conclusions are made. They characterize the particular attitude to them by the senior officials of the

Russian Empire, including Emperor Alexander I and the Russian Army Chief Field Marshal Kutuzov.

Паступіў у рэдакцыю 17.05.2010 г.

УДК 942.086«1982/1989»

I.I. Кавяка,

выкладчык кафедры новай і навейшай гісторыі ВДПУ

ПАЛІТЫКА ВЯЛІКАБРЫТАНІІ ПА ГЕРМАНСКИМ ПЫТАННІ Ў 1982–1989 гг.

Палітыка Вялікабрытаніі па германскім пытанні ў 80-я гг. XX ст. – праблема амаль неадаследаваная і таму не мае цэльнай гістарыяграфічнай базы. Пры напісанні артыкула аўтар выкарыстоўваў працы па палітычнай гісторыі Вялікабрытаніі і ФРГ 80-х гг., афіцыйныя дакументы міжнародных сустрэч і перамоў з архіва М. Тэтчэр, палітычныя мемуары дзяржаўных лідараў Вялікабрытаніі і ФРГ, матэрыялы афіцыйнай прэсы. *Мэта дадзенага артыкула* – даследаванне палітыкі Вялікабрытаніі па германскай праблеме ў 80-я гг., дакладней з 1982 г. (прыход да ўлады ў ФРГ кансерватыўнага ўрада на чале з Г. Колем) да 1989 г. (адкрыццё Берлінскай сцяны).

У Вялікабрытаніі і ФРГ 80-я гг. прайшлі пад сцягам неакансерватызму. Ва ўнутрыпалітычных падыходах да развіцця сваіх краін у М. Тэтчэр і Г. Коля было шмат агульнага. Яны арыентаваліся на рыначныя адносіны, на прадастаўленне шырокіх магчымасцей буйному капіталу, агульным у характары абодвух лідараў даследчыкі лічаць прагу да ўлады і мэтанакіраванасць. Аднак паміж М. Тэтчэр і Г. Колям пастаянна ўзнікала рознагалоссі па пытаннях знешняй палітыкі, што пачыналіся ад праблемы раззбраення і заканчваліся супярэчнасцямі ў ЕЭС.

Старшыня ХДС Гельмут Коль быў абраны шостым канцлерам ФРГ 1 кастрычніка 1982 г. Брытанскі прэм'ер-міністр Маргарэт Тэтчэр, якая належала да кансерватыўнай партыі і ўзначальвала ўрад Вялікабрытаніі з 1979 г., імкнулася як мага хутчэй сустрэцца з новым заходнегерманскім лідарам. У кастрычніку 1982 г. прайшлі перамовы паміж М. Тэтчэр і Г. Колям у Лондане. М. Тэтчэр назвала іх сустрэчай пунктаў гледжання. Лідары абедзвюх краін прытрымліваліся падобных падыходаў пры вырашэнні эканамічных праблем. М. Тэтчэр надавала вялікае значэнне членству Вялікабрытаніі і ФРГ у НАТА. Яна была ўпэўненая, што якія б праблемы не існавалі паміж членамі альянсу, яны заўсёды будуць мізэрнымі ў параўнанні з тымі агульнымі інтарэсамі, якія гэтых членаў аб'ядноўваюць [13, р. 1]. Г. Коль, у сваю чаргу, пац-

вердзіў, што праблемы ў адносінах паміж Вялікабрытаніяй і ФРГ зусім нязначныя і не могуць быць параўнаны з тым, што гэтыя краіны аб'ядноўвае. Ваенна-палітычны блок НАТА заходнегерманскі канцлер назваў атлантычным мастом паміж Еўропай і ЗША [13, р. 2].

Праз тыдзень пасля перамоў у Лондане лідары абедзвюх краін сустрэліся ў сталіцы Заходняй Германіі – Боне. Падчас сустрэчы 28–29 кастрычніка абмяркоўваліся тры блокі пытанняў: НАТА, ЕЭС і эканамічнае супрацоўніцтва ФРГ і Вялікабрытаніі. На прэс-канферэнцыі па выніках перамоў 29 кастрычніка 1982 г. Г. Коль адзначыў, што сяброўскія адносіны паміж дзвюма краінамі маюць пад сабой надзейны базіс, заснаваны на агульных інтарэсах і ўкладзе Вялікабрытаніі і ФРГ у ЕЭС і НАТА. Канцлер назваў Вялікабрытанію гарантам бяспекі Заходняй Германіі, паколькі Брытанская Рэйнская армія ў складзе 66 тыс. чал. «дапамагае падтрымліваць свабоду ў краіне» [10, р. 1]. Пасля прэс-канферэнцыі лідары абедзвюх краін наведалі Брытанскую Рэйнскую армію. Г. Коль адзначыў, што заходнегерманскае і брытанскае кіраўніцтва і надалей збіраюцца прадымаць дзеянні па інтэнсіфікацыі супрацоўніцтва Брытанскай Рэйнскай і федэральнай армій. Падчас візіту М. Тэтчэр заявіла, што яна задаволена ўзроўнем і духам супрацоўніцтва паміж ФРГ і Вялікабрытаніяй. Перамовы ў Боне, на яе думку, з'явіліся не проста сустрэчай пунктаў гледжання, а іх сугучнасцю [10, р. 3]. Па выніках праведзеных у кастрычніку 1982 г. сустрэч можна сцвярджаць, што ФРГ і Вялікабрытанію звязвала, у першую чаргу, членства ў НАТА, іх ваеннае супрацоўніцтва і адлюстраванне «ўзаемнай адданасці» ваенна-палітычнаму блоку [9, р. 1–2]. М. Тэтчэр таксама наведла Заходні Берлін, што Г. Коль расцаніў як знак сяброўства і праяўлення пачуцця еднасці з боку Вялікабрытаніі з ўсімі немцамі (у тым ліку ўсходнімі) [11, S. 60].

У 1983 г. ФРГ старшынствавала ў Еўрапейскім Савете. Яе адносіны з Вялікабрытаніяй у хуткім часе азмрочыліся падзеямі саміту краін

ЕЭС у Штутгарце 17–19 чэрвеня 1983 г. М. Тэтчэр патрабавала ад ЕЭС кампенсцыі Вялікабрытаніі за празмерныя расходы краіны на карысць Супольнасці, пачынаючы з 1973 г. 3-за непахіснасці і бескапраміснасці пазіцыі М. Тэтчэр саміт у Штутгарце аказаўся пад пагрозай зрыву. Дзякуючы дыпламатычным намаганням немцаў, патрабаванні М. Тэтчэр удалося задаволіць кампенсцыяй у памеры 1,7 млрд марак, хоць першапачаткова брытанскі прэм’ер-міністр называла суму ў 4,5 млрд. Штутгарцкі інцыдэнт пакінуў непрыемныя ўражанні ў Г. Коля і змяніў яго стаўленне да М. Тэтчэр на больш крытычнае [11, S. 156]. Рознагалосці паміж ФРГ і Вялікабрытаніяй яшчэ больш паглыбіліся на самітах ЕЭС у снежні 1983 г. у Афінах і ў сакавіку 1984 г. у Брусэлі. М. Тэтчэр патрабавала чарговай кампенсцыі ў памеры 1,3 млрд экю (умоўная еўрапейская грашовая адзінка з 1979 г.: еси – European Currency Unit; 1 экю=2,25 марак ФРГ), адхіліўшы ўсе альтэрнатыўныя прапановы членаў ЕЭС. Акрамя таго, М. Тэтчэр патрабавала ад Г. Коля безумоўнай падтрымкі, паколькі брытанскія войскі ахоўвалі свабоду і дэмакратыю ў ФРГ. Пад уплывам гэтых фактараў на саміце ў Брусэлі адзначаецца аддаленне Г. Коля ад М. Тэтчэр і паварот да супрацоўніцтва з Францыяй у справе еўрапейскай інтэграцыі [11, S. 283].

З сярэдзіны 80-х гг. паступова актуалізуецца германскае пытанне. ФРГ усё часцей выступае ў падтрымку курсу на аб’яднанне краіны, адначасова актывізуе сваю дзейнасць шэраг прыватных арганізацый нацыяналістычнага характару. Заходнегерманскае кіраўніцтва заяўляе аб магчымасці мірнага ўз’яднання Германіі, якое яно разглядае ў цеснай сувязі з працэсамі агульнаеўрапейскай інтэграцыі. Такія выказванні з боку ФРГ выклікалі негатыўную рэакцыю Масквы. На старонках савецкай перыёдыкі 1983–1984 гг. з’яўляецца шэраг артыкулаў, у якіх Бон абвінавачваецца ў актывізацыі і падтрымцы рэваншызма і мілітарысцкіх настрояў у Заходняй Германіі. Як вынік, у 1984 г. зрываецца запланаваны візіт лідара ГДР Э. Хонекера ў ФРГ. Рэакцыя Вялікабрытаніі на дадзеныя падзеі была неадназначнай. З аднаго боку, Лондан асуджаў умяшальніцтва СССР у міжгерманскія справы. Англіійская прэса суаднесла гэту палітычную лінію Масквы з пазіцыямі міністра абароны Д. Усцінава і міністра замежных спраў А. Грамыкі, якія «стаялі за кампаніяй, накіраванай на зрыў фарміравання больш цесных адносін паміж дзвюма нямецкімі дзяржавамі» [6, р. 5]. У знешняй палітыцы адносна савецкай дзяржавы М. Тэтчэр прытрымлівалася лініі «мегафоннай дыпламатыі», сутнасць якой заключалася ў выкрыцці «экспансіянісцкай палітыкі» СССР, прыкраваемай размовамі аб разрадцы і міралюбівымі жэстамі. З іншага боку, М. Тэтчэр

даволі холадна ставілася да імкнення Г. Коля наладзіць больш цесныя кантакты з сацыялістычнымі краінамі, у тым ліку, з ГДР. Брытанскага прэм’ер-міністра насцярожвала перспектыва магчымага хуткага палітычнага аб’яднання Еўропы, якое фарсіравалася ФРГ з пастаянным указаннем на аб’яднанне Германіі.

Сустрэчы М. Тэтчэр і Г. Коля ў другой палове 80-х гг. XX ст. не адзначаліся рэгулярнасцю. У верасні 1986 г. М. Тэтчэр наведла з рабочым візітам Бон і правяла перамовы з Г. Колем. Падчас прэс-канферэнцыі лідары абедзвюх краін прадэманстравалі даволі цёплыя адносіны і неаднаразова падкрэслівалі, што паміж Вялікабрытаніяй і ФРГ існуе цеснае супрацоўніцтва, заснаванае на даверы і сяброўстве [8, р. 2]. У 1987 г. у палітычных лідараў дзвюх краін былі толькі тры кароткія размовы, пасля якіх стала папулярнай думка, што Г. Коля лепш адчуваў сябе з сацыялістам Ф. Мітэранам, чым з кансерватарам М. Тэтчэр. Па сведчаннях дыпламатаў, М. Тэтчэр не адчувала асаблівай павагі да Г. Коля, лічыла яго «балбатуном», які любіць пустыя выказванні. Г. Коля, у сваю чаргу, папракаў М. Тэтчэр у празмернай дзелавітасці, прызе да ўлады і крайнім нацыяналізме. Тым не менш брытанская прэса пазітыўна ацаніла першы візіт Э. Хонекера ў ФРГ, які адбыўся ў верасні 1987 г. Брытанскае агенцтва навін «Рэйтар» ахарактэрызавала гэту падзею як гістарычную, якая «знамянае сабой вялікі прарыв на шляху нармалізацыі адносін паміж дзвюма нямецкімі дзяржавамі» [16].

У справе еўрапейскай інтэграцыі ФРГ і асабіста канцлер лічылі сваім асноўным саюзнікам не Вялікабрытанію, а Францыю, ёй жа аддаваўся прыярытэт у ваенным супрацоўніцтве. М. Тэтчэр нават стала непакоіцца, што ў Еўропе можа ўзнікнуць вось «Бон – Парыж». Ваеннае збліжэнне дзвюх краін прывяло да ўтварэння франка-заходнегерманскага Савета абароны ў мэтах каардынацыі пытанняў ваеннага будаўніцтва. М. Тэтчэр лічыла, што Францыя і ФРГ дыскрымінауюць Вялікабрытанію і адсоўваюць яе на задні план у сваім палітыка-дыпламатычным супрацоўніцтве [3, с. 191]. Сярод брытанскіх амбіцый таго часу варта адзначыць імкненне заняць годнае месца ў сусветнай супольнасці дзяржаў, павысіць сваю ролю ў дыялогу Запад – Усход і праводзіць больш самастойную палітыку ў межах ЕЭС.

Паколькі Г. Коля звязваў будучае магчымае аб’яднанне Германіі з паглыбленнем палітычнай інтэграцыі Еўропы, то перспектыва германскага адзінства стала насцярожваць Вялікабрытанію. М. Тэтчэр праявіла сябе ў 80-я гг. як працэс-аўтэнтны паглыблення еўрапейскіх інтэграцыйных працэсаў. Можна вылучыць некалькі фактараў, што абумовілі спецыфічнасць пазіцыі

Вялікабрытаніі па пытанні палітычнай інтэграцыі Еўропы:

1) *гісторыка-геаграфічны* ўказвае на тое, што гістарычна Англія, адлучаная ад мацерыковай Еўропы Ла-Маншам, ніколі не лічыла сябе еўрапейскай краінай і аддавала асноўны прырытэт захаванню нацыянальнага суверэнітэту і незалежнасці;

2) *палітычны* звязаны з тым, што Брытанія доўгі час не становілася членам ЕЭС, а з моманту ўступлення вынесла з гэтага куды менш прыбытку, чым суседнія Францыя і ФРГ. У сувязі з гэтым зразумелы заклік М. Тэтчэр да ЕЭС спачатку разабрацца з эканамічнымі праблемамі, а пасля думаць аб палітычнай інтэграцыі. Акрамя таго, у Вялікабрытаніі заўсёды існавалі больш цесныя адносіны з ЗША, чым з еўрапейскімі краінамі, а палітычная інтэграцыя Еўропы, на думку М. Тэтчэр, прывяла б да паступовага фарміравання еўрапейскай звышсілы як супрацьвагі ЗША;

3) *ідэалагічны* абумоўлены магчымасцю растварэння брытанскай мадэлі неакансерватызму-тэтчэрызму ў рамках адзінай Еўропы [2, с. 17–18].

Апагеем супрацьстаяння М. Тэтчэр і прыхільнікаў еўрапейскай інтэграцыі сталі падзеі верасня 1988 г. У пачатку месяца старшыня Камісіі ЕЭС Ж. Дэлор заявіў, што да 1992 г. 80 % пытанняў, якія на той час знаходзіліся ў кампетэнцыі нацыянальных урадаў, будуць вырашацца на еўрапейскім узроўні. У адказ на гэта 20 верасня 1988 г. М. Тэтчэр выступіла з прамовай у еўрапейскім каледжы ў Бругу. Яна падвергла рэзкай крытыцы праект Ж. Дэлора і прапанавала свой варыянт аб'яднання Еўропы. На думку М. Тэтчэр, улада павінна захоўвацца ў руках нацыянальных урадаў, аднак узмацненне Саюза павінна ісці не шляхам фарміравання з еўрапейскіх народаў і дзяржаў нейкай аднароднай масы, а за кошт палітычнай, культурнай і нацыянальнай разнастайнасці яго членаў [15].

Прамова значна паўплывала на грамадскую думку Вялікабрытаніі, у першую чаргу на тых, хто па-іншаму ўяўляў сабе будучую Еўропу. Шэраг палітыкаў, журналістаў, грамадскіх дзеячаў, якія падзялялі пункт гледжання М. Тэтчэр, стварылі ў лютым 1989 г. «групу Бругге», з дзейнасцю якой звязана новае адраджэнне ідэй еўраскептыцызму ў Вялікабрытаніі. Дадзеныя погляды М. Тэтчэр на будучае Еўропы ў многім прадвызначылі таксама яе пазіцыю па ваенна-палітычным аспекце германскага аб'яднання. Англія, як і Заходняя Еўропа ў цэлым, была зацікаўлена ва ўключэнні аб'яднанай Германіі ў склад НАТА. Гэта пазбавіла б СССР асноўнай стратэгічнай апоры на Захадзе. З сярэдзіны 80-х гг. Вялікабрытанія выказвае спадзяванні на тое, што «перавагі ў комплексе ўнутрыгерманскіх адносін будуць працягваць развівацца ў фарватары Захаду» [12, р. 15].

Стрыманае стаўленне М. Тэтчэр да актуалізацыі германскага пытання было таксама абумоўлена заўвагамі наконт таго, што аб'яднаная Германія стане абсалютным лідарам у Еўропе і галоўным саюзнікам ЗША. У такой сітуацыі Вялікабрытанія магла згубіць месца першага стратэгічнага партнёра ЗША, што было недапушчальна для кансерватыўнага ўрада. Становішча ўскладнялася зменай амерыканскага прэзідэнта. Дж. Буш, які замяніў у канцы 1988 г. на гэтай пасадзе Р. Рэйгана, бачыў у якасці важнейшага еўрапейскага саюзніка ЗША ФРГ, якая на той момант была адным з наймагутнейшых членаў ЕЭС і годным саюзнікам па НАТА. З 350 тыс. салдат Пентагона ў Заходняй Еўропе на 1985 г. звыш 250 тыс. знаходзілася ў ФРГ. Там жа размяшчалася 188 амерыканскіх ваенных баз, у тым ліку 11 ваенна-паветраных. На долю ФРГ прыходзілася 204 з 572 амерыканскіх ракет сярэдняй дальнасці, запланаваных для размяшчэння ў Еўропе [1, с. 22]. Адносіны М. Тэтчэр з Дж. Бушам былі даволі напружанымі. Сама М. Тэтчэр казала, што яны з Дж. Бушам «вельмі розныя людзі, у нас розныя карані і рознае стаўленне да жыцця» [5, с. 31]. Многія лічылі сімвалічным той факт, што пасля перамогі Дж. Буша на прэзідэнцкіх выбарах першы афіцыйны візіт у ЗША нанёс канцлер ФРГ, а не брытанскі прэм'ер-міністр. Змена прэзідэнта ЗША ў 1988 г. супала з перабудовай сіл у Еўропе. Аб'яднанне Заходняй Еўропы, якое ішло шмат у чым насуперак планам М. Тэтчэр, выводзіла на першае месца ФРГ. Дзяржсакратар ЗША Дж. Бэйкер раіў амерыканскаму прэзідэнту перанесці цэнтр цяжару ў адносінах з Еўропай з Вялікабрытаніі на ЕЭС і параіць М. Тэтчэр ставіцца да працэсаў еўрапейскай інтэграцыі больш прыхільна. На думку амерыканскіх дзяржаўных дзеячаў, шлях у Еўропу пачынаецца не ў Лондане, а ў Брусэлі, сталіцы ЕЭС [4, с. 279]. Дж. Буш заклікаў да паскарэння інтэграцыі Еўропы, М. Тэтчэр імкнулася гэты працэс замарудзіць; погляды Вашынгтона на будучае Еўропы і свету ўсё больш разыходзіліся з поглядамі Лондана і набліжаліся да пазіцыі Бона. Гэтыя змены былі ахарактарызаваны на старонках англійкай прэсы наступным чынам: «Бон ужо заняў месца Лондана як важнейшага еўрапейскага партнёра ЗША» [4, с. 280]. Паказальны і той факт, што ў канцы 80-х гг. ФРГ абагнала Вялікабрытанію па колькасці размешчаных на яе тэрыторыі амерыканскіх ваенных баз [7, с. 124].

У канцы 80-х гг. М. Тэтчэр жадала захаваць прырытэтныя адносіны са Злучанымі Штатамі і адначасова дабіцца найбольшых саступак ад Супольнасці з мінімальнымі эканамічнымі выдаткамі для Англіі. Гэта палітыка не прывяла да поспеху, а выклікала рост незадавальнення ў краіне. У чэрвені 1989 г. торы пацярпелі сур'ёз-

нае паражэнне на выбарах у Еўрапейскай парламента, саступіўшы лейбарыстам. Многія дэпутаты-кансерватары абвінавачалі ў гэтым М. Тэтчэр. Газета «Сандзі Тэлеграф» адзначала, што «кансерватыўная партыя стала асацыіравацца ў свядомасці грамадства з антыеўрапейзмам. Гэта буйны пралік партыі, у якім прэм'ер-міністр павінна вінаваціць сябе» [4, с. 314].

Такім чынам, важнейшым прынцыпам знешняй палітыкі Вялікабрытаніі ў 80-я гг. XX ст. было захаванне нацыянальнага суверэнітэту дзяржавы ва ўмовах развіцця інтэграцыйных працэсаў. У такой сітуацыі паглыбленне еўрапейскай інтэграцыі, у тым ліку перспектыва аб'яднання Германіі, да чаго імкнуліся ФРГ з ЗША, выклікалі негатыўную рэакцыю Лондана. Да таго ж М. Тэтчэр лічыла, што аб'яднаная Германія, дзякуючы свайму геаграфічнаму становішчу і эканамічнай магутнасці, з'явіцца хутчэй дэстабілізуючым, чым стабілізуючым фактарам у Еўропе [14, р. 791]. Аб'яднаная Германія відавочна пераўтварылася б у дамінуючую сілу Еўропы ўжо ў сярэдзіне 80-х гг., паколькі на долю ФРГ прыходзілася 24 % ад агульнага аб'ёму прадукцыі ЕЭС. У такой сітуацыі толькі ваенная прысутнасць ЗША, а таксама блізкія адносіны Вялікабрытаніі з Францыяй маглі б ураўнаважыць магутнасць аб'яднанай нямецкай дзяржавы. А такога балансу, на думку М. Тэтчэр, будзе немагчыма дасягнуць пры ўмове стварэння еўрапейскай звышдзяржавы. Такім чынам, працэсы палітычнай інтэграцыі Еўропы і аб'яднання Германіі разглядаліся ў Лондане як супярэчлівыя і ўзаемавыключальныя ў справе захавання і падтрымання сістэмы ўсеагульнай бяспекі.

Літаратура і крыніцы

1. Богданов, М. Великобритания. Военные базы США – трамплины для агрессии (военно-политический обзор) / М. Богданов // Новое время. – 1985. – № 14. – С. 21.
2. Левченко, Ю. Опять «особая позиция» / Ю. Левченко // Новое время. – 1988. – № 49. – С. 17–18.
3. Перегудов, С.П. Тэтчер и тэтчеризм / С.П. Перегудов. – М.: Наука, 1996. – 301 с.
4. Попов, В.И. Маргарет Тэтчер: человек и политик (Взгляд советского дипломата) / В.И. Попов. – М.: Прогресс, 1991. – 440 с.
5. Тэтчер, М. Искусство управления государством: пер. с англ. / М. Тэтчер. – М.: Альпина паблишер, 2003. – 502 с.
6. Ференбах, О. Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века / О. Ференбах. – М.: Аграф, 2001. – 304 с.
7. Шишаева, А.В. Военно-промышленные комплексы в Западной Европе / А.В. Шишаева. – М.: Международные отношения, 1988. – 176 с.
8. Joint Press Conference with German Chancellor (Helmut Kohl) (visiting Bonn), Sep 16, 1986 [Electronic resource] / Thatcher Archive. – Mode of access: <http://www.margaretthatcher.org/archive/displaydocument.asp?docid=109418>. – Date of access: 14. 09. 2008.
9. Joint Press Conference with German Chancellor (Helmut Kohl) (visiting BAOR), Sep 17, 1986 [Electronic resource] / Thatcher Archive. – Mode of access: <http://www.margaretthatcher.org/archive/displaydocument.asp?docid=109419>. – Date of access: 14. 09. 2008.
10. Joint Press Conference with West German Chancellor (Helmut Kohl), Oct. 29, 1982 / Thatcher Archive. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.margaretthatcher.org/archive/displaydocument.asp?docid=109421>. – Date of access: 14. 09. 2008.
11. Kohl, H. Erinnerungen 1982 – 1990 / H. Kohl. – Muenchen; Droemer, 2005. – 1134 S.
12. One nation, two standards // The Times. – 1984. – February 28. – P. 15.
13. Remarks following talks with West German Chancellor (Helmut Kohl) (Oct. 19, 1982) [Electronic resource] / Thatcher Archive. – Mode of access: www.margaretthatcher.org/speeches/displaydocument.asp?docid=105037. – Date of access: 17. 04. 2008.
14. Thatcher, M. The Downing Street Years / M. Thatcher. – New York: Harper Collins Publishers, 1993. – 914 p.
15. The text of the speech delivered in Bruges by The Rt. Hon. Mrs Margaret Thatcher, FRS, on 20th September 1988 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.brugesgroup.com/mediacentre/index.live?article=92#britain> <<http://www.brugesgroup.com/mediacentre/index.live?article=92>>. – Date of access: 1. 11. 2007.
16. Weltweit starkes Echo auf die Gespraechе Erich Honeckers // Neues Deutschland. – 1987. – September 9. – S. 6.

Summary

This article is devoted to the examination of the British foreign affairs on the German question during the 80s. They are surveyed taking into consideration the main aspects of British-German cooperation on the international level at that time, participation of both countries in the NATO and EEC. Special attention is paid to the personal relations between British PM M. Thatcher and West German Chancellor H. Kohl. The British position on the German question is studied in correlation with the British European policy. The article is written on the base of Russian, English and German sources including official documents, press materials and political memoirs.

Паступіў у рэдакцыю 18.06.2010 г.

УДК 973.092.9:37

Ж.Э. Коваль,

аспірант кафедры новай і навайшай гісторыі БДПУ

ПАЛІТЫКА АДМІНІСТРАЦЫІ Б. КЛІНТАНА Ў ГАЛІНЕ АДУКАЦЫІ

Стан сістэмы адукацыі заўсёды сур'ёзна стурбаваў амерыканцаў, паколькі займаў галоўнае месца ў «амерыканскай мары» аб сацыяльнай і эканамічнай свабодзе. Таму традыцыйна праблемам у галіне адукацыі надава-

лася шмат увагі як з боку ўлад, так і грамадства ў цэлым. Варта адзначыць, што рэфармаванне адукацыі з'яўлялася механізмам для дасягнення эканамічнага росту, які звязвае ў адзінае палітыку, эканоміку, культуру і сацыяльнае

развіццё. Гэта з'яўлялася падставай для актыўнага выкарыстання праблем паляпшэння адукацыі ў перадвыбарных гонках. Не былі выключэннем і выбары 1992 г. Вядучыя партыі ЗША – рэспубліканская і дэмакратычная – ставілі пытанне рэфармавання сістэмы адукацыі сярод найбольш значных задач, паколькі яго змест значна ўплываў на меркаванне выбаршчыкаў. *Мэта артыкула:* вызначэнне асноўных напрамкаў удасканалення сістэмы адукацыі, асабліва вышэйшай, прапанаваных у 1990-х гг.; уклад у гэту галіну адміністрацыі Б. Клінтана.

Рэспубліканская партыя ў сваёй перадвыбарнай праграме падкрэслівала, што толькі краіна, якая зацікаўлена ў паспяховай адукацыі сваіх грамадзян, можа разлічваць на моцную канкурэную эканоміку, яркую культуру і цвёрдае грамадзянскае жыццё. Прызнаўшы, што існуючая адукацыйная сістэма не дастаткова навучае, лідар рэспубліканскай партыі Джордж Буш збіраўся правесці рэвалюцыю ў адукацыі, радыкальна змяніўшы саму яе сістэму. Аднак, па меркаванні рэспубліканцаў, лідарства дэмакратаў у Белым доме і Сенаце працягвала перашкаджаць радыкальным зменам, якія былі выкладзены ў стратэгіі «Амерыка 2000». (Адміністрацыя Буша паслала ў Кангрэс некалькі заканадаўчых прапаноў, якія і ўваблялі б гэтыя прынцыпы, але яны былі адхілены.) Найважнейшай мэтай адукацыі была пастаўлена даступнасць не толькі для сем'яў з высокім або сярэднім даходам, але і з нізкім. Рэспубліканскія лідары амаль падвоілі фонды «Хед старт», прапанавалі знізіць працэнт, які выплачваецца па студэнцкіх пазыках [1].

Асноўным сапернікам Буша быў кандыдат ад дэмакратаў Біл Клінтан. Выкладаючы сваю палітычную платформу, ён пазіцыянаваў сябе як «цэнтрыста». Клінтан выказаў максімум энергіі, сумлення і акуратнасці ў зносінах з выбаршчыкамі. У сваіх праграмных заявах абяцаў павялічыць укладанні ў грамадскую інфраструктуру, у адукацыю, у «чалавечы капітал».

Дэмакратычная партыя ў сваёй перадвыбарнай платформе крытыкавала папярэднікаў у тым, што за апошнія 12 гадоў кіравання рэспубліканцаў кошт вышэйшай адукацыі павысіўся, а даход сярэдняга класа значна знізіўся. Вынікам з'явілася недасягальнасць вышэйшай адукацыі для мільёнаў амерыканцаў, таму яны прапанавалі змяніць правілы выдачы пазык па студэнцкіх праграмах. Дэмакраты абяцалі зрабіць каледж даступным для ўсіх, незалежна ад сямейнага прыбытку [2].

На ўсеагульным галасаванні Клінтан здолеў набраць толькі 43 % галасоў і стаў так званым кандыдатам «меншасці», які не валодае безумоўным мандатам электарата (аж да перабрання ў 1996 г.). Дж. Буш набраў 37,4 % гала-

соў, а незалежны кандыдат Х. Рос Пера – 18,9 % [3]. Клінтан здолеў у сваёй перадвыбарнай гонцы паказаць цесную ўзаемасувязь паміж удасканаленнем сістэмы адукацыі і «аздараўленнем» эканомікі. Гэта з'явілася адной са шматлікіх прычын, якія прывялі яго да перамогі на выбарах. У свой першы год прэзідэнцтва Клінтан паспрабаваў звярнуцца да мноства праблем. Гаспадар Авальнага кабінета лічыў, што «аздараўленне» эканомікі непарыўна звязана з мноствам іншых праблем, якія неабходна вырашаць менавіта з удасканаленнем адукацыі. Яна з'яўляецца асноўным эканамічным рэсурсам краіны і патрабуе павелічэння дзяржаўных інвестыцый [4, с. 127]. Палітыка ў гэтай сферы сфармулявана ім максімальна каратка і разам з тым вельмі ёміста: «Каб амерыканская адукацыя да 2000 г. стала лепшай у свеце (мэта, абвешчаная Дж. Бушам-старэйшым у 1991 г.), нам неабходна, каб кожнае васьмігадовае дзіця чытала, кожны дванаццацігадовы падлетак умеў карыстацца інтэрнэтам і меў да яго доступ, кожны сямнаццацігадовы мог вучыцца ў каледжы, а ў кожнага сталага былі магчымасці працягваць сваю адукацыю ўсё жыццё» [5].

Цэнтральным пунктам высілкаў амерыканскага ўрада было спачатку дамагацца карэнных зрухаў у сістэме школьнай адукацыі. Таму новая адміністрацыя падтрымала прапановы стратэгіі Дж. Буша «Амерыка 2000», унесла ў яе некаторыя змены і прапанавала заканадаўчы пакет з 5 законаў у падтрымку сваёй платформы агульнаадукацыйнай рэформы. Прапануемыя законы ўтрымлівалі асновы сістэмнай, інтэграванай палітыкі і парадак дзеянняў для правядзення рэформы адукацыі. Галоўная частка заканадаўчага пакета «Мэты 2000: Акт аб адукацыі ў Амерыцы» (Goals 2000: Educate America Act) быў прыняты ў 1994 г. [5], асноўнай мэтай якога было максімальнае выкарыстанне патэнцыялу школьнікаў. Усе шэсць першапачатковых мэт адукацыі, якія прапанаваны прэзідэнтам Дж. Бушам (старэйшым), былі цалкам інкарпараваны ў гэты Акт.

На закон, арыентаваны на падтрымку штаў і мясцовых органаў улады, падае галоўная адказнасць за развіццё сярэдняй адукацыі. Ён, у прыватнасці, мяркуе вылучэнне грантаў штатам і мясцовым органам улады для распрацоўкі стандартаў адукацыі і паляпшэння яго інфраструктуры. Калі ў першы год існавання закона аб'ём грантаў штатам склаў 90 млн дол., то ў другі год іх аб'ём дасягнуў ужо 274 млн дол. [6, р. 211].

Сярод іншых заканадаўчых актаў, якія ўваходзілі ў пакет Б. Клінтана і былі прыняты ў 1994 г., можна адзначыць наступныя:

- Закон аб працаўладкаванні школьнікаў ад 1994 г. (School to Work Opportunities Act of

1994, Public Law 103 – 239), які з'яўляўся складовай часткай рэформ рынку працы. Закон прадугледжваў стварэнне агульна-нацыянальнай спецыяльнай сістэмы падтрымкі адукацыі для моладзі, у прыватнасці навучэнцаў сярэдніх школ, каб павысіць канкурэнтаздольнасць выпускнікоў школ на рынку працы.

- Закон аб даследаваннях у галіне адукацыі, распрацоўках па распаўсюджванні і паляпшэнні інфармацыі ад 1994 г. (Educational Research, Development, Dissemination and Improvement Act of 1994, Part of Public Law 103–227) пацвярджае фінансаванне даследаванняў у галіне адукацыі і дзейнасці па распаўсюджванні інфармацыі, якія ажыццяўляюцца Упраўленнем даследаванняў у галіне адукацыі і ўдасканалення (Office of Education Research and Improvement OERI) Міністэрства адукацыі.
- Закон аб бяспецы знаходжання вучняў у школах ад 1994 г. (Safe Schools Act of 1994, Part of Public Law 103 – 227) упаўнаважыў мясцовыя адукацыйныя ўстановы, у якіх маюцца сур'ёзныя злачынствы, здзяйсняць дзеянні па прадукіненні гвалту.
- Закон аб удасканаленні амерыканскіх школ (Improving America's School Act of 1994, Public Law 103 – 382) датычыцца пачатковай і сярэдняй адукацыі. Гэта праграма федэральнага ўрада, якая забяспечвае адукацыйную дапамогу дзецям, што знаходзяцца ў неспрыяльным становішчы; прафесійнае развіццё і тэхнічныя праграмы дапамогі; бяспечныя ўмовы знаходжання ў школах [7, с. 393].

Новы кірунак рэфармавання адукацыі атрымаў назву «сістэмнае рэфармаванне», або «рэформы, заснаваныя на стандартызацыі ў адукацыі» («standards-based reform»). Ён меркаваў увядзенне стандартаў, распрацоўку інструктыўных матэрыялаў, падрыхтоўку настаўнікаў. Рэформы павінны былі ісці па некалькіх асноўных кірунках: увядзенне стандартаў; увядзенне сістэмы адзіных тэстаў (справаздачнасць); павышэнне якасці выкладання; развіццё альтэрнатыўных чартарных школ; развіццё ваучарных праграм; развіццё праграм дашкольнай адукацыі [8, с. 10]. На рэформу «Мэты 2000 года» федэральным урадам з 1994 г. па 2001 г. было выдаткавана больш 2,6 млрд дол. Паводле ўведзеных заканадаўчых актаў, да канца 2000 г. ужо 48 штатаў і акруга Калумбія карысталіся аднолькавымі стандартамі па ўзроўні ведаў матэматыкі і мовы [9, с. 96]. Абапіраючыся на гэтыя стандарты, праводзілася ацэнка працы ўсіх школ штатаў, якія публікавалі нацыянальныя справаздачныя карты на падставе гэтых стандартаў.

Пэўную эвалюцыю перажывала і вышэйшая школа ЗША. Тут, нягледзячы на значна больш высокі ўзровень развіцця і эфектыўнасці навучання ў параўнанні са школьнай адукацыяй, таксама мелася нямала нявырашаных праблем. Заставалася адносна нізкай якасць падрыхтоўкі ў шматлікіх ВНУ краіны, асабліва дзяржаўных. З аднаго боку, гэта больш за тысячу двухгадовых каледжаў, узровень навучання ў якіх быў невысокі. У іх навучалася каля 36 працэнтаў студэнтаў. З іншага боку – каля 50 лепшых універсітэтаў – эліта амерыканскай адукацыі, у якіх навучалася толькі каля 10 працэнтаў ад усіх студэнтаў. Узровень ведаў студэнтаў быў невысокі: 35-я з 41 у навучанні матэматыкі і 17-я з 41 у навуцы [10, с. 6]. Сур'ёзнай праблемай з'яўлялася даступнасць вышэйшай адукацыі па прычыне яе высокага кошту.

З 1980 па 1994 г. выдаткі на навучанне, напрыклад, у дзяржаўным двухгадовым каледжы ўзраслі на 70 %, а ў чатырохгадовым – на 86 %; у той жа час памер максімальнай стыпендыі студэнтам з малазабяспечаных сем'яў скараціўся на 25 % у рэальным вылічэнні. Хоць ахоп вышэйшай адукацыяй узрос як сярод белых маладых людзей, так і сярод прадстаўнікоў этнічных меншасцей, разрыў у ступені гэтага ахопу прыкметна ўзрос на карысць белых [6, с. 32, 187, 193]. Сярэднія гадавыя выдаткі студэнта, звязаныя са знаходжаннем у прыватным чатырохгадовым каледжы, у 1995 г. дасягалі 21 тыс. дол. Яшчэ ў 1985 г. яны былі амаль удвая ніжэй (10,2 тыс. дол.) [11, с. 173].

Сітуацыя абвастрылася і тым, што ў пачатку 1990-х гг. федэральны ўрад у сувязі з дэфіцытам бюджэту абмежаваў свой удзел у разгортванні ўніверсітэцкіх даследаванняў. Цяжар фінансавання апошніх быў перакладзены на бюджэты штатаў і мясцовы бізнес, якія, у адрозненне ад федэралаў, запатрабавалі большага ўдзелу ўніверсітэтаў у развіцці рэгіянальнай эканомікі і рашэнні практычных задач, з якімі яны сутыкаюцца. У палітычных колах ЗША фарміравалася ўстойлівае меркаванне аб тым, што ўніверсітэты ўяўляюць недавыкарыстаны рэсурс амерыканскай эканомікі ў барацьбе за эканамічны рост і сусветныя рынкі [12, с. 11].

У 1992 г. у ЗША налічвалася 3638 устаноў вышэйшай адукацыі; з іх больш за 1500 з'яўляліся дзяржаўнымі і больш за 2000 – прыватнымі. Яны ўяўлялі сабой вельмі шырокі спектр чатырохгадовых універсітэтаў (2169) і двухгадовых каледжаў (1469), якія прыкметна адрозніваліся як па якасці адукацыі, так і па задачах, якія перад імі стаялі. Кантынгент студэнтаў складаў звыш 14 млн чалавек, з іх амаль 9 млн навучаліся ў чатырохгадовых універсітэтах [13, с. 195].

Навіна аб тым, што Б. Клінтан стаў прэзідэнтам, большасць службоўцаў універсітэтаў

прынялі з хваляваннем. На працягу 12 гадоў Рэспубліканскага кантролю Белага дома, яны вынеслі незлічоныя прапановы аб скарачэнні бюджэту і вялікую колькасць рэзкіх ідэалагічных нападаў. Нарэшце адчувалася, што ў іх будзе рэальны «прэзідэнт адукацыі», бо Б. Клінтан прапанаваў перспектывы рэформы адукацыі, калі быў губернатарам Арканзаса. Аднак многія з іх адчувалі здраду на працягу яго першых двух гадоў пры выкананні службовых абавязкаў. Яго поспехі ў галіне адукацыі з'явіліся ў выніку аднаго з яго горшых палітычных паражэнняў: рэспубліканскага паглынання Кангрэса на выбарах у лістападзе 1994 г. Пасля двух гадоў працы з Дэмакратычным Кангрэсам прэзідэнт Клінтан падняў максімальны грант Pell Grant толькі на 40 дол. да 2340, а некаторым праграм студэнцкай дапамогі ўвогуле не вылучыў новых сродкаў. І ў той жа час, як ён выяўляў падтрымку «пазітывным дзеянням», прэзідэнт прымусяў чакаць лідараў каледжа больш за год перш, чым адмяніць забарону адміністрацыі Буша на стыпендыі для прадстаўнікоў этнічных меншасцей.

У палітыцы адукацыі вялікая частка дэбатаў падчас адміністрацыі Клінтана была аб прыярытэтах. У сувязі з дэфіцытам бюджэту ў памеры 300 млрд дол. у сваёй першай прапанове прэзідэнт Клінтан заклікаў да скарачэння некаторых праграм студэнцкай дапамогі і да вяртання максімальнага гранта Pell Grant на ўзровень 1992 г. (2 300 дол.). У той жа час прэзідэнт прасіў 7,4 млрд дол. чатыры гады запар на новую праграму AmeriCorps, якая падавала студэнтам гранты на каледж у абмен на адзін або два гады сацыяльнага забеспячэння. (У 1993 г. прэзідэнт Біл Клінтан падпісаў акт аб стварэнні Карпарацыі па нацыянальнай і муніцыпальнай службе, каб рэалізаваць поўны спектр нацыянальных праграм грамадскіх прац пад эгідай адной цэнтральнай арганізацыі для задавальнення найважнейшых запатрабаванняў краіны ў галіне адукацыі, грамадскай бяспекі, аховы здароўя і навакольнага асяроддзя. Папярэднік праграмы AmeriCorps была VISTA («Добра-ахвотнікі на службе Амерыцы»), створаная ў 1965 г. у рамках пачатай прэзідэнтам Лінданам Джонсанам «вайны з беднай».)

Калі рэспубліканцы ў Кангрэсе ўзброіліся «Кантрактам з Амерыкай» («Contract with America»), які ўступіў у сілу ў студзені 1995 г., лідары каледжа меркавалі, што ўсё толькі пагоршыцца. Рэспубліканцы пагражалі скараціць бюджэтныя асігнаванні праграм студэнцкай дапамогі і закрыць Нацыянальны фонд мастацтва і гуманітарных навук. Акрамя таго, яны ўводзілі заканадаўства, якое рабіла пазыку на навучанне даражэйшай і руйнавала федэральныя праграмы кампенсацыйнай дыскрымі-

нацыі («пазітывных дзеянняў»). У выніку Клінтан быў вымушаны сканцэнтравацца на адукацыі. Ён пагадзіўся з рэспубліканцамі ў важнасці балансавання бюджэту пры скарачэнні праграм адукацыі, вызначаючы найбольш важныя для каледжаў. І ён стаяў убаку ад «пазітывных дзеянняў» на працягу самых халодных момантаў для расава-прывілеяванай палітыкі. Хоць прадстаўнікі адміністрацыі Клінтана настойліва падтрымалі выкарыстанне расавай перавагі ў вышэйшай адукацыі, але федэральныя суды, дзяржаўныя праўленні і дзяржаўныя рэфэрэндумы прывялі да зваротнай рэакцыі «пазітывных дзеянняў» у іх гісторыі [14, с. 30].

У 1995 г. адміністрацыя пагадзілася з патрабаваннямі рэспубліканскіх заканадаўцаў дазволіць дзвюм праграмам пазыкі (праграма гарант-пазыкі і прамога падавання) суіснаваць і канкурыраваць. Праграма прамога падавання пазыкі давала грашовыя сродкі непасрэдна студэнтам праз іх каледжы, адхіляючы ролю банкаў і агенцтваў студэнцкай гарантыі па пазыках. Канкурэнцыя рэзка палепшыла паслугі для студэнтаў і каледжаў, паколькі банкі і агенствы гарантыі па пазыках скарацілі платы і спрасцілі пастаўку грашовых сродкаў у надзеі на скасаванне прамой пазыкі.

У 1996 г. грамадскасць далучылася да прэзідэнта, перавыбіраючы Клінтана на другі тэрмін і пазбаўляючы рэспубліканцаў месц у Палаце прадстаўнікоў. Незадаволеныя вынікамі выбараў, рэспубліканскія заканадаўцы змянілі сваю палітыку. І замест таго, каб весці барацьбу з прапановамі Клінтана аб студэнцкай дапамозе, рэспубліканцы цяпер імкнуліся пераўзвесці яго. Кангрэс у год выбараў галасаваў, каб павялічыць максімальнае вылучэнне Pell Grant з 2300 да 2700 дол.

На думку К. Барбора (Corye Barbour, заканадаўчы дырэктар Студэнцкай Асацыяцыі Злучаных Штатаў), «прэзідэнт Клінтан дапамог зрабіць вышэйшую адукацыю двухпартыйнай праблемай, і гэтая фундаментальная змена палепшыла становішча для ўсіх» [14, с. 27–28].

Самая вялікая турбота аб прыярытэтах Клінтана паўстала ў 1997 г., калі ён прапанаваў сваё самае істотнае, звязанае з каледжам заканадаўства. Каб ураўнаважыць федэральны бюджэт, прэзідэнт упэўніў рэспубліканскіх лідараў Кангрэса ўключыць прыблізна 35 млрд дол. (больш за пяць гадоў) на падатковыя скідкі за навучанне. У ліпені 1997 г. Клінтан падпісвае закон аб збалансаваным бюджэце, усталёўваючы стыпендыю «Норе» 1500 дол. у год, каб зрабіць двухгадовы каледж такім жа ўніверсальным, як адукацыю сярэдняй школы. А ў лістападзе пасля барацьбы паміж рэспубліканскімі лідарамі і прэзідэнтам, Кангрэс ухваляе асігнаванне на фінансавы 1998 г., які паднімае максі-

мальны Pell Grant на яго самы высокі ўзровень [14, с. 31].

Некаторыя фінансавыя кансерватары крытыкавалі абяцанне зрабіць двухгадовы каледж універсальным для ўсіх і падатковыя скідкі на навучанне, якія забяспечвалі да 1500 дол. штогод, пашыралі дапамогу толькі студэнтам сярэдняга даходу. Лібералы таксама сцвярджалі, што падатковых скідак не дастаткова, каб павялічыць доступ у каледжы для студэнтаў з сям'яў з нізкім даходам. Таму прэзідэнт Клінтан павінен быў засяродзіцца на тым, каб атрымаць больш грошай на гранты для малазабяспечаных студэнтаў.

У лютым 1998 г. упершыню Б. Клінтан прапанаваў істотныя павелічэнні выдаткаў на біямедыцынскія і іншыя праграмы даследавання, прадугледжваючы іх у бюджэце [14, с. 31]. Трэба сказаць, што Кангрэс падтрымліваў прапановы Клінтана па павелічэнні выдаткаў на навуку амаль кожны год яго прэзідэнцтва. А ў кастрычніку з мэтай працягу дзеяння закона «Аб вышэйшай адукацыі», які быў сфарміраваны галоўным чынам рэспубліканскімі кандаўцамі, Кангрэс пацвярджае адну істотную праграму (Gear Up), прапанаваную Белым домам, якая давала гранты каледжам для развіцця супрацоўніцтва з сярэднімі школамі, каб заахвоціць пражываючых у нястачы студэнтаў паступаць у інстытут.

Такім чынам, дзяржава садзейнічала далейшаму развіццю вышэйшай адукацыі ў краіне. Была пастаўлена амбіцёзная задача – зрабіць ужо ў пачатку XXI ст. вышэйшую адукацыю ў ЗША такой жа даступнай, як і сярэдняю, а два гады каледжа гэтак жа ўніверсальнымі праз чатыры гады, як адукацыю ў сярэдняй школе [15, с. 18]. Для рэалізацыі гэтай задачы ў 90-я гг. быў прыняты шэраг канкадаўчых актаў і дзяржаўных праграм. Так, уведзены розныя падатковыя льготы і вызваленні ад выплаты падаткаў падчас вучобы ва ўніверсітэтах і каледжах, у 1999 г. да 5 млн чалавек пашырана кола тых, хто атрымаў гранты на навучанне ў ВНУ [6, с. 4].

Развіццё адукацыі ў ЗША за апошнія гады прэзідэнцтва Клінтана вельмі пазітыўна адбілася на эканамічным развіцці краіны. У выніку новых ініцыятыў дзяржавы (прыняты ў 1998 г. закон «Аб інвестыцыях у працоўную сілу» (Workforce Investment Act of 1998, Public Law 105–277) у працаўнікоў з'явілася магчымасць кантраляваць дзяржаўныя праграмы ў галіне падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі кадраў [16, с. 533]. Закон уступіў у сілу ў чэрвені 2000 г., паводле якога былі прадугледжаны меры па павышэнні дапамогі ў атрыманні адукацыі, практычных навыкаў, у працаўладкаванні, у забяспечэнні грамадзян неабходнай інфармацыяй для лепшай арыентацыі на рынку працы

і выбару найбольш прыдатнага курсу прафесійнай падрыхтоўкі [17, с. 22].

Прэзідэнт Клінтан, калі падпісваў 7 жніўня закон «Аб інвестыцыях у працоўную сілу», ахарактарызаваў яго як «вянчаючы каштоўны камень», які павялічыць нацыянальную канкурэнтную перавагу, дапамагаючы мільёнам людзей атрымаць адукацыю. Новы закон аб'яднаў больш за 60 федэральных праграм і заклікаў да навучання, перш за ўсё праз індывідуальныя ваўчары, каб спрасціць «блытаніну праграм навучання ... у сістэму разумнага сэнсу» [18, с. 6].

Яшчэ адна важная ініцыятыва – прыняты ў 1997 г. «Закон аб падатковых скідках на крэдыт» (The Taxpayer Relief Act of 1997, Public Law 105 – 17) на адукацыйныя мэты для дарослага насельніцтва і студэнтаў. Ён распаўсюджваецца як на сталае насельніцтва, якое мае намер павысіць сваю кваліфікацыю, так і на студэнтаў. Паводле гэтага закона падатковая скідка ў памеры 20 % падаецца на першыя 5 тыс. дол. сямейных выдаткаў на адукацыю на перыяд да 2002 г. а ў наступны перыяд – на выдаткі ў памеры 10 тыс. дол. [7, с. 394].

Такім чынам, адміністрацыя Б. Клінтана адыграла важную ролю ў развіцці сістэмы адукацыі. Аднак да праблем вышэйшай школы звярнуліся з належнай увагай толькі ў другім тэрміне знаходжання прэзідэнта, калі быў пераадолены дэфіцыт бюджэту. Адукацыя і доступ да вышэйшай адукацыі стаў двухпартыйным нацыянальным прыярытэтам. На працягу 7 гадоў у выніку павелічэння гранта Pell Grant (больш чым на 50 %), змены праграмы прамой студэнцкай пазыкі і ўсталявання стыпендыі «Норе» была падвоена дапамога каледжам. Падахвочаныя канкурэнцыяй, банкі і студэнцкія агенцтвы гарантыі па пазыках былі вымушаны паменшыць кошт паслуг і палепшыць іх. Хоць некаторыя з асноўных праграм студэнцкай дапамогі атрымалі істотныя павелічэнні бюджэту падчас адміністрацыі Клінтана, большасць экспертаў у дадзенай галіне згаджаюцца, што бюджэты не раслі дастаткова, каб павысіць шанцы студэнтаў з малазабяспечаных сям'яў. Новыя падатковыя скідкі і рост у галінах прамысловасці, заснаваных на ведах, прывялі да росту колькасці студэнтаў і прыбытку ад навучання ў шматлікіх установах. Была пашырана даследчая праца ўніверсітэтаў. Б. Клінтан ухваліў федэральнае фінансаванне медыцынскага даследавання, якое ўключае эмбрыянальную тканіну і ствалавыя клеткі. Усе гэтыя захады сведчаць аб імкненні амерыканскай дзяржавы і далей узмацняць ролю і значэнне адукацыі ў эканоміцы краіны, усведамлення яе прыярытэтнага значэння для грамадскага развіцця.

Література і криниці

1. Woolley, J.T. Republican Party Platform of 1992 / J.T. Woolley, G. Peters // The American Presidency Project [Electronic resource]. – Santa Barbara, CA. – Mode of access: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=25847>. – Date of access: 16.03.2010.
2. Woolley, J.T. Democratic Party Platform of 1992 / J.T. Woolley, G. Peters // The American Presidency Project [Electronic resource]. – Santa Barbara, CA. – Mode of access: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29610>. – Date of access: 16.03.2010.
3. Woolley, J.T. Election of 1992 / J.T. Woolley, G. Peters // The American Presidency Project [Electronic resource]. – Santa Barbara, CA. – Mode of access: <http://www.presidency.ucsb.edu/showelection.php?year=1992>. – Date of access: 16.03.2010.
4. Шаврук, С.В. Стратегия образовательной политики [из опыта США] / С.В. Шаврук // Пакурс. Управление: теория, практика, поиск. – 1993. – № 2(5). – С. 123 – 132.
5. Goals 2000: Educate America Act. [Electronic resource]. – U.S. Metric Association (USMA), 2002. – Mode of access: <http://amar.colostate.edu/~hillger/laws/goals-2000.html>. – Date of access: 16.03.2010.
6. Economic Report of the President: 1997, Washington: Government Printing Office, 1997.
7. U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (NCES), Digest of Education: 1999. – Washington: Government Printing Office, 1999.
8. Hurst, D. Overview and Inventory of State Education Reforms: 1990 to 2000 / D. Hurst, A. Tan, A. Meek, J. Sellers. – National Center for Education Statistics, 2003. – 120 p.
9. Каверина, Э.Ю. Приоритеты политики США в области образования / Э.Ю. Каверина // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2002. – № 5. – С. 90 – 103.
10. Clinton Education Department retreats, slightly, on new math // Human Events. – 1996. – Vol. 52, – № 46. – P. 6.
11. U.S. Census Bureau, Statistical Abstract of the United States: 2001. – Washington: Government Printing Office, 2001.
12. Кочетков, Г.Б. США: новая роль университетов в экономике основанной на знаниях / Г.Б. Кочетков // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2007. – № 7. – С. 3 – 20.
13. U.S. Census Bureau, Statistical Abstract of the United States: 1999. – Washington: Government Printing Office, 1999.
14. Brainard, J. The Clinton Legacy in Higher Education / J. Brainard, S. Burd, B. Gose, V. Kierman // Chronicle of Higher Education. – 2000. – Vol. 47, – № 16. – P. 27 – 31.
15. Clinton, B. Clinton: We're on the right track / B. Clinton // Christian Science Monitor. – 1996. – 3 Oct. – P. 18.
16. U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (NCES), Digest of Education: 2008. – Washington: Government Printing Office, 2008.
17. Лебедева, Л.Ф. Государственная политика социальной защиты населения в США / Л.Ф. Лебедева // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2005. – № 2. – С. 17 – 32.
18. Hettinger, J. Clinton signs job training/adult education bill / J. Hettinger // Techniques: Making Education and Career Connections. – 1998. – Vol. 73. – № 7. – P. 6.

Summary

The article focuses on the educational reform during the administration of U.S. president Bill Clinton. Definition of the fundamental differences in education policy between Clinton's administration and the Republicans on Capitol Hill; Middle Class Bill of Rights; Clinton's education record as a governor. Particular focus is given to the U.S. Higher Education Acts of 1994–2000, the creation of the Hope Scholarship, AmeriCorps and Lifetime Learning Credits. It examines the proposal of President Bill Clinton to make higher education more affordable and to increase enrollment by giving tax breaks, tuition grants and scholarships. Assessment of the goals and objectives of education.

Паступиў у рэдакцыю 24.06.2010 г.

УДК 973.092

В.В. Старычонак,

кандыдат гістарычных навук, выкладчык кафедры гісторыі старажытных цывілізацый і сярэднявечага БДПУ

АГРЭСІЯ ЗША СУПРАЦЬ ЮГАСЛАВІІ (1999 г.)

Югаславія на працягу стагоддзяў з'яўлялася крынцай сур'ёзных унутры-і знешнепалітычных канфліктаў, якія значна ўплывалі на сітуацыю ў свеце. Аб'ектам пільнай увагі гісторыкаў стаў напад НАТА на чале з ЗША на Югаславію (СРЮ) у 1999 г. Значная колькасць навуковых даследаванняў прысвечана аналізу наступстваў агрэсіі. Шматлікія айчыныя і замежныя гісторыкі, якія ацэньвалі дзеянні ЗША з пункта гледжання парушэння міжнароднага права, прыйшлі да высновы, што агрэсія прывяла да небяспечных змен на міжнароднай арэне, з'яўлялася крокам на шляху сцвярджэння аднапалярнага свету. Значна менш увагі надавалася ідэалагічнай падрыхтоўцы агрэсіі ў ЗША. *Мэта артыкула* – выяўленне ўмоў, у якіх рыхтавалася і была здзейснена агрэсія ЗША супраць СРЮ.

Большасць насельнікаў Косава складалі этнічныя албанцы (82,2 %), якія падтрымлівалі аддзяленне ад Югаславіі. Распад Югаславіі стаў стымулам да актывізацыі албанскіх сепаратыстаў. У 1991 г. была створана Армія вызвалення Косава (АВК). Пасля падпісання Дэйтонскіх дамоў, якія не разглядалі праблему Косава і ашукалі надзеі албанцаў на атрыманне незалежнасці, АВК пачала прымяняць гвалтоўныя метады барацьбы [1, с. 65 – 67].

У 1996 г. баевікі АВК 31 раз атакавалі сербаў, у 1997 г. – 55, за першыя два месяцы лютага 1998 г. – 66 разоў [10, с. 397]. У матэрыялах Кангрэса ЗША прыводзяцца звесткі аб 66 акцыях АВК, якія кваліфікаваліся як тэрарыстычныя [20, с. 38–44]. У адказ сербскія ўлады павялічылі колькасць войскаў у рэгіёне да сарака тысяч і прыступілі да планавых ваенных

дзеянняў супраць сепаратыстаў, якія суправаджаліся зачысткамі і спалучанымі з імі рэпрэсіямі супраць тых албанцаў, якія іх падтрымлівалі. Вынікам сталі шматтысячныя калоны бежанцаў, уцёкі албанцаў у горныя раёны, у сумежныя тэрыторыі. У 1998 г. загінула 140 сербаў і 1500 албанцаў [1, с. 65–67]. У сакавіку, верасні і кастрычніку 1998 г. былі прыняты тры рэзалюцыі СБ ААН, якія асуджалі ўжыванне сілы сербамі і АВК. Былі ўведзены эканамічныя санкцыі і эмбарга на пастаўкі ў СРЮ ўзбраення і ваеннай амуніцыі, знятыя пасля падпісання Дэйтонскіх дамоў.

ААН і саюзнікі па НАТА лічылі албанскіх паўстанцаў гэтак жа адказнымі за гвалт, як і Белград. Іншую пазіцыю заняў амерыканскі бок. Член Камісіі Кангрэса па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе С. Хойер, прызнаўшы ўдзел АВК у «тэрактах», галоўнымі вінаватымі назваў сербаў. Ліквідацыю аўтаноміі ў Косава ў 1989 г. ён лічыў нелегітымнай і заклікаў да рашэння косаўскай праблемы такім жа чынам, як ЗША вырашылі баснійскае пытанне [20, с. 4, 29]. Спецыяльны прадстаўнік дзярждэпартаменту Р. Гелбард, выступаючы ў Косава 23 лютага 1998 г., назваў АВК тэрарыстычнай групай. Але ўжо 12 сакавіка 1998 г. у Кангрэсе ён заявіў, што ўрад ЗША не лічыць яе такой [18, с. А10].

У сакавіку 1998 г. прадстаўнікі дзярждэпартаменту выступалі за неабходнасць узмацнення амерыканскай ваеннай прысутнасці ў Македоніі, бо ўрад С. Мілошавіча пачаў эскалацыю «этнічных чыстак» [18, с. А10]. На сустрэчы кіраўніцтва дзярждэпартаменту і Пентагона 8 чэрвеня 1998 г. яе ўдзельнікі прышлі да згоды адносна мэтазгоднасці авіяўдараў па сербах [2, с. 120]. У кастрычніку 1998 г. савет НАТА заявіў аб гатоўнасці нанесці паветраныя ўдары па сербскіх сілах бяспекі. Спецпрадстаўнік ЗША Р. Холбрук здолеў дамовіцца з Мілошавічам аб прамежкавым урэгуляванні. Баявыя дзеянні спыніліся, колькасць сербскіх узброеных фарміраванняў скарацілася, бежанцы пачалі вяртацца дадому, у рэгіён прыбылі дзве тысячы назіральнікаў АБСЕ, была створана місія па паветраным назіранні за Косава, няўзброеным самалётам НАТА дазвалялася лятаць над гэтай тэрыторыяй [1, с. 72–73].

14 снежня адбылося сутыкненне паміж югаслаўскімі пагранічнікамі і байцамі АВК, якія спрабавалі перайсці ў Косава з Албаніі. Загінула 37 албанцаў. У выніку помсты было забіта шэсць сербаў [1, с. 73]. Вайна разгаралася з новай сілай. 16 студзеня 1999 г. Б. Клінтан выступіў са спецыяльнай заявай, у якой паведаміў, што ў вёсцы Рачака 15 студзеня сербы знішчылі 45 бяззбройных албанцаў. Знішчэнне грамадзянскага насельніцтва, па меркаванні прэзідэнта, мела мэтай «пасеяць жах сярод жыха-

роў Косава». Ён запатрабаваў ад сербскіх улад вывесці ўзброеныя фарміраванні, спыніць рэпрэсіі і прыцягнуць вінаватых да суда [19, с. 57]. М. Олбрайт 19 студзеня 1999 г. запатрабавала ўводу войскаў НАТА і надання Косава статусу аўтаноміі [4, с. 145]. У лютым–сакавіку ў Францыі адбылася канферэнцыя, на якой супрацьборствуючым бакам быў прапанаваны амерыканскі план урэгулявання.

У дамовы прадугледжвалася захаванне Косава ў складзе СРЮ, што не задавальняла радыкальную частку косаўскіх албанцаў, якія вялі барацьбу за незалежнасць. Прадстаўнікі ўмеранага крыла албанцаў падтрымлівалі дамову, паколькі яна прадугледжвала ўсталяванне самакіравання, спыненне агню, вывад сербскіх войскаў і вяртанне ўцекачоў у Косава. Дамова была падпісана 18 сакавіка 1999 г., а праз дзень ад яе падпісання адмовіўся сербскі бок, па меркаванні якога, яна магла азначаць акупацыю сіламі НАТА не толькі Косава, але і ўсёй СРЮ, стварэнне ўмоў для ўмяшання ва ўнутраныя справы і палітычныя працэсы ў краіне. У адпаведнасці з артыкулам 8 дамовы 1999 г. прадугледжвалася свабода перамяшчэння асабістага саставу сіл НАТА па ўсёй СРЮ, уключаючы паветраную прастору і тэрытарыяльныя воды, права на размяшчэнне, пастой і маневры на дадзенай тэрыторыі. Артыкул 6 гарантаваў натаўскім міратворчым сілам поўны імунітэт, а артыкул 10 – бясплатнае карыстанне гарадскімі тэрыторыямі, аэрапортамі і марскімі партамі [4, с. 145].

23 сакавіка 1999 г. Сербская Нацыянальная асамблея выступіла з кампраміснай прапановай і заклікала АБСЕ і ААН спрыяць мірнаму дыпламатычнаму ўрэгуляванню, выказала гатоўнасць разгледзіць аб'ём і характар міжнароднай прысутнасці ў Косава, неабходнай для рэалізацыі дасягнутай дамовы аб самакіраванні гэтай тэрыторыі. Аднак амерыканскае кіраўніцтва ўзяло курс на ваеннае вырашэнне пытання. Палажэнні аб акупацыі СРЮ НАТА не надаваліся шырокай галоснасці СМІ і прэзідэнцкай адміністрацыяй. Аб кампраміснай прапанове сербскага боку проста не паведамлялася. Упершыню яно было згадана толькі 8 красавіка [6, с. 187–195, 302–303].

Мэтай пачатку бамбардзіроўкі СРЮ Б. Клінтан назваў прадухіленне ваенных дзеянняў у Косава і абарону албанскага насельніцтва краю. Ён указаў, што ў Косава замярзаюць і галадаюць тысячы людзей, нагадаў аб «разні ў Рачацы», папярэдзіў аб магчымым паўторы падзеі. Неабходнасць хутчэйшага ўжывання сілы Б. Клінтан абгрунтоўваў тым, што сербскім бокам рыхтуюцца новыя буйнамаштабныя аперацыі супраць косаўскіх албанцаў. Адказным за становішча ў Косава ён назваў С. Мілошавіча,

які раней «разв'язу вайну ў Боснії і Харватыі». Прэзідэнт нагадаў, што нежаданне міжнароднай супольнасці ўмяшання ў баснійскі канфлікт прывяло да «генацыду ў сэрцы Еўропы», што спробы вырашыць косаўскую праблему мірным шляхам былі безвыніковыя. Аднак ён ні слова не сказаў аб адмове Вашынгтона абмеркаваць дамову, прапанаваную сербскім бокам. Б. Клінтан падкрэсліў, што прамаруджванне дэстабілізуе Еўропу і падрывае давер іншых краін да НАТА [14, с. 409–411; 16, с. 430–432; 17, с. 426–427]. Хуткае ваеннае ўмяшанне Паўночнаатлантычнага альянсу было своечасовым для ЗША, бо ў гэты час ішоў працэс пашырэння НАТА. Баявая аперацыя, прызначаная вырашыць чарговы крызіс на Балканах, прадэманстравала б неабходнасць захавання ваеннага блока для процідзеяння выклікам у Еўропе. Адначасова Б. Клінтан адцягваў увагу амерыканскай грамадскасці ад скандалу, звязанага з М. Лявінскі.

Без санкцыі СБ ААН 24 сакавіка 1999 г. сілы НАТА ў складзе 19 краін на чале са Злучанымі Штатамі пачалі аперацыю «Саюзніцкая сіла». За першыя 20 дзён бамбардзіроўкі былі выведзены са строю 100 % магутнасцей па нафтаперапрацоўцы, значная частка паліўных сховішч, трубаправоды. Сярод аб'ектаў паражэння апынуліся масты, будынкі міністэрстваў, аэрадромы, лініі электраперадач і падстанцыі, вузлы сувязі [3, с. 89]. Бамбардзіроўкі рэзка пагоршылі гуманітарную сітуацыю ў Косава і спрыялі масаваму зыходу бежанцаў. За першыя тры дні бамбардзіроўкі (з 24 па 27 сакавіка) у Албанію і Македонію перамясціліся чатыры тысячы чалавек [15, с. 494 – 495]. Да 5 красавіка Косава пакінула ўжо больш за 350 тыс. чал., у канцы красавіка колькасць албанцаў, якія пакінулі край, павялічылася да 600 тыс. З 24 сакавіка па 3 чэрвеня агульная колькасць уцекачоў складала 1,4 млн чал. [7, с. А14; 12, с. 892]. Са 180 тыс. сербаў, якія пражывалі ў Косава да вайны, да верасня 1999 г. засталася толькі 18 тыс. [13, с. А22].

Меркаванне кангрэсменаў па пытанні баявых дзеянняў падзялілася. Законапраект, які патрабаваў неадкладнага вываду амерыканскіх войскаў з Балкан, унесены ў Палаце прадстаўнікоў 12 красавіка 1999 г. рэспубліканцам Т. Кемпбелам, падтрымалі 139 кангрэсменаў. Хоць у сакавіку 1999 г. Сенат прыняў рэзалюцыю, якая дазваляла авіяўдары, аналагічная рэзалюцыя ў Палаце прадстаўнікоў 28 красавіка 1999 г. не была прынята (213 супраць 213). Тады ж запатрабавалі ад прэзідэнта абавязковай санкцыі Кангрэса на разгортванне сухпутных сіл у Югаславіі (249 супраць 180) [5, с. 63–64].

У канцы красавіка 1999 г. ён абвясціў аб згодзе С. Мілошавіча на міжнародную прысут-

насць у Косава войскаў ААН, калі НАТА спыніць бамбардзіроўкі. У адказ ЗША ўзмацнілі бомбавыя ўдары па грамадзянскіх аб'ектах і разбамбілі рэзідэнцыю С. Мілошавіча і дзяржаўны тэлецэнтр: 10 чал. загінула, 20 знікла без весткі, 18 былі сур'ёзна паранены. Міністр замежных спраў Італіі Л. Дзіні асудзіў акцыю НАТА [8, с. А6]. Нягледзячы на гэта, бамбардзіроўкі працягваліся амаль месяц. У маі была разгромлена кітайская амбасада ў Белградзе, у выніку чаго загінула 4 чал. і каля 20 паранена.

З чэрвеня 1999 г. сербскі лідар пагадзіўся з натаўскімі ўмовамі спынення авіяўдараў. 9 чэрвеня была падпісана дамова, па якой НАТА спыняла павеіраную аперацыю. 10 чэрвеня авіяўдары былі прыпынены, а СБ ААН прыняў рэзалюцыю № 1244, якая абавязвала разгарнуць у Косава пад эгідай ААН міжнародную грамадзянскую і ваенную прысутнасць. НАТА ў гэтым рэзалюцыі не згадвалася. Не чакаючы сканчэння вайны, Б. Клінтан прыступіў да нарошчвання ваеннай моцы ў рэгіёне. 5 чэрвеня ён паведаміў кангрэсменам аб рашэнні накіраваць амерыканскія войскі ў Албанію, ўзмацніць ваенную прысутнасць у Македоніі, размясціць у Косава ваенных ЗША ў складзе шматнацыянальных сіл (КФОР) [11, с. 892]. 9 чэрвеня распараджэнне аб уключэнні 7 тыс. амерыканцаў у склад пяцідзiesiąцітысячнага кантынгенту КФОР і размяшчэнні 1500 ваенных у іншых краінах рэгіёна было аддадзена [12, с. 937–938].

Ключавой у пасляваенным урэгуляванні была роля Паўночнаатлантычнага альянсу, а не ААН, як агаворвалася ў рэзалюцыі № 1244. Сербскія ўзброеныя фарміраванні былі выведзены з Косава, але прадстаўнікі НАТА і ААН прынялі рашэнне аб пераўтварэнні АВК, якая лічылася тэрарыстычнай, у албанскія паліцэйскія сілы [9, с. А1]. Спецыяльны прадстаўнік ААН Б. Кушнер атрымаў права кантролю толькі над грамадзянскімі місіямі. Галоўнымі прыярытэтамі місіі ААН у Косава (ЮНМІК) былі аднаўленне краю, гуманітарная дапамога і вяртанне бежанцаў. Задачы істытуцыянальнага будаўніцтва, уключаючы правядзенне выбараў, каардынавалася АБСЕ [2, с. 90–91]. Паражэнне ў вайне, прысутнасць замежных войскаў стварылі спрыяльныя ўмовы для росту апазіцыйных С. Мілошавічу сіл і змены палітычнага рэжыму ў Сербіі.

Такім чынам, падставай для ўмяшання Злучаных Штатаў ва ўнутраныя справы СРЮ сталі сутыкненні косаўскіх сепаратыстаў з сербскімі сіламі. Вінаватымі ў эскалацыі гвалту былі абвешчаныя сербы і С. Мілошавіч. Падрыў даверу да сербаў дазволіў сфарміраваць аб іх негатыўнае ўяўленне ў Злучаных Штатах і дамагчыся аднадушнасці ў краіне адносна неабходнасці правядзення цвёрдай палітыкі

супраць сербаў. Неабходнасць ужывання сілы абгрунтоўвалася імкненнем ЗША спыніць парушэнне правоў чалавека сербскім бокам. Падчас перагаворнага працэсу СРЮ былі прад'яўлены патрабаванні, несумяшчальныя з захаваннем дзяржаўнага суверэнітэту. Кампрамісны варыянт, прапанаваны Сербскай Нацыянальнай асамблеяй, быў праігнараваны. Пад выглядам прадухілення прымусовага высялення косаўскіх албанцаў былі пачаты бамбардзіроўкі СРЮ: дэкларавалася абарона мірнага насельніцтва краю і забеспячэнне стабільнасці ў Еўропе. Баявая аперацыя праводзілася без санкцыі або ўзгаднення з СБ ААН. Вынікам агрэсіі стала знішчэнне інфраструктуры, пагаршэнне гуманітарнай сітуацыі ва ўсёй СРЮ, акупацыя краіны сіламі НАТА, змена палітычнай сітуацыі, што ў далейшым прывяло да зняцця з пасады С. Мілошавіча.

Літаратура і крыніцы

1. Ежегодник СИПРИ, 1999 / Стокгольмский международный институт исследований проблем мира; РАН, ИМЭМО; редкол.: В.А. Мартынов [и др.]. – М.: Наука, 2000. – 757 с.
2. Ежегодник СИПРИ, 2000 / Стокгольмский международный институт исследований проблем мира; РАН, ИМЭМО; редкол.: Н.А. Симония [и др.]. – М.: Наука, 2001. – 873 с.
3. Лавренов, С.Я. Война XXI века: стратегия и вооружение США / С.Я. Лавренов. – М.: Изд-во АСТ, 2005. – 314 с.
4. США и Европа: перспективы взаимоотношений на рубеже веков / Рос. акад. наук, Ин-т США и Канады; А.И. Уткин (ред.). – М.: Наука, 2000. – 191 с.
5. Травкина, Н.М. Балканская война и позиция республиканцев в Конгрессе / Н.М. Травкина // США и Канада: экономика, политика, культура. – 1999. – № 11. – С. 62–67.
6. Хомский, Н. Новый военный гуманизм: уроки Косова / Н. Хомский. – М.: Праксис, 2002. – 320 с.
7. Erlanger, S. Diplomat says Serbs want some Albanians in Kosovo / S. Erlanger // New York Times. – 1999. – April 25. – P. A14.
8. Erlanger, S. Survivors of NATO attack on Serb TV Headquarters: luck, pluck and resolve / S. Erlanger // New York Times. – 1999. – April 24. – P. A6.
9. Gall, C. NATO and U.N. Agree on Role for K.L.A. as Civilian Force / C. Gall // New York Times. – 1999. – September 3. – P. A1.
10. Halberstam, D. War in a time of peace: Bush, Clinton and the generals / D. Halberstam. – New York: Scribner 2001. – 543 p.
11. Letter to congressional leaders reporting on the deployment of United States forces to Albania, Macedonia, and Kosovo, June 5, 1999 / W.J. Clinton // Public papers of the president of the United States, 1999. – Washington, D.C.: USGPO, 1999. – Book I. – P. 892–894.
12. Letter to congressional leaders reporting on the deployment of United States military personnel as part of Kosovo international security force, June 9, 1999 / W.J. Clinton // Public papers of the president of the United States, 1999. – Washington, D.C.: USGPO, 1999. – Book I. – P. 937–938.
13. Mr. Holbrooke's return to Kosovo // New York times. – 1999. – September 1. – P. A22.
14. President's news conference, March 19, 1999 / W.J. Clinton // Public papers of the president of the United States, 1999. – Washington, D.C.: USGPO, 1999. – Book I. – P. 409–421.
15. President's radio address, April 3, 1999 / W.J. Clinton // Public papers of the president of the United States, 1999. – Washington, D.C.: USGPO, 1999. – Book I. – P. 494–495.
16. Remarks at the legislative convention of the American federation of state, county, and municipal employees, March 23, 1999 / W.J. Clinton // Public papers of the president of the United States, 1999. – Washington, D.C.: USGPO, 1999. – Book I. – P. 427–436.
17. Remarks on the situation in Kosovo, March 22, 1999 / W.J. Clinton // Public papers of the president of the United States, 1999. – Washington, D.C.: USGPO, 1999. – Book I. – P. 426.
18. Shenon, P. U.S. says it might consider attacking Serbs / P. Shenon // New York times. – 1998. – March 13. – P. A10.
19. Statement on the situation in Kosovo, January 16, 1999 / W.J. Clinton // Public papers of the president of the United States, 1999. – Washington, D.C.: USGPO, 1999. – Book I. – P. 57.
20. United States. Congress. Commission on security and cooperation in Europe. Repression and violence in Kosovo and Kosovo: the humanitarian perspective: Hearings before the Commission on security and cooperation in Europe, 105th Congress, 2nd session, March 18, 1998, June 25, 1998. – Washington: United States government printing office, 1998. – 162 p.

Summary

The article is dedicated to the study of US policy towards Yugoslavia, main reasons of this policy and consequences of it. It includes analysis of information and propaganda provision of the USA military action in Kosovo in 1999. The article based on various data (scientific articles, monographs, public papers of the presidents, speeches in Congress, newspapers) reveals the peculiarities of the public opinion formation by ruling administration, the ideological preparation of military intervention.

Паступіў у рэдакцыю 07.09.2010 г.

А.В. Кузняцоў,

кандыдат філасофскіх навук, дацэнт кафедры філасофіі БДПУ;

М.А. Кузняцова,

выкладчык кафедры філасофіі БДПУ

РОЛЯ ФІЛАСОФІІ Ў ІДЭЙНАЙ ПАДРЫХТОЎЦЫ І АСЭНСАВАННІ ВЫНІКАЎ ВЯЛІКІХ САЦЫЯЛЬНЫХ РЭВАЛЮЦЫЙ

Грандыёзныя гістарычныя падзеі і, у прыватнасці, вялікія сацыяльныя рэвалюцыі заўсёды прыцягвалі да сябе значную ўвагу філосафаў і прадстаўнікоў грамадскай думкі. Не аналізуючы падрабязна сам канцэпт рэвалюцыі, наконт якога ў сучаснай філасофіі ідзе даволі вострая дыскусія [1–3], мы разглядаем сам феномен сацыяльных рэвалюцый як сутнасную характарыстыку тэхнагеннага грамадства, якое ў сукупнасці ўласцівасцей глыбіннай выявай адрозніваецца ад так званага традыцыйна-аграрнага грамадства [4, с. 19–20]. З пункта гледжання В.С. Сцёпіна і шэрагу іншых сучасных філосафаў [5, с. 17], тэхнагеннае грамадства адрозніваецца ад традыцыйнага значным паскарэннем грамадскага і сацыяльнага развіцця. Такім чынам, калі ў традыцыйным грамадстве вытворчыя сілы, яго сацыяльная структура і палітычныя інстытуты перажывалі вельмі доўгую эвалюцыю на працягу стагоддзяў, а магчыма і тысячагоддзяў, то падчас развіцця тэхнагеннага грамадства дадзеныя характарыстыкі могуць змяняцца літаральна на працягу жыцця аднаго пакалення.

Традыцыйна-аграрнаму грамадству ўласцівы сацыяльныя інстытуты, укаранёныя ў традыцыйны ўклад жыцця з паўтаральнымі цыкламі сельскагаспадарчай працы. Яны былі накіраваны на захаванне і легітымізацыю існуючых сацыяльных адносін і выключалі інавацыі ў галіне развіцця вытворчасці. Такое грамадства характарызаваўся панаваннем рэлігіі ў духоўным жыцці народа. Рэлігія (у прыватнасці, сярэднявечнае хрысціянства), падкрэсліваючы вечнасць, нязменнасць і добры характар чароўнай задумы ў тварэнні свету, тым самым надавала сакральны сэнс існуючаму сацыяльнаму парадку, заснаванаму на саслоўнай іерархіі, няроўнасці правоў і абавязкаў саслоўяў.

Безумоўна, гісторыя традыцыйна-аграрнага грамадства напоўнена разнастайнымі сацыяльнымі падзеямі: войнамі, узнікненнем і крушэннем дзяржаў і імперый, паўстаннямі прыгнечаных сацыяльных пластоў (рабоў, пры-

гонных сялян, жыхароў гарадоў і г. д.), рэформамі ў галіне дзяржаўнага ладу. Тым не менш, паколькі працэс вытворчасці ў традыцыйна-аграрным грамадстве быў вызначаны цыклічнасцю сельскагаспадарчай вытворчасці і накіраваны на простае ўзнаўленне матэрыяльных выгод, ён тым самым замацоўваў існуючы падзел працы і прафесійна-класавую дыферэнцыяцыю грамадства. У цэлым, жыццё ва ўсіх сферах дадзенага тыпу грамадстваў абавязана на традыцыі, якія былі галоўным узорам дзейнасці людзей, таму праблема сацыяльных пераўтварэнняў у той час у прынцыпе не стаяла. Паняцце «сацыяльныя пераўтварэнні», у адрозненне ад паняцця «сацыяльныя змены», прадугледжвае актыўна дзеючага суб'екта, які змяняе сацыяльную рэчаіснасць не адвольна, а па вызначаным узору – ператварае яе.

Таму сацыяльныя змены, якія адбываліся ў традыцыйна-аграрным грамадстве, былі або павярхоўнымі, якія не прыводзілі да з'яўлення новых сацыяльных пластоў з прынцыпова іншымі інтарэсамі, чым праблемы існуючых саслоўяў і груп, або лакальнымі, што ў сілу вызначаных гістарычных прычын закраналі толькі асобныя рэгіёны (напрыклад, станаўленне і развіццё старажытнагрэчаскай поліснай дэмакратыі).

Такім чынам, адметнай характарыстыкай тэхнагеннага грамадства з'яўляецца паскораная дынаміка развіцця грамадскай дзейнасці, з'яўленне новых і знікненне сацыяльных груп і класаў. Для звычайнага функцыянавання дадзенага тыпу грамадства, якое развіваецца, неабходны і зусім іншыя сацыяльна-палітычныя інстытуты, чым для традыцыйна-аграрнага. Гэтыя інстытуты павінны ўлічваць інтарэсы новых сацыяльных груп, даваць стымул асабістай і грамадскай ініцыятыве, спрыяць інавацыям у развіцці вытворчасці матэрыяльных выгод. Іх сутнаснымі характарыстыкамі з'яўляюцца прадстаўнічы лад дзяржаўнай улады (парламентарызм), сцвярджанне адноснай незалежнасці грамадзянскага грамадства ад

дзяржавы і адноснай незалежнасці асобы ад грамадзянскага грамадства.

Эпоха пераходу ад традыцыйнага да тэхнагеннага грамадства ва ўсіх рэгіёнах свету была напоўнена вострай сацыяльна-палітычнай барацьбой, часта суправаджальнай узброенымі паўстаннямі, паколькі сацыяльныя інстытуты традыцыйна-аграрнага грамадства не адказвалі патрабаванням развіцця тэхнагеннага грамадства і падвяргаліся жорсткай ломцы і замене іншымі, адэкватнымі дынаміцы тэхнагеннага соцыуму. Такая сацыяльна-палітычная барацьба атрымала назву сацыяльнай рэвалюцыі. Інтэнсіўнасць, працягласць і вастрыня сацыяльных рэвалюцый вызначалася тым, наколькі кіруючыя групы і прывілеяваныя саслоўі традыцыйнага грамадства ўсведамлялі ў той ці іншай дзяржаве неабходнасць карэнных сацыяльных пераўтварэнняў.

Неабходна адзначыць, што нават сцвярджэнне новых сацыяльных парадкаў не з'яўлялася гарантыяй згасання сацыяльна-палітычнай барацьбы. Можна сцвярджаць, што ўся гісторыя тэхнагеннага грамадства, пачынаючы з яе (ад даіндустрыяльнага этапу ў Еўропе (XVI–XVIII стст.) і да нашага часу), напоўнена вострай сацыяльна-палітычнай барацьбой, якая пераходзіць іншы раз у сацыяльныя рэвалюцыі (барацьбу за ўсеагульнае выбарчае права, за пашырэнне сістэмы правоў чалавека і гарантыю гэтых правоў, за волю грамадзянскіх аб'яднанняў супраць усямернага бюракратычнага кантролю з боку дзяржавы і г. д.). Такім чынам, сацыяльныя рэвалюцыі з'яўляюцца сутнаснай характарыстыкай тэхнагеннага грамадства.

Важнай асаблівасцю сацыяльных рэвалюцый з'яўляецца тая акалічнасць, што яны адбываюцца практычна адначасова з глабальнымі (па тэрміналогіі В.С. Сцебіна) навуковымі рэвалюцыямі. Так, першая рэвалюцыйная хваля ў Заходняй Еўропе супадае па часе з каперніканскай рэвалюцыяй у навуцы, якая прывяла да станаўлення класічнай навуковай рацыянальнасці. Другая хваля рэвалюцыйных пераўтварэнняў супадае з падзеямі канца XVIII – першай паловы XIX ст., вынікам якіх было фарміраванне дысцыплінарна арганізаванай навукі. Трэцяя хваля суадносіцца з глабальнай навуковай рэвалюцыяй першай паловы XX ст і станаўленнем некласічнай навуковай рацыянальнасці.

Безумоўна, такая сінхроннасць сацыяльных і навуковых рэвалюцый Новага часу не з'яўляецца выпадковым супадзеннем. Паскораная дынаміка развіцця тэхнагеннага грамадства вызначаецца перш за ўсё рэвалюцыйнымі працэсамі ў развіцці вытворчых сіл. Таму, каб гэтыя прамысловыя перавароты адбыліся, неабходны, па-першае, радыкальныя сацы-

яльныя змены ў грамадстве, якія падрыхтоўваюць грамадскія інстытуты і людзей да іх ажыццяўлення і, па-другое, фундаментальныя навуковыя адкрыцці, на аснове якіх будзе створана новая сістэма прылад працы (тэхніка), на базе якой адбудзецца прамысловы пераварот.

У традыцыйна-аграрным грамадстве барацьба за сацыяльныя змены суправаджалася апеляцыяй да традыцый продкаў і да Святых Запаветаў, дадзеных Богам, якія нібы парушаюцца тымі, хто імкнецца прадухіліць магчымыя змены. У той жа час новыя дасягненні ў галіне тэхнікі вызначаліся перш за ўсё практычнай рамесніцкай дзейнасцю і фактычна ніяк не былі злучаны з пераглядам усёабдымных тэалагафіласофскіх канцэпцый прыроды. Сацыяльныя і навуковыя рэвалюцыі Новага часу, тэхнагеннага грамадства, насупраць, суправаджаліся зменай парадыгм сацыяльных і прыродазнаўчанавуковых ведаў.

На змену парадыгм навуковых ведаў значна ўплываюць радыкальна зменлівыя сацыяльныя і культурныя ўмовы жыцця членаў вызначанага грамадства. У выніку ўзнікае сітуацыя, што вырашэнне існуючай праблемы ў выніку гэтых змен немагчыма ў рамках пануючай парадыгмы. Акрамя таго, досыць складана сфармуляваць, у чым заключаюцца гэтыя праблемы. Менавіта тады перад філасофіяй становіцца задача выпрацоўкі новых значэнняў, эксплікацыі новых сэнсаў універсальных культур. У выніку, на аснове гэтай рэфлексіі адбываецца зараджэнне і станаўленне новых парадыгм. У такія пераломныя моманты новыя філасофскія канцэпцыі найбольш запатрабаваны грамадствам.

Так, у выніку рэвалюцыйных пераўтварэнняў у Еўропе (1517–1648 гг.) узнік першы праект мадэрнізацыі традыцыйна-аграрнага грамадства – Рэфармацыя. У сваю чаргу, ён заснаваны на прынцыпах тэацэнтрычнай парадыгмы сацыяльных ведаў, істотна перапрацаванай як прадстаўнікамі позняй схаластыкі (Д. Скот, У. Окам, Р. Бэкан), так і прадстаўнікамі філасофскай думкі эпохі Адраджэння (Л. Вала, Эразм Ратэрдамскі, І. Рэйхлін). У працах гэтых мысліцеляў упершыню былі прадстаўлены ідэі, якія адмаўляюць ролю каталіцкай царквы як пасрэдніка паміж Богам і чалавекам. Дадзеныя ідэі руйнавалі іерархізм светабудовы схаластычнай філасофіі Сярэднявечча, адмаўлялі ролю схаластыкі ў пазнанні свету і адкрывалі новыя шляхі для пазнання прыроды. Дадзеныя ідэі былі сінтэзаваны і перапрацаваны Марцінам Лютэрам, Ж. Кальвінам і іншымі дзеячамі рэфармацыйнага руху, сталі ідэйнай асновай сацыяльных рэвалюцый XVI–першай паловы XVII ст.

Як вядома, ідэі наміналізму У. Окама і яго вучняў, а таксама інтэрпрэтацыя неаплатанізму

ў працах Мікалая Кузанскага значна паўплывалі ў цэлым на светапогляд М. Каперніка і ў абгрунтаванні ім геліяцэнтрычнай карціны светабудовы. Шматлікія даследчыкі звяртаюць увагу на той факт, што ідэі Рэфармацыі мелі вялікае значэнне ў падрыхтоўцы праграм першых сацыяльных рэвалюцый і ў каперніканскай навуковай рэвалюцыі [6, с. 281–282]. Аднак з цягам часу выявіліся і істотныя супярэчнасці тэацэнтрычнай парадигмы, якія заключаліся ў тым, што беспрэчны аўтарытэт Святога Пісання, на які абапіраліся вялікія рэфарматары, дапускае дыаметральна супрацьлеглыя тлумачэнні і таму не можа стаць асновай сацыяльна-палітычных пераўтварэнняў грамадства.

Падчас пераасэнсавання вынікаў як каперніканскай навуковай рэвалюцыі, так і першай хвалі сацыяльных рэвалюцый, якія прайшлі пад лозунгамі рэфармацыі, вялікімі мысліцелямі Новага часу Р. Дэкартам, Ф. Бэканам, Б. Спінозам, Т. Гобсам былі закладзены асновы класічнай навукі ў галіне прыродазнаўства і базавыя прынцыпы натуральна-прававой тэорыі грамадства. Дадзеныя прынцыпы складаліся з секулярызацыі грамадскай свядомасці і дэсакралізацыі сацыяльнага пазнання, фарміравання тэорыі грамадскай дамовы, канцэпцыі натуральных правоў чалавека, ідэі прававой дзяржавы. Гэтыя палажэнні былі развіты ў працах І. Ньютана і Дж. Лока, а затым і ў працах выдатных мысліцеляў эпохі Асветы – Вальтэра, Монтэск'е, Дэідра, Русо. Прынцыпы эксперыментальнага прыродазнаўства і натуральна-прававой парадигмы сацыяльных ведаў паслужылі асновай як другой глабальнай навуковай рэвалюцыі, так і другой хвалі 1776–1848 гг. сацыяльных пераўтварэнняў. Вынікам гэтых падзей стала фарміраванне дысцыплінарна арганізаваных прыродазнаўча-навуковых ведаў [4, с. 621–622] і стварэнне сучаснай сістэмы сацыяльна-палітычнага ладу дзяржаўнай улады, якая складаецца з падзелу ўлад, парламентарызму, грамадзянскага грамадства, палітычных партый, якія адлюстроўваюць інтарэсы розных сацыяльных груп.

Адзначым, што падчас ажыццяўлення сацыяльных рэвалюцый XVIII–пачатку XIX ст., выявіліся і карэнныя супярэчнасці, характэрныя для філасофіі Асветы як ідэйнай асновы мінулых змен. Дадзеныя супярэчнасці заключаліся ў тым, што крытычнае стаўленне асветніцкай думкі да палітычных устаноў абсалютысцкай дзяржавы, сацыяльных адносін саслоўнага грамадства і да рэлігійных традыцый становіліся дагматызмам у адносінах да тых ідэй, якія выказваліся самімі асветнікамі. Сярод іх вечнасць і нязменнасць прыроды чалавека, матэматычнае прыродазнаўства як узор для сацыяльнай тэорыі, разгляд мінулага толькі як гісторыі памылак і памылак чалавечага розуму.

Усведамленне гэтых супярэчнасцей сацыяльнай думкі эпохі Асветы, крытычны аналіз Д. Юма асноў эмпірычнага прыродазнаўства прывялі вялікага мысліцеля І. Канта да разумення неабходнасці ўсеагульнай крытыкі асветніцкага Розуму.

Так, на аснове ідэй нямецкай класічнай філасофіі выпрацоўваюцца асноўныя палажэнні культура-гістарычнай парадигмы сацыяльных ведаў. У яе аснове ляжаць такія ідэі: разгляд грамадства як самаразвіццёвай сістэмы, вывучэнне спецыфікі сацыяльных законаў як законаў свядома дзеючых суб'ектаў грамадскага развіцця, выразнае размежаванне грамадзянскага грамадства і дзяржавы і г. д.

У сваю чаргу, К. Маркс і Ф. Энгельс, выкарыстоўваючы крытыку Феэрбаха ідэалістычнай канцэпцыі філасофіі гісторыі Гегеля, распрацоўваюць тэорыю матэрыялістычнага спасціжэння гісторыі. Такое разуменне, з пункта гледжання класікаў марксізму, «... заключаецца ў тым, каб, зыходзячы менавіта з матэрыяльнай вытворчасці непасрэднага жыцця, разгледзіць сапраўдны працэс вытворчасці і зразумець злучаную з дадзеным спосабам вытворчасці і спароджаную ім форму зносін».

Фарміраванне марксізму як новага праекта пераўтварэнняў (нараўне з Рэфармацыяй і Асветай) не выпадкова супадае з завяршэннем першай даіндустрыяльнай стадыі развіцця тэхнагеннага грамадства і пераходам найбольш развітых краін Заходняй Еўропы (напрыклад, Англіі) на наступную індустрыяльную ступень у выніку прамысловага перавароту (першай паловы XIX ст.). Рэфармацыя, разбурыўшы панаванне цэнтралізаванай каталіцкай царквы як апоры феадалізму ў эканамічным, палітычным і духоўным жыцці некаторых краін Заходняй Еўропы, зрабіла магчымым іх постфеадальнае развіццё. Асвета і другая рэвалюцыйная хваля (1776–1848 гг.) стварылі перадумовы для фарміравання сацыяльна-палітычных інстытутаў тэхнагеннага грамадства. Марксізм жа, выявіўшы супярэчнасці індустрыяльнай стадыі, што фарміравалася, вызначыў задачы, рашэнне якіх шукалі як сацыяльныя тэарэтыкі і філосафы, так і палітычныя дзеячы да сярэдзіны XX ст.

Матэрыялістычнае разуменне гісторыі і дыялектыка грамадскага развіцця, распрацаваныя Марксам і Энгельсам, сталі ідэйнай платформай, праектам мадэрнізацыі, на аснове якога прайшла трэцяя хваля рэвалюцыйных пераўтварэнняў грамадства. Варта адзначыць, што ідэі некласічнай філасофіі другой паловы XIX–пачатку XX ст. узніклі як вынік крытыкі класічнага ідэалізму нямецкай філасофіі канца XVIII–пачатку XIX ст. і адыгралі сваю ролю ў трэцяй глабальнай навуковай рэвалюцыі (тэорыя рэлятывізму, квантавая механіка і г. д.).

Таким чином, філософія адыгрывае значную ролю ў ідэйнай падрыхтоўцы вялікіх сацыяльных і навуковых рэвалюцый. У той жа час гэтыя рэвалюцыі стымулююць далейшае развіццё філасофскай думкі. Адзначым, што ўсю гісторыю еўрапейскай філасофіі XIV–XX стст. можна ўявіць як ідэйную падрыхтоўку сацыяльных і навуковых рэвалюцый Новага часу і як працэс пераасэнсавання іх вынікаў.

У інтэрпрэтацыі сацыяльных пераўтварэнняў можна вылучыць тры асноўныя кірункі. Кансерватыўны адмаўляе якое б там ні было пазітыўнае значэнне рэвалюцыі, ліберальны кірунак часткова прызнае неабходнасць рэвалюцыйных змен, але асуджае іх радыкальны характар. І, нарэшце, радыкальны кірунак адстойвае ўсе прынцыпы рэвалюцый.

Аднак найбольш перспектыўнымі канцэптуальнымі падыходамі да даследавання сацыяльных пераўтварэнняў падчас рэвалюцый з'яўляюцца тыя з іх, якія ацэньваюць мінулыя змены не з пазіцый ідэалогіі старога парадку і не з пазіцый дамінантнай у эпоху рэвалюцыі парадэгмы сацыяльных ведаў, колькі з пазіцый новай парадэгмы, якая фарміруецца падчас пераасэнсавання дасягненняў і няўдач рэвалюцыі.

У наш час актуалізуецца пытанне інтэрпрэтацыі і ацэнкі сацыяльных пераўтварэнняў у СССР і на постсавецкай прасторы. У пачатку 1990-х гг. сам феномен сацыяльнай рэвалюцыі 1917 г. падвергся глыбокаму пераасэнсаванню ў сацыяльнай думцы і гістарыяграфіі. Калі для савецкай эпохі была характэрна апалагетыка вынікаў і дасягненняў рэвалюцыі, то для постсавецкага перыяду – іх поўнае адмаўленне і непрыманне, сама падзея часта стала разглядацца як гістарычная катастрофа, што прывяла да дэфармаванага шляху развіцця Расіі. Больш таго, дэманізацыя савецкага перыяду прывяла да прадуманага разумення тэрміна «рэвалюцыя». Дадзеная акалічнасць у цяперашні час, безумоўна, прычына навуковаму асэнсаванню сацыяльных рэвалюцый.

На наш погляд, у сучаснай грамадскай думцы можна таксама вылучыць кансерватыўны,

ліберальны і сацыялістычны падыходы да даследавання гістарычнага феномена СССР.

Неабходна адзначыць, што аналіз асноўных сучасных канцэпцый па вывучэнні феномена СССР дазваляе зрабіць выснову пра тое, што большасць з іх грунтуецца на старых парадэгмах сацыяльных ведаў. Кансерватыўна-манархічныя канцэпцыі абапіраюцца на ўяўленні пра дарэвалюцыйную Расію, як пра сацыяльны ідэал. Даследчыкі кансерватыўна-сацыялістычнага кірунку лічаць такім ідэалам Савецкі Саюз, ліберальныя мысліцелі разглядаюць у якасці ідэалу заходняе грамадства. Аднак усе гэтыя канцэпцыі ў цэлым адносяцца да культура-гістарычнай парадэгмы сацыяльных ведаў з уласцівымі ёй недахопамі: атаясамліванне паняцця грамадства з нацыянальнай дзяржавай, а таксама гістарыцызм, лагацэнтрызм, сцыентызм, еўрапэцэнтрызм у падыходзе да рашэння праблемы грамадства і прыроды. Прычым у асэнсаванні феномена СССР магчымы толькі ў выніку пераходу на новую парадэгму сацыяльных ведаў.

Літаратура

1. Стоун, Дж. Голд. Революция / Дж. Голд Стоун, А. Филиппов, Р. Хестанов, М. Одесский, О. Эдэльман, Г. Дерлугьяни и др. // «Логос». – 2006. – № 5. – С. 58–160.
2. Концепт «Революция» в современном политическом дискурсе / под ред. Л.Е. Бляхер – Санкт-Петербург: «Алетейя», 2008. – 360 с.
3. Антропология революции: сб. ст. / сост. и ред. И. Прохорова. – М.: Новое литературное обозрение, 2009. – 496 с.
4. Степин, В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. – Москва: «Прогресс-Традиция», 2000. – 744 с.
5. XX век: краткая ист. энцикл. Т. 1 – Москва: «Наука», 2001. – 478 с.
6. Алистер, М. Богословская мысль реформации / М. Алистер. – Одесса: ОБШ «Богмыслие», 1994. – С. 281–282.

Summary

The article deals with analysis of social revolution's phenomenon as an essential characteristics of anthropogenic society. The attention is given to philosophy as ideal background of Great social revolution. In its turn revolutions inspire philosophy development. The authors of the article note three fundamental directions in the social transformations: conservative, liberal and radical.

Паступіў у рэдакцыю 29.09.2010 г.

УДК 165.1

Р.Н. Дождзікава,

кандыдат філасофскіх навук, дацэнт кафедры філасофскіх вучэнняў БНТУ

СТРУКТУРА І ДЫНАМІКА ШТОДЗЁННАГА ПАЗНАННЯ

Праблема штодзённага пазнання з'яўляецца актуальнай у сувязі з неабходнасцю ўстанаўлення працэсу зараджэння новага ведання і яго ўжывання ў структурах

паўсядзённасці. Даследаванне дынамікі штодзённага пазнання патрабуе вывучэння яго структуры. Так, В.С. Сцёпін у працы «Спецыфіка навуковага пазнання» (1983 г.) адзна-

чуй: «Аб'екты, на якія накіравана штодзённае пазнанне, фарміруюцца ў паўсядзённай практыцы. Прыёмы, пры дапамозе якіх кожны такі аб'ект вылучаецца і фіксуецца ў якасці прадмета пазнання, уплечены ў звычайны вопыт. Сукупнасць такіх прыёмаў, як правіла, не ўсведамляецца суб'ектам у якасці метаду пазнання» [1, с. 10]. Мяркуючы аб неўсвядомленасці прыёмаў (спосабаў) штодзённага пазнання, навуковец сфармуляваў праблему, паказаў на магчымыя перспектывы яе даследавання, на неабходнасць выяўлення дадзеных спосабаў пазнання, структуры штодзённага пазнання ў цэлым. У аснову дадзенай працы пакладзена менавіта гэта метадалагічная ўстаноўка.

У структуры штодзённага пазнання можна вылучыць тыпы, формы, узроўні і спосабы. Гістарычнымі тыпамі штодзённага пазнання з'яўляюцца: 1) архаічнае пазнанне («паданняў даўніны глыбокай»: міфаў, легенд, казак, былін), 2) «архіўнае» пазнанне, гэта значыць пазнанне «дакументаў эпохі»: летапісаў, «Слоў» («Слова пра паход Ігаравы» і інш.), «аповесцей» («Аповесць мінулых гадоў» і інш.), «жыццёвай літаратуры» («Жыццё Ефрасінні Полацкай» і інш.), зборы жыццёвых правіл і навучанняў («Дамастрой»), «абраных жыццёапісанняў», мемуараў, хронік, архіваў «простых людзей», 3) «векавы вопыт» і «жыццёвая мудрасць», якія змяшчаюцца ў прыказках, прымаўках, прыпавесцях і г. д. Дадзеныя тыпы штодзённага пазнання выкрываюць механізм «сацыяльнай спадчыннасці» самой пазнавальнай дзейнасці.

Звесткі, якія змяшчаюць у сабе «народныя прыкметы», правілы жыцця (запаведзі), схемы паводзін і ментальныя схемы, асновы нацыянальнага менталітэту і характару, «эмбрыёны думак» і «насенне ідэй», якія назапашваюцца ў былінах, прыпавесцях, песнях, казках, прыказках, прымаўках, гэта значыць у «семіятычных сістэмах, якія выступаюць у функцыі захавальніка, транслятара і генератара сацыяльна-гістарычнага вопыту» [2, с. 6]. Народная мудрасць – гэта свайго кшталту банк ідэй, рэцэптаў, «надбіялагічных праграм» жыццядзейнасці. Прыказкі, прымаўкі, прыпавесці, казкі, быліны ўтрымліваюць у сабе «знакі», «намёкі» і «ўрокі», вучаць і павучаюць «гуляючы», неўзаметку, гэта адбываецца «само сабою», «аўтаматычна ў працэсе сацыялізацыі індывіда, калі ў яго фарміруецца і развіваецца мысленне ў працэсе зносінаў з культурай і ўключэнні індывіда ў розныя сферы дзейнасці» [3, с. 49 – 50]. Але ў гэтым «аўтаматызме» і прастаце штодзённага пазнання – ключ да разумення сацыякультурнага праграмавання, «даходлівасці» штодзённага ведання, механізма «сацыяльнай спадчыннасці», захавання назапашанага сацыяльнага вопыту.

Гарызантальны «зрэз» структуры штодзённага пазнання прадстаўлены формамі. Формамі штодзённага (данавуковага) пазнання з'яўляюцца: маральнае (нарматыўнае) пазнанне, рэлігійнае пазнанне (як адкрыццё), эстэтычнае (мастацка-вобразнае) пазнанне, жыццёва-філасофскае пазнанне, а таксама пачатковае палітычнае і прававое пазнанне, якія адлюстроўваюць узровень сацыялізацыі, выхавання, адукацыі і самаадукацыі суб'екта, які пазнае. Можна гаварыць аб маральным, рэлігійным, эстэтычным, палітычным, прававым і жыццёва-філасофскім вымярэнні штодзённага пазнання. Дадзеныя формы з'яўляюцца, па сутнасці, формамі сацыяльнага пазнання. Тыпы і формы штодзённага пазнання ўзаемадзеюць паміж сабой, спараджаючы звычайную карціну свету, як «абагульненую карціну чалавечага свету», якую В.С. Сцёпін назваў «светапоглядам эпохі». Звычайная карціна свету праз сваю сістэму вартасных устаноў, якія можна назваць ідэаламі і нормамі штодзённага пазнання, уплывае на ўзроўні і спосабы штодзённага пазнання. Праблема ідэалаў і норм штодзённага пазнання можа быць прадметам далейшага разгляду і даследавання.

Узроўні штодзённага пазнання ўяўляюць вертыкальны «зрэз» структуры штодзённага пазнання. Можна вылучыць наступныя ўзроўні: 1) псіхасаматычнае пазнанне, звязанае з дзейнасцю цела, яго органаў пачуццяў і псіхікі (псіхасаматычны вопыт), 2) руціннае пазнанне стэрэатыпаў дзейнасці і мыслення, замацаваных у звычаях, традыцыях і СМІ (сацыякультурны вопыт), 3) пераднавуковае і калянавуковае пазнанне: разумны сэнс, «сапіентальнае пачуццё» (Р. Варгезэ), «натуральнае святло розуму», гэта значыць інтуіцыя (Р. Дэкарт), здагадкі, вяшчунствы, «прасвятленні» і «азарэнні» (пераднуковы вопыт), 4) самапазнанне (пазнанне індывідуальнага «Я»), гэта значыць «рэфлексіўны» вопыт. Дадзеныя ўзроўні штодзённага пазнання адлюстроўваюць дынаміку ўзаемадзеяння псіхасаматычнага, сацыякультурнага, пераднавуковага і рэфлексіўнага пазнання ў паўсядзённым жыцці.

Самапазнанне – гэта сінтэз саманазірання і самааналізу, на яго аснове ўзнікае самасвядомасць. Свядомасць свядомасці (самасвядомасць) – спосаб суб'ектыўнага канструявання, які дазваляе ўсведаміць сваю самасць, непаўторнасць, адказнасць і жыццёвую пазіцыю. Адначасова самапазнанне дазваляе раскрыць магчымасці сваёй самарэалізацыі. Аўтабіяграфія, споведзь, інтэрв'ю, лісты і дзённікі – спосабы самаапісання і самапазнання чалавека, «майстэрня» яго творчасці.

Спосабы суб'ектыўнага канструявання ў звычайным пазнанні праходзяць вызначаныя

этапы, якія адлюстроўваюць дынаміку штодзённага пазнання, дзейнасці і самога жыцця. Некаторыя з іх можна паспрабаваць вылучыць у выглядзе эпістамалагічных трыяд.

Трыяда 1: 1) рэфлекс, 2) «рэфлекс рэфлексу» (свядомасць), 3) рэфлексія. Дадзеная трыяда адлюстроўвае пачатак, сярэдзіну і канец любога акта штодзённага пазнання. Рэфлекс як адказная рэакцыя арганізма на «каўзальнае ўздзеянне», «як звычка дзейнічаць» (А.Н. Уайтхед) пераходзіць не толькі да «рэфлексу рэфлексаў», гэта значыць свядомасці (Л.С. Выгоцкі), але і да рэфлексіі, гэта значыць самаадлюстравання (самапазнання). Рэфлекс – гэта спосаб канструявання «цэлеснага», пачуццёвага («псіхасаматычнага») ведання, затым гэта веданне праходзіць праз «калідор свядомасці» (М. Шэлер), свядомасць забяспечвае яго інтэлектуальнае засваенне, а рэфлексія – гэта спосаб засваення і інтэрпрэтацыі атрыманай «ежы для разважання», а таксама спосаб канструявання індывідуальнага «Я».

Трыяда 2: 1) няведанне (невуцтва), 2) веданне, 3) «навуковае няведанне». Невуцтва папярэднічае працэсу дасягнення ведання як адмаўлення няведання, за ім ідзе «навуковае няведанне» як адмаўленне адмаўлення. «Навуковае няведанне» (Сакрат, М. Кузанскі, І. Кант) адлюстроўвае не толькі філасофскую, але і навуковую кагнітыўную пазіцыю, якая не дае супакою, патрабуе пастаяннага «руху» па шляху ведання і ісціны. Разуменне жыццёвай ісціны праходзіць праз барацьбу праўды як суб'ектыўнай інтэрпрэтацыі ісціны і няпраўды, гэта значыць хлусні, вольнага або нявольнага падману і самападману. Можна разглядаць праўду як спосаб суб'ектнага канструявання ісціны ў звычайным пазнанні, а хлусню як спосаб суб'ектнага канструявання памылак.

Трыяда 3: 1) вядзенне (дзеянне), 2) веды (веданне), 3) паводзіны.

У працэсе дзейнасці (вядзення справы) фарміруюцца веды (веданне) і на іх аснове – паводзіны як сінтэз дзеянняў і ведаў. На аснове ведаў (ведання) узнікае новае бачанне і вядзенне, ствараецца «про-изведение» (М. Хайдэгер), гэта значыць тэхніка. За ўсякім веданнем як думкай хаваецца задума (мэтавае ўтрыманне) і сэнс як канчатковы вынік (*causa finalis*) і сутнасць. Задума як «цэлеполаганне» вядзе да выдумкі (фантазіі) і мастацтва як спосабам суб'ектнага канструявання і адлюстравання рэальнасці. Палёт думкі, уяўленні і фантазіі выклікае мара, якая валодае магутным творчым патэнцыялам. Мара – гэта спосаб суб'ектнага канструявання магчымай рэальнасці ў звычайным пазнанні, а таксама жыццёвай мэты, сэнсу і спосабу жыцця. Паводле А.Н. Уайтхеда, уяўленне з'яўляецца «той цвёрдай пародай, на якой грунтуецца

ўся структура штодзённага мышлення». З дапамогай уяўлення ўзнікаюць фантастычныя канструкты – праекты новай рэальнасці (напрыклад, дывана-самалёта), якія вядуць да вынаходства тэарэтычных і практычных канструктаў (самалёта і г. д.). Прыёмы, якія «наводзяць масты паміж цяжучай нявызначанасцю пачуццяў і выразнымі азначэннямі мышлення», напрыклад, паміж фантастычнымі канструктамі і рэальнымі навукова-тэхнічнымі вынаходствамі, уключаюць «набор абстракцый, абагульненняў, фармалізацый і ідэалізацый, адпаведных вызначанаму ўзроўню арганізацыі мышлення» [4, с. 8], а таксама «разумовыя канструкты разумнага сэнсу», асацыяцыі, аналогіі, мадэлі і факты. Так, працэс праектавання ў звычайным пазнанні ўключае ў сябе вызначаную ідэалізацыю, пазначаную Э. Гусэрлем як «Я магу зрабіць гэта зноў» [4, с. 22].

Штодзённае пазнанне з'яўляецца чалавекаразмерным. Цэлесная арганізацыя, пачуццёвы вопыт і псіхіка чалавека, яго фізічнае і сацыякультурнае асяроддзе вызначаюць спецыфіку, магчымасці, «маштаб бачання», глыбіню разумення і дынаміку суб'ектнага канструявання свету, ведаў і індывідуальнага «Я». Першапачатковае пазнанне пачынаецца з узаемадзеяння цэла, якое М. Мос назваў «першым і найбольш натуральным інструментам чалавека» [5, с. 69], з навакольным асяроддзем. «Псіхасаматычнае» пазнанне звязана з наяўнасцю ў чалавека пяці органаў пачуццяў: зроку, слыху, густу, нюху і дотыку, якія С. Полацкі зваў «пяццю ўваходнымі варотамі» першаснага пазнання. Органы пачуццяў – гэта не толькі «прыёмнікі» інфармацыі, але і сродкі псіхасаматычнага пазнання і суб'ектнага канструявання новага ведання. Яны выконваюць складаную працу: прымаюць і перапрацоўваюць інфармацыю, фарміруюць пазнавальныя выявы, якія знаходзяць сваю эмацыянальную, інтэлектуальную, а затым і сацыяльную эксплікацыю. Гэты працэс нагадвае «праяўку фатаграфій», пераход ад негатыва да пазітыва, ад невідавочнага (імпліцытнага), «цёмнага ведання» да «светлага» (відавочнага).

У працэсе штодзённага пазнання адбываецца ўзаемадзеянне «знешняга» і «ўнутранага» зроку, пераход ад візуальнага пазнання да ўнутранага бачання (прасвятлення) праз збавенне ад унутранай слепаты. Прасвятленне пачынаецца з «азарэння», якое прыходзіць як бы раптам, як маланка ўночы, а насамрэч яно – выпадкутаваны прадукт і вынік жыццёвага вопыту. Азарэнне з'яўляецца відам рэзананснага ведання, яно – вынік свайго кшталту «інтэрферэнцыі» свядомай працы мозга над праблемай і працягам гэтай працы на падсвядомым або нават несвядомым узроўні. На аснове вопыту

і практикування, азарэння і прасвятлення развіваецца «ўменне глядзець і бачыць», праніклінасць, «зоркасць», «вастрыня зроку», перспектыўнасць бачання. Такім чынам, «угляданне», «бачанне», пункт гледжання, прасвятленне, азарэнне, а таксама «зоркасць сэрца» – гэта спосабы суб'ектнага канструявання не толькі ў звычайным, але і навуковым пазнанні, якое адлюстроўвае этапы інтэлектуальнага, духоўнага і сацыяльнага росту чалавека.

Слых дае магчымасць «слухаць», каб «чуць», гэта значыць разумець, пераходзіць ад знешніх «слыхаў» і «галасоў натоўпу» (гаворкі), да сумлення (унутранага голасу) і ўнутранага слыху (інтуіцыі), які дазваляе «пачуць будучыні кліч» (Б. Пастэрнак). Акрамя таго, слых дазваляе атрымліваць асалоду ад успрымання музыкі, якая можа стаць натхняльным стымулам творчасці суб'екта штодзённага пазнання. «Услухоўванне» (Арыстоцель), слых, унутраны голас (сумленне), музычны слых, чуласць да тону і інтанацыі – гэта спосабы суб'ектнага канструявання ў звычайным пазнанні, якія дапамагаюць зразумець тонкія нюансы сітуацыі і праектаваць далейшае развіццё падзей. Напрыклад, злосны голас маці для дзіцяці можа азначаць пакаранне за правіннасць або проста негатыўную ацэнку ўчынку або сітуацыі.

Х.-Г. Гадамер, які назваў густ «самым вітальным з нашых пачуццяў», «індывідуальным спосабам пазнання», які «ахоплівае ўвесь абсяг нораваў і прыстойнасцей», утрымлівае ў сабе «нарматыўны кампанент», выконвае «сацыяльна-злучную функцыю». Густ, «смакаванне наперад» (прадчуванне) і «послевкусие» (ацэнка) – гэта спосабы суб'ектнага канструявання ў звычайным пазнанні, якія дазваляюць фарміраваць суб'екта «пазнаючага», яго вартасныя адносіны да свету, эстэтычныя і маральныя якасці.

На аснове дотыку як тактыльнай адчувальнасці развіваецца жаданне ўсё «памацаць рукамі», гэта значыць «ручное пазнанне» (абмацванне), пазнанне «навобмацак», а таксама такт як «спосаб пазнавання і спосаб быцця адначасова» (Х.Г. Гадамер). Тактыльнае ўспрымання, «ручное пазнанне» (абмацванне), «чуццё», такт – гэта спосабы суб'ектнага канструявання новага ведання ў звычайным пазнанні.

У штодзённым пазнанні адбываецца пераход ад прадчування як перадумова (памежнага), гэта значыць інтуітыўнага спосабу пазнання да эмацыянальна-пачуццёвага пазнання, а затым да ўражання як спосабу седыментацыі (асядання) успрымання ў памяці. Уражанне – гэта спосаб канструявання падання як пэўнай рэпрэзентацыі рэчаіснасці ў памяці, якая змяшчае ў сабе «адбіткі» былых успрыманняў. «Матаць на вус», гэта значыць запамінаць, можна з дапамогай розных прыёмаў і «занакаў»

(завязвання вузельчыкаў на насоўцы з дапамогай вызначаных знакаў і запісаў, карандашных метак на палях і г. д.). Меткі – гэта суб'ектыўныя напамінкі, або «мнеманічныя сродкі». У памяці часам спрацоўвае «эфект крышталізацыі». Бывае так, што адна драбнютка, але ключавая дэталі выклікае працэс «крышталізацыі», гэта значыць успаміны. Такія «ключавыя веды» могуць стаць спосабамі суб'ектнага канструявання ў штодзённым і навуковым пазнанні, дадзены «эфект крышталізацыі» можна выкарыстаць таксама ў адукацыйнай дзейнасці. Памяць – гэта спосаб «пакавання» і захоўвання нашых ведаў аб свеце, яна – свайго кшталту «архіў» ведаў чалавека.

Гістарычна розуму і фарміраванню здаровага розуму папярэднічаюць забабоны. Забавоннасць, прадчуванне, прадбачанне – гэта віды пагранічнага ведання і спосабы суб'ектыўнага канструявання ў звычайным пазнанні. Але калі забавоннасць вядзе да негатыўнага (маргінальнага) вопыту забавон, магіі і г. д., то прадчуванне і прадбачанне могуць стаць спосабамі навуковага пазнання. Пагранічнымі відамі ведання з'яўляюцца сон і «паток свядомасці». Сон можа быць эўрыстычным спосабам канструявання (вынаходства) новага ведання, спосабам адкрыцця ісціны (Д.І. Мендзялееў і інш.). Спосабам суб'ектнага канструявання звычайнай карціны свету з'яўляецца «паток свядомасці», які ўтрымлівае ў сабе асацыяцыі, аналогіі, «насенне ідэй», адрозніваецца жвавасцю і дынамічнасцю.

Спосабам канструявання новага ведання можа стаць таксама здзіўленне. Арыстоцель нездарма лічыў здзіўленне пачаткам пазнання. Здзіўленне – гэта спосаб канструявання пытанняў, якія патрабуюць адказаў і рашэнняў. Дапытлівасць – спосаб суб'ектнага канструявання новага ведання. Пытанне можа ўтрымліваць у сабе «зародак адказу», яго перадумову. Цікаўнасць як любоў да пытанняў і вопыту, а таксама дапытлівасць (любоў да ведаў) вядуць не толькі да назапашвання ведаў і вопыту, але і зараджэння «любомудрыя», першапачаткова ў форме жыццёвай філасофіі. Наогул любоў канструктыўная ва ўсім да «чаго дакранаецца», яна з'яўляецца «каталізатарам» пазнавальнай дзейнасці, які павялічвае яе каэфіцыент карыснага дзеяння, спосабам канструявання патаемнага і сакральнага ведання.

Тое, што нас падахвочвае да пазнавальнай дзейнасці (цікавасць, матыў, намер, жаданне, пачуццё, патрэбнасць), можа стаць стымулам і нават каталізатарам канструявання не толькі новай рэальнасці, але і новага ведання. Паводле А. Шуца, адрозніваюць: 1) «матывы – для», гэта значыць мэты, якія мы маем намер дасягнуць, і 2) сапраўдныя «матывы – таму»

што», абумоўленыя асяроддзем, дзіцячым вопытам і г. д. Штодзённае пазнанне дазваляе выявіць сувязь матывацыі з «праектам» новай рэальнасці і практычнай дзейнасцю. Паўсядзённыя патрэбнасці (бягучыя патрэбы) маюць канструктыўны характар, на іх аснове ўзнікаюць пазнавальныя мэты, інтарэсы, жаданні, мары і імкненні, якія з'яўляюцца спосабамі суб'ектнага праектавання не толькі кірунку пазнавальна-пераўтваральнай дзейнасці, сэнсавых контураў жыцця, але і самога суб'екта штодзённага пазнання. Пад уплывам цікавасці і працы схільнасці і задаткі як патэнцыяльныя магчымасці індывіда становіцца рэальнымі здольнасцямі канструявання штодзённага ведання, развіваюць спрыт і кемлівасць як эфектыўныя спосабы дзейнасці і суб'ектнага канструявання ў звычайным пазнанні, а таксама звычайку. Звычайка як руцінны, паўтаральны спосаб дзейнасці і штодзённага пазнання канструюе не толькі характар, натуру суб'екта штодзённага пазнання, яго лёс, але і сам спосаб суб'ектнага канструявання, ператвараючы яго спачатку ў індывідуальны звычай, а затым (з цягам часу) у традыцыю народа.

Штодзённае пазнанне мае складаную структуру, у якой можна вылучыць гістарычныя тыпы (архаічнае, архіўнае, векавы вопыт), формы (маральнае, рэлігійнае, эстэтычнае, жыццёва-філасофскае, пачатковае палітычнае і прававое), узроўні (псіхасаматычнае, руціннае, праднавуковае і рэфлексійнае), а таксама звязаныя з імі розныя спосабы штодзённага пазнання

Дынаміка штодзённага пазнання адлюстроўвае ход развіцця дзейнасці і самога жыцця чалавека. Штодзённае пазнанне – гэта «будаўнічыя рыштаванні» навуковага пазнання. Яно ўтрымлівае ў сабе патэнцыял пагранічнага ведання, а таксама «ключавыя веды», «веды-каталізатары», «рэзанансныя веды», што валодаюць вялізнымі эўрыстычнымі магчымасцямі, гэта значыць такімі спосабамі суб'ектнага канструявання ведання, якія ў працэсе «будаўніцтва» новага ведання вядуць навуку да новых вяршынь і адкрыццяў.

Літаратура

1. Стёпин, В.С. Специфика научного познания / В.С. Стёпин. – Минск: Знание, 1983. – 18 с.
2. Стёпин, В.С. Эпоха перемен и сценарии будущего: избр. соц.-филос. публицистика / В.С. Стёпин. – М.: ИФРАН, 1996. – 174 с.
3. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
4. Шюц, А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц. – М.: Росспэн, 2004. – 1056 с.
5. Мосс, М. Техники тела / М. Мосс // Человек. – 1993. – № 2. – С. 64–79.

Summary

The article presents the structure and the dynamics of everyday cognition. The types, forms and levels of everyday cognition as the modes of the subject construction in their dynamics are dealt with. Everyday cognition is regarded as «scaffolding» of scientific cognition including a potential of «border knowledge», «key knowledge», «catalyst knowledge», which promote new scientific discoveries.

Паступіў у рэдакцыю 23.06.2010 г.

УДК 141.7:008

У.У. Трамбіцкі,

старшы выкладчык кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін МГТУ

АСОБА ВА ЎМОВАХ ДЫЯЛОГУ КУЛЬТУР

Праблема асобы (у больш шырокім сэнсе – чалавека) заўсёды знаходзіцца ў цэнтры навуковага і мастацкага асэнсавання. У сучасных сацыяльных умовах да праблем асобы, яе ролі ў жыцці дзяржавы і грамадства назіраецца павышаны інтарэс філосафаў, псіхолагаў, педагогаў, біёлагаў, гісторыкаў, археолагаў, палеантолагаў, мастакоў і літаратараў. Прадстаўнікі многіх навук займаюцца вывучэннем такіх аспектаў праблемы, як суадносіны нерацыянальнага і рацыянальнага, свядомага і несвядомага, філагенезу і антагенезу, генетычнага і сацыяльнага. Але амаль не існуе прац, у якіх бы асоба разглядалася не як аб'ект даследавання, а як суб'ект сучаснай інфармацыйнай цывілізацыі.

За апошні час адбылося шмат змен у розных сферах чалавечай дзейнасці. Цяпер нікому не трэба даказваць, што многія камп'ютарныя і іншыя інфармацыйныя тэхналогіі здольны дапамагаць асобе як у захаванні, так і ў перадачы інфармацыі на вялікія адлегласці. Чалавецтва апынулася перад неабходнасцю выпрацоўкі прынцыпова новай парадыгмы свайго жыцця. Дасягненні ў галіне інфармацыйных тэхналогій пачынаюць уплываць на жыццё чалавека і грамадства, дапамагаюць рэалізаваць асобе самыя фантастычныя прадбачанні футуролагаў. Не так даўно здавалася, што вучоны, які працуе ў сваім пакоі і мае сувязь з найноўшымі дасягненнямі ў розных сферах чалавечай дзейнасці – гэта фантастыка. У сучаснай цыві-

лізації тэарэтычная мадэль фантаста стала рэальнасцю.

Ва ўмовах дыялогу культур і цывілізацый роля асобы ў жыцці дзяржавы і грамадства ўзрастае дзякуючы таму, што яна мае доступ да інфармацыі і можа выкарыстоўваць яе ў асабістых і грамадскіх мэтах.

У класічнай аграрнай і нават індустрыяльнай цывілізацыі жаданне асобы быць аўтарам не толькі асабістага лёсу, але і лёсу іншых людзей рэалізавалася дзякуючы валоданню сродкамі вытворчасці. Такое жаданне маглі рэалізаваць далёка не ўсе. У Францыі, напрыклад, у 1936 г. кіруючыя рашэнні залежалі ад двухсот сямей. Магчымасць быць суб'ектам кіравання залежала не толькі ад здольнасцей, але і ад матэрыяльнага багацця, ад узаемадзеяння паміж сабой многіх сацыяльных структур грамадства як цэласнай сістэмы. Аналагічная сітуацыя была і ў мінулым стагоддзі: на дванаццаць мільёнаў чалавек прыпадала толькі адна тысяча вельмі багатых людзей. Іерархічнасць у сацыяльнай структуры грамадства выконвала і выконвае важную функцыю ў жыцці асобы і грамадства як цэласнай сістэмы. У 1688 г. у Англіі было прыблізна 36 тыс. сямей, чый гадавы даход перавышаў 200 фунтаў. Меншасць (лорды, бароны, сквайры, купцы, юрысты і інш.) складала 2–6 % ад агульнай колькасці насельніцтва. У Венецыі ў 1575 г. меншасць была прадстаўлена пяццю працэнтамі, у Нюрнбергу ў XVI ст. улада належала 150–200 выбраным на 20 тыс. жыхароў горада і 20 тыс. – у яго акрузе. Меншасць вырашала фактычна ўсе пытанні, ні перад кім не адказваючы за свае дзеянні. Улада ў 1603 г. залежала ад 200 купцоў, арыстакратыя ў XVII ст. у Нідэрландах налічвала 10 тыс. асоб пры агульным насельніцтве 2 млн чалавек. Меншасць у Фларэнцыі XV ст. складала каля 3-х тысяч, а ў 1760 г. – 800–1000 асоб. Па-сапраўднаму багатых людзей у Англіі XVII ст. было 600–700 чалавек (менш чым 1 % ад агульнай колькасці насельніцтва). Багатыя адпаведнага перыяду Францыі складалі ад 1 да 1,5 %. Самы высокі працэнт (8–10) багатых людзей у Еўропе зафіксаваны ў Польшчы. Але ў гэтай краіне далёка не ўсе багатыя былі магнатамі. Жыццёвы ўзровень многіх мала чым адрозніваўся ад сялян.

У сучасным грамадстве сітуацыя амаль не змянілася. Доля багатай часткі насельніцтва планеты (так званы «залаты мільярд») складае 83 % сусветнага даходу, а на долю большасці насельніцтва (80 %) прыпадае толькі 17 %. Эканамічная піраміда і цяпер працуе, як помпа: да яе вяршыні ідуць патокі фінансаў, багацця, інтэлекту [1]. У Савецкім Саюзе іерархічная піраміда выглядала так: багатыя – 1–2 %, сярэдні слой – 12 %, бедныя – 86 %.

Аднак погляд на гістарычны працэс, як на імкненне людзей заняць у сацыяльнай структуры грамадства месца на вяршыні эканамічнай піраміды, значна спрашчае рэальную гісторыю, таму што сярод ідэалаў і мэт сацыяльных мадэлей будучыні існуюць зусім іншыя – стварэнне не іерархічнага, а сацыяльна-справядлівага грамадства, у якім усе суб'екты гістарычнага працэсу мелі б роўныя правы. На час распаду СССР была зафіксавана эканамічная піраміда.

Вядомы сацыёлаг П. Сарокін паказаў іерархічнасць грамадства больш складана. З пункта гледжання эканамічнага статусу людзей, іерархічнасць ён назваў эканамічнай стратыфікацыяй. Там існуюць пераходы людзей не толькі ўверх, да больш багатага становішча, але і ўніз. На канкрэтна-гістарычным (эмпірычным) матэрыяле Еўропы і Амерыкі ён прышоў да высновы, што тэорыя бясконцага эканамічнага прагрэсу памылковая. На прыкладзе шасцісотгадовага эканамічнага развіцця Францыі ён вылучыў цыклы заняпаду (з 1201 па 1350 г.), росту (з 1350 па 1500 г.), заняпаду (1501–1650) і перыяд стабілізацыі, дзе цяжка вылучыць якую-небудзь тэндэнцыю (1701–1790 гг.). Перыяды флуктуацый склалі нейкую пастаянную велічыню – 150 гадоў [2]. Акрамя эканамічнай, былі вылучаны палітычная, сацыяльная і прафесійная стратыфікацыі. У якасці каналаў вертыкальнай мабільнасці амерыканскі сацыёлаг рускага паходжання П. Сарокін вылучаў армію, царкву, школу, палітычныя арганізацыі і палітычныя партыі, арганізацыі па стварэнні матэрыяльных каштоўнасцей, а таксама сям'ю. Каналы стратыфікацыі ў грамадстве выконваюць ролю «фільтраў».

У XX ст. рэзервы індустрыяльнага грамадства вычарпалі сябе. Гісторыя грамадства ізяляваных краін і народаў пад уплывам новых інфармацыйных тэхналогій паступова ператвараецца ў глабальную гісторыю. У сучаснай інфармацыйнай цывілізацыі змяненні ў жыцці асобных краін і народаў пачынаюць уплываць на ўвесь свет. Дыялог розных сфер чалавечай дзейнасці, сацыяльных сістэм вядзе да трансфармацыі культур і традыцый. Працэс узаемадзеяння культур і цывілізацый суправаджаецца як пазітыўнымі, так і негатыўнымі аспектамі. У адрозненне ад традыцыйных культур і цывілізацый, у якіх існуюць устойлівыя спосабы ўзаемаадносін асобы і грамадства, сучасная інфармацыйная цывілізацыя характарызуецца ўзрастаннем свабоды асобы. Росту свабоды індывіда дапамагаюць не толькі грамадскія адносіны той краіны, дзе жыве чалавек, але і павелічэнне магчымасцей асобы будаваць свае адносіны з навакольным светам і людзьмі на аснове ведаў, традыцый і каштоўнасцей іншых індывідуаль-

ных і калектыўных суб'ектаў. У такой сітуацыі для большасці развіццё навукі, тэхнікі, тэхналогіі становіцца мэтай і сэнсам грамадскага прагрэсу. Адбываецца сумяшчэнне ведаў аб тым, што павінна быць выканана ў дакладнай сітуацыі з больш глыбокімі структурамі чалавека быцця: з суадносінамі дзейнасці асобы, з праблемамі сэнсу і каштоўнасцей асобы і грамадства. Сучасная цывілізацыя ставіць перад асобай у больш «вострай» форме праблему выбару: верыць ці не, дзейнічаць так або інакш, каму можна даверыць свае пачуцці і думкі.

Асоба ў сучасным патоку інфармацыі павінна пастаянна суадносіць «экранны», віртуальную інфармацыю з рэчаіснасцю. Духоўнае жыццё асобы ў сучаснай цывілізацыі ўскладняецца сферамі міжасобасных зносін, рашэнняў і дзеянняў. Інфармацыйнае грамадства адрозніваецца ад індустрыяльнага тым, што вядучым сектарам нацыянальных эканомік становіцца не прамысловасць, а сфера паслуг і кіравання; галоўнымі каштоўнасцямі – не карыстанне таварамі, а эканомія часу, задавальненне індывідуальных інфармацыйных і культурных патрэб. У прафесійнай структуры пачынаюць дамінаваць не працоўныя, а абслуговы персанал і менеджары, «тэхнічны клас», навукоўцы, інтэлігенты. Аб'ектам арганізацыі становяцца не машыны і людзі, а веды (асабліва тэарэтычныя); у структуры эканомікі пачынаюць дамінаваць не традыцыйныя капіталаёмкія і працаёмкія галіны, а навукаёмкія, інфармацыйныя, інвацыйныя галіны; прыметай улады эліт становіцца не ўласнасць, а адукацыя і кваліфікацыя, фактарам вартасці становіцца не праца, а інфармацыя [3].

Асоба можа жыць у пэўнай культуры і цывілізацыі (традыцыйнай, індустрыяльнай, інфармацыйнай) і не толькі рэагаваць на іншыя культуры і цывілізацыі, але і па-варварску адносіцца да «сваёй» культуры. Маюць рацыю тыя аўтары, якія распрацавалі паняцці «маргіналаў» і «маргінальных культур». У паняцці «цывілізаванасць» адлюстроўваецца ступень засваення асобай дасягненняў культуры і цывілізацыі. Цывілізаваны чалавек спалучае дзеянні з сацыякультурнымі і прыроднымі ўмовамі, якія яго акружаюць.

Фарміраванне і развіццё інфармацыйнай цывілізацыі ўплывае на змяненне зносін паміж асобай і грамадствам. Ствараецца новы тып сацыялізацыі асобы, пры якім акцэнт з калектыўных пачаткаў вядзення вытворчасці пераносяцца на аптымальнае спалучэнне грамадскіх і асабістых інтарэсаў, асабістых свабод і грамадскіх заканамернасцей. Узрастанню ступені свабоды асобы і калектываў дапамагае станаўленне прававой культуры асобы і грамадства, узрастанне адказнасці асобы за сваю

дзейнасць, фарміраванне такой якасці асобы, як прадбачанне сацыяльных наступстваў навукова-тэхнічнага прагрэсу і асабістых дзеянняў. У інфармацыйнай цывілізацыі поспех асобы залежыць ад умення будаваць «апераджальныя мадэлі будучыні». Прагназаванне будучыні з'яўляецца важнейшым аспектам сацыяльнага пазнання і свядомай дзейнасці асобы, нацыі, калектываў. Прадбачанне выступае ў якасці ведаў аб тым, што яшчэ не існуе або існуе толькі на ўзроўні «пажаданай» будучыні. Да асаблівасцей футуралагічных прагнозаў будучыні ў інфармацыйнай (і не толькі) цывілізацыі можна аднесці тое, што на іх уплываюць асабістыя і калектыўныя ўяўленні аб будучыні. Яны могуць садзейнічаць як росквіту, так і заняпаду культур і цывілізацый. У жыцці асобы і грамадства нібы працуе фантастычная «машына часу», якая прапануе чалавеку і грамадству свае сцэнарыі будучыні. Уяўленні аб будучыні ўплываюць на сучаснасць не менш чым гістарычны працэс, які быў да нашага часу. Справа ў тым, што чалавек адрозніваецца ад усіх жывых істот свядомасцю, можа «мадэліраваць» будучыню. Больш таго, ідэальныя мадэлі будучыні чалавек можа матэрыялізаваць сваёй працай. Сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі могуць скараціць тэрмін «матэрыялізацыі» ідэй, «пажаданай будучыні». У гэтым заключаецца прыцягальная сіла інфармацыйных тэхналогій.

Вывучэнне ўплыву новых інфармацыйных тэхналогій на чалавека паказвае, што карыстанне імі не толькі дапамагае чалавеку ўступаць у дыялог з іншымі культурамі, традыцыямі, «сціскае» гістарычны працэс і г. д., але ўплывае на псіхалогію апэратара і яго менталітэт. Інфармацыя, успрынятая праз манітор, уплывае на падсвядомасць, абыходзіць блокі крытычнага асэнсавання свядомасцю. Падобны «дыялог» здымае прастора-часавыя бар'еры. У інтэрнэт-карыстальніка ўзнікаюць эмоцыі асабістага ўдзелу ў падзеях сеткі, змяняюцца каштоўнасці: для яго больш важнай становіцца віртуальная інфармацыя, а не каштоўнасці рэальнага жыцця. Асобы злучаюцца (з ліку моладзі, якая працавала з сеткай) характарызуецца тым, што ў сістэме іх каштоўнасцей і эмоцый дамінуюць ірацыянальныя вобразы, разбуральныя адносіны да рэчаіснасці [4]. У час узаемазвязі сеткі і чалавека адбываецца праграмаванне і самога чалавека. Гэта нешта іншае ў параўнанні з нейралінгвістычным праграмаваннем, пры якім на вербальным узроўні робіцца ўплыў на ментальныя структуры асобы. Названы аспект праблемы ўскладняецца яшчэ і тым, што ўладальнікі сеткі свядома могуць закладваць у яе «патрэбную» інфармацыю.

З улікам таго, што інтэрнэтам карыстаюцца больш за мільярд чалавек, знаёмства моладзі

з працэсамі, якія адбываюцца на ўзроўні свядомасці і падсвядомасці карыстальніка сеткі, становіцца неабходнасцю.

Дыялог культур па-свойму адлюстраваны ў постмадэрнізме. Яго прадстаўнікі лічаць, што чалавек постіндустрыяльнага грамадства выступае супраць любой улады, хрысціянскай гісторыі, філасофіі Гегеля, пазітывізму, тэорыі грамадскага прагрэсу, адмаўляецца ад дзялення сусветнай гісторыі на мінулую, сучасную і будучую. Рэчы, зробленыя чалавекам, прадстаўнікі постмадэрнізму разглядаюцца як комплекс ідэй, якія ўзніклі ў розны час. Сучасная мадэль аўтамашыны разглядаецца як вынік навукова-тэхнічных дасягненняў розных эпох: адна частка аўтамашыны – вынаходніцтва пачатку XX ст., другая з'явілася 200 гадоў назад; колы – вынаходніцтва эпохі неаліту.

Аналагічна разглядаюцца і духоўныя каштоўнасці: многія ідэі Платона з'яўляюцца актуальнымі для сучаснай эпохі. Думкі як акты мыслення разглядаюцца не як народжаныя і не як прыгаванне, а як мысленне без вобразаў [5]. Ж. Ліатар лічыць, што ў постіндустрыяльным грамадстве змяняецца статус ведаў. Апошнія ствараюцца з мэтай іх продажу, прычым ведамі распараджаецца не дзяржава, а асобы. У постіндустрыяльнай цывілізацыі ўлада пераходзіць да спецыялістаў, да тых, хто прымае рашэнні: кіраўнікі прадпрыемстваў, функцыянеры, кіраўнікі вялікіх прафесійных арганізацый, палітычных партый і рэлігійных канфесій [6].

Постмадэрн у філасофіі па-свойму адлюстравана ў фарміраванне новай інфармацыйнай цывілізацыі. Безумоўна, новае інфармацыйнае грамадства ўжо ўплывае на асобу і чалавека, патрабуе асэнсавання таго, што адбываецца вакол нас у выніку ўзаемадзеяння культур. На наш погляд, такая сітуацыя патрабуе ад асобы не адмовы ад розуму, інтэлекту і філасофіі, а больш крытычна суадносіць свае ідэальныя прагнозы з асэнсаваннем рэальных працэсаў, рэальных дзеянняў, нягледзячы на тое, што час асэнсавання падобных праблем у інфармацыйнай цывілізацыі скарачаецца.

Асоба ва ўмовах дыялогу культур, асабліва пад уплывам новых інфармацыйных тэхналогій, за больш кароткі час (у параўнанні з асобамі, якія жылі раней) змяняе знешнія ўмовы свайго існавання і свае думкі, свае «асабістыя» веды, свой светапогляд. Зразумела, што падобнае робяць не ўсе асобы адначасова. Таму ва ўмовах сучаснага дыялогу культур узнікае праблема інфармацыйнай бяспекі: «Калі раней нацыянальная бяспека засцерагалася дзейнасцю пераважна сацыяльных інстытутаў дзяржавы, то сёння – ва ўмовах цеснага ўзаемадзеяння краін і народаў, актывізацыі глабалізацыйных працэсаў, якія маюць наднацыянальны,

наддзяржаўны характар, ва ўмовах інтэнсіўнага развіцця мабільных сродкаў сувязі, інфармацыйных тэхналогій і камунікацый – нацыянальная бяспека становіцца комплекснай праблемай грамадства, яго грамадзянскіх інстытутаў, кожнага чалавека і па шматлікіх прыкметах выглядае як праблема інфармацыйнай бяспекі» [8].

Такім чынам, у артыкуле прапануецца пункт гледжання на вядомыя факты. На думку аўтара:

1. Цывілізацыйны падыход да асобы і грамадства патрабуе разглядаць іх праз дыялектыку вечнага і знікаючага.

2. Разуменне дыялогу вечнага і знікаючага ў станаўленні і развіцці асобы можа выступаць у якасці метадалагічнага прынцыпу для аналізу праблемы «асоба ва ўмовах дыялогу культур».

3. Адказ самому сабе на пытанне: што важнейшае – вечнае ці знікаючае – уплывае на свядомасць і самасвядомасць асобы, на яе дзеянні, учынкi, выбар сяброў, тып камунікацый, тып духоўнасці.

4. Асоба ва ўмовах сучаснага дыялогу культур не заўсёды разумее тое, што сучасная культура не паспявае за тэмпамі развіцця інфармацыйных тэхналогій, якія «сціскаюць» сацыяльную прастору і час. Разуменне ёй таго, што адбываецца вакол ва ўмовах сучаснага дыялогу культур немагчыма без арыентацыі на вечныя каштоўнасці і ідэалы.

Літаратура

1. Мяснікова, А.А. Экономика постмодерна и отношения собственности / А.А.Мяснікова // Вопросы философии. – 2002. – № 7. – С. 5.
2. Сорокин, П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – С. 329.
3. Рейман, Л.Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении / Л.Д. Рейман // Вопросы философии. – 2001. – № 3. – С. 6–7.
4. Рашковский, Е. Постмодерн: культурная революция или контрреволюция? / Е. Решковский // МэиМО. – 1999. – № 7. – С. 122.
5. Делез, Ж. Различие и Повторение. / Ж. Делез. – М.: СПб., 1998. – С. 208.
6. Лиотар, Ж. Состояние постмодерна. / Ж. Лиотар. – СПб., 1998. – С. 9–43.
7. Лічыбы па працэнтных суадносінах багатых і бедных, узятыя з працы: Бродель, Ф. Матеріальная цывілізацыя, эканоміка і капіталізм, XV–XVIII вв. В 3 т. Т. 2 / Ф. Бродель. – М.: Прогресс. – 1988. – С. 499–500.
8. Лазарэвіч, А.А. Інфармацыйная пагроза сучаснасці / А.А. Лазарэвіч // Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – 2010. – № 1. – С. 5.

Summary

In the article the analysis of a personality as a subject of the progress is suggested. The author tells that science and technologies, informative in particular, lead to the change of information role in the up-today culture. As the present man doesn't follow the changes that occur in information technologies, the «mechanism» of the confidential information safe is suggested.

Паступіў у рэдакцыю 23.06.2010 г.

УДК 141.7

П.Ю. Малчанаў,

магістр гістарычных навук, кіраўнік гурткоў МДТЭЦДІМ

АСНОЎНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ПРАБЛЕМЫ АЛЬТЭРНАТЫЎНАСЦІ ГРАМАДСКАГА РАЗВІЦЦЯ

Адна з найважнейшых праблем сучаснай сацыяльнай філасофіі – крытычнае асэнсаванне альтэрнатыў развіцця грамадства ў XXI ст. На сённяшні дзень актуальнасць гэтага пытання відавочная. Аднак да апошняй трэці XX ст. дадзеная тэматыка не карысталася шырокай папулярнасцю ў сацыяльна-гуманітарным дыскурсе і разглядалася ў іншым ракурсе. У такой сітуацыі ўзнікае неабходнасць выяўлення змены сэнсавага зместу праблемы альтэрнатыўнасці грамадскага развіцця з мэтай глыбейшага разумення яе сутнасці на сучасным этапе распрацоўкі.

Адным з найбольш перспектывных прыёмаў разгляду дадзенай праблемы з'яўляецца падыход, прапанаваны А.У. Кузняцовым. Такім чынам, развіваецца тэзіс аб тым, што да апошняй трэці XX ст. канцэпцыі гістарычнага развіцця не прадугледжвалі наяўнасці фундаментальных альтэрнатыў у эвалюцыі соцыуму. Сярод дадзеных канцэпцый можна вылучыць тры асноўныя: канцэпцыю лінейнага прагрэсу (Ж.А. Кандарсэ, А. Конт, Г. Спенсер і інш.), канцэпцыю гістарычнага кругавароту (Дж. Віко, О. Шпенглер, А. Тойнбі і інш.) і, нібы абагульняючую першыя дзве, канцэпцыю дыялектычнай спіралі (Г.В.Ф. Гегель, К. Маркс, Ф. Энгельс і інш.). Усе гэтыя падыходы, нягледзячы на іх адрозненні, маюць аднолькавыя характэрныя рысы. Па-першае, у рамках дадзеных канцэпцый гісторыя разглядаецца як працэс, які кіруецца пастаяннымі законамі развіцця. Па-другое, усім ім уласціва перакананне ў наяўнасці доўгатэрміновых перспектыв дастаткова ўстойлівага развіцця чалавецтва (нягледзячы на зрывы і дыялектычныя супярэчнасці). Пэўныя гістарычныя акалічнасці (рэвалюцыі, войны, дзейнасць вялікіх гістарычных асоб) могуць замарудзіць або паскорыць працэс развіцця чалавецтва ці якой-небудзь цывілізацыі, але не адмяніць сам заканамерны ход гісторыі, не павярнуць гэты працэс назад. Такім чынам, усе яны фактычна выключаюць магчымасць наяўнасці фундаментальных альтэрнатыў сацыяльнай эвалюцыі [1].

Варта падкрэсліць, што гаворка ідзе аб прызнанні навукоўцамі менавіта фундаментальнага характару альтэрнатыў грамадскага развіцця. Справа ў тым, што праблему альтэрнатыўнасці сацыяльнай эвалюцыі паднімалі класікі марксізму (у рамках дыялектыка-матэрыялістычнага разумення гісторыі), У.І. Ленін

і шэраг савецкіх гісторыкаў (І.Д. Кавальчанка, П.В. Валабугеў, Б.Г. Магільніцкі і інш.) [2, с. 7–12]. Аднак у рамках дадзеных падыходаў альтэрнатывы разглядаліся толькі ў адносінах падначалення заканамернасцям больш высокага парадку. Такім чынам, пад альтэрнатывамі разумеліся розныя формы (шляхі) рэалізацыі агульных законаў сацыяльнай эвалюцыі ў залежнасці ад асаблівасцей гістарычнага развіцця асобных дзяржаў (рэгіёнаў) [3, с. 62–91].

У гэтым выпадку само паняцце «альтэрнатыва» азначалася пераважна або як неабходнасць (магчымасць) выбару з існага («противоборствующие» тэндэнцыі), або як выбар з магчымага (існага і патэнцыяльнага тэндэнцыі). З гэтага вынікае, што семантыка дадзенага паняцця адлюстроўвала галоўнай чынам барацьбу тых тэндэнцый і магчымасцей (патэнцыяльных тэндэнцый), якія гістарычна склаліся на дадзены момант часу. Гэта значыць, што пад альтэрнатывамі ў асноўным разумеліся дылемы сучаснасці. Такі падыход да разумення праблемы альтэрнатыўнасці грамадскага развіцця быў дамінуючым у сацыяльна-гуманітарным дыскурсе да апошняй трэці XX ст. У цэлым ён грунтаваўся на тэарэтыка-метадалагічным фундаменце культурна-гістарычнай парадыгмы сацыяльнага пазнання і не быў пазбаўлены асноўных яе недахопаў – гістарыцызму і сцыентызму. Аднак з 70-х гг. XX ст. у рамках фарміравання новай, экалага-футуралагічнай парадыгмы пазнання грамадства, пытанне альтэрнатыўнасці сацыяльнай эвалюцыі стала напаяцца новым зместам.

Адпраўной кропкай актуалізацыі дадзенай праблемы можна лічыць дзейнасць рымскага клуба. Менавіта ў працах яго прадстаўнікоў (А. Печэі, Д. і Д. Мядоўз, Дж. Форэстэра і інш.) упершыню былі акрэслены «межы росту» тэхнагеннай цывілізацыі, за якімі перад чалавецтвам стала вырысоўвацца перспектыва самазнішчэння [4]. Тым самым была пастаўлена пад сумненне ідэя паступальнага грамадскага прагрэсу, у выніку чаго праблема пошуку альтэрнатыўных шляхоў развіцця соцыуму выйшла на першы план.

З іншага боку, у апошняй трэці XX ст. быў зроблены шэраг адкрыццяў, якія абумовілі трансфармацыю прыродазнаўча-навуковай карціны свету. Сярод іх варта асабліва адзначыць адкрыццё працэсаў самаарганізацыі, якія сталі

вывучацца ў межах міждысцыплінарнага руху сучаснай навукі – сінергетыкі. У працах прадстаўнікоў дадзенага руху ньютаніянская карціна свету была кардынальна перагледжана. Навукоўцы адмовіліся ад прынцыпу класічнага лапласаўскага дэтэрмінізму пры вывучэнні складаных сістэм, якія эвалюцыянуюць. Была прызнана канструктыўная роля хаосу ў развіцці дадзеных сістэм (у прыватнасці, пры набліжэнні іх да кропак біфуркацый), у выніку чаго выпадковасць стала разглядацца не як адхіленне ад нормы, а як адзін з фундаментальных механізмаў самаарганізацыі. Пазнавальная актыўнасць прадстаўнікоў навуковага свету пачала змяшчацца ў бок вывучэння нераўнаважных станаў, механізмаў становай звяротнай сувязі, рэжымаў з абвастрэннем, наяўнасць і падобныя прынцыпы працякання якіх былі выяўлены ў складаных сістэмах як жывой, так і нежывой прыроды. Навукоўцы вызначылі, што пры аддаленні ад раўнавагі сістэм, якія самаразвіваюцца, дасягаюць парога ўстойлівасці, за якім перад імі адкрываюцца некалькі магчымых галін развіцця. Выбар адной з гэтых галін адбываецца выпадкова, паколькі ў падобных сітуацыях дадзеныя сістэмы становяцца вельмі няўстойлівымі нават да малых уздзеянняў (унутраных і знешніх флуктуацый). Адбываецца біфуркацыйны пераход (каскад біфуркацый), у выніку якога аб'ект, які эвалюцыянуе, ніколі не вяртаецца ў зыходны стан, паколькі працэсы самаарганізацыі з'яўляюцца незваротнымі [5, с. 736]. Такім чынам, вывучэнне атракцыйна-біфуркацыйных механізмаў самаразвіцця складаных сістэм у апошняй трэці XX ст. дазволіла навукоўцам абгрунтаваць прынцыповую нелінейнасць і поліварыянтнасць (і, такім чынам, альтэрнатыўнасць) эвалюцыі прыроды і грамадства.

Зыходзячы з гэтага, можна заключыць, што абвастрэнне глабальных праблем сучаснасці ў апошняй трэці XX ст. з аднаго боку, і фарміраванне новай нелінейнай парадыгмы развіцця ў прыродазнаўстве з іншага, спрыялі актуалізацыі праблемы альтэрнатыўнасці грамадскай эвалюцыі ў сацыяльнай філасофіі. У рамках станаўлення экалага-футуралагічнага падыходу да пазнання грамадства разуменне паняцця «альтэрнатыва» як дылема сучаснасці паступова стала саступаць месца разуменню яго як чагосьці іншага (іншая будучыня, іншы свет), адрознага ад сучаснасці. Адлюстраваннем гэтага працэсу ў сацыякультурнай сферы можа служыць, напрыклад, з'яўленне і развіццё жанру фэнтэзі ў літаратуры, розных альтэрнатыўных кірункаў у музыцы і адпаведных маладзёжных субкультур (контркультур), у палітыка-эканамічнай галіне – распрацоўка новых крыніц энергіі, фарміраванне ідэалогіі «трэцяга шля-

ху» сацыяльнай эвалюцыі, які б адрозніваўся як ад капіталістычнага, так і сацыялістычнага (у розных варыянтах) і інш.

Што датычыцца навукі, то пераасэнсаванне праблемы альтэрнатыўнасці грамадскага развіцця спрыяла фарміраванню ў метадалогіі сацыяльнага пазнання метаду пабудовы сцэнарыяў (сцэнарны метада). Тым самым разгляд альтэрнатыў сацыяльнай эвалюцыі, што ляжыць у аснове дадзенага метаду, нібы атрымаў сваё навуковае ўвасабленне. Сцэнарны падыход стаў актыўна выкарыстоўвацца як у навуках гістарычных, так і ў галіне сучасных футуралагічных даследаванняў.

У гістарычных дысцыплінах праблема альтэрнатыўнасці, як правіла, зводзіцца да адказу на пытанне «Ці ёсць у гісторыі ўмоўны лад?». Пры гэтым, паколькі гісторыкі маюць справу з мінулымі падзеямі, сутнасць і паслядоўнасць якіх з'яўляецца інварыянтнай, узнікаюць дыскусіі адносна тэарэтыка-практычнай значнасці пабудовы альтэрнатыўных сцэнарыяў развіцця гістарычнага працэсу.

У сваю чаргу, у сучасных футуралагічных даследаваннях падобныя дыскусіі з'яўляюцца рэдкасцю, паколькі большасць спецыялістаў прызнаюць прынцыповую поліварыянтнасць грамадскай эвалюцыі, а значыць, прынцыповую нявызначанасць будучыні. У гэтым выпадку эўрыстычнасць сцэнарнага падыходу становіцца відавочнай: пабудова альтэрнатыўных сцэнарыяў грамадскага развіцця – як спрыяльных, так і неспрыяльных – дапамагае навукоўцам правесці глыбокую дыягностыку сацыякультурнай і палітыка-эканамічнай дынамікі трансфармацыі сучаснай свет-сістэмы, што дазваляе вызначыць аптымальную стратэгію далейшай эвалюцыі чалавецтва [6, с. 113 – 149].

Метада сцэнарыяў дазваляе намаляваць карціну магчымай і жаданай будучыні ў тэарэтычным плане. У сваю чаргу, для ажыццяўлення вызначанага сцэнарыя будучыні неабходна выпрацоўка практычных захадаў па яго рэалізацыі, напрыклад, так званага праекта мадэрну [1, с. 799–802]. На сённяшні дзень канцэпт «сцэнарыі – праект» як адлюстраванне агульнанавуковага прынцыпу адзінства тэорыі і практыкі ляжыць у аснове большасці прац па асэнсаванні альтэрнатыў развіцця грамадства і шмат у чым вызначае іх структуру і змест.

Аднак адной з галоўных праблем пры абмеркаванні тэмы альтэрнатыўнасці грамадскага развіцця дагэтуль з'яўляецца пытанне аб рэалізацыі на практыцы найбольш аптымальных для чалавецтва ў цэлым альтэрнатыў яго далейшай эвалюцыі. На сённяшні дзень у сацыяльнай філасофіі адзначаныя альтэрнатывы дастаткова падрабязна апісаны і глыбока

прааналізаваны. Але, нягледзячы на гэта, узнікае пытанне, ці з'яўляюцца дадзеныя сцэнарыі развіцця прымальнымі для сучаснай сусветнай эліты? Ці гатовы зможныя добраахвотна падзяліцца сваім багаццем і прывілеямі з большасцю насельніцтва планеты? Верагоднасць станоўчага адказу на такія пытанні невысокая. Зыходзячы з гэтага, у рамках праблемы альтэрнатыўнасці грамадскага развіцця ўзнікае новы аспект – формы барацьбы за рэалізацыю альтэрнатыў, аптымальных для развіцця чалавечтва ў цэлым. Варта адзначыць, што дадзены бок пытання не атрымаў дастаткова шырокага асвятлення ў сучаснай сацыяльнай філасофіі і публіцыстыцы. Разам з тым, без яго рашэння перспектывы ажыццяўлення найбольш спрыяльнага сцэнарыя далейшага развіцця чалавечтва становяцца нявызначанымі. Таму можна выказаць меркаванне, што наступная распрацоўка праблемы альтэрнатыўнасці грамадскага развіцця шмат у чым будзе звязана з пошукам шляхоў і форм барацьбы за рэалізацыю аптымальных альтэрнатыў сацыяльнай эвалюцыі.

Такім чынам, працэс паступовай змены парадыгм сацыяльнага пазнання з культурна-гістарычнай на экалага-футуралагічную паўплываў на змяненне сэнсавага зместу праблемы альтэрнатыўнасці. У рамках першай парадыгмы альтэрнатывы грамадскага развіцця разглядаліся толькі як розныя формы ўвасаблення ў вызначаных гістарычных умовах агульных законаў сацыяльнай эвалюцыі больш высокага парадку і выступалі ў якасці дылем сучаснасці. Таму дадзены падыход не прадугледжваў наяўнасці ў гістарычным працэсе фундаментальных альтэрнатыў.

У сваю чаргу, у апошняй трэці XX ст. на фоне фарміравання экалага-футуралагічнай парадыгмы сацыяльнага пазнання паняцце «альтэрнатыва» стала разумецца хутчэй не як дылемы сучаснасці, а як нешта іншае, адрознае ад сучаснасці. Паколькі ў гэты перыяд у рамках сінергетыкі была абгрунтавана прынцы-

повая поліварыянтнасць сацыяльнай эвалюцыі, фундаментальны характар альтэрнатыў грамадскага развіцця стаў відавочным для большасці прадстаўнікоў сацыяльна-гуманітарных дысцыплін. Усё гэта ў значнай ступені спрыяла афармленню сцэнарнага метаду пазнання соцыуму, заснаванага на вывучэнні альтэрнатыўных варыянтаў працякання гістарычнага працэсу.

Дадзены метад атрымаў асаблівую папулярнасць у галіне футуралагічных даследаванняў па прычыне прынцыповай нявызначанасці асноўнага аб'екта вывучэння – будучыні. Такім чынам, асэнсаванне розных сцэнарыяў развіцця грамадства ў XXI ст. з'яўляецца адным з ключавых аспектаў праблемы альтэрнатыўнасці сацыяльнай эвалюцыі на сучасным этапе распрацоўкі і складае яе сутнасную аснову.

Літаратура

1. Кузнецов, А.В. Практикум по философии: Социальная философия / А. В. Кузнецов, В.В. Кузнецов. – Минск: Асар, 2007. – 832 с.
2. Бочаров, А.В. Проблема альтернативности исторического развития: историографические и методологические аспекты: автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.00.09 / А.В. Бочаров; Томск. гос. ун-т. – Томск, 2002. – 26 с.
3. Ковальченко, И.Д. Методы исторического исследования / И.Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 441 с.
4. Римский клуб / сост. Д.М. Гвишиани, А.И. Колчин, Е.В. Нетесова, А.А. Сейтов. – М.: УРСС, 1997. – 384 с.
5. Можейко, С.М. Синергетика / С.М. Можейко // Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / гл. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. – Минск: МФЦП, 2002. – С. 731 – 741.
6. Лесков, Л.В. Футуросинергетика. Универсальная теория систем / Л.В. Лесков. – М.: Экономика, 2005. – 169 с.

Summary

The article deals with the approaching the problem of finding alternatives in the public development sphere. The author examines dynamic's change in the semantic content of the problem and comes to the conclusion that today specialists acknowledge the fundamental nature of alternatives of social evolution

Паступіў у рэдакцыю 27.09.2010 г.

УДК 141.7:008

І.І. Таркан,

выкладчык кафедры філасофіі БДПУ

ПРАБЛЕМЫ І ПЕРСПЕКТЫВЫ АРГАНІЗАЦЫІ МІЖКУЛЬТУРНАГА ДЫЯЛОГУ ВА ЁМОВАХ СУЧАСНАЙ ГЛАБАЛІЗАЦЫІ

Працэсы міжкультурнай камунікацыі з'яўляюцца адным з вызначальных фактараў глабалізацыі. Яны прама або ўскосна ўплываюць на ўсе сферы і інстытуты сацыяльнага жыцця, абумоўліваюць характар іх раз-

віцця, скіраванасць і тэндэнцыі. Аднак пры глабальнай эканамічнай і сацыяльнай няроўнасці, барацьбе за прыродныя рэсурсы і назапашванні зброі масавага знішчэння, міжкультурныя канфлікты могуць у яшчэ большай ступені

абвастрыць глабальныя праблемы. Таму пераадоленне міжкультурнай адчужанасці і пошук адзінства паміж разнастайнымі культурамі з'яўляюцца фундаментальнымі ўмовамі развіцця тэхнагеннай цывілізацыі ў XXI ст.

Ажыццяўленне гэтых умоў патрабуе надання працэсу міжкультурнага ўзаемадзеяння рэгулюемага характару. Ён магчымы пры стварэнні адпаведных інстытутаў, здольных выступіць рухаючай сілай дыялогу культур. Гэта дасць магчымасць вырашыць не толькі праблемы міжкультурнай нетрывальнасці, але таксама стварыць умовы для шырокага абмену духоўнай спадчынай культур, што дазволіць значна пашырыць межы філасофскай рэфлексіі, накіраванай на пошук новых каштоўнасцей, прынцыпаў і ідэалаў глабальнай супольнасці.

У цяперашні час існуе вялікая колькасць арганізацый і праектаў, якія спрыяюць развіццю міжкультурнага дыялогу ва ўсім свеце. Сярод іх можна вылучыць рэлігійныя, адукацыйныя, палітычныя, прававыя арганізацыі, дзейнасць якіх накіравана на фарміраванне глабальнага грамадзянскага грамадства. Найбольш уплывовымі сярод іх з'яўляюцца канферэнцыя Парламента сусветных рэлігій – у галіне міжканфесійных зносін, ЮНЕСКА і Рух Фетхулы Гюлена – у сферы культуры і адукацыі, арганізацыя «Міжнародны прагрэс» Ханса Кехлера – у галіне міжнароднага права, арганізацыя «Ісламская канферэнцыя», фонд «Азія–Еўропа» – у міжнародных адносінах. Хоць сфера і маштабы дзейнасці гэтых арганізацый істотна адрозніваюцца, тым не менш, усе яны разглядаюць міжкультурны дыялог у якасці імператыву, без якога рашэнне глабальных праблем і фарміраванне новых каштоўнасцей няздзейсна. У дадзеным артыкуле разглядаецца ўплыў, які аказваюць гэтыя арганізацыі на трансфармацыю сучаснага грамадства і працэс міжкультурнага ўзаемадзеяння.

Арганізацыі міжкультурнага дыялогу выконваюць некалькі важных функцый. Па-першае, гэта камунікатыўная функцыя. Выступаючы ў якасці форуму, на якіх сустракаюцца прадстаўнікі розных культур, яны прадстаўляюць магчымасць свабоднай міжкультурнай камунікацыі, знішчэння негатыўных стэрэатыпаў і пераадолення граніц адчужанасці паміж культурамі. Камунікацыя і ўзаемаразуменне культур выступаюць важнай перадумовай для кансалідацыі дзяржаў вызначанага рэгіёна ў наднацыянальныя палітычныя сістэмы або асновай для ўмацавання салідарнасці паміж народамі, якія належаць да розных сацыяльна-эканамічных, палітычных і культурных сістэм.

Па-другое, арганізацыі выконваюць аксіялагічную функцыю, што выцякае з камунікатыўнай. Узаемаразуменне, якое ўзнікае паміж

камуніруючымі суб'ектамі (індывідамі, групамі, цывілізацыямі), суправаджаецца трансляцыяй тых або іншых ідэалаў, каштоўнасцей, норм з адной культуры ў іншую. Гэта вядзе да ўзаемнай адаптацыі і трансфармацыі культур, што выяўляецца ў з'яўленні новых сэнсаў універсальнай культуры.

Па-трэцяе, варты таксама паказаць на сацыялізатарскую функцыю арганізацый міжкультурнага дыялогу. Звязаныя з пэўнымі сферамі сацыяльнага жыцця, яны забяспечваюць транскультурнае інтэграванне вартасных арыенціраў і норм у інстытуты палітыкі, права, эканомікі, экалогіі, адукацыі і інш.

Мяркуючы аб міждзяржаўнай кансалідацыі і ўмацаванні міжнароднай салідарнасці, варты спыніцца на тым, што арганізацыі міжкультурнага дыялогу з'яўляюцца галоўнай сілай фарміравання цалкам новага тыпу сацыяльнай ідэнтычнасці. Як вядома, у папярэднія гістарычныя эпохі сацыяльная ідэнтычнасць засноўвалася на нейкай сукупнасці культурных каштоўнасцей, характэрных для таго або іншага калектыву, абмежаванага агульнымі кроўнароднымі сувязямі, гістарычнымі і геаграфічнымі межамі.

З развіццём капіталістычных адносін, фарміраваннем унутраных рынкаў і палітыкай пратэкцыянізму складаецца нацыянальны тып сацыяльнай ідэнтычнасці. У марксісцкай філасофіі было пастаўлена пытанне аб магчымасцях наднацыянальнай ідэнтычнасці, для абазначэння якой выкарыстоўвалася паняцце класа. У цяперашні час у сувязі з транснацыянальнымі працэсамі таксама ідзе фарміраванне новай, наднацыянальнай ідэнтычнасці. Дзейнасць міжкультурных арганізацый, з аднаго боку, спрыяе захаванню наяўных культур, а, з іншага боку, збліжаючы іх прадстаўнікоў і забяспечваючы паразуменне паміж імі, руйнуе тыя асноватворныя прынцыпы, на якіх грунтуецца нацыянальная самаідэнтыфікацыя індывіда.

У аснове фарміравання наднацыянальнай ідэнтычнасці ляжыць змена сэнсу паняцця «Іншы». Калі да пачатку глабалізацыі ўяўленні аб іншай культуры, як правіла, насілі негатыўны характар, то ў сучасную эпоху, у якой дынамічна пераадольваюцца ўсе камунікацыйныя і інфармацыйныя бар'еры, «Іншы» перастае быць недаступным нашаму разуменню, ён не з'яўляецца больш «Чужым», але становіцца партнёрам па дыялогу. Зразумець крытэрыі і прынцыпы, на якіх павінна грунтавацца новая форма самаідэнтыфікацыі, спрабуе нямецкі філосаф Юрген Хабермас. Па яго меркаванні, у аснову сучаснай глабальнай культуры могуць легчы каштоўнасці, ідэалы і нормы, якія выводзяцца з тых маральных абавязкаў, наяўнасць якіх неабходна для пераадолення кры-

зісу сучаснай тэхнагеннай цывілізацыі: «Калі дзяржаўная грамадзянская салідарнасць караніцца штораз у асаблівай калектыўнай ідэнтычнасці, то салідарнасць паміж грамадзянамі свету павінна абавязкова выключна на выяўлены ў правах чалавека маральны ўніверсализм» [3, с. 334]. «Але палітычнай культуры сусветнай супольнасці недастае этыка-палітычнага вымярэння, – працягвае нямецкі філосаф, – якое было б неабходным для адпаведнай глабальнай супольнасці і ўтварэння глабальнай ідэнтычнасці» [3, с. 335].

Арганізацыі міжкультурнага дыялогу спрыяюць развіццю этыкі міжкультурнай камунікацыі, пошуку і выпрацоўцы новых каштоўнасцей, ідэалаў і норм, а таксама іх інтэграванню ў сучасныя сферы сацыяльнага жыцця. Дадзеныя працэсы з'яўляюцца падмуркам для фарміравання інтэрнацыянальнай калектыўнай свядомасці, рашэння глабальных і лакальных праблем, трансфармацыі сацыяльных інстытутаў тэхнагеннага грамадства.

Аднак на шляху развіцця сусветнай супольнасці, на аснове свабоднага і раўнапраўнага міжкультурнага дыялогу узнікаюць сур'ёзныя перашкоды. Гэта абумоўлена існаваннем сіл, якія накіроўваюць узаемасувязі паміж культурамі ў цалкам процілеглае рэчышча: ад камунікацыі і ўзаемаразумення да канфліктаў і сутыкненняў, ад выпрацоўкі новых каштоўнасцей праз сінтэз культур да ўсталявання культурнага імперыялізму.

Так, прыкладам навуковага абгрунтавання палітыкі культурнага імперыялізму можа служыць дзейнасць Гарвардскай акадэміі міжнародных і рэгіянальных даследаванняў, заснаванай пры Цэнтры міжнародных спраў Гарвардскага ўніверсітэта, старшынёй якога з'яўляўся вядомы палітолаг Сэмюэль Ханцінгтон. У канцы 90-х гг. па ініцыятыве Гарвардскай акадэміі быў праведзены форум «Культурныя каштоўнасці і прагрэс чалавецтва», мэта якога – адлюстраванне значэння культуры і міжкультурных сувязей у сучасных глабальных працэсах. Вялікая частка навукоўцаў прызнала культурныя каштоўнасці ў якасці найважнейшага фактару сацыяльных змен. Аднак крытэрыем для азначэння «вышэйшых» і «найніжэйшых» каштоўнасцей прымаліся ўніверсальны заходняй цывілізацыі. Адпаведна, прыклады сацыяльных, эканамічных і палітычных цяжкасцей у тых краінах, якія развіваюцца на Поўдні, разглядаліся як вынік уплыву каштоўнасцей традыцыйнага грамадства. Такім чынам, культурныя ўніверсальны гэтых незаходніх супольнасцей павінны быць перагледжаны і ператвораны ў адпаведнасці з крытэрыямі лібералізму і дэмакратыі [2, с. 23]. Дадзеная ідэя з'яўлялася асноўнай у большасці дакладаў. Так, Харысан, на прыкладзе Лацін-

скай Амерыкі абгрунтоўваў сувязь паміж некаторымі культурнымі ўніверсальнымі і праваламі эканамічнай і палітычнай мадэрнізацыі гэтага рэгіёна [2, с. 17].

Акрамя таго, шырокае распаўсюджванне канцэпцыі «сутыкнення цывілізацый» Ханцінгтона ў сучасным навуковым і палітычным дыскурсе спрыяе эскаляцыі міжкультурных канфліктаў, узмацненню ўльтраправых ідэй у палітычных партыях і арганізацыях. У цэлым можна сказаць, што навукоўцы Гарвардскай акадэміі міжнародных і рэгіянальных даследаванняў, прызнаючы абсалютнае значэнне каштоўнасці «прагрэсу» ў тым сэнсе, у якім ён разумеецца ў заходняй традыцыі, а таксама не прымаючы магчымасці раўнапраўнага міжкультурнага дыялогу, апраўдваюць палітыку культурнага імперыялізму ЗША і іншых індустрыяльна развітых краін.

Зваротным бокам культурнага імперыялізму з'яўляецца рост экстрэмісцкіх і фундаменталісцкіх настрояў у краінах Поўдня. Так, буйной падзеяй, якая спрыяла абвастрэнню канфлікту паміж цывілізацыямі, з'яўляецца міжнародная канферэнцыя па пераацэнцы Халакоста, праведзеная па ініцыятыве іранскага прэзідэнта Махмуда Ахмідзінежада, у Тэгеране ў снежні 2006 г. Удзельнікі дадзенай канферэнцыі ігнаравалі факты масавага гвалту над яўрэямі ў 1933–1945 гг. Сярод запрошаных гасцей прысутнічаў Дэвід Дзюк, былы лідар Куклуксклан, яўрэйскія антысіяністы Машэ А. Фрыдман і Ізраіл Д. Вейс, Роберт Фарысан з Ліёнскага ўніверсітэта, Фрэдрык Цёбен, які прадстаўляў Адэлаідскі Інстытут, канадскі палітолаг Шыраз Доса і інш. Усе гэтыя навукоўцы ў сваіх працах з розных пазіцый паставілі пад сумненне факт сістэматычнага знішчэння яўрэяў у Германіі [5].

Правядзенне канферэнцыі накіраванае «Культурных каштоўнасцей і прагрэсу чалавецтва» Гарвардскай акадэміяй або «Пераацэньванні глабальнага бачання Халакоста» іранскім урадам зусім не спрыяе ўсталяванню і падтрыманню здаровых адносін паміж цывілізацыямі. Хоць на гэтых форумах абгрунтоўваюцца альтэрнатыўныя ідэі і гіпотэзы, якія пацвярджаюцца адпаведнымі фактамі, што спрыяе развіццю навуковых дыскусій, тым не менш, палітызацыя гэтых ідэй прыводзіць да ўзмацнення і распаўсюджвання негатыўных культурных стэрэатыпаў.

Аднак акрамя ўнутраных прычын, якія перашкаджаюць кансэнсусу прадстаўнікоў розных канфесій і этнасаў, праблема дыялогу культур абвастраецца ў сувязі з сацыяльна-эканамічнымі супярэчнасцямі тэхнагеннай цывілізацыі. Капіталістычная света-сістэма заснавана на глабальнай палярызацыі пануючага Цэнтра (Поўнач) і залежнай Перыферыі (Поў-

дзень), якая выяўляецца ў няроўным размеркаванні тавараў, фінансаў, правоў і ўлады. Канцэпцыя сутыкнення цывілізацый, якая адмаўляе магчымасць дыялогу культур, выступае ў якасці ідэалагічнай надбудовы, што камуфлюе эканамічную і сацыяльную няроўнасць праблемамі канфесійнай і этнічнай нецярпімасці. Адсюль выцякае: арганізацыям міжкультурнага дыялогу варта аб'ядноўваць свае намаганні з іншымі антысістэмнымі рухамі – альтэрглобалістамі, зялёнымі.

На гэты момант звяртаюць увагу такія філосафы, як М. Харт, А. Негры і Ж. Дэрыда. Усе яны адзначаюць неабходнасць стварэння ўмоў па згуртаванні чалавецтва ў адзіную глабальную сілу, здольную супрацьстаяць сучасным дэструктыўным тэндэнцыям. М. Харт і А. Негры на гэтай падставе адзначаюць наступнае: «Цяперашняя сітуацыя спрыяльная не з-за сусветнага крызісу дэмакратыі, сталага стану выключнасці і бясконцай глабальнай вайны, а хутчэй з-за таго, што ўнутраная сіла мноства паспела да такога ўзроўню, калі, дзякуючы сеткам сувязі і супрацоўніцтва, а таксама вытворчасці агульнага, мноства ўжо здольна само стварыць альтэрнатыўнае дэмакратычнае грамадства» [4, с. 429–432]. У сваю чаргу, вядомы французскі філосаф, Ж. Дэрыда будучыню антысістэмных сіл уяўляе як узнаўленне новага Інтэрнацыянала: «Новым Інтэрнацыяналам тут завецца тое, што нагадвае аб аб'яднаным у саюз і не маючым істытуцыянальнага замацавання сяброўстве паміж тымі, хто – нават калі яны цяпер не вераць або ніколі не верылі ў нейкі сацыялістычны марксісцкі інтэрнацыянал, у дыктатуру пралетарыяту, у месіяна-эсхаталагічную ролю сусветнага саюза пралетарыяў усіх краін – працягваюць натхняцца, па меншай меры, адным з духаў Маркса або марксізму...

для таго, каб аб'яднацца на новы – канкрэтны і рэальны – лад, нават калі такі альянс ужо прымае форму не партыі або працоўнага інтэрнацыянала, але свайго кшталту контрзаговору [contre-conjuration] з мэтай (тэарэтычнай і практычнай) крытыкі сучаснага стану міжнароднага права, канцэпцыі дзяржавы і нацыі і г. д.» [1, с. 126–127].

Такім чынам, у пачатку XXI ст. галоўная праблема альтэрглобалісцкіх экалагічных і міжкультурных арганізацый заключаецца ў пошуку шляхоў і сродкаў кансалідацыі аднаго з адным і ўсяго чалавецтва ў барацьбе за выхад з наяўнага крызісу і пераход да новага этапу развіцця цывілізацыі, у аснове якой павінны ляжаць каштоўнасці эгалітарнай дэмакратыі.

Літаратура

1. Деррида, Ж. Призраки Маркса. / Ж. Деррида; пер. с фр. Б. Скуратова. – М.: Логос-альтера, 2006. – 256 с.
2. Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – 320 с.
3. Хабермас, Ю. Политические работы / Ю. Хабермас; пер. с нем. Б.М. Скуратова. – М.: Практика, 2005. – 368 с.
4. Харт, М. Множество: война и демократия в эпоху империи / М. Харт, А. Негри – М.: Культурная революция, 2006. – 559 с.
5. Robert, Tait. Holocaust deniers gather in Iran for «scientific» conference / Tait Robert // Gurdian. – 2006. – December.

Summary

The article deals with the activities of organizations of intercultural dialogue. The article notes that the main obstacles to a successful dialogue between cultures are both internal difficulties, based on a sense of intolerance toward other cultures and the influence of cultural imperialism. Solving these problems is directly related to the need to join organizations of inter-cultural dialogue with other anti-systemic forces – alterglobalists and environmental movements.

Паступіў у рэдакцыю 29.09.2010 г.

УДК 141.7

Н.У. Адаева,

выкладчык кафедры філасофіі ВДПУ

КАЭВАЛЮЦЫЯ ПРЫРОДЫ І ГРАМАДСТВА Ў САЦЫЯЛЬНА-ФІЛАСОФСКОЙ КАНЦЭПЦЫІ М.М. МАЙСЕЕВА

Усярэдзіне XX ст. пачаўся працэс фарміравання новай навуковай і светапогляднай парадыгмы ўзаемаадносін прыроды і грамадства. У гэты перыяд экалагічныя праблемы паступова ператвараюцца ў глабальныя праблемы сучаснасці, і на прэадні план высуўваецца неабходнасць распрацовак у галіне аховы прыроды. Шэраг еўрапейскіх даследчыкаў (А. Швейцэр, Э. Уілсан, М. Рьюз) распрацавалі

біяцэнтрычную мадэль, у аснове якой ляжала індывідуальная адказнасць кожнага члена грамадства за захаванне прыроды.

Новую старонку ва ўсведамленне сацыяльна-прыроднай цэласнасці і фарміраванне экалагічнага светапогляду ўпісаў акадэмік Мікіта Мікалаевіч Майсееў – адзін з выдатных прадстаўнікоў навуковага свету, які з прыродазнаўчых, гуманітарных, прававых, этычных пазі-

ций і дасягненняў сучаснай навукі шукаў шляхі рашэння стратэгічных задач, якія стаяць перад чалавецтвам.

У выніковай працы «Універсум. Інфармацыя. Грамадства» навуковец фармулюе цэнтральную ідэю сваёй сацыяльна-філасофскай канцэпцыі: «Каля чвэрці стагоддзя таму назад, займаючыся вывучэннем біясферы як некаторай цэласці і яе ўзаемаадносінах з грамадствам, я прыйшоў да пераканання, што перспектывы развіцця чалавецтва звязаны не столькі з тэхнічным удасканаленнем яго цывілізацыі, колькі з кардынальнай зменай самой цывілізацыйнай парадыгмы, з перабудовай духоўнага свету чалавека, зменай яго шкалы каштоўнасцей. Чалавеку неабходна змяніць уяўленне аб сабе як аб «пераможцу» Прыроды на імкненне быць сужыццелем навакольнага свету, навучыцца забяспечваць сумесную эвалюцыю, сумеснае развіццё з Прыродай» [1, с. 12].

Працэс сумеснага, гарманічнага развіцця прыроды і яго складовай – грамадства – М.М. Майсееў вызначае як «казвалюцыю прыроды і грамадства». Пад казвалюцыяй прыроды і грамадства навуковец разумее такое развіццё грамадства як элемента біясферы, якое не парушае працэс развіцця самой біясферы як сістэмы.

Паняцце «казвалюцыя прыроды і грамадства» іграе ключавую ролю ў сацыяльна-філасофскай канцэпцыі М.М. Майсеева. Па яго словах, гэта паняцце зусім не простае. Яно патрабуе дбайнай і глыбокай расшыфроўкі, гэта значыць такой сістэмы даследаванняў, у выніку якіх будзе ўсталявана залежнасць характарыстык біясферы ад актыўнай дзейнасці чалавека. Ён лічыць, што толькі маючы дастаткова поўнае ўяўленне аб характары гэтай узаемасувязі, можна сфармуляваць тыя абмежаванні на дзейнасць чалавека, якія неабходны для забеспячэння яго будучыні.

Казвалюцыя прыроды і грамадства, лічыць філосаф, вызначаецца шматлікімі акалічнасцямі. Але сярод гэтага мноства ён вылучае два лёсавызначальныя для чалавецтва фактары. Першы – людзі павінны ведаць законы развіцця біясферы, ведаць магчымыя прычыны яе дэградацыі, ведаць, дзе тая фатальная рыса, якую чалавек не павінен пераступаць ні пры якіх акалічнасцях. Мяжу дапушчальнай актыўнасці чалавека, якую ён не мае права пераступаць ні пры якіх акалічнасцях, навуковец вызначае як «экалагічны імператыв». Такім чынам, па яго меркаванні, патрабуецца фарміраванне на базе натуральных навук такой сінтэтычнай навукі, якая была б здольная распрацаваць стратэгію ўзаемаадносінаў прыроды і чалавека, што накладае на дзейнасць грамадства ў цэлым і кожнага чалавека паасобку сістэму вельмі цвёрдых

абмежаванняў – сістэму «абсалютных табу».

Іншая, не менш важная акалічнасць, без якой бессэнсоўна гаварыць аб забеспячэнні казвалюцыі прыроды і грамадства, лічыць М.М. Майсееў, заключаецца ў неабходнасці сцвярджэння на планеце такога грамадскага парадку, які быў бы здольны рэалізаваць гэту сістэму абмежаванняў. Гэта другая ўмова, па яго словах, адносіцца ўжо да галіны гуманітарных навук. Яе выкананне запатрабуе спецыяльных высілкаў грамадства і новай яго арганізацыі. Па меркаванні навукоўца, неабходна, каб грамадства было здольна не толькі рэгламентаваць свае дзеянні, але і стаць некаторай кіруючай падсістэмай біясферы, якая будзе накіроўваць развіццё грамадства так, каб яно садзейнічала і развіццю біясферы ў цэлым.

М.М. Майсееў лічыць, што вывучэнне праблем казвалюцыі прыроды і грамадства адкрывае новы і, магчыма, найважнейшы кірунак сучасных фундаментальных даследаванняў. Ён падкрэслівае, што калі XIX ст. было «стагоддзем пару», XX ст. – «стагоддзем электрычнасці і атамнай энергіі», XXI ст. будзе «стагоддзем гуманітарных ведаў». Навука аб забеспячэнні казвалюцыі прыроды і грамадства, па яго меркаванні, павінна стаць той сінтэтычнай дысцыплінай, якая павінна даць людзям веданне аб тым, што неабходна для працягу існавання чалавецтва на Зямлі і далейшага развіцця яго цывілізацыі.

На першым этапе свайго развіцця новая навука, па словах М.М. Майсеева, павінна насіць чыста прыкладны характар, паколькі гэта дысцыпліна зробіцца навуковай базай лёсавызначальных рашэнняў для чалавецтва. Праца па стварэнні такой дысцыпліны ўжо пачалася. Па яго меркаванні, яе натуральнай складовай з’яўляецца экалогія. Навуковец падкрэслівае, менавіта складовай, бо праблемы, якімі сёння займаецца экалогія, не ўключаюць у сябе шэрагу пытанняў, жыццёва важных для будучыні чалавецтва, у прыватнасці, даследаванне біясферы як цэласнай дынамічнай сістэмы.

Але, адзначае М.М. Майсееў, гэта толькі адзін з раздзелаў будучай навукі. Галоўнай складовай будучай навукі, лічыць ён, будуць гуманітарныя дысцыпліны, бо навуковая праграма распрацоўкі прынцыпаў казвалюцыі прыроды і грамадства, або канцэпцыі наасферагенеза, невымерна шырэі за тыя прыродазнаўчанавуковыя і эканамічныя праграмы, якімі займаюцца прафесійныя экалагі або эканамісты. Разам з тым, ён мяркуе, што распрацоўку навуковых асноў праблемы казвалюцыі прыроды і грамадства нельга адкладаць. Распрацоўка і яе рэалізацыя павінны ісці паралельна.

У цяперашні час вывучэнне неабходных умоў казвалюцыі прыроды і грамадства прасу-

нулася ў цэлым шэрагу пэўных кірункаў. На многіх прыватных прыкладах ужо паказана вялізная стабілізуемая роля біёты ў цэлым і асобных экасістэм. М.М. Майсееў асабліва вылучае тэорыю біятычнай рэгуляцыі і стабілізацыі навакольнага асяроддзя В. Гаршкова, а таксама працы Н. Пячуркіна. Вывучэнне фізіка-хімічных асаблівасцей атмасферы дазволіла ўсталяваць уплыў фрэонаў на структуру аэравага пласта і прыняць Манрэальскі пратакол – найважнейшае рашэнне аб забароне выкарыстання хлор- і фторзмяшчальных ахаладжальнікаў і аб пераарыентацыі халадзільнай прамысловасці на іншы тып хладонаў. Разгорнутыя шырокія даследаванні магчымых наступстваў пацяплення клімату з-за павелічэння канцэнтрацыі вуглекіслаты і метану ў атмасферы што, па меркаванні М.М. Майсеева, прывядзе да новай сістэмы забарон, а па меры развіцця далейшых навуковых даследаванняў колькасць забарон непазбежна будзе расці. І іх прыйдзеца выконваць. Па яго словах, гэта стане самай цяжкай задачай, якая калі-небудзь паўставала перад чалавецтвам, паколькі сярод забарон з'яўляцца і такія, што будуць рэгламентаваць рост народнасельніцтва і ўносіць новыя абмежаванні ў тое, што прынята зваць воляй асобы.

Стан біясферы і грамадства, у якім былі рэалізаваны прынцып іх каэвалюцыі, навуковец атаясамлівае з паняццем «эпоха наасферы». «Наасфера – гэты такі стан біясферы, калі яе развіццё адбываецца мэтанакіравана, калі Розум мае магчымасць накіроўваць развіццё біясферы ў інтарэсах чалавека, яго будучыні. Па гэтых прычынах я лічу больш дарэчным гаварыць не аб наасферы, а аб эпасе наасферы, калі чалавек ужо зможа разумна распараджацца сваёй магутнасцю і забяспечыць такія ўзаемаадносіны з наваковым асяроддзем, якія дазваляць развівацца і грамадству, і Прыродзе» [2, с. 24].

Для ўступлення чалавецтва ў эпоху наасферы, па словах М.М. Майсеева, яму давядзецца пераадолець вялізныя цяжкасці і, перш за ўсё, – пераадолець самога сябе. Чалавек жа не проста біялагічны від. Ён адрозніваецца ад усіх іншых жывых істот тым, што ў яго ёсць розум, рэакцыю якога на ўскладненне зямнога становішча сёння наўрад ці магчыма прагназаваць.

Тым не менш, уступленне чалавецтва ў эпоху наасферы, калі біясфера і грамадства будуць развівацца як адзіны арганізм, як кааператыўная сістэма, эвалюцыя якой імкнецца (але не гарантуе) забяспечыць гамеастаз чалавека і біясферы, М.М. Майсееву ўяўляецца, у прынцыпе, магчымым. «Але яно будзе азначаць якасную змену характару эвалюцыі грамадства і чалавека. І не толькі грамадства, але

і біясферы як сістэмы. Гэта значыць, што тады паўстане яшчэ раз НОВАЯ ПЛАНЕТА! Гэта зусім не азначае, што зменіцца логіка Прыроды і яе законы, а толькі тое, што гісторыя людзей, вядзеная іх агульным розумам, будзе больш эфектыўна ўзгоднена з логікай Прыроды!» [3, с. 79].

Але калі прытрымлівацца агульных законаў універсальнага эвалюцыянізму, адзначае навуковец, чалавек на працягу працэсу антрапагенезу, у прыватнасці ў перыяд «неалітычнай рэвалюцыі», ужо нараджаў новую планету і сам становіўся новым чалавекам, гэта значыць перабудоўваў асновы эвалюцыйнага працэсу і, перш за ўсё, самога сябе.

Што датычыцца ўмоў, дастатковых для забеспячэння гамеастазу сістэмы «біясфера – грамадства», то, па меркаванні М.М. Майсеева, іх нельга сфармуляваць і верагодней за ўсё іх проста не існуе. Біясфера змяняецца, у ёй, як і ў любой іншай сістэме, якая нелінейна і дынамічна развіваецца, пануе выпадковасць, і прадказаць на больш або менш працяглы перыяд яе развіцця прынцыпова немагчыма. Гэтак жа немагчыма прадказаць і здольнасць грамадства адаптавацца да магчымых змен. Прагностыка такога кшталту, лічыць М.М. Майсееў, ляжыць за межамі навуковага ведання. Магчымым, па яго словах, з'яўляецца даследаванне тэндэнцый развіцця і пабудовы шматварыянтных сцэнарыяў магчымых змен «агульнапланетарнага» становішча ў залежнасці ад актыўнасці чалавека.

М.М. Майсееў мяркуе, што пераход чалавецтва да эпохі наасферы не наканаваны, і людзі аднойчы могуць пераступіць (калі ўжо не пераступілі) мяжу дазволенага, за якой адбудзецца пераход біясферы ў такі новы стан, у якім чалавеку ўжо не будзе месца. Акрамя таго, чалавеку ўласцівы нейкія агульнабіялагічныя заганы, якія могуць перашкодзіць яму сканцэнтраваць «калектыўны розум» і «калектыўную волю» на забеспячэнні новага гамеастазу. Каб гэтага не здарылася, чалавецтва павінна знайсці сілы павярнуць кола сваёй гісторыі. Таму, па словах навукоўца, будучыня чалавецтва закладзена ў ім самім.

Такім чынам, у аснове тэорыі наасферагенезу павінен ляжаць «пошук стратэгіі пераходу да грамадства, здольнага забяспечваць умовы каэвалюцыі прыроды і чалавека, аснова якой – фарміраванне навукова абгрунтаваных дактрын (табу) і вельмі паступовы да іх пераход. Менавіта паступовы, бо грамадства не прыме хуткіх сацыяльных перабудоў у сілу свайго традыцыйнага светапогляду. А павінна адбыцца змена і таго, і іншага!» [3, с. 80].

Асаблівае месца ў кантэксце каэвалюцыі прыроды і грамадства і тэорыі наасферагенезу

М.М. Майсееў адводзіць фарміраванню сучаснага гуманізму або новых прынцыпаў маральнасці, якія павінны быць універсальнымі для ўсёй планеты, пры ўсім адрозненні цывілізацый народаў, якія яе насяляюць.

Сістэму поглядаў вучонага на будучае грамадскае развіццё можна звесці да двух асноўных палажэнняў. Паводле першага палажэння, грамадства ўступае ў такую эпоху, калі яго далейшае развіццё магчыма толькі ва ўмовах выканання «экалагічнага імператыву». Сучасная навука па меры свайго развіцця здольна ва ўсё большай ступені раскрываць яго змест і фармуляваць універсальную сістэму забарон, абавязковую для ўсяго чалавецтва.

Другое палажэнне звязана з выкананнем ўмоў «экалагічнага імператыву» і зводзіцца да «імператыву маральнага». Выкананне ўмоў экалагічнага імператыву будзе накладваць дастаткова цвёрдыя абмежаванні на характар актыўнай чалавечай дзейнасці і, такім чынам, будзе істотна змяняць існуючыя ўяўленні аб волі асобы. І толькі тады ўмовы выканання экалагічнага імператыву атрымаюць права на існаванне, калі яны будуць рэалізоўвацца цалкам свядома, у сілу ўнутранай неабходнасці, а не толькі на аснове Закона. «Па меры развіцця ведаў і паслядоўнай рэалізацыі даследчых праграм мы зможам усё больш дакладна вызначаць становішча “Забароненай рысы”. Значна складаней праблема вывучэння здольнасці людзей прыняць гэтыя палажэнні навукі, падпарадкаваць свае дзеянні, сваё жыццё вызначаным канонам. Як зрабіць так, каб чалавецтва прыняло “маральны імператыв”? Каб яно падпарадкавала яму сваё жыццё?» [2, с. 248].

Тут М.М. Майсееў прыходзіць да наступнай высновы – «маральны імператыв», яго прыняцце і выкананне большасцю людзей у сваёй аснове павінна абапірацца на новую сістэму выхавання і навучання. «Чалавецтва, – адзначае навуковец, – падышло да той мяжы, за якой з неабходнасцю павінна ляжаць новая маральнасць, новыя веды, новы менталітэт, новая сістэма каштоўнасцей. Усё гэта павінна абапірацца на веданне таго, што свет – гэта не акалячае чалавека асяроддзе, а яго адзіны дом, у якім ён толькі і можа жыць. Для таго каб забяспечыць сваю будучыню, чалавек павінен ведаць законы развіцця гэтага дома і ўмець яго ўладкоўваць. Чалавечы Розум і Воля здольны выкарыстаць атрыманыя веды для таго, каб забяспечыць яму магчымасць жыць у гэтым доме».

Па яго меркаванні, выкананне патрабаванняў маральнага імператыву патрабуе і новага мышлення палітыкаў, паколькі ў працэсе наа-сферагенезу павінны будуць якасна змяніцца і ўзаемаадносіны паміж дзяржавамі. Палітыкам прыйдзеца прызнаць не толькі існаванне

забарон на сілавыя спосабы вырашэння наяўных і ўзнікаючых супярэчнасцей, але і прызнаць існаванне агульначалавечых мэт захавання экалагічнай стабільнасці планеты. У сувязі з гэтым перад палітычнай элітай краін сусветнай супольнасці паўстаюць прынцыпова новыя задачы, з якімі палітыкі дрэнна знаёмы і якія яны не яшчэ не навучыліся вырашаць. Засноўваючыся на гэтым, М.М. Майсееў заяўляе аб неабходнасці фарміравання новага аблічча паліталогіі. Ён бачыць у паліталогіі важную складовую экалогіі, звязаную з неабходнасцю вывучэння і стварэння асноў новай цывілізацыі, якая павінна прыйсці на змену грамадству спажывання. Галоўная задача новай палітычнай навукі заключаецца ў тым, каб навучыцца знаходзіць і ўлічваць тыя сілы, кансалідацыя якіх здольна прыпыніць рух да экалагічнай катастрофы. А для гэтага трэба зразумець, у якой ступені чалавецтва здольна або мае права мэтанакіравана ўмешвацца ў развіццё сусветнага цывілізацыйнага працэсу.

Фарміраванне новага палітычнага мышлення, па меркаванні М.М. Майсеева, патрабуе распрацоўкі і новай агульнапланетарнай ідэалогіі. «Я перакананы, што ў цяперашніх умовах надыходзячага агульнапланетарнага крызісу павінна быць выпрацавана некаторая агульнапланетарная ідэалогія, цэментуючая намаганні планетарнай супольнасці, а таксама намаганні, неабходныя для яго выжывання, накіраваныя на пераадоленне наступаючага экалагічнага крызісу» [3, с. 97].

Навуковец лічыць, што хоць тэрмін «ідэалогія» ў дастаткова вялікай ступені дыскрэдытаваў сябе ў XX ст., ні адно грамадства не можа жыць, а тым больш развівацца без ідэалогіі. Па словах М.М. Майсеева, ідэалогія – гэта, у пэўнай ступені, сінтэз маральнасці, светапогляду, ступені прыярытэту грамадскага перад асабістым. Яна з’яўляецца ў некаторай ступені ўсэрэдненным вектарам асабістых, эгаістычных памкненняў нацыі, дзяржавы, хоць у вядомых умовах можа быць навіязана грамадству і, тым самым, супярэчыць яго аб’ектыўным інтарэсам. Прытрымліванне ідэалогіі, каардынуючай намаганні асобных людзей, больш выгадна нацыі, дзяржаве, чым хаос і дзеянне стыхійных механізмаў самаарганізацыі.

Вучоны падкрэслівае, што не існуе адзінага, а тым больш, па яго словах, «правільнага» светапогляду. Людзі па-рознаму ўяўляюць сабе свет і сваё месца ў свеце, па-рознаму ўяўляюць меру сваёй адказнасці за тое, што адбываецца на планеце, за яе будучыню. Але павінны існаваць некаторыя ўніверсальныя ў паводзінах і поглядах людзей, бо чалавецтва ўзаемадзеінічае з Прыродай як адзіны біялагічны від. Таму, калі М.М. Майсееў гаворыць аб неабходнасці ней-

кай адзінай агульнапланетарнай ідэалогіі, то ён мае на ўвазе нейкую сукупнасць падобных універсальных.

Планетарная ідэалогія, па яго меркаванні, не павінна насіць таталітарны характар або ўяўляць сабой цвёрды рэгламент паводзін, падобны да правілаў шарыяту. Тым больш яна не павінна быць ідэалогіяй сект, якія падаўляюць індывідуальнасць і падпарадкоўваюць чалавека нейкай адназначнай догме або волі іншай асобы. У адрозненне ад камуністычнай ідэалогіі або ідэалогіі рыначнага лібералізму, адзначае М.М. Майсееў, агульнапланетарная ідэалогія, ставячыся беражліва да асобы індывіда, яго творчасці, павінна пазначаць пэўнае рэчышча калектыўных намаганняў чалавецтва. І гэта рэчышча павінна быць навукова вывераным.

Уся сацыяльна-філасофская канцэпцыя М.М. Майсеева – гэта глыбока абгрунтаваны і дбайна прадуманы праект ператварэння сучаснай цывілізацыі. Ён засноўваецца на палажэнні аб тым, што чалавецтва, абапіраючыся на калектыўны розум з яго здольнасцю фарміраваць агульнае разуменне і прымаць калектыўныя рашэнні, павінна знайсці шляхі да стварэння грамадства, якое забяспечыць яго каэвалюцыю з прыродай і перайсці ў эпоху наасферы.

Літаратура

1. *Моисеев, Н.Н.* Универсум. Информация. Общество / Н.Н. Моисеев. – М.: Устойчивый мир, 2001.
2. *Моисеев, Н.Н.* Человек и ноосфера / Н.Н. Моисеев. – М.: Молодая гвардия, 1990.
3. *Моисеев, Н.Н.* Судьба цивилизации. Путь Разума / Н.Н. Моисеев. – М.: МНЭПУ, 1998.

Summary

The author of the article states the conceptual issues of the social and philosophic concept of an eminent scholar of the XXth century Nikita Nikolaevich Moiseev, that refer to the mutual relations of a man and Nature. The consistency of the development of mankind with the development of biosphere when the development of the mankind must not contribute to the degeneration of the biosphere was termed by N.N. Moiseev «coevolution». The article is dedicated to studying the issues of coevolution of the nature and society.

Паступіў у рэдакцыю 29.09.2010 г.

Ю.Ю. Захарына,

кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт, загадчык кафедры тэорыі і методыкі выкладання мастацтва БДПУ

МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ІНТЭРПРЭТАЦЫІ МАСТАЦКІХ ВОБРАЗАЎ СУЧАСНАЙ АРХІТЭКТУРЫ

Метадалагічны падыход да даследавання навуковай праблемы з'яўляецца асновай яе інтэрпрэтацыі, вызначае шляхі вырашэння. У трактоўцы пэўных аспектаў навуковых праблем на кожным этапе даследавання інтэрпрэтатар сутыкаецца з некалькімі магчымымі варыянтамі яе раскрыцця. Перад даследчыкам стаіць надзённае пытанне паліварыянтнасці інтэрпрэтацыі. Ад выбару метадалагічнага падыходу залежыць не толькі шлях правядзення даследавання з прыцягненнем аптымальных метадаў і прыёмаў трактоўкі праблемы, але і непасрэдна вынік.

Артыкул прысвечаны выяўленню альтэрнатыўных варыянтаў інтэрпрэтацыі мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктury на аснове метадалагічных падыходаў, што ўжываюцца ў групе гуманітарных навук (філасофіі, эстэтыцы, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, лінгвістыцы, сацыялогіі).

Праблема выбару метадалагічнага падыходу пры асвятленні і раскрыцці аспектаў той ці іншай навукі матывавана сукупнасцю прычын. Сярод іх – спецыфіка навуковай праблемы, што раскрываецца ў даследаванні; рацыянальнасць, паслядоўнасць і правільнасць вырашэння пастаўленых задач; мінімізацыя дапаможных метадаў і прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца пры правядзенні дадатковых метадалагічных аперацый і прыцягваюцца з мэтай канкрэтызацыі, удакладнення, вызначэння паралелей і аналогій; даступнасць успрымання рэцыпіентамі як саміх метадалагічных аперацый, так і вынікаў; магчымасць прагназавання і верыфікацыі вынікаў даследавання.

Пры вызначэнні метадалагічнага падыходу да раскрыцця навуковай праблемы важная роля належыць суаднесенасці праблемы даследавання з сучаснымі дасягненнямі ў галіне дадзенай навукі і ўлік інавацыйных даследчых працовак агульнанавуковага характару. Аднак перавага інавацыйных метадалагічных падыходаў не заўсёды мае месца. Калі ў інтэрпрэтацыі навуковых праблем, звязаных з сучаснымі з'явамі і рэаліямі рэчаіснасці, перавага адда-

ецца наватарскім метадалагічным падыходам і выкарыстанню інавацыйных прыёмаў і метадаў даследавання, то ў адносінах да трактоўкі праблем, акрэсленых у гістарычным кантэксце, ужываюцца як традыцыйныя, так і інавацыйныя метадалагічныя аперацыі. Таксама ў вызначэнні метадалагічных асноў інтэрпрэтацыі навуковай праблемы асобнае месца належыць прыцягненню прыватнанавуковых метадаў і прыёмаў даследавання (прыкладнога характару), што склаліся гістарычна ў дадзенай навуцы, і агульнанавуковых метадаў і філасофскіх прыняццяў. Але часцей яны адыгрываюць дапаможную ролю і выкарыстоўваюцца на першых этапах даследавання.

Інтэнсіўныя тэмпы развіцця сучаснай навукі і тэхнікі, глабалізацыя і інфарматызацыя культуры вызначылі перадумовы перагляду метадалагічных падыходаў да вырашэння навуковых і практычных задач. Усямернае абнаўленне эстэтычных каштоўнасцей, мадэрнізацыя крэатыўных ідэй і іх экспансія ў культурнае асяроддзе прадвызначылі размыванне межаў паміж тэхнічным і інтэлектуальным, рэпрадуцыраваным і інавацыйным. У такіх умовах крытэрыем ацэнкі мастацкай значнасці сталі «навізна і высокая ступень інфарматыўнасці» [1, с. 55].

Постіндустрыяльная культура, характэрнымі рысамі якой сталі тэхнізацыя асяроддзя, адсутнасць трывалых мастацка-эстэтычных канонаў, паставіла як перад творцам, так і перад даследчыкам шэраг новых патрабаванняў. У той час як класічная эстэтыка заклікала дакладна прытрымлівацца норм і правіл, кіравацца ў мастацкай творчасці агульнапрызнанымі ўзорамі і імкнуцца да стварэння «эталонаў прыгажосці» свайго часу, сучасная эстэтыка дэкларавала свабоду творчасці з імкненнем да ўнікальнасці. Мастак апынуўся перад выбарам альтэрнатыўнага шляху: рэпрадуцыравання дасягненняў мінулага ў сучасным кантэксце або стварэння непаўторнага твора на аснове адмаўлення ўсіх вядомых гістарычных форм, прыёмаў і прыняццяў мастацкай творчасці. Пераасэнсаванне сутнасці мастацкай дзейнасці (tekhnii) пацягнула

за сабой перагляд прыярытэтаў у мастацтве. Калі ў старажытнагрэчаскай трактоўцы *tekhnē* разумелася як мастацтва, майстэрства, уменне, рамяство, то сучасная эстэтыка размежавала паняцці мастацтва і рамяства. У сучасным мастацтве пачала ўхваляцца менавіта арыгінальная мастацкая тэхніка, якая і стала крытэрыем адрознення прамысловага спосабу вытворчасці ад мастацтва.

Сучасная мастацкая культура і архітэктура, у прыватнасці плюралістычная, што ў значнай ступені абумоўлівае складанасць яе стылявой інтэрпрэтацыі – пануючай у мастацтвазнаўстве і найбольш прымальнай для раскрыцця адметных асаблівасцей мастацтва гістарычных эпох, што запатрабавала перагляду з улікам наватарскіх метадалагічных падыходаў.

Значны ўплыў на шматграннасць і разнастайнасць вобразных характарыстык мастацкай культуры апошняй чвэрці XX – пачатку XXI ст. аказаў постмадэрн, які выразна ўвасобіўся ў архітэктуры і значна ўзбагаціў яе мастацкую мову. Шырокае распаўсюджанне ў архітэктуры постмадэрну атрымала выкарыстанне гістарычна склаўшыхся архітэктурна-мастацкіх форм, якія набылі новую інтэрпрэтацыю. У аснову пошукаў пераемнасці лепшых дасягненняў мінулага быў пакладзены прынцып, сутнасць якога ў тым, што прадметам пераходу ў спадчыну павінны стаць змястоўныя рысы архітэктуры, якія адпавядаюць сучаснасці. Гістарызм, уласцівы архітэктуры постмадэрну, не выключаў прамога капіравання, але быў накіраваны на ўзнаўленне характару гістарычных стыляў і кірункаў сродкамі цытавання асобных элементаў гістарычных пабудов [2, с. 458; 3, с. 17].

Неабходнасць пераасэнсавання стылявых форм, што належалі розным культурам і эпохам, тлумачыцца праблемай кантэксту асяроддзя, якую здолеў вырашыць постмадэрн шляхам кампраміснага спалучэння гістарычных вобразаў і сучасных. Гэта стала магчымым дзякуючы адмаўленню ад тыпавага праектавання на карысць індывідуальнаму; выключэнню плоскіх дахаў і завяршэнню іх вежавымі формамі, фронтамі, мансардамі; актыўнаму выкарыстанню дэкору з рэльефамі, складанай арнаментыкай, роспісамі, дэкаратыўнай муроўкай; ужыванню паліхроміі [4, с. 130–134].

Выразнасць архітэктуры постмадэрну, па меркаванні амерыканскага тэарэтыка Ч. Джэнкса, дасягаецца сродкамі змешвання стыляў, цытаваннем класічных элементаў з іроніяй ці насмешкай, якія сталі вынікам уплыву поп-культуры. Асноўныя элементы архітэктуры – калоны, аркі, цімпаны і нават арыгінальныя формы выкарыстоўваюцца ў архітэктуры постмадэрну як дэкаратыўныя. Большасць вядомых архітэкта-

раў аддалі перавагу гэтаму тыпу гістарызму [5, с. 352].

Постмадэрн разнастайны па сваіх характарыстыках і, згодна з Ч. Джэнксам, уключае эклектычны кірунак – так званы «радыкальны эклектызм», які спалучае формы і дэталі розных стыляў. Ч. Джэнкс вылучае розныя адценні постмадэрнісцкага гістарызму, а таксама прамую рэтраспекцыю, узмацненне рэгіянальных тэндэнцый, метафарычнасць архітэктуры, мнагзначнасць прасторавых вырашэнняў, праграмны эклектызм [6, с. 7–9].

Шматмоўе постмадэрну, якое сцвердзілася ў сучаснай культуры, стала прычынай праяўлення розных адценняў гістарызму – ад кампраміснага выкарыстання гістарычных цытацый ці рэмінісцэнцый да эклектызму, які прадугледжваў «гульні» архітэктурных форм, змешванне і напластанне стылявых матываў у адным аб'екце.

Акрамя постмадэрну архітэктура зведала ўплыў найноўшых мастацкіх плыняў рэтраспектыўнага і авангарднага кірункаў – дэканструктывізму, які ў канструяванні формы свядома адмаўляў прынцыпы эўклідавай геаметрыі, неарацыяналізму, што меў яскрава выражаную ўрбаністычную накіраванасць і сцвярджаў прыярытэт функцыі ў стварэнні мастацкага вобраза архітэктуры, хай-тэку, які сродкамі канструкцыі выяўляў і падкрэсліваў тэхнічнасць мастацкага вобраза. Новыя архітэктурна-мастацкія плыні то суіснавалі паралельна, то зліваліся, перапляталіся і дапаўнялі адна адну. У выніку ў сучаснай архітэктуры ўвасобіліся рознастыльвыя мастацка-вобразныя праявы.

Карэнныя змены ў трактоўцы мастацкай творчасці выклікалі неабходнасць перагляду метадалагічных падыходаў да інтэрпрэтацыі мастацкіх твораў, вобразаў, ідэй. У аналізе працэсаў і з'яў сучаснай культуры вылучылася новая праблема – свабода інтэрпрэтацыі. Мастацка-эстэтычная дыскрэтнасць сучаснай культуры стала інтэрпрэтавацца на аснове разнастайных метадалагічных падыходаў і спарадзіла метадалагічны рэлятывізм. Магчымасць выбару метадалагічнага падыходу да аналізу таго ці іншага аспекту праблемы прывяла да распаўсюджвання мноства раўнапраўных трактовак. Інтэрпрэтатар сутыкнуўся з праблемай ісціннасці меркаванняў. Як падкрэслівае А. Усманава, «поліфанія ідэй прывабная, але небяспечная» [1, с. 147].

Метадалагічная разнастайнасць інтэрпрэтацый мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры стала вынікам адлюстравання распаўсюджанага ў Заходняй Еўропе міждысцыплінарнага падыходу і прынцыпу інтэграцыі ведаў з прыцягненнем тэорый і канцэпцый філасофіі, эстэтыкі, мастацтвазнаўства, культуралогіі, лінг-

вістыкі, сацыялогіі і іншых навук. Гэта значна пашырыла сістэму метадалагічных падыходаў да трактоўкі мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры, у якой знайшлі ўжыванне фенаменалагічны, семіятычны, аксіялагічны, герменеўтычны, структуралісцкі і іншыя падыходы.

Фенаменалагічны падыход, распрацаваны нямецкімі філосафамі XX ст. Э. Гусэрлем і М. Хайдэгерам, заснаваны на інтэрпрэтацыі не самога прадмета, а яго асаблівасцей. Трактоўка сучаснай архітэктуры на аснове фенаменалагічнага падыходу звязана з эмацыянальна-ацэначнай характарыстыкай яе мастацкага вобраза. Асаблівасцю фенаменалагічнага падыходу з'яўляецца патрабаванне кантэкстуальнасці. Фенаменалагічны падыход не можа ўжывацца ў дачыненні да трактоўкі мастацка-вобразнай сістэмы архітэктурных аб'ектаў і не мае каўзальнага характару. На яго аснове вылучаюцца характэрныя эстэтычныя прыкметы мастацкага вобраза пэўнага архітэктурнага аб'екта. Але пры такім падыходзе ўвага скіроўваецца на знешнія праявы мастацкага вобраза, пры гэтым «унутраныя», сутнасныя характарыстыкі дойлідства застаюцца няпоўнаасцю раскрытымі. У фенаменалагічнай трактоўцы мастацкі вобраз будзеца з «катэгарыяльных момантаў», да якіх А. Лосеў адносіць эйдас як «схему», топас як «мноства», лік як «Menge», велічыню, прастору, факт, наяўнасць [7, с. 16–17].

Па сваёй сутнасці архітэктура ёсць мастацтва арганізацыі прасторы [8, с. 230]. Архітэктура і прастора дыялектычна ўзаемазвязаны. Прастора з'яўляецца вызначальнай асновай архітэктуры, яе дэнататам. Па-за прасторавай арганізацыі, рэальнай або віртуальнай, архітэктура існаваць не можа, як і не існуе па-за формай. Аднак архітэктурная форма з'яўляецца сродкам і вынікам арганізацыі прасторы, а значыць, выступае другасным атрыбутам архітэктуры, яе канататам.

Дамінуючае значэнне прасторы ў сістэме кампанентаў мастацкай мовы архітэктуры па сутнасці вызначае яе мастацкі вобраз. У прыведзенай А. Лосевым схеме асноўных катэгорый мастацкага вобраза прастора трактуецца як «алагічнае станаўленне адзінкавасці рухомага спакою, саматоеснага адрознення, дадзенага як саматоеснае адрозненне. Прастора ёсць адзінкавасць (штосьці сутнаснае) рухомага спакою саматоеснага адрознення» [7, с. 17]. У фенаменалагічнай інтэрпрэтацыі мастацкага вобраза архітэктуры прастора выступае тым кампанентам, які вылучае аб'ект сярод сукупнасці падобных, надае яму ўнікальны характар.

Адным з адгалінаванняў фенаменалагічнага падыходу з'яўляецца *эйдалагічны* як канструаванне эйдаса (вобраза) з яго асобных частак,

вылучаных А. Лосевым у т. зв. «тэтрактыду»: сутнаснае (адзінкавае), спакой, рух, тоеснасць, адрозненне [7, с. 14]. Эйдалагічны падыход прадугледжвае ўжыванне ў якасці дапаможнага прыёму параўнанне з аналагічнымі ўзорамі. Такі падыход мае абагульняльны характар і патрабуе правядзення папярэдніх метадалагічных аперацый. У адпаведнасці з ім у архітэктурным аб'екце вылучаюцца адметныя асаблівасці мастацкага вобраза, якія характарызуюць яго з пункта гледжання эстэтычных якасцей: статычнасць або дынамічнасць, узвышанасць або цяжкасць форм, празрыстасць або брутальнасць. У адрозненне ад фенаменалогіі, дзе архітэктурная прастора інтэрпрэтуецца на аснове выяўлення непаўторных рыс, што вызначаюць яе эстэтычную каштоўнасць, у эйдалогіі Э. Гусэрля прастора, насупраць, вызначаецца разнастайнасцю фармальных утварэнняў (вугал, лінія) і фігур (трохкутнік, прамавугольнік, круг), якія адпавядаюць эўклідавай геаметрыі. У пісьме П. Наторпу філосаф адзначаў, што «прастораваму ўтварэнню адпавядае катэгорыя разнастайнасці ў той яе асаблівай разнавіднасці, якую мы называем гамагеннай, а менавіта трохмернай эўклідавай разнастайнасцю» [9, с. 100].

Семіятычны падыход, прапанаваны амерыканскім філосафам другой паловы XIX–пачатку XX ст. Ч. Пірсам. Выкарыстоўваецца з мэтай вывучэння ўтварэння, будовы і функцыянавання знакавых сістэм. Семіятычны падыход трактуе мастацкі вобраз на двух узроўнях: дэнататыўным як фактычнае паведамленне і канататыўным як дадатковае паведамленне з сімвалічнай нагруккай. Інтэрпрэтацыя сучаснай архітэктуры на аснове семіятычнага падыходу грунтуецца на семантыцы знакаў як вобразаў аб'ектаў. Шматузроўневы характар семіятычнага падыходу да трактоўкі сучаснай архітэктуры дазваляе вылучыць спецыфіку асобных канцэптаў (прасторы, формы, ансамбля і г. д.) і выявіць сувязі паміж сутнаснымі рысамі мастацкага вобраза і фармальнымі. Архітэктурныя аб'екты атаясамліваюцца з сімваламі і разглядаюцца як метафары, асацыяцыі, пачуццёвыя і эмацыянальныя з'явы, якія ў наглядна-вобразнай форме ўяўляюць абстрактныя ідэі і паняцці [10, с. 27]. Але пры гэтым семіятычны падыход не прадугледжвае інварыянтнага шляху трактоўкі, што ўносіць перашкоды ў верыфікацыю вынікаў. Інтэрпрэтатар не мае адзінага меркавання, перад ім стаіць праблема выбару спосабаў дэшыфроўкі архітэктурных кодаў. У выніку магчымай праблемай можа стаць неадпаведнасць сэнсавага значэння мастацкай задумы, якую рэалізуе дойлід сродкамі мастацкай выразнасці архітэктуры, трактоўцы інтэрпрэтатара.

Вивученне мастацтва на аснове інтэрпрэтацый знаках і сімвалаў уласціва не толькі семіятычнаму падыходу, але і *аксіялагічнаму*, накіраванаму на вивучэнне каштоўнасцей як сэнсаўтваральных асноў чалавечага быцця, што задаюць накіраванасць і матываванасць чалавечай дзейнасці, дзеянняў і ўчынкаў. Вылучаны філосафам XIX ст. Р. Лотцэ аксіялагічны падыход у працэсе эвалюцыі зведзе значныя змены. На яго аснове ў канцы XIX ст. нямецкі філосаф В. Дзільтэй прапанаваў тэорыю мноства раўнапраўных каштоўнасцей сістэм, што вызначаюцца з дапамогай гістарычнага метаду. Яго тэорыя «аксіялагічнага плюралізму» атрымала падтрымку ў XX ст. у вучэннях У. Эко, А. Усманавай, А. Белага, якія развівалі т. зв. «тэорыю сімвалізму». Пры вивучэнні сучаснай архітэктуры на аснове аксіялагічнага падыходу (У. Эко) мае месца вылучэнне архітэктурных кодаў: сінтаксічных (адсылаюць да тэхнікі будаўніцтва: бэлькі, перакрыцці, аркі) і семантычных (адсылаюць да архітэктурных элементаў – акно, купал, калона, да тыпаў збудаванняў – сацыяльных, прасторавых), якія дапамагаюць зразумець эстэтычную, імператывную, эматыўную, фактычную, металінгвістычную сутнасць мастацкага вобраза архітэктуры [8, с. 213, 232–233]. Як і семіятычны, аксіялагічны падыход прадугледжвае шматузроўневы дэшыфрацыі архітэктурных кодаў. Але аксіялагічная трактоўка мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры не можа ахапіць усю разнастайнасць аб'ектаў, паколькі не заўсёды ў іх можна вылучыць узроўні кадыфікацыі.

Герменеўтычны падыход да вивучэння сучаснай архітэктуры непасрэдна звязаны з выяўленнем умоў асэнсавання яе ролі ў соцыуме. Уведзены ў навуковы ўжытак нямецкім філосафам другой паловы XVIII–пачатку XIX ст. Ф. Шлеермахерам герменеўтычны падыход дае магчымасць фіксацыі змястоўнага і фармальнага ў архітэктуры, на аснове чаго ўзнаўляецца творчая задума дойлід. У якасці дапаможнага прынцыпу можа выкарыстоўвацца т. зв. «герменеўтычны круг», пры якім часткі (элементы) вылучаюцца з цэлага, а сутнасць выводзіцца з частак. Герменеўтычны падыход да інтэрпрэтацыі мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры дазваляе выявіць адзінства яго ўнутраных і знешніх праяў, раскрыць іх у сімбіёзе. Але герменеўтычны падыход прадугледжвае аперыраванне папярэднімі вынікамі. Яго ўжыванне найбольш прымальна на заключнай стадыі даследавання з вывядзеннем канчатковых вынікаў на аснове прамежавых.

Сутнасць *структуралісцкага падыходу*, распрацаванага К. Леві-Стросам, Ж. Лаканам, Ж. Дэрыдой, М. Фуко, Ж. Бадрыярам, Ж. Дэлезам, Ю. Лотманам у XX ст., заключаецца ў

выяўленні інварыянтных адносін ці структур у дынаміцы разнастайных сістэм. Апора на структуралісцкі падыход пры вивучэнні сучаснай архітэктуры дазваляе класіфікаваць будынікі і збудаванні. У якасці метадаў навуковага пазнання структуралісцкі падыход выкарыстоўвае тыпалагізацыю, схематызацыю, абстрагаванне. Так, на аснове структуралісцкага метаду будынікі можна класіфікаваць па канструкцыйна-тыпалагічнай прыкмеце на каркасныя, V-падобныя апоры, прасторавыя нясушыя канструкцыі [11]. Але такі падыход мае аднаветарную накіраванасць і не ўлічвае шматграннасці праяў мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры, паколькі ўласцівы ёй сімвалізм не мае адназначнай трактоўкі.

Такім чынам, шматграннасць праяў мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры, якая ў выніку панавання амбівалентнасці рэтраспектыўных і інавацыйных тэндэнцый у адзінстве вырашэння прасторавых, фармальных, кампазіцыйных, канструкцыйных аспектаў пры функцыянальнай зададзенасці, якія не выключаюць сімвалізму, стала прычынай пошуку новых шляхоў яго інтэрпрэтацыі. Стылявая трактоўка, што трывала ўмацавалася ў мастацтвазнаўстве з Новага часу, зведала дэфіцыт метадалагічных прыёмаў дэшыфроўкі мастацкай мовы сучаснай архітэктуры. У кантэксце тэхнагеннага інфармацыйнага асяроддзя з усямернай зменай, паралельным і сінтэзаваным існаваннем мастацкіх вобразаў сцверджаны стагоддзямі метадалагічны схематызм згубіў сваю моц. Альтэрнатыўнымі метадалагічнымі падыходамі інтэрпрэтацыі мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры, якія дазваляюць раскрыць змястоўныя і фармальныя іх кампаненты ў адзінстве, сталі феноменалагічны, эйдалагічны, семіятычны, аксіялагічны, герменеўтычны, структуралісцкі.

Літаратура

1. Усманова, А.Р. Умберто Эко: парадоксы интерпретации / А.Р. Усманова. – Минск: Пропилей, 2000. – 200 с.
2. Иконников, А. Постмодернизм / А. Иконников // Архитектура и градостроительство: энциклопедия; гл. ред. А.В. Иконников. – М.: Стройиздат, 2001. – С. 457–459.
3. Толстой, В.П. XX век. Итоги и кануны / В.П. Толстой // Художественные модели мироздания. В 2 кн. / Рос. акад. художеств; Науч.-исслед. ин-т теории и истории изобразит. искусств; Рос. акад. наук; Науч. совет по истории мировой культуры. – М.: Наука, 1999. – Кн. 2: XX век. Взаимодействие искусств в поисках нового образа мира; редкол.: С.Л. Боброва [и др.]. – С. 5–19.
4. Маклакова, Т.Г. Архитектура двадцатого века: Современная архитектура: учеб. пособие для вузов по архитектур.-строит. специальностям / Т.Г. Маклакова. – М.: Изд-во Ассоц. строит. вузов, 2000. – 196 с.
5. Prina, F. 1000 Years of World Architecture / F. Prina, E. Demartini. – London: Thames & Hudson Ltd., 2006; reprinted 2007. – 429 p.
6. Дженкс, Ч. Язык архитектуры постмодернизма / Ч. Дженкс; пер. с англ. А.В. Рябушкина, М.В. Уваровой; редкол.: А.В. Рябушкин и др. – М.: Стройиздат, 1985. – 136 с.

7. Лосев, А.Ф. Диалектика художественной формы / А.Ф. Лосев. – М.: Изд-во автора, 1927. – 252 с.
8. Эко, У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко; пер. А.Г. Погоняйло, В.Г. Резник; ред. М.Г. Ермакова. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
9. Гуссерль, Э. Избранная философская переписка / Э. Гуссерль; сост. И.А. Михайлов; пер. Е.В. Борисов, В.А. Куренной, И.А. Михайлов; Рос. акад. наук, Ин-т философии. – М.: Феноменология – Герменевтика, 2004. – 310 с.
10. Мантанов, В.В. Образ, знак, условность / В.В. Мантанов. – М.: Высш. шк., 1980. – 160 с.
11. Зигель, К. Структура и форма в современной архитектуре / К. Зигель. – М.: Стройиздат, 1965. – 267 с.

Summary

This article is devoted to revealing of alternative versions of reading to the artistic image of the contemporary architecture on the base of methodological approaches of the humanitarian sciences group (philosophy, aesthetics, science of art, culturology, linguistics, sociology). The possibility of interpretation of the artistic image of the contemporary architecture with phenomenological, eidological, semiotic, axiological, hermeneutical, structuralize foundations is discovered.

Пступіў у рэдакцыю 17.05.2010 г.

УДК 008:78Горскі

І.М. Шумская,

кандыдат культуралогіі, дацэнт БДУКіМ

ТРАДЫЦЫІ РАМАНТЫЗМУ Ў ТВОРЧАСЦІ КАМПАЗІТАРА КАНСТАНЦІНА ГОРСКАГА

Цыклічны характар развіцця культуры, у тым ліку і музычнай, абумоўлівае няспынную змену ідэйных прыярытэтаў і каштоўнасцей, якія вызначаюць характар і асаблівасці дзейнасці творчых асоб. У кантэксце гэтай канцэпцыі эпоха рамантызму ўяўляе для нас асаблівую цікавасць, бо менавіта яна была своеасаблівым «апошнім уздыхам» перад надыходам эры шырокага распаўсюджвання мастацкай творчасці на побытавым узроўні, што ў сваю чаргу паступова прывяло да панавання дылентантызму і зруйнавання традыцыйных эстэтычных арыенціраў у мастацтве.

Рамантызм як культурны феномен і пэўная ідэйная парадыгма праіснаваў з канца XVIII да пачатку XX ст. Ён характарызаваўся адасабленнем ад «прозы жыцця» і прадстаўленнем у мастацкіх творах так званай «узвышанай ілюзіі». Менавіта ў эпоху рамантызму ў музычнай культуры ўзмацняецца прага да ўвасаблення этнічных традыцый, прасочваецца яскравае памкненне да фалькларызму, адбываецца стаўленне нацыянальных кампазітарскіх школ. Усходнеславянскі мелас, сялянская песенная паэзія – тая ўрадлівая культурная глеба, што лягла ў аснову творчых здзяйсненняў шэрагу кампазітараў таго часу, якія змянілі аблічча музычнай культуры як польскіх, так і беларускіх зямель.

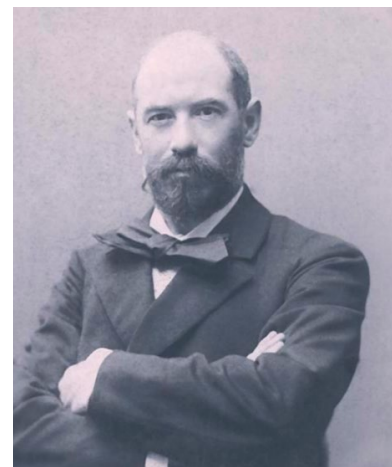
Яшчэ ў пачатку XIX ст. у салонах і залах шыкоўных магнацкіх палацаў, пад дахамі шляхецкіх сядзіб гучалі пераважна творы італьянскіх, французскіх, нямецкіх кампазітараў. Аднак дзякуючы намаганням «рамантыкаў» усяго за некалькі дзесяцігоддзяў на прафесійнай і хатняй сцэнах сваё годнае месца занялі мелодыі роднага краю.

Творчую спадчыну эпохі рамантызму плённа выкарыстоўвалі і кампазітары, рос-

квіт дзейнасці якіх прыйшоўся на першую траціну XX ст. Гэта быў вельмі складаны перыяд змены эпох, адзначаны вірам разнастайных падзей у грамадска-палітычным жыцці і карэннай трансфармацыяй сістэмы светапоглядаў. У такіх складаных варунках выдатныя дзеячы славянскай, а адначасова і агульнаеўрапейскай музычнай культуры здолелі паяднаць высокае майстэрства кампазіцыі з прагрэсіўнымі тэндэнцыямі цеснага збліжэння з народным меласам, а таксама абудзіць цікавасць да міфалагічных падмуркаў нацыянальнай культуры.

Кампазітар Канстанцін Антоній Горскі – гэта, безумоўна, постаць рамантычнага складу, поўная годнасці і шчыра адданая ідэалам славутага мінулага сваёй Айчыны. Іншым і не мог быць чалавек, які ў сваёй музыцы выдатна адлюстраваў настальгію па былой велічы зямель Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, няскоранасць духу яго жыхароў ды ўзнёсласць міфапаэтычнай творчасці іх нашчадкаў.

Будучы кампазітар нарадзіўся 13 чэрвеня 1859 г. у маёнтку Надрэчча. Маёнтак той знаходзіўся каля Ліды, дзе да гэтага часу добра захаваліся замак Гедымінаў. Гмах старажытнага замка здаўна служыць візітоўкай адносна невялікага, але багатага ў гістарычным і культурным сэнсе беларускага горада, які на той час быў у

Канстанцін Антоній Горскі (1859–1924)

складзе Расійскай імперыі, а раней адыгрываў значную ролю ў замкавай сістэме ВКЛ.

Канстанціну Антонію пашчасціла з'явіцца на свет у шляхетнай сям'і Цыпрыяна Горскага і Эміліі з роду Шырвінскіх. Бацькі імкнуліся даць сваім дзецям добрую адукацыю і выхоўваць іх у атмасферы любові да мастацтва. Музыка ў гэтай сям'і была неад'емным аtryбутам існавання. Цыпрыян Горскі строга сачыў за тым, каб усе дзеці ў дасканаласці авалодалі музычнай граматай. Таму старэйшы брат Канстанціна, Ян, іграў на віяланчэлі і ў будучыні нават паспяхова канцэртаваў у Амерыцы, а сястра Ядвіга на сямейных імпрэзах часта выконвала партыі на фартэпіяна. Аднак самым адораным з дзяцей у музычным плане аказаўся Кастусь.

Скончыўшы Віленскую філалагічную гімназію і замацаваўшы першыя навыкі ігры на скрыпцы ў Гродна і Вільні, ён, згодна з парадамі бацькоў, накіраваўся ў Варшаву. Тут Канстанцін трапіў пад апеку Апалінарыя Концкага, які, у сваю чаргу, быў вучнем геніяльнага Паганіні, а таксама заснавальнікам мясцовага Музычнага Інстытута. На жаль, вучоба ў Концкага доўжылася ўсяго толькі два гады і была спынена з нагоды смерці апошняга. Не знайшоўшы ў тагачаснай Варшаве выкладчыкаў падобнага ўзроўню, Канстанцін Горскі накіраваўся ў Санкт-Пецярбург і стаў вучнем вядомага венгерскага скрыпача, творцы так званай рускай скрыпічнай школы, Леапольда Аўэра.

Аб стараннасці і працавітасці Горскага красамоўна сведчыць той факт, што ён здолеў скончыць кансерваторыю за два гады, атрымаўшы дыплом «вольнага мастака» і Вялікі сярэбраны медаль, якім раней быў адзначаны Пётр Чайкоўскі. Апроч таго, Горскі наведваў заняткі па кампазіцыі і інструментальнасці ў славутага М. Рымскага-Корсакава, што, безумоўна, паўплывала на кшталтаванне яго кампазітарскага таленту. Увогуле гады вучобы ў Пецярбургу дазволілі К. Горскаму не толькі авалодаць музычным майстэрствам і стаць віртуозным скрыпачом, але і набыць пэўны аўтарытэт у творчым асяроддзі. Разнастайныя здольнасці Горскага не маглі застацца незаўважанымі, бо ён вылучаўся не толькі выдатным валоданнем скрыпкai, але і магчымасцю працаваць у якасці канцэртмайстра, дырыжора і педагога.

Велізарныя прасторы тагачаснай Расійскай імперыі і наяўнасць шырокіх музычных сувязей паміж рознымі яе куткамі прывялі да таго, што К. Горскі на працягу даволі працяглага адрэзка свайго жыцця з'яўляўся своеасаблівым пілігрымам. Зоркі вялі яго да ўдасканалення свайго майстэрства праз выкладчыцкую працу ў Пензе, Саратаве, Тыфлісе... Як трапна заўважыў Эдвард Вроцкі, аўтар невялічкай кніжкі аб Горскім, якая была выдадзена ў год яго смерці,

«шкада, што такія выдатныя дзеячы, як Горскі, вымушаны знаходзіцца дзесьці па-за межамі, каб здабыць сабе сродкі для існавання» [1, с. 13]. І яшчэ больш шкада, што гэта праблема застаецца актуальнай і сёння...

Дарэчы, у Тыфліс Горскага ў значнай ступені прывяло сяброўства з аднакурснікам, таксама кампазітарам, Міхаілам Іпалітавым-Івановым, які накіраваўся туды з мэтай адкрыць Тыфліскае аддзяленне Імператарскага Расійскага Музычнага таварыства. І так сталася, што Іпалітаў-Іваноў атрымаў у Тыфлісе пасаду дырэктара і выкладчыка музычнай школы, а потым – дырыжора опернага тэатра. Горскі адпаведна быў педагогам па класе скрыпкі, канцэртмайстрам опернага аркестра, першым скрыпачом у складзе струннага квартэта, аб паспяховых выступленнях якога з захапленнем пісала мясцовая газета «Каўказ» [2].

Менавіта ў Грузіі, якая, як і Беларусь, у той час таксама ўваходзіла ў склад Расійскай імперыі, у жыцці Горскага адбылася падзея, якая на доўгі час замацавалася ў памяці кампазітара – знаёмства з Пятром Чайкоўскім, творами якога ён быў вельмі ўражаны яшчэ ў юнацкім узросце. Падчас вучобы ў Пецярбургскай кансерваторыі, дзякуючы А. Концкаму, які не толькі сам бліскуча выконваў творы Чайкоўскага, але і падтрымліваў з ім асабістыя кантакты, Горскі настолькі захапіўся творчай манерай кампазітара, што яе адбіткі пазней увасобіў ва ўласнай творчасці. А непасрэднае спатканне з мэтрам па ступені ўражання на Горскага можна параўнаць хіба што з сустрэчай сучаснага меламана з зоркай сусветнай музычнай сцэны. Аднак цікава, што не толькі Горскі натхніўся фактам гэтага знаёмства, але і Пётр Чайкоўскі ў сваю чаргу быў прыемна здзіўлены выканальніцкім талентам маладога скрыпача, аб чым засведчыў у сваёй карэспандэнцыі М. Іпалітаў-Іваноў [3].

Гэта знаёмства не было толькі фармальным. Пазней, ужо падчас працы ў Харкаве, Канстанцін Горскі бліскуча выканаў канцэрт на скрыпцы з аркестрам D-dur № 1. А ў якасці дырыжора на гэтай імпрэзе быў сам аўтар твора – Пётр Ільіч Чайкоўскі... Дарэчы, Эвард Вроцкі адзначаў, што на тым незвычайным канцэрце Горскі настолькі ашаламляльна выступаў, што моцна ўразіў не толькі публіку, але і Чайкоўскага, які «страціў над сабой кантроль і ў кадэнцыі, замест таго, каб падаць знак аркестру, расплакаўся...» [1, с. 8].

Працаваць у Харкаў Горскі прыехаў у 1890 г., нягледзячы на тое, што сябра Іпалітаў-Іваноў актыўна звабліваў яго да Масквы. На жаль, зямлі роднай Віленскай губерні вылучаліся тады перыферыйнасцю ў культурным плане, а вось атмасфера тагачаснага Харкава, які лічыўся

музычным цэнтрам «Поўдня Расіі», дэманстравала актыўнае развіццё разнастайных творчых кірункаў. З гэтым выбарам кампазітар не памыліўся, бо харкаўскі перыяд яго дзейнасці быў вельмі плённым. На працягу амаль трыццаці гадоў жыцця ў Харкаве Горскі сумяшчаў педагогічную працу ў кансерваторыі з грамадскай, быў адным з ініцыятараў стварэння культурнага таварыства «Дом Польскі», заснавальнікам калектыву пад назвай «Хор Польскі і Касцёльны», дырыжорам сімфанічнага аркестра і славытым выканаўцам скрыпачных твораў. У 1895 г. К. Горскі стварыў камерны квартэт, які доўгі час займаў значнае месца ў музычным жыцці Харкава [4]. На старонках мясцовай прэсы, у прыватнасці ў «Паўднёвым кур'еры» і «Харкаўскіх губернскіх ведамасцях», друкаваліся поўныя захаплення водгукі аб творчасці Горскага.

Лірызм, уласцівы яго душы, кампазітар увавасціў у сваіх рамансах, многія з якіх маюць прысвячальныя надпісы. У прыватнасці, рамансы «Зашумеў лес», «Вясновая мазурка» і «Песня смутку» прысвечаны суайчынніку Казіміру Тарасевічу, «Ой, не такая цяжкая дарога» – спявачцы Марыі Пржыкуцкай, а «Паедзе, пойдзе, дарога далёкая» – любай жонцы, піяністцы Анне Марцэлі, разам з якой яны выходзілі дачку Ядвігу. Успаміны дзяцінства і смутак аб бацькоўскім кутку былі адлюстраваны ў музычным творы «Souvenir de Nadzeczce».

Трэба адзначыць, што Горскі, будучы католікам, цесна супрацоўнічаў з касцёлам. Ён з'яўляўся не толькі аўтарам сачыненняў рэлігійнага характару (у тым ліку «Ave Maria», «Salve Regina», імшы Es-dur і A-moll, акапэльны спеў для хору «Зряще мя безгласна» і інш.), але і арганізатарам дабрачынных імпрэз.

Набылі вядомасць і арганіяны творы кампазітара, асабліва «Фантазія для аргана F-moll», якая лічыцца адным з лепшых твораў арганнай музыкі перыяду позняга рамантызму. Асобнае месца ў творчасці Канстанціна Горскага займаюць вакальныя і сімфанічныя творы, у аснове якіх – вершы і проза выдатных аўтараў таго часу: Марыі Канапніцкай, Здзіслава Дэмбіцкага, Люцыяна Рыдзя, Генрыка Сянкевіча. Газета «Утро» ўзнагародзіла кампазітара такой ацэнкай: «Усе яго творы вылучаюцца асаблівым меладызмам і непасрэднасцю таленту» [5]. І сапраўды, слухаючы творы Горскага, немагчыма не адзначыць філігранную выканаўчую тэхніку, лёгкасць і вобразнасць музычнай мовы, дасканаласць меладычных ліній. У прыватнасці «Гавот», Паланэзы для скрыпкі і фартэпіяна ці вышэйзгаданая «Фантазія для аргана» без усялякіх сумненняў могуць быць аднесены да шэдэўраў музычнага мастацтва.

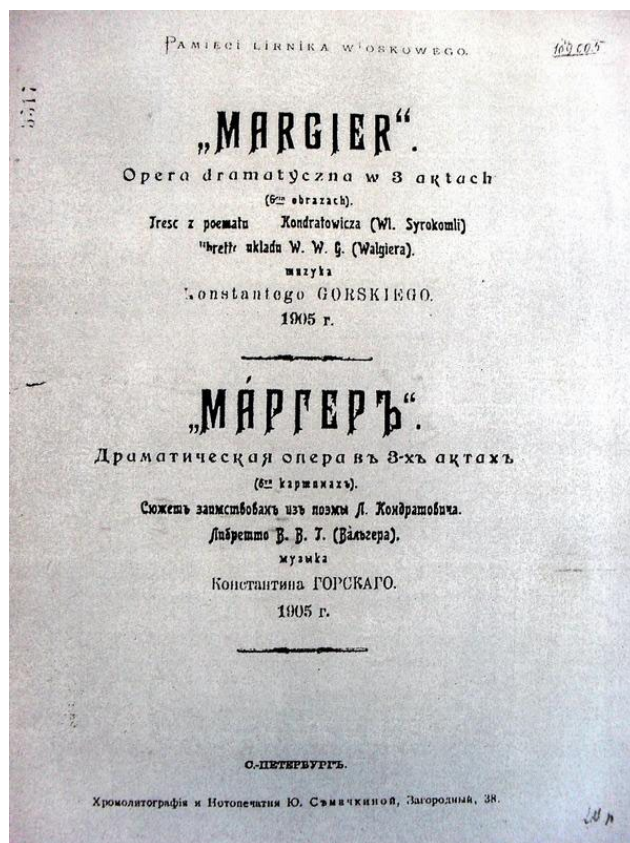
Лянота і творчы крызіс – гэтыя з'явы, здаецца, былі абсалютна невядомымі для Гор-

скага, бо ўсё жыццё ён старанна і самааддана працаваў. Патрабавальны і педантычны выкладчык, ён уздаваў шмат адораных вучняў, сярод якіх вядомы савецкі кампазітар Ісаак Дунаеўскі.

За сваю дзейнасць кампазітар двойчы быў узнагароджаны ордэнамі – Святога Станіслава 3-й ступені ў 1897 г. і Святой Анны 3-й ступені ў 1905 г. Апроч таго, у 1906 г. у Харкаве быў створаны Саюз музыкантаў, такі своеасаблівы музычны прафсаюз, які ўзначальваў К. Горскі.

Аднак усё ж такі галоўным творчым дасягненнем Канстанціна Антонія Горскага лічыцца опера «Маргер», таксама створаная ў Харкаве. Феномен гэтага фундаментальнага, наскрозь патрыятычнага па духу твора даследаваўся, у прыватнасці, прафесарам Беларускай акадэміі музыкі Радаславой Аладавай у манаграфіі «Опера К. Горскага «Маргер» у кантэксце беларускай культуры». У сваёй працы аўтарка адзначае: «Парадаксальна, але ж менавіта «Маргер», знітаваны з культурай Пецярбурга, дае найбольш важкія высновы для выявы «беларускага субстрату» творчасці кампазітара, нягледзячы на тое, што звонку оперны стыль Горскага пазбаўлены рыс свядомай этнанакіраванасці і ў ім адсутнічаюць фальклорныя элементы» [6].

Створаная па матывах аднайменнай паэмы вядомага фалькларыста і літаратара Людвіка Кандратовіча, шырока вядомага пад псеўдані-

Тытульны ліст выдання

мам Уладзіслаў Сыракомля, опера «Маргер» распаўядае пра гераічны эпизод з летапіснай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага XIV ст., часу барацьбы ліцьвінаў супраць крыжакоў за сваю незалежнасць. Сімвалічны сэнс набывае прысвячэнне твору: «Памяці лірніка вясковага» – пад гэтым імем Сыракомля замацаваўся ў літаратуры як пясняр беларускай вёскі. Праз паэта Горскі далучаецца да спецыфічнай гістарычнай формы ліцьвінскай самасвядомасці, тыповай для сярэдзіны XIX ст. – значнага этапу фарміравання нацыянальнай ментальнасці беларусаў. Важным кампанентам «ліцьвінства» выступае тут ідэя паяднання з польскім нацыянальна-вызваленчым рухам.

Варта нагадаць, што ў Сярэднявеччы ВКЛ аб'ядноўвала ў адным дзяржаўным фарміраванні значную частку цяперашніх беларускіх, літоўскіх, польскіх і ўкраінскіх зямель, уяўляючы сабой магутную міжнацыянальную грамадскую супольнасць, дзе пераважную частку насельніцтва складалі продкі сённяшніх беларусаў, якія тады самавызначалі сябе як «ліцьвіны». У пэўным сэнсе ВКЛ можна лічыць варыянтам старажытнаеўрапейскай уніі, веліч якой грунтавалася не толькі на вайскавай моцы, але і на росквіце грамадска-культурнай і прававой сферы, на ўзаемадзеянні людзей рознага этнічнага і сацыяльнага паходжання. Нават пасля свайго знікнення ВКЛ на доўгі час было і застаецца ў шэрагу ідэалаў, з якіх сілкуецца дзейнасць шматлікіх нацыянальна-арыентаваных дзеячаў.

Важнай акалічнасцю з'яўляецца і той факт, што на землях сучаснай Літвы паганскае веравызнанне пратрымалася значна даўжэй за астатнія еўрапейскія тэрыторыі. Хрысціянства прыйшло сюды досыць позна, таму, на нашу думку, галоўных герояў паэмы – Лютаса і Эгле – можна разглядаць не толькі ў якасці сімвалаў Радзімы ў яе алегарычных мужчынскай і жаночай іпастасях, але і як вобразы сапраўднасці, першароднасці, шчырасці. У сувязі з гэтым вельмі цікавым падаецца тое, што глыбока веруючы католік Горскі, абапіраючыся на створаную Сыракомлем гісторыю, надаў пільную ўвагу выяўленню характару паганскага светаўспрымання і прадстаўлення тэўтонцаў, якія, па сутнасці, былі не толькі захопнікамі новых зямель, але і носьбітамі хрысціянства, у якасці жорсткіх ворагаў.

Жанр «Маргера» быў вызначаны аўтарам як «драматычная опера», а сюжэт твору прасякнуты ідэяй фатальнасці. Ён нібы падкрэслівае, што лёсы людзей залежаць ад нейкіх непадладных чалавеку стыхійных сіл, раптоўнае спляценне якіх можа прыводзіць да выключных здарэнняў. Дзеянне адбываецца ў лясным абшары над берагам Нёмана, дзе ад тэўтонцаў хаваюцца паганскія святары разам з

мірным насельніцтвам. Галоўны герой, літоўскі князь Маргер, паплечнік славутага Гедыміна, вядзе няроўную барацьбу з велізарным войскам крыжакоў, якія, імкнучыся знішчыць паганства, бязлітасна забіваюць яго прадстаўнікоў. Дачка Маргера, Эгле, закаханая ў крыжака Рансдорфа, які патрапіў у палон, ратуе рыцара ад смерці, а ён, у сваю чаргу, абяцае не выдаваць паплечнікам паказанага княжычам Лютасам таямнічага ходу. Далей падзеі адбываюцца, нібы ў шэкспіраўскіх трагедыях, а фінал твору адзначаны пагібельлю ўсіх галоўных герояў, кожны з якіх змагаўся за сваю праўду.

Наконт дзвюхмоўнага (польскага і рускага) лібрэта оперы Р. Аладава выказвае гіпотэзу, што яго аўтарам быў сам кампазітар, падпісаны псеўданімам W.W.G. (В. Вальгер). Да гэтай думкі схіляўся раней і Э. Вроцкі, зазначаўшы, што кампазітар не стаў выкарыстоўваць ужо гатовае лібрэта, напісанае У. Сыракомлем для С. Манюшкі, а прыклаў намаганні да стварэння новага [1, с. 11]. Так ці інакш, «Маргер» – гэта яскравы прыклад музычнай шарады, разгадваць якую належыць не толькі музыказнаўцам.

Лісты партытуры оперы «Маргер»

Характэрнай асаблівасцю оперы з'яўляецца дваістаць ідэйных ліній, якія чырвонай стужкай праходзяць праз усю фэбулу сярэднявечнай легенды. Спрадвечныя бінарныя апазіцыі «паганства – хрысціянства», «карнік – ахвяра», «выратаванне – пагібель», «каханне – абавязак», «вернасць – здрада» і іншыя максімальна абвастраюць драматызм падзей.

Значным паказальнікам сувязей з беларускай культурнай традыцыяй з'яўляецца наяўнасць у паэтыцы «Маргера» баладнасці, а таксама прысутнасць у ёй архетыпаў беларускага менталітэту, перадусім, міфалагемы Роднага Дому, прадстаўленай у розных формах [6]. Напрыклад, у аркестравай інтрадукцыі гукапіснага характару, дзе малюецца вобраз Нёмана, адвечная плынь якога разносіць «рэха старажытных легендаў і думаў» (з лібрэта). Сімфанічная карціна становіцца ўступам да пранікнёна-патрыятычнага маналогу Лютаса – своеасаблівага «голоса ад аўтара». Музычная сімволіка ў гэтым маналогу адзначана алюзіямі паланэза Шапэна і мазуркі Дамброўскага, а тыповая ўсходнеславянская музычная інтанацыя насць разам з элементамі народнай песеннасці яскрава прысутнічаюць у вобразе Эгле.

Варта звярнуць увагу і на паэтызацыю традыцыянальнага ўласцівага нацыянальным героям дылемы «радзіма або смерць», якая ў «Маргеры» набывае статус ідэйнай квінтэсэнцыі. Апроч таго, з вуснаў адной з гераінь оперы (варажбіткі Марці), нібы прароцтва, злятаюць словы: «Я бачу кроў, прадбачу трупы...», якія спачатку ўвасобіліся ў трагічных падзеях 1905 г. у Расіі, а потым, з усталяваннем савецкай улады, былі праілюстраваны на прыкладзе «касавай барацьбы» і сістэмных рэпрэсій супраць «ворагаў народа».

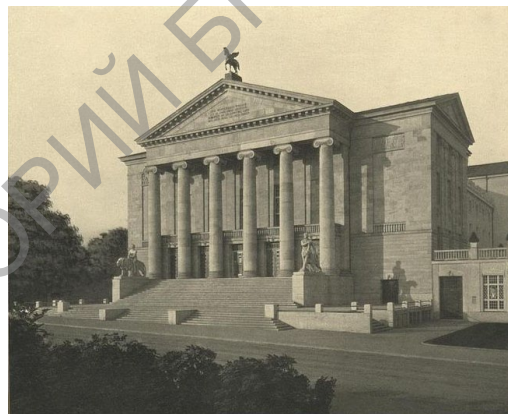
Відавочна, што новы ўклад жыцця, дэклараваны пралетарскай уладай, патрабаваў і новага падыходу да мастацтва. Эпічна-міфалагічны характар «Маргера» ніяк не адпавядаў ні модзе на дэкаданс, якая запанавала ў Расійскай імперыі напярэдадні Кастрычніцкай рэвалюцыі, ні папулярнаму лозунгу «Культура – у масы!», што прыйшоў на змену былой культурнай парадыгме. Таму, нягледзячы на ўсе намаганні аўтара папулярызаваць сваё сачыненне, Горскі так і не змог пабачыць яго на сцэне. Пастаноўка «Маргера» адбылася ўжо пасля смерці кампазітара ў 1927 г., у Познані.

Рэвалюцыйны падзеі ў Расійскай імперыі, карэнная ломка сацыякультурнай сістэмы і скаладаныя эканамічныя ўмовы жыцця напярэдадні Першай сусветнай вайны, вымусілі сям'ю Горскіх пераехаць у Польшчу, якая на той час паспела абвясціць незалежнасць. У лютым 1919 г. Горскі прыехаў у Варшаву, дзе некаторы час працаваў таперам у кінатэатрах «Калізей» і «Вадэвіль» [7]. Гэта праца, аднак, не адпавядала высокаму ўзроўню прафесіяналізму і разнастайнасці музычнага таленту Горскага, а спробы ўладкавацца ў кансерваторыю не былі паспяховымі. Таму, калі прыйшло запрашэнне працаваць на пасадзе канцэртмайстра аркестра Вялікага тэатра імя Манюшкі ў Познані, кампазітар без доўгага раздуму пагадзіўся.

Там, у доме на вуліцы Негалеўскіх, прайшлі апошнія гады жыцця Канстанціна Горскага, які нечакана памёр ад сардэчнага прыступу 31 мая 1924 г.

Вялікі тэатр імя Манюшкі ў Познані (наш час)

Вялікі тэатр у Познані (1910 г.)

Некалькі гадоў таму, напярэдадні 150-годдзя кампазітара, у Познані была адкрыта мемарыяльная дошка, прысвечаная К. Горскаму, а ў архіве Вялікага тэатра ім. Манюшкі да гэтага часу старанна захоўваецца копія рукапісу «Маргера» ды іншыя матэрыялы, звязаныя з жыццядзейнасцю творцы.

Кампазітар, арганіст і калега К. Горскага Мечыслаў Суржынскі калісьці даў яму такую характарыстыку: «Спакойны, працавіты, ненавязлівы, сардэчны і гатовы ахвяраваць сабой дзеля сяброў і калег. Яму зусім не была ўласціва зайздрасць, якая, на жаль, так часта сустракаецца нават у выдатных творцаў». Таксама адзначалася, што кампазітар быў «патрыётам з бездакорным мінулым і з гарачым сэрцам, які ніколі, а перш за ўсё ў эміграцыі, не шкадаваў свайго таленту і матэрыяльных сродкаў на палігчэнне лёсаў суайчыннікаў» [8].

Відавочна, што патрыятызм Горскага не быў лозунгам, пад якім зручна маршыраваць у часы розных грамадска-палітычных калізій, а нату-

ральнай часткай яго сутнасці, ідэйным стрыжнем творчасці, вяртанне да якой мы перажываем зараз. Імем Горскага названа адна з вуліц Ліды, але яго музычныя творы, на жаль, вельмі рэдка можна пачуць у канцэртных залах. А між тым, Канстанцін Горскі – сапраўдны рыцар, які прысвяціў жыццё Яе Вялікасці Музыцы, варты таго, каб яго спадчына была належным чынам ушанавана ў Беларусі.

Літаратура

1. Wrocki, E. Konstanty Gorski. Zycie i dzialalnosc 1859–1924 / Edward Wrocki. – Warszawa, 1924. – 15 s.
2. Киракосова, М.А. К. Горский в Тифлисе // Материалы Міжнароднай навукова-творчай конференцыі «Пам’яці Костянтина Горскага» (До 150-річчя від дня народження) – Харьков, 2009. – С. 15.
3. Seroczynski, G. Konstanty Antoni Gorski – artysta zapomniany <<http://www.festiwal-hajnowka.pl/wspolne/gazeta/34/5.html>> / Grzegorz Seroczynski // Gazeta Festiwalowa. – 2009. – № 1 (34). – S. 5.
4. Zur, M. Okres charkowski w zyciu Konstantyna Gorskiego / Michal Zur, Irena Kozeniaszewska // Diaspora polska w Charkowie. Historia i wspolczesnosc. – Charkow, 2004. – S. 130–134.
5. Утро. – 1907. 23 февр.
6. Аладова, Р.Н. Константин Горский и его опера «Маргер» в контексте белорусской культуры / Р.Н. Аладова // Белорусский сборник. – 2005. – № 3. – С. 27.

7. Chylewski, A. Przywracanie naleznej pamieci. Konstanty Antoni Gorski (1859–1924) <http://www.poznan.pl/mim/public/iks2/dzial.html?co=list2&dz_id_dzialu=2652&nu_id_numeru=1953> / Andrzej Chylewski // «IKS – Poznanski Informator Kulturalny, Sportowy i Turystyczny» – Poznan, maj 2009. – S. 54.
8. Surzynski, M. Wspomnienie posmiertne o Konstantym Gorskim / Mieczyslaw Surzynski // Przegląd Poranny. – 1924. – № 156.

Summary

The article is dedicated to Konstanty Gorski (1859–1924), composer, violist, organist, and music teacher of the Romantic Epoch, in which many musicians used elements of folklore and national mythology tried to express their cultural identity. K. Gorski was born in Belarus, got the musical education in Grodno, Wilno, Warsaw and St. Petersburg. After eight-yeartrip over Russia and Georgia Konstanty Gorski arrived in Ukrainian city of Kharkov to stay there for 29 years. Political and economical changes in Russian Empire, mainly the October Revolution of 1917, had a great influence on Gorski's fortune. The composer arrived in Poland. At first he settled in Warsaw, where he worked as a taper at cinema and later he went to Poznan, where got the position of a Great Theatre concertmaster and held it till the end of life. His opera «Margier», the most famous of his creations, was shown in Poznan Opera in 1927.

Паступіў у рэдакцыю 29.09.2010 г.

УДК 008:82.09Купала

П.В. Васючэнка,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай мовы і літаратуры МДЛУ

АРХЕТЫП «ЗЯМНОГА РАЮ» Ў ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ

Архетып *раю* належыць да найстаражытнейшых у калектыўнай свядомасці цывілізацыі, пра што сведчыць яго неадменная прысутнасць у міфалогіях народаў свету, дзе ён атаясамліваецца з матывамі гармоніі, шчасця, светлай будучыні.

У біблейскай традыцыі вобраз раю разгортваецца паводле дзвюх мадэлей. У адпаведнасці з першай, пададзенай у Кнізе Быцця, рай – Эдэм, інакш сад, размешчаны на прасторы паміж Тыграм і Еўфратам, населены Адамам і Евай да моманту іх грэхападзення: гэта рай зямны. Паводле другой мадэлі, звязанай з Апакаліпсісам, рай уяўляе сабой пераўвасобленую сферу Космасу, дзе знаходзяць гармонію і шчасце ў блізкасці да Бога праведнікі і ўсё выратаванае чалавецтва.

У беларускай міфалогіі вылучаецца і субстанцыя *выраю*, які размяшчаецца ў космасе і да якога вядзе Птушыны (Млечны) шлях; паводле язычніцкіх вераванняў, у вырай перамяшчаліся людзі пасля смерці, а ў пазнейшы час дарогу да яго запамнілі толькі птушкі.

Сярод шматлікіх літаратурных інтэрпрэтацый архетыпу раю можна вылучыць творы, якія апелююць да яго нябеснай мадэлі («Боская Камедыя» Дантэ) і зямной («Згублены рай» Д. Мільтана). Але ў шэрагу твораў аўтары выкарыстоўваюць матывы зямнога раю, звязаныя з адчуваннем шчасця і асалоды, калі спрабуюць давесці магчымасць усеагульнай гармоніі паралельна з біблейскай парадыгмай, у пераствораных умовах. Да такіх належаць, напрыклад, «Фаўст» І.В. Гётэ і «Сон смешнага чалавека» Ф. Дастаеўскага.

Мастакі, надзеленыя трагічным светаўспрыманням, якія ўвасаблялі ў сваіх творах перадусім разлад і хаос быцця, тым не менш перажывалі і настальгію аб зямной дасканаласці і надзялялі гармоніяй і шчасцем створаныя іх уяўленнем аазысы, памятаючы і пра эфемернасць, крохкасць такога кшталту літаратурных лятункаў.

Творцам, надзвычай чуйным да сусветнай энтрапіі, быў Янка Купала. Але трагічная дамінанта, што панавала ў яго мастакоўскім светаўспрыманні, не перашкаджала паэту марыць

аб гармоніі, якая не ўяўлялася яму адасобленай ад лёсу Радзімы. «Выраем» Купалу-лірыку ўяўлялася будучая абноўленая Беларусь, якая дасягнула свайго гістарычнага трыумфу, атрымаўшы волю і роўны пасады паміж народамі свету.

У смутны час, калі ў абставінах войнаў і рэвалюцыяй вырашаўся лёс Беларусі, Купала адразу двум сваім вершам надаў аднолькавыя назвы: «У вырай». У першым, напісаным у кастрычніку 1918 г., лірычны герой сузірае чараду гусей, што накіроўваюцца ў краіну шчасця, прадбачыць іх вяртанне і наракае на людзей, якія, у адрозненне ад птушак, забыліся на Бацькаўшчыну:

Знаю, зложыце тут косці,
Толькі злётаеце ў госці,
Асвятляеце грудзі:
Вы не ўмеце йшчэ, гусі,
Выракацца Беларусі,
Як умеюць людзі [1, с. 34].

Другі верш «У вырай», датаваны 1920 г., мажорны, поклічны і споўнены веры ў крылатасць людскіх памкненняў. Купалаўскі лірычны герой кліча «вольных птахай», «саколіх дзяцей», «патомкаў крывічоў» да сонца, зорнага неба і волі:

Гэй, вольныя птахі, ўладарнікі песні!
На шляхі, пад сцягі красы і свабоды!..
Час вылецець к славе з пагібельнай плесні
І песняй агністай дзівіці народы [1, с. 91].

Купалаўскі лірычны герой быў надзелены якасцямі Ікара і рваўся ў нябёсы, да птушак, зорак, сонца, пераадольваючы будзённую прыземленую экзістэнцыю. Але трагічны талент Купалы вяртаў летуценніка да зямных згрызотаў, даводзячы да апагею канфлікт паміж рамантычнай марай і брутальнымі рэаліямі.

Купала спрабуе змясціць мару пра рай нябесны ў святмасць Зоські, гераіні драмы «Раскіданае гняздо». Зоська бачыць сон, у якім яна трапляе ў «нейкую харошую краіну», шлях у якую пралягае праз страшэннае балота, дзе «гадзіны, вужакі, сліўні так і капашаць, як у гаршку якім»; пасля гераіня рушыць праз крайну птушак, падымаецца па вясёлцы, ідзе «па млечнай пучыне, з зоркі на зорку пераскакваючы», аж пакуль не трапляе ў райскі сад з дзівоснымі птушкамі і кветкамі. Святмасць Зоські ўтрымлівае як народныя, фальклорныя, так і хрысціянскія ўяўленні пра рай, які бачыцца адначасна як дзівосны сад і царства Божае: «Ідзём гэтым садам-раем ды ідзём, ажно калі паглядзім!.. Стаіць палац відам не віданы, слыхам не слыханы; увесь зіхаціць, як бы з самага сонца быў зроблены: сцены залатыя-залатыя, а страху бліскучымі маланкамі пакрыта. Увайшлі мы ў гэты палац, азіраемся навокал, і што ж?

На самым пачэсным месцы сядзіць святы Спас, а каля яго Матка Боская, святы Юр'я, Мікола і Ілья!» [2, с. 211]. Сон перапыняецца, летуценніцу чакае падобнае да пекла зямная экзістэнцыя, руіны і папалішчы, дзе няма месца салодкім марам і ілюзіям.

І толькі ў адзіным купалаўскім творы момант гармоніі паміж нябесным і зямным дасягаецца – у паэме, якую даследчыкі лічаць самым светлым, бясхмарным купалаўскім творам, – «Яна і я» (1913).

Паэму гэтую Купала завяршыў улетку 1913 г. у Акапах, а перад яе напісаннем грунтоўна вывучаў беларускую абраднасць, народную творчасць па шматлікіх фальклорна-этнаграфічных зборніках. Народныя ўяўленні пра шчасце і ўладкаванасць прыдаліся паэту, які стварыў унікальны не толькі паводле свайго настрою, але і паводле мастацкага хранатопавы твор.

Героі паэмы, Яна і Ён, жывуць на ўлонні прыроды, у атачэнні вясковых рэчаў, занятых сялянскай працай, што дазваляла даследчыкам разглядаць паэму як «вясковую», «пастаральную».

Але што тая за вёска, у якой жыве закаханая пара? Гэта «вёска», у якой няма іншых жыхароў, апроч іх. Гэта адмысловая тэрыторыя шчасця, створаная для закаханых. Шчасце, здабытае абаімі, закранула іх атачэнне, рэчы, якія герой зрабіў сваімі рукамі, хату, якая здаецца ім палацам, але яно не ў багацці, а ў непарушнай гармоніі чалавека, прыроды, працы, будзённых спраў і кахання:

Так мілаванне к шчасцю след адчыне,
А мілаванне – над царамі цар, –
І будзеш век маёй ты гаспадыняй,
А я твой вечна буду гаспадар [3, с. 107].

Няўлоўныя алузіі, пры дапамозе якіх Купала набліжае чытача да разумення сутнасці топасу, у які змешчаны закаханыя, змяняюцца больш выразнымі прыкметамі зямнога раю:

Раем на зямлі выглядываў нам сад,
Я ў ім – Адам, яна ў ім – Ева;
У раі гэтым вецер быў нам бог і сват,
Вяцьвямі шлюб давала дрэва [3, с. 117].

Мастацкі час паэмы пабудаваны ў адпаведнасці з земляробчым календаром. Яна і Ён зацягнуты ў кола сезонных работ і клопатаў: выганяюць у поле жывёлу, аглядаюць палеткі, занятыя ворывам, сяўбой, нарыхтоўкай сена. Гэтыя апісанні давалі нагоду купалазнаўцам параўноўваць твор з паэмай Гесіёда «Турботы і дні», складзенай паводле аналагічнага прыцёпу.

Але ў Купалы іншы падыход да мастацкай трактоўкі вясковай працы, сутнасць якога ў яе сакралізацыі. Касьба або ворыва не з'яўля-

юцца ні для Яе, ні для Яго пякельнай пакутай, якой яны былі, напрыклад, для Мужыка і Жонкі ў паэме Купалы «Адвечная песня». Дзеянні іх споўнены светлай радасцю, яны не працуюць, а выконваюць складаны, але прыемны для іх рытуал. Гераіня творыць замову, калі выганяе на пашу кароўку Аўтарыню і спявае «Вяснянку», калі поле агарод. Эпізод «На сенажаці» распачынаўся апісаннем звычайнай вясковай працы, а завяршыўся сцэнай бурнага кахання, падчас якой героі адчулі сваю знітаванасць з прыродай і космасам:

Ногі падкасіліся і мне, і ёй,
Зліліся вусны з вуснамі самі сабой,
Полымем прыпалі грудзі да грудзей,
Змяшаліся мы з сонцам, з кветкамі, з травой
[3, с. 118].

Адносіны Яе і Яго ніякім чынам не нагадваюць сентыментальную замілаванасць пастушкы і пастушак, што дае падставу сцвярджаць не пра пастаральны, а містэрыійны змест твора. Зямны рай, у які змешчаны героі, дабудоваецца і добраўпарадкаецца імі самімі. Шчасце герояў – у здабытай імі гармоніі дзеянняў і адносін.

Мастацкі час паэмы арганізаваны такім чынам, каб наўвекі захаваць здабыты героі момант шчасця. Дзеянне паэмы пачынаецца на зыходзе зімы, калі з'яўляюцца першыя праталіны, а завяршаецца твор у пачатку лета, якраз перад Купаллем. У адрозненне ад паэмы «Адвечная песня», таксама кампазіцыйна падпарадкаванай земляробчаму календару, мастацкі час не ўтварае тут поўны гадавы цыкл, а ўяўляе сабой паўгоддзе. Героі жывуць у пару нарастання жыццёвых і прыродных сіл, але не пераходзяць цераз мяжу іх апагею, пасля якога пачынаецца заміранне прыродных сіл. Сезонная сімволіка, у адпаведнасці з якой вясна атаясамліваецца з маладосцю, а восень са старасцю, была звычайнай для Купалы. У паэме «Яна і я» ён пакідае герояў у атмасферы вечнай вясны і маладосці.

Аднак пры ўсёй замкнёнасці і вонкавай ізаляванасці хранатопа паэмы Купала дапускае пранікненне ў яго праяў іншага, жорсткага і празаічнага свету, што існуе паралельна з рамантычным. Свету, у якім існуе ліха. Ліха прарываецца ў ідылічную рэчаіснасць у раздзеле «Радаўніца», калі выяўляецца, што кожны з герояў мае мінулае, споўненае стратамі, пакутамі і крыўдай. Агульны досвед пакут, што больш збліжае іх, робіць амаль што адзінай істотай:

Пусціўшы гэтак сумным думам павады,
Бязмежны жаль паплыў ў душу крыніцай.
І я таксама, як яна тады, шаптаў:
«Адна на свеце ты ў мяне, сястрыца!» [3, с. 112].

Новы выхад па-за межы ідылічнага свету адбываецца ў фінале паэмы, калі Яна, паводле канцэптуальнай задумкі Купалы, выяўляе запаветную сваю іпастась – Маладой Беларусі:

Я песняй мілаю сваю праслаўлю
Паміж народамі сваіх, чужых зямель,
Каб не загінула, як кветка, у бяспраі, –
Жыла й тады, як ляжа ў вечную пасцель.

А воля мне жалезная патрэбна
За крыўды маёй мілай помстай адплаціць,
Што гаравала так яна бяхлебна,
Што ланцугамі мусіла шмат лет званиць [3, с. 119].

У прасторы і часе зямнога раю адбылося пераўтварэнне Беларусі-сіраты ў Беларусь нявесту, якую Купала паказвае паўнаватаснай гаспадыняй свайго дома. Інакш кажучы, спраўджваецца тое, чаму не наканавана было адбыцца ў іншых творах, дзе прысутнічаў вобраз няспраўджанага вяселля Маладой Беларусі («Паўлінка», «Раскіданае гняздо», «Сон на кургане», «Тутэйшыя»). У сістэме сімвалісцкіх вобразаў Купалы архетып *вяселля* атаясамліваўся з нацыянальным трыумфам Беларусі, набыццём ёй нацыянальнай незалежнасці.

Гаспадары зямнога раю, прымроенага Купалам, не здзейснілі першароднага граху, як гэта сталася з Адамам і Евай. Грэх здзейснены іншымі – тымі, хто пазбавіў іх долі, асіраціў. Гатовы да помсты лірычны герой не можа не разумець, што адказ ліхім на ліхое – таксама свайго кшталту грэх. Шлях да рэальнага вяселля Маладой Беларусі, прадбачыць лірычны герой, пралягае праз выпрабаванні, змаганне, пакуты. Гэта дае падставы аўтару зачыніць заслону, якая хавае свет ідылічны, містэрыяльны і павярнуцца тварам да рэальных рэчаў.

Такім чынам, хранатоп паэмы «Яна і я» захоўвае сваю аўтаномнасць і ізаляванасць у мастацкім свеце Купалы, увасабляючы неадсяжную мару ў кантэксте рэальнага жыцця, але будучы неабвержным як мастацкая рэалія.

Пазней Купала напіша яшчэ твор, у якім Беларусь паўстане як нявеста і будзе займаць свой пачэсны пасада паміж народамі. Гэта паэма «Безназоўнае» (1924):

Беларусь на куце
Ў хаце сваёй села, –
Чарка мёду ў руцэ,
Пазірае смела [3, с. 124].

Купала выводзіць вобраз-сімвал *Нявесты*, але яна не святкуе сваё вяселле, хаця б з тае прычыны, што ў застоллі адсутнічае жаніх. Назва паэмы сведчыць пра непраясненасць, цьмянасць рэальнай перспектывы для Беларусі, што тлумачыцца складанымі перыпетыямі нацыянальнага жыцця краіны ў перыяд стварэння паэмы. Натуральна, у творы бракуе іды-

лічнасці і аптымізму, якімі была напоўнена паэма «Яна і я».

Тэма асабістага шчасця Яе і Яго, здабытага ўласнымі намаганнямі, на ўлонні прыроды, нечакана адновіцца ў вершах «ляўкоўскага цыкла», напісаных Купалам у 1930-я гг. Пэўныя прыкметы ідылічнасці знаходзім у вершы «Лён». Каханне ільнаводкі і брыгадзіра разгортваецца «без адрыву» ад калгаснай працы, у адпаведнасці з яе сезоннымі цыкламі:

А як спала я лянок
На зялёным на лугу,
Дзе папаўся Міхасёк,
Цалавала на бягу.

Сэрцу лёганька было,
Цэлы свет – вясёлы рай,
Хоць і восень, а святло
Так і льецца цераз край.

Ой, лянок, лянок мой чысты,
Валакністы, залацісты [4, с. 70].

Рэальнае веданне Купалам абставін калектывізацыі не адлюстравалася ў творы, напісаным на сацыяльны заказ. Купала, натуральна, не імкнуўся надаваць вобразам складаны сімвалічны падтэкст, пагатоў сакралізаваць іх. Вясковая ідылія ператварылася ў калгасную, што надае твору, прачытанаму ў кантэксце шырокага гістарычнага досведу, прыкметы бурлескавасці.

Паэма Купалы «Яна і я» застаецца ўнікальнай як у кантэксце яго творчасці, так і ў больш шырокай (еўрапейскай, сусветнай) літаратурнай прасторы. Такім яе робіць творчая трансфармацыя архетыпу зямнога раю з яго пазнавальнымі прыкметамі (ідылічнасцю, сакралізацыяй, біблейскай і фальклорнай вобразнасцю), у спалучэнні з якімі разгортваецца гісторыя кахання новых Адама і Евы і рэалізуецца неадменная ідэя незалежнасці і суверэнітэту Беларусі.

Літаратура

1. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 4. Вершы, пераклады 1915 – 1929 / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 446 с.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 7. Драм. паэмы і п'есы / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 399 с.
3. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 6. Паэмы, пераклады / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 430 с.
4. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 5. Вершы, пераклады 1930 – 1942 / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 278 с.

Summary

The archetype of the human paradise is analyzed in the article, displayed in the creative work of Janka Kupala. The author suggests an original interpretation of the image system of the poem «She and I». The characters are put into a unique chronotope, which matches with the concept of «God's own country» according to its characteristics.

Паступіў у рэдакцыю 11.10.2010 г.

УДК 008:[502.1:940.1]

А.А. Хмелянок,

магістр філасофскіх навук, аспірант кафедры філасофіі і метадалогіі навукі БДУ

УЗАЕМАСТАСУНКІ ЧАЛАВЕКА І ПРЫРОДЫ Ў КУЛЬТУРЫ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАГА СЯРЭДНЯВЕЧЧА

Праблема ўзаемаадносін чалавека, грамадства і прыроды актуалізавалася ў канцы ХХ ст., калі навукова-тэхнічнае развіццё і лібералізацыя палітычнай сістэмы свету сутыкнуліся з межамі тэхналагічнага развіцця, што паставіла перад грамадскацю пытанне аб магчымасцях існавання прыроднага свету і чалавецтва ўвогуле. Абвастранне экалагічнага становішча патрабуе пошуку новых светапоглядных арыенціраў для асэнсавання сутнасці прыроды і месца чалавека ў ёй.

Усходнеславянская культура апынулася ў такім становішчы, калі экалагічны крызіс звязаны не толькі з катастрофічнымі з'явамі, але і з разбурэннем традыцыйнай антрапапрыроднай гармоніі, калі прырода была аддадзена соцыуму ў «стылі абыякавасці да самаадчування натуральных аб'ектаў» [10, с. 51–52].

На працягу доўгага часу пытанні аб узаемадачыненнях чалавека і прыроды даследаваліся ў розных аспектах. Так, у працах Г.З. Абрэсана, В.Я. Барэйка, С.Д. Дзераба і іншых увага акцэнтуюцца на неабходнасці станаўлення новага тыпу мыслення для асэнсавання сучаснага становішча навакольнага асяроддзя. Аднак аўтары амаль не даследуюць экалагічныя каштоўнасці, якія з'яўляюцца неабходнай складовай часткай нацыянальнага светапогляду. У культуры ўсходніх славян яны ўзніклі ў міфалагічны час і знаходзілі сваё імпліцтнае адлюстраванне ў рэлігійна-філасофскай думцы. Іх вывучэнне немагчыма без звяртання да першаснага вопыту тэарэтычнай рэфлексіі над прыродным светам. *Мэта артыкула* – аналіз поглядаў на прыроду найбольш значных прадстаўнікоў усходнеславянскага сярэднявечча.

Проблема ўнутранай самакаштоўнасці прыроды. Сацыяльна-гістарычны вопыт усходнеславянскай цывілізацыі вызначыў станаўленне своеасаблівага менталітэту, які быў абумоўлены сімбіёзам розных цывілізацыйных пачаткаў і міфалагічнага светаўспрымання. Антрапамарфізацыя аб'ектаў прыроднага свету вызначыла суб'ект-суб'ектнае ўспрымання арэала жыццядзейнасці, што з'яўляецца важнейшым фактарам самаідэнтыфікацыі чалавека. Трэба адзначыць, што разуменне прыроды як жывой, пачуццёвай субстанцыі было характэрна і для культуры рамантызму.

Прыняцце хрысціянскага светапогляду ў канцы X ст. абумовіла шэраг радыкальных трансфармацый. Перш-наперш, ідэя крэацыянізму, прынесенай новай парадымай, патрабавала безумоўнай веры ў боскае тварэнне і прыярытэтнасць трансцэндэнтнага над зямным пачаткам, што стымулявала развіццё ў заходне-еўрапейскай культуры негатыўнага стаўлення да прыроды і адмаўлення яе ўнутранай самакаштоўнасці.

Па-другое, у межах рэлігійнай традыцыі пераасэнсоўваюцца сацыяльна-прыродныя ўзаемасувязі, што акцэнтавала значнасць не столькі тэарэтычных ведаў для інтэрпрэтацыі з'яў акаляючага асяроддзя, колькі прыярытэтнасць Святога Пісання. У светапоглядзе ўсходніх славян хрысціянскі крэацыянізм набыў своеасаблівае тлумачэнне. Праваслаўная духоўнасць, гарманічна злучыўшы ў сабе кананічнае вучэнне з паганскімі вераваннямі, прывяла да пастаноўкі пытання аб унутранай самакаштоўнасці прыроды, аб яе статусе ў структуры Сусвету.

Усходнеславянскае сярэднявечча прадстаўляе нам шматвектарны філасофскі пошук, у кантэксце якога развіваюцца экалагічныя ідэі, папярэдне аформленыя ў творах каляндарна-абрадавага фальклору. Нягледзячы на змены светапоглядных прыярытэтаў, базісным падмуркам духоўнасці ўсходніх славян застаецца праблема стварэння свету, актуалізаваная з прыняццем хрысціянства, і пошук касмічных першапрычын зямной прыроды, якая выступае крыніцай патрыятычных пачуццяў, месцам гісторыка-генетычнай сувязі пакаленняў і сімвалам гістарычнага адзінства этнасу.

У літаратурна-філасофскіх помніках сярэднявечча жыццё прыроднага свету непарыўна звязана з лёсам самога чалавека, таму часта ён трактуецца як вырашальны фактар чалавечага існавання. Даследуючы праблему станаўлення тэарэтычнай думкі Старажытнай Русі, В.Б. Евароўскі адзначае, што «філасофскія ідэі і прыродазнаўчыя звесткі, якія прадстаўлены ў творах візантыйскіх багасловаў, сталі <...> тым першапачатковым базісам, на якім, <...> пачала

развівацца славянская філасофская культура» [1, с. 247].

Экалагічныя інтэнцыі ўсходнеславянскага сярэднявечча раскрываюцца праз эстэтычнае ўспрымання карцін прыроды, якія напоўнены боскай прыгажосцю і замілаваннем. Менавіта прырода ўяўляе сабой ідэал гарманічнай раўнавагі, якая падпарадкоўваецца ўстаноўленым боскай воляй заканамернасцям развіцця. У «Шастадзёне» Іаана, экзарха Балгарскага, мы знаходзім непадробную цікавасць да прыроднага свету.

Грунтуючыся на пазіцыях арыстацэлізму ў апісанні сістэмы светабудовы, ён крытыкуе Арыстоцэля за прыцягненне ў тэарэтычныя пабудовы пятага элемента – эфіру. Пры гэтым Іаан адчувае непадробную радасць ад створанага свету: «... И как же не радоваться, ища и постигая, для кого это небо украшено солнцем и звездами, ради кого земля покрыта садами, дубравами и цветами и увенчана горами <...?>», – і далей: «... Каждое же из творений видя: <...> звезды, в сроки свои восходящие и заходящие, время жатвы и сева указывающие <...>, – все это, видя, господин мой, мы хвалим творца, все блага эти сотворившего...» [4, с. 29–31].

Пытанні светабудовы займаюць цэнтральнае месца і ў «Павучанні» Уладзіміра Манамаха. Цэнтральнай тэмай яго разважанняў з'яўляецца апісанне гарманічнай зямной прыроды, якая ўяўляе сабой яскравы прыклад дасканалай працы Творцы, які стварыў свет не толькі для актыўнай дзейнасці чалавека, але і задальнення яго эстэтычных пачуццяў: «... Ибо кто не восхвалит и не прославит силу твою и твоих великих чудес и благ, устроенных на этом свете: как небо устроено, <...>, и земля на водах положена, Господи, твоим промыслом! Звери различные, и птицы и рыбы украшены твоим промыслом, Господи» [7, с. 114].

У «Павучанні» мы знаходзім даволі прагрэсіўныя для таго часу інтэнцыі. Паводле меркаванняў Уладзіміра, індывід можа ўсвядоміць сваю прыналежнасць да чалавечага роду толькі ў свецкай дзейнасці, якая скіравана на набыццё розных даброт у зямным свеце. Для яго праца з'яўляецца найвышэйшай ацэнкай чалавека, асновай станаўлення асобы і неабходнай умовай мыслення. Ідэі Уладзіміра Манамаха знайшлі сваё адлюстраванне і ў творчасці больш позніх філосафаў (К. Транквіліён-Стаўравецкі, Л. Барановіч, І. Максімовіч і інш.).

Грунтуючыся на канцэптах, развітых ў «Павучанні», К. Транквіліён-Стаўравецкі абгрунтаваў этычную канцэпцыю, заснаваную на анталогічным адзінстве прыгажосці і карысці. Згодна з ім, прыгожы той чалавек, які стварае матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці, а таксама дзя-

куючы сваёй працы мае дастатак. Наватарскія ідэі К. Транквіліёна-Стаўравецкага атрымаюць сваё далейшае развіццё ў розных напрамках пратэстантызму, які абвясціў дастатак паказчыкам богавыбранасці чалавека

У кантэксце свайго маральна-этычнага вучэння аўтар таксама развіваў ідэю неўмяшання чалавека ў прыроднае цэлае і падтрыманне ўстаноўленага Боскай задумай светаўладкавання, што ў канчатковым выніку прывядзе да атрымання «блажэннага места в царстве небесном благодатью господя нашего Иисуса Христа» [6, с. 261]. Гэта нетыповы для заходнееўрапейскага хрысціянства падыход да асэнсавання значнасці прыроднага свету. У адрозненне ад усходнеславянскай традыцыі, якая прыраўноўвала сутнасць прыроды да боскасці, навакольны прыродны свет разглядаўся як негатыўны аспект аксіялагічнай шкалы.

Усё гэта дазваляе гаварыць пра больш высокі статус прыроднага свету ў культуры ўсходніх славян, што не магло не паўплываць на развіццё нацыянальнай самасвядомасці. У сваіх працах Іларыён Кіеўскі, а ўслед за ім К. Смаляціч, М. Смярыцкі, С. Пекалід, П. Магіла і іншыя аўтары грунтуюцца на тым канцэпце, што прыгажосць прыроднага свету з'яўляецца вынікам пралітай на яго боскай ласкі. Яны лічаць, што Творца – першааснова і рухавік быцця. Менавіта таму ўсё існае мае сваю гісторыю, якая прадвызначана Боскім промыслам. У «Слове аб Законе і Ласцы» Іларыён распаўсюджвае святасць на ўсю зямлю рускую: «И благодать Христова, обьяв всю землю, ее покрыла, подобно водам моря. <...> Ибо вера благодатная распростерлась по всей земле и достигла нашего народа русского. <...> Евангельский же источник, исполнившись воды и покрыв всю землю, разлился и до наших предков» [3, с. 109–112].

Адмовіўшы архаічныя формы ўзаемадзеянняў грамадства са светам прыроды, хрысціянская традыцыя аддае навакольнае асяроддзе ў валоданне чалавеку: «Тебе всю тварь в услужение создал. Небо и земля тебе служат: то влагой, а эта плодами. Ради тебя солнце светит и греет, и луна звездами ночь освещает! Для тебя облака дождем землю напоят, и земля в службу тебе возвращает всякую траву семенную и древо плодovitое!» [9, с. 211].

Чалавек і прырода: праблемы ўзаемадзейненняў. Прыняцце грэка-візантыйскай духоўнасці спрыяла істотнай трансфармацыі статусу чалавека ў светабудове. Гэта паставіла іншыя светапоглядныя арыенціры і задала новую тэматыку тэарэтычнага асэнсавання навакольнага свету. Вядома ж, інавацыйны для традыцыйнага грамадства светапогляд пазіцыянаваў чалавека як гаспадара Сусвету. Аднак у

культуры ўсходніх славян прыярытэтнае становішча чалавека адносна прыроды не азначала прыніжэння прыроднага пачатку.

Наадварот, карціны прыроды напоўнены прысутнасцю Боскай міласці, якая кантралюе яе моц. У дадзеным кантэксце ілюстрацыйна гучаць словы Кірылы Тураўскага: «Оживилось весной естество человека, // и бурные ветры – деревья ласкают. // Земля из семян всюду травы рождает. // Весна наша красная – вера Христова, // крещением плоть укрощает природы» [9, с. 9–10].

У дадзеным кантэксце аўтар згодны з У.М. Конанам, які пры даследаванні творчай спадчыны К. Тураўскага, адзначае, што «ён прыраўноўвае Бога-Дэміурга да мастака і архітэктара, які стварыў ідэальны твор – космас, зямлю і неба, расліны і жывёл, <...> чалавека. <...> Паганская міфалогія ж з'яўляецца для яго верай у створаную прыроду, а не ў самога Творцу» [5, с. 24–27].

Светапоглядны ўхіл, які адбыўся пад уплывам хрысціянскай культуры, спрыяў успрымання прыроднага свету дзеючай асобай чалавечай гісторыі. У «Слове пра паход Ігараў» прырода выступае непасрэдным удзельнікам падзей. Яна сваімі знакамі прадвешчае вынік гістарычных дзеянняў: «На другой день спазаранку кровавые зори свет предвещают, черные тучи с моря идут, хотят прикрыть четыре солнца, а в них трепещут синие молнии. Быть грому великому, идти дождю стрелами с Дона Великого» [8, с. 89]. Прыняцце і распаўсюджванне хрысціянскай культуры некалькі змяняе ўяўленне аб прыродным свеце. Ён пачынае разумецца як знак Боскага накіравання, які праз розныя сімвалічныя праявы і меткі папярэджвае пра будучыя катаклізмы прыроднага і сацыяльнага характару [8, с. 78–79].

Мы павінны падкрэсліць, што ў гэты час прырода часта ўспрымалася як першасная, пачуццёвая сфера праяўлення Боскага пачатку, рэальны доказ яго творчасці. Тэарэтычныя асэнсаванні прыроднага свету ўказваюць на тое, што ён не проста прасякнуты міласцю і ўяўляе сабой духоўную сутнасць, але з'яўляецца месцам праявы трансцэндэнтнай прыгажосці, напоўненай несупярэчлівым сінтэзам духоўных і прыродна-матэрыяльных каштоўнасцей. Таму створаны свет уяўляе сабой прадвызначанае адзіства чалавека і прыроды, дзе прыроднае асяроддзе чалавека суразмерна і з'яўляецца падмуркам антрапапрыроднай гармоніі.

Эпоха Сярэднявечча – гэта час зараджэння натурфіласофскіх тэндэнцый у культуры ўсходніх славян, якія былі фундаментальна звязаны з міфалогіяй і хрысціянствам. Летапісная літаратура, у прыватнасці «Аповесць мінулых гадоў» гаворыць пра адзіства лёсаў чалавека і пры-

роды як месца яго пражывання, якая з часоў, станаўлення фальклорна-міфалагічнага светапогляду ўспрымаецца адной з цэнтральных экалагічных каштоўнасцей усходнеславянскага рэгіёна.

У адрозненне ад архаікі, сярэднявечны чалавек абцяжарваецца адказнасцю за стан прыроднага свету, які боскай воляй можа караць яго за парушэнне заповедзей і законаў Творцы: «...Когда же впадает в грех какая-либо страна, карает Бог его смертью <...> или иными казнями, чтобы мы обратились к покаянию, в котором Бог велит нам жить; ибо он говорит нам через пророка: «обратитесь ко мне всем сердцем вашим, в посте и плаче». Если мы будем так поступать, простятся нам все грехи...» [4, с. 340]. Гэта паслужыла ўзнікненню ва ўсходнеславянскай тэалагічнай думцы тэматыкі Боскага праклёну над кліматычна неспрыяльным краем.

У кантэксце ўсходнеславянскага хрысціянства прырода разумеецца як кніга, якая напісана Богам для чалавека. У гэтым бачыцца боская мэта. Яна прадвызначае ўсталяваную на Зямлі ўпарадкаванасць. Прыродны свет успрымаецца як пэўная частка трыадзінства, якая знайшла сваё ўвасабленне ў разнастайнасці канкрэтных форм і набыла значнасць у сілу яе духоўнага пачатку, які раскрываецца нам у ісціне і прыгажосці. Таму сусветная гармонія дасягаецца толькі ў выніку маральнага абнаўлення чалавецтва, прэтэндэнта на пераўтварэнне прыроды.

Асэнсаванне карцін прыроднай рэальнасці ўсходнеславянская думка праводзіць у двух ракурсах. З аднаго боку, мы знаходзім пастаноўку пытання пра ўзнікненне свету і чалавека, пранікненне ў першакрыніцы зямнога быцця, пазнанне мэт і законаў развіцця прыроднага свету, што ініцыіравала метафізічны пошук фундаментальных асноў сусветнай гармоніі. Але з іншага, у працах мысліцеляў актуалізуецца даследаванне прыроды як этнічнай жыццёвай прасторы, якая злучае розныя пакаленні на працягу гістарычнай дынамікі і выступае месцам чалавечага быцця (М. Гусоўскі, Ф. Скарына, Д. Туптала, С. Кляновіч, С. Пекалід і інш.).

Тэматыка антрапапрыроднай гармоніі атрымлівае фундаментальнае асэнсаванне ў тэарэтычных пабудовах «залатога стагоддзя» ўсходнеславянскай культуры, асабліва ў творчасці М. Гусоўскага. У сваім галоўным творы «Песня пра зубра» ён аналізуе духоўныя каштоўнасці народа, статус прыроды ў нацыянальнай самасвядомасці: «Тут, на спрыяльнай зямлі, растуць сакавітыя дрэвы, // Больших садоў ці лясоў я не бачыў яшчэ [2, с. 19]. Лейтматывам светапоглядных арыенціраў М. Гусоўскага выступае моцнае захапленне роднай прыро-

дай. Яна абвешчаецца галоўнай этнічнай каштоўнасцю, што была атрымана ў спадчыну ад продкаў і якую неабходна перадаць нашчадкам. Таму захаванне і прымнажэнне існуючага прыроднага багацця разглядаецца аўтарам як святы абавязак кожнага чалавека.

Варта адзначыць, што ў паэме М. Гусоўскага гучыць дастаткова новы для свайго часу падыход да аналізу сістэмы ўзаемадзеянняў сацыяльнасці і прыроднага свету. Упершыню ва ўсходнеславянскай думцы ўсведамляецца негатыўнае ўздзеянне чалавека на навакольнае асяроддзе. Найбольш небяспечным з'яўляецца стаўленне да багаццяў прыроды як неабмежаваных запасаў, канстатацыя яе бязмежнай самаўзнаўляльнай моцы. Такія адносіны да навакольнага асяроддзя былі ўласцівы не толькі ўсходнеславянскаму, але і ўсяму заходнееўрапейскаму свету. Прыняцце хрысціянскага светапогляду справакавала станаўленне ўтылітарна-прагматычных стасункаў да прыроды, бо чалавек разумеўся вяршыняй тварэння і гаспадаром Сусвету. Разумеючы катастрофічнасць гэтага светапогляду, М. Гусоўскі заклікае да ўсведамлення неабходнасці прыродаахоўных дзеянняў як крыніцы выратавання родных зямель ад негатыўнага ўздзеяння цывілізацыі: «Час патрабуе, аднак, падумаць над бедствам айчыны // Як нам яе падтрымаць, чым аднавіць яе моц [2, с. 23].

У далейшым экалагічныя матывы развіліся ў працах М. Пашкоўскага, Я. Чачота, Д. Карсунскага, Я. Снядзецкага і іншых аўтараў. Яны асэнсоўвалі праблему захавання багацця прыроднага свету, а таксама ўпершыню ў тэарэтычнай думцы ініцыіравалі пошук прыродаахоўных тэхналогій, які быў скіраваны на захаванне ўсталяванай звыш гармоніі сацыяльнага і прыроднага сусветаў і акцэнтавалі тэматыку зямлі як нацыянальнай святыні.

Варта адзначыць, што творчасць М. Гусоўскага прасякнута традыцыйнымі ўяўленнямі, якія раней былі зафіксаваны ва ўсходнеславянскай міфа-паэтычнай спадчыне. Адна з найбольш распаўсюджаных – ідэя роднасці чалавека і акаляючай яго прыроды. Знаходжанне індывіда ў гарманічнай раўнавазе са светам прыроды дазваляе нам убачыць архетып народнай свядомасці, калі прыродны свет разумеецца як велізарны, адзіны арганізм, які жыве па-суседску з чалавекам і знаходзіцца ў непаруўнай гармоніі.

Ва ўмовах уздзеяння заходнееўрапейскай культуры ўсходнеславянскія мысліцелі развівалі арыгінальныя тэарэтычныя распрацоўкі адносна прынцыпаў пабудовы прыроднага свету. Іх філасофскія працы былі арыентаваны на распрацоўку прыродазнаўчага светапогляду, асэнсаванне адзінства нябеснага і зямнога све-

ту, даследаванне асноўных прыродных заканамернасцей.

Прыняцце хрысціянскай духоўнасці на беларускіх землях абумовіла разуменне прыроды як відавочнага доказу акта Боскага тварэння, дзе першапачаткова было закладзена ўсё неабходнае для жыцця чалавека. Таму цэнтральная тэматыка рэлігійна-філасофскага пошуку – эстэтычнае апісанне прыроднага свету, законы якога перадвызначаным Творцам, што ўраўнаважвала сістэму «чалавек – прырода – сацыум».

Упершыню ў тэарэтычнай думцы ўсходніх славян мы знаходзім асэнсаванне прыроднага свету як асновастваральнага фактару чалавечай гісторыі. Прырода – пасрэднік паміж сацыяльным і Боскім светам, а таксама месца здзяйснення сусветных лёсаў. Цэнтральным светапоглядным матывам становіцца канстатацыя адказнасці чалавека за стан навакольнага асяроддзя і неабходнасці прыродаахоўных дзеянняў. У сваім станаўленні ідэя значнасці падтрымання антрапапрыроднай раўнавагі ініцыявала аналіз залежнасці стану здароўя і дабрабыту чалавека ад прыроднага асяроддзя, што з'явілася асновай станаўлення экалагічнай свядомасці ўсходніх славян.

Літаратура

1. Гісторыя філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: В.Б. Евароўскі [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск: Беларус. навука, 2008. –

- T. 1. Эпоха Сярэднявечча / В. Б. Евароўскі [і інш.]. – 574 с.
2. Гусоўскі, М. Песня пра зубра / Мікола Гусоўскі. – Мінск: БГАКЦ, 1994. – 48 с.
3. Илларион. Слово о Законе и Благодати / Илларион / пер. А. Юрченко // Златоструй. Древняя Русь. X–XIII вв. – М.: Академия, 1990. – С. 106–125.
4. История общественной и философской мысли в Беларуси: эпоха Средневековья: хрестоматия: пособие / авт.-сост. В.В. Старостенко. – Могилев: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2009. – 396 с.
5. Конан, У.М. Кірыла Тураўскі / У.М. Конан // Мысліцелі і асветнікі Беларусі: энцыкл. давед. – Мінск: БелЭн, 1995. – С. 23–29.
6. Огородник, І.В. Українська філософія в іменах / І.В. Огородник, М.Ю. Русин. – Київ: Обереги, 1997. – 328 с.
7. Поучение Владимира Мономаха / пер. Д.С. Лихачева // Литература Древней Руси: хрестоматия / сост. Л.А. Дмитриев; под ред. Д.С. Лихачева. – М.: Наука, 1990. – С. 112–121.
8. Слово о полку Игореве / вступ. ст. и подгот. древнерус. текста Д. Лихачева; сост. и коммент. Л. Дмитриева. – М.: Наука, 1985. – 110 с.
9. Туровский, К. Слово о расслабленном / К. Туровский // Златоструй. Древняя Русь. X–XIII вв. – М.: Академия, 1990. – С. 209–213.
10. Уайт, Л. Исторические корни нашего экологического кризиса / Л. Уайт // Гуманитарный экологический журнал. – 2000. – Вып. 1. – Т. 2. – С. 49–55.

Summary

The article describes the peculiarities of perception of nature in the culture of Eastern-Slavic middle Ages. The author explores the aesthetic vision of the natural world, as represented in the writings of prominent representatives of culture of the Eastern Slavs medieval period. The author also underlines the importance of their ideas for our days.

Паступіў у рэдакцыю 01.07.2010 г.

УДК 008(470+571)«18/19»

Я.Ф. Рудніцкая,

аспірант кафедры тэорыі і гісторыі культуры БДПУ

РАСПРАЦОЎКА ПРАБЛЕМЫ НАРОДНАСЦІ МАСТАЦТВА Ў РАСІІ XIX–ПАЧАТКУ XX ст.: ПАВАРОТ ДА ЯЕ РЭАЛІСТЫЧНАЙ ТРАКТОЎКІ

Гісторыя паняцця народнасці як мастацкага прынцыпу пачынаецца адносна нядаўна. Упершыню яно сустракаецца ў Расіі ў XIX ст. у працах літаратурных дзеячаў А.М. Сомова і П.А. Вяземскага. Аднак, нягледзячы на выкарыстанне іншай тэрміналогіі, праблема народнасці мастацтва пачала распрацоўвацца раней. Карані яе ляжаць у працах мысліцеляў эпохі Асветніцтва Дж. Віко і Ж.Ж. Русо, якія разглядаюць дацывілізацыйную ступень у развіцці чалавечага грамадства і бачаць у культуры першабытнасці «страчаныя» сучасным грамадствам каштоўнасці.

Грунтоўную распрацоўку праблема народнасці мастацтва атрымала ў межах ідэяна-мастацкага руху рамантызму ў Еўропе ў канцы

XVIII–XIX ст. у працах англійскіх і нямецкіх перадамантыкаў, у эстэтыцы Й.Г. Гердэра і прадстаўнікоў нямецкага рамантызму (братоў Ф. і А.-В. Шлегеляў, Я. Грыма, Л. Арніма, К. Брэнтана, Л. Ціка і інш.), а таксама ў працах беларускіх і рускіх тэарэтыкаў рамантызму (А. Міцкевіча, Я. Чачота, Р. Падбярэскага, А.М. Сомова, П.А. Вяземскага, А.С. Пушкіна і інш.). Прадстаўнікі рамантызму бачылі сутнасць народнасці мастацтва ў перайманні ў мастацкай творчасці матываў, вобразаў, паэтыкі фальклору і ў творчым пераасэнсаванні яго каштоўнасна-сэнсавага зместу з мэтай надання мастацтву нацыянальнай спецыфікі і раскрыцця ў ім думак і памкненняў народа.

У сярэдзіне XIX ст. у Расіі праблема народнасці мастацтва раскрываецца на новым

узроўні і актыўна распрацоўваецца ў межах ідэйна-мастацкага руху рэалізму. Адбываецца разрыў з рамантычнай ідэалізацыяй народнага жыцця, акцэнтуюцца ўвага на сацыяльным аспекце праблемы народнасці мастацтва. Менавіта таму актуальным з'яўляецца раскрыццё сутнасці рэалістычнай трактоўкі праблемы народнасці мастацтва ў Расіі ў XIX ст., што і стала мэтай дадзенага артыкула.

У 40-я гг. у Расіі праблема народнасці захапіла не толькі мастацтва, але і сферу грамадскай думкі, стала адным з ключавых паняццяў у ідэалогіі двух процілеглых кірункаў – **заходніцтва і славянафіліства**. Так, для славянафілаў (І.В. Кірзеўскага, А.С. Хамякова, І.С. і К.С. Аксакавых) народнасць мастацтва заключалася найперш у спрадвечнай нацыянальнай самабытнасці і асаблівасці рускага народа, якую яны бачылі ў абшчыннасці, патрыярхальнасці і рэлігійнасці. На іх думку, рускі народ як носьбіт «адзіна сапраўднага» хрысціянства мае асаблівую гістарычную місію. З іншага боку, заходнік В.Р. Бялінскі таксама надаваў вялікае значэнне народнасці мастацтва, але не пагаджаўся з інтэрпрэтацыяй нацыянальнай спецыфікі рускага народа ў славянафілаў, называючы ўсё гэта містыкай і рыторыкай [3, с. 630].

Далейшую распрацоўку і развіццё праблема народнасці мастацтва атрымлівае ў працах прадстаўнікоў **рускай дэмакратычнай эстэтыкі** (В.Р. Бялінскага, М.А. Дабралюбава, М.Г. Чарнышэўскага і інш.). Яны звязваюць катэгорыю народнасці мастацтва з праўдзівым адлюстраваннем у ім істотных бакоў жыцця народа і яго інтарэсаў. На дадзеным этапе разуменне народнасці пашыраецца і перастае абазначаць выключна «фальклорнасць» мастацтву, як гэта было ў рамантызме. Рускія дэмакраты пераносцяць акцэнт на сацыяльны аспект праблемы народнасці. Як сцвярджаў В.Р. Бялінскі, каб валодаць якасцю народнасці, мастацтва зусім не абавязкова рабіць прадметам свайго выяўлення «мужыкоў і баб, барадатых купцоў і мяшчан», апяваць світкі і сарафаны [4, с. 224]. Важна іншае – каб інтарэс народа вызначаў жыццёвую і творчую пазіцыю мастака.

Асноўныя эстэтычныя ідэі **В.Р. Бялінскага** выказаны ў такіх працах, як «Ідэя мастацтва» (1841), «Падзел паэзіі на роды і віды» (1841), «Погляд на рускую літаратуру 1846 года» (1847), «Погляд на рускую літаратуру 1847 года» (1848) і інш. Як заснавальнік рускай эстэтыкі рэалізму, ён імкнуўся растлумачыць кожную фазу ў развіцці мастацтва ўмовамі жыцця сучаснага ёй грамадства. Ідэя народнасці літаратуры ў крытыка неаддзельная ад яго канцэпцыі рэалізму. Сутнасць народнасці літаратуры, у яго разуменні, заключаецца ў нацыянальнай самабытнасці, у адлюстраванні інтарэсаў народа, у яе

дэмакратычным характары. Так, у артыкуле «Пра крытыку і літаратурныя меркаванні “Маскоўскага назіральніка”» В.Р. Бялінскі выступіў супраць «свецкай» эстэтыкі С.П. Шавырова, які імкнуўся падпарадкаваць літаратуру інтарэсам прывілеяваных чытачоў.

На разуменне праблемы народнасці В.Р. Бялінскім паўплывалі яго грамадскія погляды: нянавісць да прыгоннага права, барацьба за вызваленне асобы і яе чалавечую годнасць. Ды і ўвогуле, узнікненне ідэй рэалізму ў Расіі было абумоўлена не толькі эстэтычнымі, але і грамадска-палітычнымі прычынамі. У Расійскай імперыі прыгоннае права было адменена ў 1861 г., але вынікі гэтага для сялян былі вельмі сумнеўнымі.

У творчасці М.В. Гоголя В.Р. Бялінскі бачыў найбольш поўнае ўвасабленне прынцыпаў рэалізму і народнасці – у яго звароце да жыцця «мас», да «звычайнага чалавека». В.Р. Бялінскі ў сваіх працах паказваў, што такі кірунак творчасці патрыятычны, глыбока звязаны з народам і лепшымі традыцыямі рускай літаратуры.

У сваіх працах В.Р. Бялінскі неаднаразова выказваў сваё разуменне фальклору і стаўленне да яго. Так, у артыкулах і рэцэнзіях 30-х гг. («Літаратурныя летуценні» і інш.) ён ацэньваў народную паэзію як сапраўды самабытнае мастацтва і як вышэйшую праяву народнасці. У сваіх артыкулах «Ідэя мастацтва», «Падзел паэзіі на роды і віды» (1841), у рэцэнзіях на фальклорныя зборнікі В.Р. Бялінскі даў характарыстыку народнай паэзіі. Ён разглядаў калектыўнасць фальклору не як безасабовую творчасць, а як складаны, доўгатэрміновы працэс суаўтарства асобы і калектыву. Крытык прышоў да высновы, што сутнасць народнасці заключаецца не ў прамым звароце пісьменнікаў да фальклору, а ў адлюстраванні нацыянальных і агульначалавечых ідэалаў. На працягу сваёй дзейнасці ён змагаўся як з наіўна-рамантычнымі поглядамі на фальклор, так і з нігілістычнымі адносінамі да яго, заклікаў да навуковага збірання і вывучэння фальклору.

У рускай дэмакратычнай эстэтыцы дадзенага перыяду асаблівую каштоўнасць уяўляюць ідэі **М.А. Дабралюбава**, які найбольш поўна і грунтоўна раскрыў сутнасць рэалістычнага падыходу да праблемы народнасці мастацтва. Менавіта таму мэтазгодна больш падрабязна спыніцца на яго поглядах на пастаўленую праблему. Крытык, захоплены ідэяй барацьбы за надзённыя інтарэсы мас, надаў зместу народнасці большую сацыяльную вызначанасць. Для яго сапраўдная народнасць – гэта прасякнутасць мастацкага твора народным духам, жыццём і актуальнымі праблемамі народа.

У артыкуле «Пра ступень удзелу народнасці ў развіцці рускай літаратуры» (1858) М.А. Даб-

ралюбаў выказвае асноўныя ідэі і погляды на праблему народнасці мастацтва. Ён абгрунтоўвае неабходнасць служэння мастацтва народу і дае агляд рускай літаратуры з пункта гледжання адлюстравання ў ёй інтарэсаў народа, іншымі словамі, яе народнасці.

М.А. Дабралюбаў рэзка выступае супраць тэорыі «мастацтва дзеля мастацтва» і абараняе пазіцыі рэалізму. На яго думку, мастацтва павінна праўдзіва адлюстроўваць жыццё: «... Паэзія і ўвогуле мастацтва, навукі складаюцца па жыцці, а не жыццё залежыць ад паэзіі, і ўсё, што ў паэзіі з'яўляецца лепшым у параўнанні з жыццём, іншымі словамі, што не выцякае з яго проста і натуральна, усё гэта агідна і бессэнсоўна» [1, с. 630]. Яго крытыка ў значнай ступені звернута да ключавых ідэй рамантызму: да ўсхвалення паэзіі, якая нібыта здольна ўносіць у жыццё новыя элементы і ствараць усё з нічога, да захаплення светам фантазіі і старажытнай паэзіяй – паэзіяй «дзяцінства» чалавецтва. Па яго словах, з'явы, адлюстраваныя ў паэмах старажытнасці, «самі па сабе не маюць рэчаіснасці і з кожным годам усё больш адсоўваюцца ў туманны свет прывідаў... Калі ва ўсіх гэтых паданнях і ёсць што-небудзь вартае нашай увагі, то менавіта тыя часткі іх, у якіх адлюстравалася жывая рэчаіснасць» [1, с. 629]. М.А. Дабралюбаў відавочна выступае з пазіцыяй матэрыялізму.

Крытыкуючы рамантычную ідэалізацыю мінулага, М.А. Дабралюбаў адназначна сцвярджае, што ўсё, аджыўшае свой час, сёння не мае сэнсу і «дарма мы будзем старацца выклікаць захапленне прыгажосцю твару, ад якога маем толькі голы чэрап» [1, с. 630]. Нельга сказаць, што М.А. Дабралюбаў прыніжае значэнне міфалогіі і эпасаў старажытнасці, хутчэй ён хоча сцвердзіць, што мастацтва павінна вырашаць надзённыя і актуальныя праблемы грамадства, а не паглыбляцца ў мінулае. Ствараецца выразнае ўражанне, што М.А. Дабралюбаў аддае перавагу сацыяльнай функцыі мастацтва. Улічваючы тое, што гаворка ідзе пра Расію перыяду крызісу самадзяржаў і прыгоннай сістэмы, з гэтымі меркаваннямі цалкам можна пагадзіцца. Але, з іншага боку, своечасовая актуалізацыя здабыткаў мінулага можа ажывіць і даць штуршок для далейшага развіцця мастацтва, ды і культуры ў цэлым.

М.А. Дабралюбаў крытыкуе элітарнасць літаратуры. Ён кажа, што, з аднаго боку існуе невялікая пануючая група насельніцтва і ў яе свая літаратура, а з іншага боку знаходзіцца шматмільённая Расія і ў яе свае неадукаванасць і невуцтва. І гэты разрыў неабходна пераадолець. Такім чынам, М.А. Дабралюбаў гаворыць пра тое, што ў сілу гістарычных абставін народ (сацыяльныя «нізы») не з'яўляецца паў-

навартасным суб'ектам культуры, ён адарваны ад працэсу культуратворчасці.

Навуковец даволі іранічна гаворыць пра тое, што многія займаюцца вялікім самападманам, думаючы, што сучасная літаратура хоць нейкім чынам важная для народа. Народ не ўдзельнічае ў разважаннях на ўзвышаныя тэмы, «пра якія мы з такім гонарам збіраемся расказаць свету» [1, с. 635]. Народу не да таго, «каб нашы кніжкі разбіраць, нават калі ён і грамаце вывучыцца: ён павінен клапаціцца пра тое, як бы даць сродкі паўмільёну чытаючага люду пракарміць сябе і яшчэ тысячу людзей, якія пішуць для задавальнення чытаючых» [1, с. 636]. М.А. Дабралюбаў гаворыць тут пра вострую нявырашанасць сацыяльных праблем. Народ не мае доступу да адукацыі, «высокага» мастацтва і іншых здабыткаў цывілізацыі. Фактычна, у гэтых словах раскрываецца новае значэнне народнасці як даступнасці народу мастацтва і іншых інтэлектуальных набыткаў. Прычым доступ гэты абмежаваны не толькі неадукаванасцю большай часткі народа, але і тым, што праблематыка сучаснай яму літаратуры зусім не адпавядае інтарэсам і клопатам народа. Таму, падагульняючы вышэйсказанае, можна наступным чынам сфармуляваць разуменне народнасці мастацтва М.А. Дабралюбавым: *народнасць* мастацтва – гэта даступнасць мастацтва народу, але не з-за яго спрашчэння і прымітывізацыі, а за кошт адпаведнасці ідэянаваобразнай сістэмы зместу і спосабу народнага мыслення.

Даючы агляд літаратуры з пункта гледжання яе народнасці, М.А. Дабралюбаў гаворыць аб ступені яе народнасці і тым самым упершыню выказвае думку пра ўзроўневасць гэтага паняцця. Так, у часы язычніцтва паэзія была цалкам агульнанароднай, таму што ў грамадстве не было выразнай маёмаснай дыферэнцыяцыі, не было разладу паміж сямейным і дзяржаўным жыццём. Таму яна адлюстроўвала не саслоўныя ці класавыя, а агульначалавечыя інтарэсы. У наступныя часы ступень народнасці мастацтва была рознай. Разважаючы, напрыклад, пра творчасць А.С. Пушкіна, М.А. Дабралюбаў кажа, што ён авалодаў толькі формай народнасці, у той час як змест яе быў для яго недасягальным. Тут раскрываецца яшчэ адзін аспект разумення народнасці М.А. Дабралюбавым, які збліжае яго з рамантыкамі, – размежаванне фармальнага і змястоўнага кампанентаў гэтага паняцця. «Народнасць разумеем мы не толькі як уменне выявіць прыгажосць мясцовай прыроды, выкарыстаць трапны выраз, падслуханы ў народа, дакладна ўявіць абрады, звычаі і г. д. Усё гэта ёсць у Пушкіна: лепшым доказам з'яўляецца яго «Русалка». Але каб быць паэтам сапраўды народным, трэ-

ба больш: неабходна прасякнуцца народным духам, пражыць яго жыццём, стаць на адзін узровень з ім, адкінуць усе прадуматасці саслоўяў, кніжнага вучэння і інш., адчуць усё тым простым адчуваннем, якім валодае народ, – гэтага Пушкіну не хапала» [1, с. 673].

У артыкуле «Рысы для характарыстыкі рускага прасанароддзя» (1860) М.А. Дабралюбаў аналізуе погляды сучаснікаў на народ і падрабязна разглядае рысы простага люду. Галоўная думка гэтага артыкула ў тым, што народ здольны да ўсіх узвышаных пачуццяў і ўчынкаў нараўне з людзьмі любога іншага саслоўя, калі не больш. Пры гэтым варта выразна адрозніваць у народзе наступствы знешняга прыгнёту ад яго ўнутраных і натуральных памкненняў, якія зусім яшчэ не заглухлі. Тут М.А. Дабралюбаў без залішняй ідэалізацыі магчымасцей народа падрабязна абгрунтоўвае сваю ўпэўненасць у яго здольнасцях.

Справа ў тым, што ў часы М.А. Дабралюбава ў Расіі былі распаўсюджаны два погляды на рускі народ, падрабязна апісаныя крытыкам. Першы заключаўся ў тым, што рускі чалавек сам па сабе нібыта ні на што не варты і без добрага кіраўніцтва ўяўляе сабой поўны нуль. Другі погляд грунтаваўся на тым, што рускі чалавек усё разумее і гаворыць умее, але нібыта з хітрасці хавае свае таленты. І першыя і другія спыняліся на думцы, што рускі чалавек – гэта істота, якой проста неабходна кіраўніцтва, якое б скіроўвала яго розум і сілы ў патрэбным кірунку. Рускі мужык нібыта мае больш нізкую прыроду, чым людзі, якія належаць да прывілеяваных класаў, ён «грубы» і «неадукаваны», не мае ўласнага розуму і волі. Відавочна, што прадстаўнікі абодвух гэтых кірункаў не разглядалі народ як паўнацэнны суб'ект культуры. М.А. Дабралюбаў выкрывае гэтыя меркаванні. Ён сцвярджае, што многія рысы народа – вынік доўгатэрміновага прыгнёту, і адукаванае грамадства проста не ведае свой народ. Калі зняць з народа рабства, то ён сам праявіць сябе.

М.А. Дабралюбаў раздумвае над шляхамі пераадолення разрыву паміж «вучонай» і народнай культурай. Пры вырашэнні гэтай праблемы ён надае вялікае значэнне народнай самадзейнасці, таму што яна адлюстроўвае рух з боку самога народа, а не малаэфектыўнае вонкавае ўздзеянне на яго. Паводле М.А. Дабралюбава, толькі ўнутраная перакананасць народа ў неабходнасці перамен можа даць плённыя вынікі. Трэба садзейнічаць народнай самадзейнасці шляхам літаратуры, якая павінна ўзаемна знаёміць «грамадства» з народам і народ з «грамадствам», а таксама паказваць народу больш прадуктыўныя спосабы самадзейнасці. М.А. Дабралюбаў крытыкуе «цывілізаванае грамадства», якое страціла

сувязь з народам, характарызуе яго словамі «раслабленае» і «хваравітае». «Пісьменнікі з адукаванага класа дагэтуль амаль усе займаліся народам, як цікавай цацкай, зусім не думаючы глядзець на яго сур'ёзна» [2, с. 278]. Толькі ў сумесным жыцці з народам М.А. Дабралюбаў бачыць сапраўдную ролю грамадства.

На думку М.А. Дабралюбава, у яго часы ў літаратуры яшчэ не існавала эпапеі народнага жыцця, яе можна было толькі чакаць у бліжэйшай будучыні. Былі толькі такія творы, як, напрыклад, «Аповеды з народнага рускага побыту» Марка Ваўчка (Марыі Аляксандраўны Вілінскай, па першым мужу – Маркавіч). Гэтае выданне ўяўляла сабой першыя крокі да адлюстравання ў літаратуры народнага жыцця. У ім аўтар раскрывае думку, што ў народзе можна знайсці такія рысы, як імкненне да свабоды і непрымання прыгону, самастойнасць у мысленні, цяга да ведаў, чулівасць.

Мэта літаратуры, на думку М.А. Дабралюбава, – «пераследаць рэшткі прыгоннага права ў грамадскім жыцці і дабіваць народжаныя ім паняцці» [2, с. 272]. Гэта дазволіць рускаму «просталюдзіну» развіваць свае ўнікальныя асаблівасці, захаваныя нягледзячы на яго «забітасць» і ўсе вонкавыя прыгнятальныя адносіны, якім ён быў падпарадкаваны на працягу стагоддзяў.

У XX ст. катэгорыя народнасці актыўна выкарыстоўвалася **тэарэтыкамі сацыялістычнага рэалізму**. Народнасць афіцыйна абвешчалася галоўнай рысай савецкага мастацтва. На словах яно павінна было служыць інтарэсам і мэтам працоўнага народа, быць даступным і зразумелым яму. На практыцы ж народнасць мастацтва атаясамлівалася з камуністычнай партыйнасцю. У.І. Ленін у артыкуле «Партыйная арганізацыя і партыйная літаратура» (1905) выказаў патрабаванне, каб любая творчасць брала ўдзел у выпрацоўцы і правядзенні партыйнай палітыкі, каб яна свядома і пераканана падпарадкоўвалася праграме, ідэям і рашэнням бальшавіцкай партыі [4, с. 249–250]. Сярод тэарэтыкаў сацыялістычнага рэалізму праблема народнасці мастацтва глыбокай распрацоўкі не атрымала.

Такім чынам, можна зрабіць **наступныя высновы**. У рускай дэмакратычнай эстэтыцы разуменне народнасці пашыраецца і перастае абазначаць выключна «фальклорнасць» мастацтва, як гэта было ў рамантызме. Рамантызм па сваёй сутнасці з'яўляўся першым крокам да большай праўдзівасці мастацтва ў параўнанні з класіцызмам, бо яго прадстаўнікі звярталіся да адлюстравання ў мастацтве мясцовага каларыту, гістарычных асаблівасцей эпохі, «духу народа». Рэалізм, у сваю чаргу, стаў другім крокам на гэтым шляху: яго прадстаўнікі адмаў-

ляюць фантазію і выступаюць за як мага больш праўдзівае выяўленне жыцця, адлюстраванне надзённых праблем народа. І першыя, і другія разглядаюць народнасць як выяўленне ў мастацтве жыцця народа, яго інтарэсаў, памкненняў і светапогляду. Адрозненне паміж імі палягае ў тым, што рамантыкі імкнуліся адлюстраваць у творчасці «дух» народа, які, на іх думку, засяроджаны ў фальклоры – творчасці самага народа. Аднак само паняцце «духу» было даволі неакрэсленым. Рэалісты В.Р. Бялінскі і М.А. Дабралюбаў надалі паняццю «народнасць мастацтва» канкрэтнае сацыяльнае напаміненне: раскрыццё ў мастацтве такіх актуальных інтарэсаў народа, як барацьба з самадзяржаўем, прыгонным правам і інш. Такім чынам, народнасць мастацтва ў прадстаўнікоў рускай дэмакратычнай эстэтыкі абазначала сцвярджэнне каштоўнасці роўнасці людзей, адмаўленне саслоўнасці. Мастацтва, на іх думку, павінна спрыяць пераадоленню разрыву паміж «вучонай» і народнай культурай.

Уклад М.А. Дабралюбава ў распрацоўку праблемы народнасці мастацтва заключаецца ў наступным: у сваіх працах ён гаворыць аб ступені народнасці літаратуры і тым самым упершыню выказвае думку пра ўзроўневасць гэтага паняцця. Як і рамантыкі, ён размяжоўвае фармальны і змястоўны (унутраны) кампаненты ў паняцці народнасці. Фармальны – адлюстраванне ў творчасці вонкавых элементаў народнага жыцця, змястоўны – унутранае атаясамліванне сябе з народам і адлюстраванне яго надзённых праблем у мастацтве. Акрамя таго, М.А. Дабралюбаў упершыню раскрывае новае значэнне народнасці як даступнасці мастацтва і іншых інтэлектуальных набыткаў народа. Прычым, доступ гэты абмежаваны не толькі неадукаванасцю большай часткі народа, але і тым, што праблематыка сучаснай яму літаратуры зусім не судакранаецца з інтарэсамі і клопатамі народа. Народнасць мастацтва ў гэтым сэнсе можна сфармуляваць як даступнасць мастацтва народу, але не з-за яго спрашчэння і прымітывізацыі, а за кошт адпаведнасці ідэйна-вобразнай сістэмы зместу і спосабу народнага мыслення.

У выніку, варта звярнуць увагу на тое, што ў рускай тэарэтычнай думцы XIX ст. значэнне паняцця народнасці пашыраецца: яно перастае быць выключна эстэтычнай катэгорыяй і пераносіцца на іншыя сферы грамадскага жыцця. Народнасць мастацтва разглядаецца не толькі як мастацкі прынцып, але і як арыенцір у грамадскай дзейнасці чалавека – арыенцір на агульначалавечы, а не саслоўны інтарэс. Народнасць, такім чынам, становіцца крытэрыем ацэнкі не толькі мастацкай творчасці, але і ўсёй чалавечай жыццядзейнасці.

Літаратура

1. Добролюбов, Н.А. О степени участия народности в развитии русской литературы / Н.А. Добролюбов // Первое полное собрание сочинений Н.А. Добролюбова. В 4 т. / под ред. М.К. Лемке. – СПб: Издание А.С. Панафиной, 1911. – Т. 1. 1855–1858. – 1911. – С. 625–686.
2. Добролюбов, Н.А. Черты для характеристики русского просонодарья / Н.А. Добролюбов // Первое полное собрание сочинений Н.А. Добролюбова. В 4 т. / под ред. М.К. Лемке. – СПб: Издание А.С. Панафиной, 1911. – Т. 4. 1860–1861. – 1911. – С. 261–348.
3. Смирнов, Ю.Б. Народность литературы (искусства) / Ю.Б. Смирнов // Краткая литературная энциклопедия. В 9 т. / редкол.: А.А. Сурков (глав. ред.) [и др.]. – М.: «Сов. энцикл.», 1962–1978. – Т. 5. Мурари–Припев / редкол.: А.А. Сурков (глав. ред.) [и др.]. – 1968. – С. 115–119.
4. Эстетика: словарь / под. общ. ред. А. А. Беляева [и др.]. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

Summary

The article deals with the approaches to development problem of «folklority» of art in Russia in 19–20 centuries. This term is used exclusively in the East Slavonic languages. It means the way of interrelationship between folk art and professional art, the influence of folklore on art. In the publications of such representatives of the Russian democratic aesthetics as V.G.Belinsky, N.A.Dobrolyubov and others can be seen turning to a realistic interpretation of problem of «folklority» of art. Russian thinkers emphasize social aspect of this problem and understand this term as truthful reflection of life of people in the arts.

Паступіў у рэдакцыю 17.09.2010 г.

РЭФЭРАТЫ

УДК 947.6

Корзюк А.А. Навуковая школа даследаванняў у галіне тэорыі і методыкі навучання гісторыі ў Рэспубліцы Беларусь // *Весці БДПУ. Серыя 2.* 2010. № 4. С. 3–6.

Разглядаецца гісторыя станаўлення і развіцця методыкі выкладання гісторыі ў Беларусі, што адносіцца да ліку найменш распрацаваных праблем у айчынай гісторыі і педагогіцы. Зроблена спроба прасачыць працэс фарміравання нацыянальнай навуковай школы даследаванняў у галіне тэорыі і методыкі навучання гісторыі ў канцы XX – пачатку XXI ст. Раскрываецца роля кафедры дапаможных гістарычных дысцыплін і методыкі выкладання гісторыі БДПУ і яе заснавальніка І.І. Багдановіча ў падрыхтоўцы навуковых кадраў вышэйшай кваліфікацыі. Дзецца кароткі аналіз прац, выкананых С.В. Пановым, В.В. Гінчук, М.А. Красновой, С.Л. Лазіцкім і іншымі метадыстамі, па актуальных пытаннях тэорыі і методыкі выкладання гісторыі, на падставе чаго вызначаюцца перспектывыя напямкі для арганізацыі далейшых даследаванняў.

Бібліягр. – 23 назвы.

УДК 947.6:[378:355]

Якаўчук В.І., Шумінскі С.А. Сістэма вышэйшай ваеннай адукацыі Рэспублікі Беларусь: гісторыя і сучаснасць // *Весці БДПУ. Серыя 2.* 2010. № 4. С. 6–11.

Разглядаюцца гістарычныя і палітычныя аспекты развіцця вышэйшай ваеннай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь пасля набыцця ёю незалежнасці. Дзецца ацэнка сучаснага стану ваеннай адукацыі ў краіне, прапановы шляхі паляпшэння арганізацыі і якасці падрыхтоўкі ваенных кадраў Рэспублікі Беларусь для фарміравання якаснага кадравага саставу Узброеных Сіл з удзікам інавацыйных падыходаў да развіцця адукацыі.

Табл. – 1. Бібліягр. – 8 назваў.

УДК [947.6+947.084.8]«1997/2000»

Крывічаніна К.А. Навукова-тэхнічнае супрацоўніцтва Беларусі і Расіі па рэалізацыі міждзяржаўных праграм (1997–2000 гг.) // *Весці БДПУ. Серыя 2.* 2010. № 4. С. 11–15.

Разглядаецца пытанне навукова-тэхнічнага супрацоўніцтва Беларусі і Расіі. Адным з самых эфектыўных інструментаў двухбаковага ўзаемадзеяння з’яўляліся міждзяржаўныя навукова-тэхнічныя праграмы. Аўтар даследуе ўмовы і неабходнасць распрацоўкі асобных праектаў першых беларуска-расійскіх навукова-тэхнічных праграм, канцэнтруе ўвагу на недахопах і дасягненнях у іх рэалізацыі ў 1997–2000 гг. У рамках сумеснай дзейнасці вырашаліся такія буйныя задачы развіцця народнагаспадарчых комплексаў, як фарміраванне інавацыйнай эканомікі, структурная і тэхналагічная перабудова вытворчай сферы, стварэнне імпартазамняльнай прадукцыі. Адзначаецца, што фундаментальныя даследаванні і прыкладныя распрацоўкі, прадугледжаныя ў пра-

грамах, з’яўляліся надзвычай актуальнымі і перспектывнымі для Беларусі.

Бібліягр. – 23 назвы.

УДК 947.6:39(476.7)

Луцкі У.С. Утварэнне землеўладкавальных камісій як пачатак зрухаў ва ўкараненні Сталыпінскай аграрнай рэформы на тэрыторыі Беларусі // *Весці БДПУ. Серыя 2.* 2010. № 4. С. 16–20.

Даследуецца ўсталяванне землеўладкавальных камісій, прававое і арганізацыйнае замацаванне іх дзейнасці. Сталыпінская аграрная рэформа стала пачаткам радыкальнага змянення вектара сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны, які быў накіраваны на фарміраванне асновы грамадзянскага грамадства і прававой дзяржавы. Для паспяховага і канчатковага вырашэння аграрнага пытання было неабходна дапрацаваць і ўпарадкаваць заканадаўства, утварыць на месцах забяспечаныя тэхнічнымі сіламі і сродкамі ўстановы, на якія спецыяльна ўскладаліся б клопаты аб землеўладкаванні сельскага насельніцтва. Зроблены вывад аб тым, што ўрад асноўную ўвагу надаваў менавіта землеўладкаванню, якое было ўскладзена на землеўладкавальныя камісіі.

У працэсе ажыццяўлення рэформы царызму ўдалося пашырыць магчымасці для развіцця капіталізму на вёсцы, паколькі сталыпінскае рэфармаванне ахапіла большую частку гаспадарак.

Бібліягр. – 18 назваў.

УДК 947.083«1903/1911»

Талмачова С.А. Распаўсюджанне земскай рэформы ў заходніх губернях Расійскай імперыі (1903–1911 гг.) // *Весці БДПУ. Серыя 2.* 2010. № 4. С. 20–24.

Раскрываюцца палітычныя прычыны адтэрміноўкі земскай рэформы ў Паўночна-Заходнім краі. Прыведзены меркаванні розных колаў грамадства адносна распаўсюджвання тут земстваў у 1903–1911 гг. Паказана дынаміка змянення пазіцыі ўрада па названай праблеме. Аналізуецца Палажэнне аб кіраванні земскай гаспадаркай 1903 г. і ўказ ад 14 сакавіка 1911 г. аб распаўсюджанні дзеяння Палажэння аб земскіх установах на беларускія губерні.

Бібліягр. – 13 назваў.

УДК 930(476)«8/12»

Врублеўскі Ю.У. Ацэнка поглядаў расійскіх навукоўцаў на праблему паходжання гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Расіі і Беларусі // *Весці БДПУ. Серыя 2.* 2010. № 4. С. 24–28.

Даследуюцца тэарэтычныя і канцэптуальныя асновы гістарыяграфічных даследаванняў праблем паходжання ўсходнеславянскіх гарадоў IX – XIII стст. на тэрыторыі Расіі і Беларусі. Вызначаецца ўклад расійскіх навукоўцаў у даследаванне праблем станаўлення гарадоў на беларускіх землях. На падставе гістарыяграфічнага разгляду тэорый паходжання ўсходнеславянскіх гарадоў прааналі-

заваны канцэптуальныя палажэнні Ф.Д. Гурэвіч і Л.В. Аляксеева. Падкрэсліваецца значэнне расійскай гістарыяграфіі ў даследаванні праблем паходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі.

Бібліягр. – 26 назваў.

УДК [947.6:61]«18»

Осіпава Т.М. Заканадаўчае афармленне медыцынскай дапамогі рабочым цэнзавых прадпрыемстваў Беларусі ў другой палове XIX ст. // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 29–32.

Прааналізаваны першыя заканадаўчыя акты, якія рэгулявалі аказанне медыцынскай дапамогі рабочым цэнзавай прамысловасці Беларусі ў другой палове XIX ст. Разгледжаны асаблівасці зместу пастаноў, праведзена іх параўнанне, высветлены рысы падабенства і адрознення. Вылучаны адметнасці, уласцівыя беларускім губерням. Адзначаны прычыны, якія стрымлівалі развіццё заканадаўчага працэсу ў галіне медыцынскага забеспячэння рабочых фабрычна-заводскай прамысловасці.

Бібліягр. – 18 назваў.

УДК 272–75(47+57-89)«17/18»

Зянюк Р.У. Фарміраванне сеткі духоўных семінарыяў на тэрыторыі Віленскай, Мінскай і Магілёўскай каталіцкіх дыяцэзій у канцы XVIII–XIX ст. // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 32–37.

Прааналізаваны працэс фарміравання сеткі духоўных семінарыяў на тэрыторыі Віленскай, Мінскай і Магілёўскай дыяцэзій у канцы XVIII – XIX ст. Вызначаюцца два этапы дадзенага працэсу: 1) канец XVIII–30-я гг. XIX ст.; 2) 1830-я гг.–другая палова XIX ст. Аўтарам паказаны асаблівасці кожнага з гэтых перыядаў і вызначана іх прычынна-выніковыя сувязі з агульнагістарычнай спецыфікай рэгіёна.

Бібліягр. – 31 назва.

УДК [930:27–789.5](476)«19/20»

Палікоўская Т.І. Айчынная гістарыяграфія канца XX–пачатку XXI ст. гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў у Беларусі // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 37–40.

Характарызуюцца асноўныя дасягненні айчынай навуковай думкі канца XX–пачатку XXI ст. гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў у Беларусі. Падвергнуты гістарыяграфічнаму аналізу работы айчынных навукоўцаў, у якіх адлюстравана гісторыя вывучаемага пытання. Аўтарам зроблена спроба разгляду інтэрнэт-рэсурсаў тэмы, вызначаны асновы метадалагічнай накіраванасці айчынай гістарыяграфіі, канцэптуальныя падыходы, прадметнае дамінаванне вывучэння пытання і ступень яго даследаванасці.

Бібліягр. – 18 назваў.

УДК 947.6+947.7«15/16»

Кадзіра У.М., Юдзінец А.С. Узмацненне феадальнага прыгнёту ў гарадах Беларусі і Украіны ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст. // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 40–44.

Разглядаецца спецыфіка развіцця гарадоў у Беларусі і ва Украіне. Феадальная зямельная ўлас-

насць і неабмежаваная ўлада магнатаў у прыватнаўласніцкіх гарадах прыводзілі да сацыяльных канфліктаў і антыфеадальнай барацьбы гараджан Беларусі і Украіны. Аўтары паказалі, што для беларускага і ўкраінскага феадальнага горада было характэрна спалучэнне магдэбургскага права з нормамі гарадскога права, якое склалася ў папярэднія стагоддзі ў старажытнарускіх гарадах. Гарадскія рухі, па іх меркаванні, абгрунтаваныя феадальным ладам жыцця, насілі лакальны характар.

Бібліягр. – 29 назваў.

УДК 930.25:947.072.5

Груцо І.А. Матэрыялы расійскіх архіваў як крыніцы па гісторыі воінскіх рэліквій французскага войска ў ваеннай кампаніі 1812 г. // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 44–48.

Разглядаецца гісторыя знакаў воінскай доблесці французскіх палкоў Вялікага войска ў ваеннай кампаніі 1812 г., што зроблена на падставе раней не ўведзеных у навуковы ўжытак матэрыялаў расійскіх архіваў. У выніку даследавання робіцца шэраг важных высноў, якія характарызуюць асаблівасці адносін да іх з боку вышэйшых службовых асоб Расійскай імперыі, у тым ліку імператара Аляксандра I і Галоўнакамандуючага рускім войскам фельдмаршала М.І. Кутузава.

Бібліягр. – 5 назваў.

УДК 942.086«1982/1989»

Кавяка І.І. Палітыка Вялікабрытаніі па германскім пытанні ў 1982–1989 гг. // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 48–51.

Даследуецца брытанская палітыка па германскім пытанні ў 80-я гг. XX ст. Палітыка Вялікабрытаніі па праблеме аб'яднання Германіі разглядаецца з улікам асноўных кірункаў англа-германскага супрацоўніцтва ў дадзены перыяд, галоўным чынам у рамках ЕЭС і НАТА. Асаблівая ўвага надаецца вывучэнню міжасабовых адносін паміж брытанскім прэм'ер-міністрам М. Тэтчэр і заходнегерманскім канцлерам Г. Колем. Пазіцыя Вялікабрытаніі па германскім пытанні даследавана ў кантэксце агульнаеўрапейскай палітыкі Англіі. Артыкул напісаны на аснове выкарыстання рускіх, англійскіх і нямецкіх крыніц. Уключаны афіцыйныя дакументы, матэрыялы прэсы і палітычныя мемуары.

Бібліягр. – 16 назваў.

УДК 973.092.9:37

Коваль Ж.Э. Палітыка адміністрацыі Б. Клінтана ў галіне адукацыі // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 51–56.

Аналізуецца дзейнасць адміністрацыі Б. Клінтана ў галіне адукацыі. Выяўлены асноўныя напямкі ў вырашэнні праблем, з якімі сутыкнулася сярэдняя школа. Асаблівая ўвага надаецца становішчу вышэйшай школы, вызначаны яе асноўныя недахопы. Усебакова разглядаюцца як становішчы, так і адмоўныя бакі працэсу рэфармавання вышэйшай адукацыі. Раскрываецца роля палітычных партый і ўтварэння двухпартыйнасці. Акцэнтуюцца ўвагі ў сферы вышэйшай адукацыі.

Бібліягр. – 18 назваў.

УДК 973.092

Старычонок В.В. Агрэсія ЗША супраць Югаславіі (1999 г.) // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 56–59.

Разглядаецца палітыка прэзідэнцкай адміністрацыі Б. Клінтана ў адносінах агрэсіі ЗША супраць Югаславіі ў 1999 г. Вызначаюцца ўмовы, у якіх рыхтавалася і была здзейснена агрэсія. Паслядоўна, з прыцягненнем разнастайнага матэрыялу (дакументаў кіруючай адміністрацыі, навуковых артыкулаў і манаграфій, матэрыялаў СМІ) прадэманстравана, як унутрыпалітычныя праблемы ў СРЮ былі выкарыстаны адміністрацыяй Б. Клінтана для абгрунтавання неабходнасці нападу на Югаславію, як паслядоўна ствараліся ўмовы для ажыццяўлення прамога ваеннага ціску на Белград. Вызначаюцца дасягнутыя Злучанымі Штатамі вынікі.

Бібліягр. – 20 назваў.

УДК 141.7

Кузняцоў А.В., Кузняцова М.А. Роля філасофіі ў ідэйнай падрыхтоўцы і асэнсаванні вынікаў вялікіх сацыяльных рэвалюцый // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 60–63.

Аналізуецца феномен сацыяльных рэвалюцый як сутнасая характарыстыка тэхнагеннага грамадства. Паказана, што філасофія адыгрывае значную ролю ў ідэйнай падрыхтоўцы вялікіх сацыяльных і навуковых рэвалюцый. У той жа час гэтыя рэвалюцыі стымулююць далейшае развіццё філасофскай думкі: усю гісторыю еўрапейскай філасофіі XIV – XX стст. можна ўявіць як ідэйную падрыхтоўку сацыяльных і навуковых рэвалюцый Новага часу і як працэс пераасэнсавання іх вынікаў.

У інтэрпрэтацыі сацыяльных пераўтварэнняў аўтарамі вылучана тры асноўныя кірункі: кансерватыўны, ліберальны і радыкальны.

Бібліягр. – 6 назваў.

УДК 165.1

Дождзікава Р.Н. Структура і дынаміка штодзённага пазнання // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 63–67.

Даследуецца структура і дынаміка штодзённага пазнання. Вылучаны тыпы, формы і ўзроўні штодзённага пазнання, а таксама спосабы суб'ектнага канструявання ў звычайным пазнанні ў іх дынаміцы. Штодзённае пазнанне – гэта «будаўнічыя рыштаванні» навуковага пазнання. Яно ўтрымлівае ў сабе патэнцыял пагранічнага ведання, а таксама «ключавыя веды», «веды-каталізатары», «рэзанансныя веды», якія ў працэсе «будаўніцтва» новага ведання вядуць навуку да новых вяршынь і адкрыццяў.

Бібліягр. – 5 назваў.

УДК 141.7:008

Трамбіцкі У.У. Асоба ва ўмовах дыялогу культур // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 67–70.

Аналізуецца асоба як суб'ект прагрэсу. Аўтар паказвае, што навука, тэхніка, тэхналогіі, асабліва інфармацыйныя, вядуць да змянення ролі інфармацыі ў сучаснай культуры. У сувязі з тым, што

сучасны чалавек не паспявае за змяненнямі, якія адбываюцца ў сучасных інфармацыйных тэхналогіях, прапануецца «механізм» абароны канфідэнцыяльнай інфармацыі.

Бібліягр. – 8 назваў.

УДК 141.7

Малчанаў П.Ю. Асноўныя падыходы да праблемы альтэрнатыўнасці грамадскага развіцця // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 71–73.

Разглядаюцца асноўныя падыходы да праблемы альтэрнатыўнасці сацыяльнай эвалюцыі. Адзначаецца, што да апошняй трэці XX ст. канцэпцыі гістарычнага развіцця не прадугледжвалі наяўнасці фундаментальных альтэрнатыв у руху гісторыі. Аднак адкрыцці ў галіне сінергетыкі дазволілі навукоўцам абгрунтаваць прынцыповую поліварыянтнасць працэсу сацыяльнай эвалюцыі. Таму на сённяшні дзень фундаментальны характар альтэрнатывы грамадскага развіцця, які абумоўлены нявызначанасцю будучыні, стаў відавочным для большасці спецыялістаў.

Бібліягр. – 6 назваў.

УДК 141.7:008

Таркан І.І. Праблемы і перспектывы арганізацыі міжкультурнага дыялогу ва ўмовах сучаснай глабалізацыі // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 73–76.

Аналізуецца дзейнасць арганізацый міжкультурнага дыялогу, якія спрыяюць пашырэнню і паглыбленню прынцыпаў талерантнасці і ўзаемавагі культур у міжнародных адносінах. Адзначаецца, што галоўнымі перашкодамі на шляху дасягнення паспяховага дыялогу культур з'яўляюцца як унутраныя цяжкасці, заснаваныя на пачуцці нетрывальнасці паміж прадстаўнікамі розных культур, так і ўплыў культурнага імперыялізму. Рашэнне гэтых праблем непасрэдна звязана з неабходнасцю аб'яднання арганізацый міжкультурнага дыялогу з іншымі антысістэмнымі сіламі – альтэрглобалістамі і экалагічнымі рухамі.

Галоўнае значэнне арганізацый міжкультурнага дыялогу заключаецца ў іх здольнасці прадставіць багаты вопыт духоўнай спадчыны сусветных культур і стаць пасрэднікам у іх сумеснай, дыялагічнай рэфлексіі па фарміраванні новых каштоўнасцей глабальнай супольнасці.

Бібліягр. – 5 назваў.

УДК 141.7

Адаева Н.У. Казвалюцыя прыроды і грамадства ў сацыяльна-філасофскай канцэпцыі М.М. Майсеева // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 76–80.

Выкладзены асноўныя палажэнні сацыяльна-філасофскай канцэпцыі выдатнага навукоўца XX ст. Мікіты Мікалаевіча Майсеева, якія датычацца ўзаемаадносін чалавека і прыроды. Узгодненасць развіцця чалавецтва і біясферы, калі развіццё чалавецтва не павінна садзейнічаць дэградацыі біясферы, М.М. Майсееў назваў тэрмінам «казвалюцыя». Вывучэнню праблем казвалюцыі прыроды і грамадства прысвечаны дадзены артыкул.

Бібліягр. – 3 назвы.

УДК 008:72

Захарына Ю.Ю. Метадалагічныя падыходы да інтэрпрэтацыі мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 81–85.

Выяўляюцца альтэрнатыўныя варыянты інтэрпрэтацыі мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры на аснове метадалагічных падыходаў, што ўжываюцца ў групе гуманітарных навук (філасофіі, эстэтыцы, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, лінгвістыцы, сацыялогіі). Раскрываюцца магчымасці інтэрпрэтацыі мастацкіх вобразаў сучаснай архітэктуры на аснове феноменалагічнага, эйдалагічнага, семіятычнага, аксіялагічнага, герменеўтычнага, структуралісцкага падыходаў.

Бібліягр. – 11 назваў.

УДК 008:78Горскі

Шумская І.М. Традыцыі рамантызму ў творчасці кампазітара Канстанціна Горскага // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 85–90.

Артыкул прысвечаны Канстанціну Горскаму (1859–1924), кампазітару, скрыпачу, арганісту і педагогу эпохі Рамантызму, у перыяд якой мноства музыкантаў выкарыстоўвалі элементы фальклору і нацыянальнай міфалогіі для выяўлення культурнай самабытнасці. К. Горскі нарадзіўся ў Беларусі, музычную адукацыю атрымаў у Гродне, Вільні, Варшаве і Санкт-Пецярбургу. Пасля васьмігадовых вандровак па Расіі і Грузіі Канстанцін Горскі прыбыў у Харкаў, дзе і застаўся на 29 гадоў. Палітычныя і эканамічныя зрухі ў Расійскай імперыі, асабліва Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 г., аказалі вялікае ўздзеянне на лёс Горскага. Кампазітар пераехаў у Польшчу. Спачатку ён апынуўся ў Варшаве, дзе працаваў у якасці тапера ў кінатэатрах, пазней пераяздзіў у Познань, дзе да канца жыцця займаў пасаду канцэртмайстра ў Вялікім оперным тэатры. Опера «Маргер», што з'яўляецца найбольш вядомым творам кампазітара, была пастаўлена на сцэне Познанскага опернага тэатра ў 1927 г.

Рыс. – 5. Бібліягр. – 8 назваў.

УДК 008:82.09Купала

Васючэнка П.В. Архетып «зямнога раю» ў творчасці Янкі Купалы // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 90–93.

Даследуецца архетып зямнога раю, праяўлены ў творчасці Янкі Купалы. Аўтар прапануе арыгінальную інтэрпрэтацыю вобразнай сістэмы паэмы «Яна і я», героі якой змешчаны ва ўнікальным хранатопе, параметры якога стасуюцца з паняццем зямнога раю.

Бібліягр. – 4 назвы.

УДК 008:[502.1:940.1]

Хмелянок А.А. Узаемастасункі чалавека і прыроды ў культуры ўсходнеславянскага сярэднявечча // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 93–97.

Раскрываюцца асаблівасці ўспрымання прыроды ў культуры ўсходнеславянскага сярэднявечча. Даследуецца эстэтычнае бачанне прыроднага свету, змешчанае ў працах найбольш значных прадстаўнікоў культуры ўсходніх славян сярэднявечча.

перыяду. Падкрэсліваецца важнасць іх думак для нашых дзён.

Бібліягр. – 10 назваў.

УДК 008(470+571)«18/19»

Рудніцкая Я.Ф. Распрацоўка праблемы народнасці мастацтва ў Расіі XIX–пачатку XX ст.: паварот да яе рэалістычнай трактоўкі // Весці БДПУ. Серыя 2. 2010. № 4. С. 97–101.

Разглядаюцца падыходы да распрацоўкі праблемы народнасці ў Расіі XIX – пачатку XX ст. У працах прадстаўнікоў рускай дэмакратычнай эстэтыкі В.Р. Бялінскага, М.А. Дабралюбава і іншых адбываецца паварот да яе рэалістычнай трактоўкі. У сваім разуменні праблемы народнасці рускія мысліцелі пераносяць акцэнт на яе сацыяльны аспект, народнасць для іх – праўдзівае адлюстраванне ў літаратуры жыцця народа, яго інтарэсаў і праблем.

Бібліягр. – 4 назвы.

РЭЦЭНЗІІ

Здановіч Н.І., Курыленка Г.М.

МАСТАЦКІ ТВОР: МЕТОДЫКА АНАЛІЗУ (АРХІТЭКТУРА, ЖЫВАПІС, СКУЛЬПТУРА) :

вучэб.-метада. дапам. — Мінск : БДПУ, 2010. — 136 с.

Трывалае веданне, разуменне мастацкага твора патрэбна вельмі шырокаму колу людзей: выкладчыкам гістарычных, культуралагічных, філалагічных дысцыплін, будучым гісторыкам, культуралагам, філолагам, краязнаўчаму супольніцтву, музейным супрацоўнікам, экскурсаводам. Гэтага можна дасягнуць толькі на аснове дасканала распрацаванай методыкі аналізу падобнага твора. Менавіта такая методыка прапаноўваецца аўтарамі рэцэнзуемага выдання, старшымі выкладчыкамі кафедры тэорыі і гісторыі культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка *Нінай Іванаўнай Здановіч і Галінай Мікалаеўнай Курыленка*.

Вядома, што методыка павінна абапірацца на тэарэтычны і метадалагічны падмурак. Таму ўяўляецца слушнай тая акалічнасць, што змест першай главы вучэбна-метадычнага дапаможніка складаюць тэарэтычныя асновы аналізу твораў мастацтва. Тут разглядаюцца функцыі і роля мастацтва ў культуры, выкладаецца метадалогія правядзення культуралагічнага аналізу твораў мастацтва, раскрываецца паняцце мастацкай эпохі, ажыццяўляецца дэтальны разбор тэарэтычных аспектаў аналізу твораў выяўленчага мастацтва.

Другая глава прысвечана методыцы аналізу архітэктурных збудаванняў. Яна пачынаецца з разгляду асноўных паняццяў і сродкаў мастацкай выразнасці ў архітэктуры. У адпаведным параграфі на высокім навуковым узроўні раскрываецца лагічная структура паняцця «архітэктура», дэтальна паказаны мастацкія сродкі архітэктуры як віду мастацтва. Н.І. Здановіч і Г.М. Курыленка прапаноўваюць абгрунтаваны крытэрыі, паводле якіх можна класіфікаваць архітэктурныя збудаванні. У вучэбным працэсе прынцыпова важна падкрэсліваць, што «характарыстыка архітэктурнага збудавання ўключае наступныя аспекты: 1. Функцыянальнае прызначэнне будынка. 2. Інжынерна-канструкцыйную падаснову. 3. Мастацкія якасці» (с. 17). У межах рэцэнзуемага параграфу вельмі дарэчы акажаўся тэрміналагічны слоўнік, дзе паняцці архітэктурнага профілю згрупаваны ў два блокі: 1) тыпы пабудовы; 2) архітэктурныя дэталі і аздаба.

Пры азнаямленні з другім параграфам чытач атрымае неабходныя звесткі пра асноўныя стылі і кірункі ў сусветным дойлідстве. Параграф складаецца з двух блокаў: 1) агульнаеўрапейскія архітэктурныя стылі; 2) усходняя архітэктура. 3) улікам геаграфічнай прыналежнасці Айчыны аўтары зрабілі акцэнт на першы блок.

У рамках першага блока выразна прасочваецца дыялектычнае адзінства агульнага і асаблівага. Вядома, што «ў кожнай еўрапейскай краіне на працягу апошняга тысячагоддзя фарміраваліся мясцовыя варыянты агульнаеўрапейскіх стыляў, за якімі найчасцей замацоўваліся назвы паводле імён правячай дынастыі (Геаргіянскі стыль), па назве сталіцы (Віленскае барока), па імені архітэктара – заканадаўцы моды (Паладзіянскі стыль) ці па іншых крытэрыях. Яны характарызуюцца пэўнымі агульнымі рысамі і варыятыўнасцю. У храналагічнай паслядоўнасці прыведзены кароткія даныя не толькі пра «вялікія», але і пра самыя вядомыя з «малых» і мясцовых архітэктурных стыляў (с. 22–23). Удалы метадычны прыём рэалізаваны ў табліцы «Агульнаеўрапейскія архітэктурныя стылі», дзе ў храналагічных суадносінах да Еўропы і Беларусі паказаны наступныя стылі: раманскі, готыка, рэнесанс, барока, класіцызм, рамантызм, рэалізм, мадэрнізм, постмадэрнізм. Табліца падмацавана сціслымі характарыстыкамі стыляў, сярод якіх – «цюдораўскі стыль», «чурыгерэск» (іспанскі варыянт барока), «чыкагская школа» апошняй чвэрці XIX ст., «хай-тэк» у архітэктуры канца XX ст. (с. 24–25).

Змястоўная частка другога блока атрымалася зусім нязначнай. У ёй даюцца вызначэнні візантыйскай, ісламскай, атаманскай архітэктуры.

Трэці параграф прысвечаны ключавым прыкметам і збудаванням, якія звязаны з архітэктурнымі стылямі ў Беларусі. Параграф уключае базавую табліцу і нарыс «3 гісторыі мастацкай стылістыкі». Табліца «Архітэктурныя стылі ў Беларусі» змяшчае характарыстыку канкрэтных стыляў па наступ-

ных параметрах: 1. Час. 2. Элементы. 3. Тып пабудовы. 4. Адметнасці (с. 26). У адносінах нарыса трэба адзначыць удалае спалучэнне навуковасці і папулярнасці.

У чацвёртым параграфі названы «айчынныя і замежныя дойліды – аўтары праектаў пабудовы і перабудовы важнейшых архітэктурных помнікаў Беларусі» (с. 31–33).

Пяты параграф утрымлівае памятку студэнту, стрыжняю якой з’яўляецца план аналізу архітэктурнага збудавання, а шосты – канкрэтныя заданні з мэтай самакантролю.

У трэцяй главе прапануецца метадыка аналізу твораў жывапісу. У першым параграфі дадзенай главы паказаны жанравая разнастайнасць і сродкі мастацкай выразнасці. Аўтары пабудавалі адпаведны параграф такім чынам, што студэнту будзе лёгка зразумець адметныя рысы жывапісу як віду выяўленчага мастацтва, навучыцца адрозніваць станковы, манументальны і дэкаратыўны жывапіс.

Прачытаўшы параграф, ён абавязкова сістэматызуе свае веды наконт асноўных разнавіднасцей тэхнікі рысунка.

Выклікае цікавасць і ўмелая падача аўтарамі жанравага крытэрыю класіфікацыі відаў, паказ умоў яго выкарыстання.

Чытач падводзіцца да высновы аб тым, што «змест і форма ў мастацтве – паняцці эстэтыкі і мастацтвазнаўства, якія дэманструюць непарыўную сувязь асноўных бакоў мастацкага твора, дзе форма абумоўлена зместам, а змест выступае ў вызначанай форме» (с. 35).

Вельмі слушнымі выглядаюць разважанні Н.І. Здановіч і Г.М. Курыленкі пра сюжэтную карціну. Яны адзначаюць, што «карціна мае дваісты характар. З аднаго боку, яна рэч, але галоўнае ў ёй тое, што яна – асаблівы свет мастацкіх вобразаў, у які можна мысленна заглыбіцца, перажыць пачуцці і эмоцыі. Менавіта ў мастацкай вобразнасці каштоўнасць карціны. Яна – артэфакт, твор мастацтва» [с. 35].

Другі параграф (спецыяльна) прысвечаны жанрам і сродкам мастацкай выразнасці ў свеце жывапісе. У якасці адпаведных жанраў мэтанакіравана разглядаюцца партрэт, нацюрморт, падрабязна прасочваецца месца ў творчым працэсе жывапісца каларыту, кампазіцыі, малюнка. Істотнай часткай параграфа з’яўляецца выдатна выкладзеная памятка студэнту для вывучэння жанраў і сродкаў мастацкай выразнасці.

У трэцім параграфі сістэмна пададзена інфармацыя пра мастацкую стылістыку ў жывапісе. З аўтарамі можна поўнасю пагадзіцца ў наступным: «У паняцці мастацкага стылю неад’емнай прыкметай з’яўляецца арыгінальнасць, непадабенства на іншыя стылі. Індывідуальны мастацкі стыль, такім чынам, лёгка распазнаецца ў любым творы або нават фрагменце, прычым вылучэнне прыкмет мастацкага стылю адбываецца як на ўзроўні сінтэтычным (першааснае ўспрыманне), так і на ўзроўні аналізу» (с. 39). У гэтай сувязі зразумелую цікавасць уяўляе кароткі даведнік па стылях і кірунках у выяўленчым мастацтве, які арганічна ўпісаўся ў змест рэцэнзуемага параграфа.

Змест чацвёртага параграфа склаў рэлігійны жывапіс. Параграф уключае два падпункты: 1) Асноўныя сюжэты і тэрміны ў іканапісе і фрэскавым жывапісе; 2) характарыстыка беларускай школы іканапісу: храналагічныя і канфесійныя адрозненні.

У першым падпункце падрабязна прадстаўлены суб’екты манументальнага фрэскавага жывапісу: фрэска і мазаіка. У гэтым падпункце не можа не ўражваць выразная градацыя ключавога суб’екта станковага мастацтва – іканапісу. У рэчышчы дадзенай градацыі выкладзены асноўныя сюжэты ў іканапісе, якія, па-першае, звязаны з Божай маці і, па-другое, звязаны з Хрыстом. Аналізуюмы падпункт узбройвае студэнта ясным тлумачэннем спецыяльных тэрмінаў, якія маюць дачыненне да іканапісу.

Азнямленне са зместам другога падпункта арганічна падводзіць чытача да наступнай высновы: «у беларускім іканапісе, пачынаючы з эпохі Адраджэння да канца XVIII ст., выкрышталізоўваюцца нацыянальныя рысы, адбываецца фалькларызацыя персанажаў і рэлігійных сюжэтаў. Ад сімвалізму выяўленчай мовы і трансцэндэнтнасці вобразаў іканапісцы пераходзяць да прастанароднага тыпажу і шырокага выкарыстання этнаграфічных элементаў у адзенні персанажаў. Прадметны свет набывае выразны побытавы характар. Так, ікона ператвараецца ў «карціну ў раме» на пэўныя бытавыя сюжэты (нараджэння, успення). Дадатковую дэкаратыўнасць і стылістычную адметнасць надае дэкаратыўны фон» (с. 50).

Чацвёрты параграф завяршаецца памяткай студэнту і пытаннямі для самакантролю, якія, безумоўна, дапамогуць яму давесці да дасканаласці веды пра манументальныя фрэскавыя жывапісы і станковае мастацтва.

Пяты параграф прысвечаны развіццю жывапісу ў Беларусі ў XIX ст. Аўтары, канешне, маюць рацыю, калі падзяляюць гэты адрэзак часу на два перыяды: першую палову XIX стагоддзя і другую палову XIX стагоддзя. Пры асвятленні кожнага перыяду паказваюцца ўнутраныя і знешнія дэтэрмінанты, дэталёва разглядаюцца канкрэтныя стылі, даецца найбольш істотная інфармацыя наконт славытых айчынных жывапісцаў. Абгрунтаванымі ўяўляюцца высновы наконт усяго XIX ст. Ёсць усе падставы лічыць, што ў дадзены час «гэты від выяўленчага мастацтва адрозніваўся багаццем жанраў, стыляў, высокай тэхнікай, зваротам да міжнацыянальных эстэтычных каштоўнасцей і стылявых форм. Беларускія мастакі асвойвалі нацюрморт, гарадскі пейзаж, літаграфію. Развіваўся гістарычны жанр. Выяўленчае мастацтва хутка вызвалялася ад засілля бяздушнага акадэмізму, звярталася да ўнутранага свету чалавека, паглыблялася ў этнаграфію, побыт людзей» (с. 55).

Чацвёртая глава прысвечана методыцы аналізу твораў скульптуры. Яна складаецца з наступных параграфў: 1. Віды і жанры скульптурнага мастацтва. 2. Асноўныя тэрміны і мастацкая стылістыка. 3. Заданні для самакантролю. 4. Памятка студэнту.

Пры асвятленні першага параграфа даецца выразнае ўяўленне пра круглую скульптуру і рэльеф, студэнт атрымлівае неабходны банк даных пра манументальную, манументальна-дэкаратыўную, станковую скульптуру і скульптуру малых форм. Цікава паказана месца скульптуры ў мастацкім інтэр'еры, яе суадносіны з іншымі відамі мастацтва. Чытач, напрыклад, можа даведацца, што маецца агульнага ў жывапіснага і скульптурнага варыянтаў сармацкага партрэта (с. 60).

Тэрміналагічны блок другога параграфа сапраўды ўключае асноўныя тэрміны скульптуры як віду выяўленчага мастацтва. У блоку, які прысвечаны мастацкай стылістыцы, вытрымліваецца аптымальная прапарцыя ў працэсе паказу свецкай і культавай скульптуры. Уяўляецца слушнай тая акалічнасць, што аўтары спачатку распавядаюць пра пэўны стыль, а затым прыводзяць канкрэтны прыклад.

Заданні для самакантролю і памятка для студэнта адпавядаюць навукова-тэарэтычнаму і метадычнаму ўзроўню.

Апошняя, пятая глава прысвечана методыцы аналізу музычнага твора. Нягледзячы на невялікі аб'ём, яе можна лічыць удалай.

Вельмі моцным апірышчам для студэнта, безумоўна, з'явіцца дадаткі. Яны вартыя таго, каб спецыяльна на іх спыніцца.

У першым дадатку прыведзены прыклады аналізу артэфактаў па розных відах мастацтва. З архітэктурных збудаванняў на вельмі высокім метадычным узроўні аналізуюцца Сафійскі сабор, Заслаўская Спаса-Праабражэнская царква, Нясвіжскі касцёл Божага цела, Мінскі касцёл Сымона і Алены, Камянецкая вежа, Крэўскі замак, Нясвіжскі палацава-паркавы комплекс, Акропаль – свяцілішча багіні Афін. Жывапісны блок прадстаўлены высокапрафесійным разборам абраза «Маці Боская Адзігітрыя Іерусалімская», выдатнага шэдэўра эпохі Рэнесансу «Мона Ліза», карціны Рэмбранта Харменса ван Рэйна «Вяртанне блуднага сына», такіх твораў, як «Аркадскія пастухі» (аўтар Нікала Пусэн), «Ля касцёла» (аўтар Фердынанд Рушцыц), «Плыт «Медузы» (аўтар Тэадор Жэрыко), «Дубкі» (аўтар Іван Шышкін). Звяртаючыся да іншых відаў мастацтва, Н.І. Здановіч і Г.М. Курыленка ўсебакова аналізуюць спектакль «Страсці па Рагнедзе», оперу «Дзікае паляванне караля Стаха», такату і фугу рэ-мінор Іагана Себасцьяна Баха.

Другі дадатак змяшчае тыповыя прыклады гісторыі архітэктуры ад антычнасці да XX ст. Пры гэтым паслядоўна рэалізуецца прынцып гістарызму, сістэматычна выкарыстоўваюцца міжпрадметныя сувязі.

У трэцім дадатку «Абарончыя, культавыя і грамадскія збудаванні Беларусі сярэдзіны XI–XX ст.» можна азнаёміцца з ілюстрацыямі, куды ўвайшлі графічныя выявы 31-го архітэктурнага збудавання ад сярэдзіны XX ст. Узяўшы за аснову выявы, ужо вядомыя па іншых публікацыях па гісторыі архітэктуры, аўтары выкарысталі іх для вылучэння асноўных элементаў, што вызначаюць стылістычныя адметнасці збудаванняў.

Чацвёрты дадатак утрымлівае ілюстрацыі твораў драўлянай скульптуры ад готыкі да ракако. Як і ў архітэктурных выявах, асноўны ўхіл зроблены на прынцып нагляднасці, дзякуючы чаму

чытач можа самастойна вызначыць стылістычныя адметнасці ў культавай скульптуры XVI–канца XVIII ст.

Пяты дадатак цікавы ўдалай спробай прадставіць мастацкую культуру ў табліцах. Аўтары з дапамогай табліц пераканаўча параўноўваюць стылі рамантызму і готыкі ў архітэктуры сярэднявечнай Еўропы, адметнасці барока і класіцызму, бліскуча паказваюць рэгламентацыю эстэтычных сродкаў у мастацтве класіцызму.

Шосты дадатак мае назву «Інтэлектуальная размінка». Тэсты, якія там утрымліваюцца, могуць быць выкарыстаны як на семінарскіх занятках, падчас бягучага кантролю ведаў, так і па-за межамі студэнцкай аўдыторыі. Яны будуць вельмі дарэчы для інтэлектуальных гульняў, выхаваўчай працы.

Вучэбна-метадычны дапаможнік напісаны даступнай мовай. Зусім здавальняючым выглядаюць дызайн, тэхнічнае афармленне. Для зручнасці выкарыстання прапануецца спіс скарачэнняў.

Такім чынам, Н.І. Здановіч і Г.М. Курыленка ўнеслі сваёй працай значны ўклад у метадычнае забеспячэнне вучэбнага працэсу, падрыхтавалі выдатнае апірышча для культуралагічнай самаадукацыі.

*Доктар гістарычных навук, прафесар, прафесар Брэсцкага дзяржаўнага
тэхнічнага ўніверсітэта **М.В. Стралец***

Паступіла ў рэдакцыю 04.05.2010 г.